ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ
В ДВАДЕСЕТ И ДВА ТОМА

Редакционна колегия
ПЕТЪР ДИНЕКОВ, ПАНТЕЛЕЙ ЗАРЕВ
ГЕОРГИ ЦАНЕВ, МИЛЕНА ЦАНЕВА

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ
том осемнадесети

ДРАМИ

Под редакцията
на ЕЛКА КОНСТАНТИНОВА
и МЕТОДИ ЛИЛОВ

СОФИЯ • 1978

ИВАН ВАЗОВ

18

ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

18

ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

18

ИВАН ВАЗОВ

18

КАЗАЛАРСКАТА ЦАРИЦА

ДРАМА В 5 ДЕЙСТВИЯ И 1 КАРТИНА

ЛИЦА

ГЕОРГИ РУСАНОВ, софийски жител
ДРАГАНА, негова жена
МИЛКА, ЦОНКА } техни дъщери
ХРИСТО БРАНКОВ, столичен младеж, чиновник
ПЕНЧО ТРАЙЧЕВ
ГРИГОРОВ, адвокат
ЧАЙКОВ, вестникар
ФОТИНА КАСАПСКА, актриса, директорка на частна трупа
ЧАКАЛОВ, бивши учител в Казалар
НЕДЯЛКА, жена му, селянка
ПОП ДЕЯН, стар свещеник в Казалар
ДОКТОР КАРЛОВ, вуйка на Христо Бранков
ДЕНКОВ, учител
ПЕТРУНА, селянка
ЛАЗАРИНА, слугиня
МАНАСТРОВ, министър
АРХИМАНДРИТ
СКАРЛАТОВ, НАКОВ } актьори
ИВАНОВА, НАКОВА } актриси
Един вестникопродавец, един продавач на овощия; граждани и граждани, селяни и селянки, актристи, студенти.

Първото действие става пред плевенската гара, второто — в село Казалар, третото, четвъртото, петото и картината в София.

ДЕЙСТВИЕ ПЪРВО

Перонът пред плевенската гара. Няколко маси там. Мъже, жени минуват или се срещат по перона; други насядали на масите пред чаша бира. На една маса отляво Б р а н к о в чете вестник. На друга маса отдясно седят М и л к а и Ф о т и н а.

ЯВЛЕНИЕ 1

Т р а й ч е в, Ч а й к о в и Г р и г о р о в идат и сядат на една празна маса отляво, до Бранковата.

Т р а й ч е в. Влакът ще се бави тук цял час още, някакъв мост се поправял. *(Запушва.)*

Г р и г о р о в. Тия закъснения на влака станаха вече правило. *(Към Чайкова.)* Кога ще се върнеш от Търново?

Ч а й к о в. След три дни, бързам, че в София ме чака вестника. А ти?

Г р и г о р о в. Утре, щом се гледа делото ми тука, па и аз тръгвам за София. *(Взема вестник и чете.)*

Т р а й ч е в *(гледа Милка, сучейки мустаци.)* Коя е тая с червената блуза?

Ч а й к о в. Не я познавам. Другата е артистка, госпожа Касапска. Тя е сега с трупата си в Плевен. Една бъбрица, една устата!

Т р а й ч е в. А червената блузка?

Ч а й к о в. Тя е от София, срещал съм я там, но не я познавам.

Т р а й ч е в. Значи, столична звезда. Как не я видях досега. И самичка пътува? Жалко, че не е в нашето купе.

Чайков *(усмихнат)*. Казаларски донжуане!

Фотина *(на Милка)*. Сестра ви отдавна ли е в Казалар?

Милка. От две години. Женена е там.

Фотина. Поздравете я от мене, ние бяхме съученички в гимназията и добри приятелки, макар че тя беше в по-долен клас.

Трайчев *(гледа към Милка)*. Как е жално, че не е при нас. В железницата стават много приятни запознанства. Преди две години аз имах щастието да пътувам за Варна с една прекрасна маджарка. Викаха я Амалия. . . *(Говори им нещо ниско, усмихнат. Пак високо.)* Как е жално, че таз не е в нашето купе.

Чайков. По-добре.

Трайчев. Защо?

Чайков. Стеснително е въобще. Пред една дама, особено ако е млада и хубава, както оназ, човек неволно търси думи, трябва да държи обноски други, трябва да ѝ услужва — с една реч: досадно.

Трайчев. Аз казвам, напротив: приятно.

Григоров *(към Чайкова)*. Та кой те задължава да се стесняваш и да услужваш на една жена, която нямаш чест да познаваш?

Чайков. Това го изисква приличието, ако щете — и дългът: жената е същество слабо и онеправдано в обществото и мъжът ѝ дължи това обезщетение. Когато някога се реши женският въпрос и жената добие еднакви права с мъжа, тогава ще изгуби правото на нашето внимание, както е казал Гладстон.

Трайчев. Напротив, тогава повече ще я обожават. Гладстон е говорил глупости. *(Гледа пак към Милка.)* Сигурно е учителка и от «еманципираните», по косъма я познах. . . А еманципираните жени са повеселi другарки и деня, и нощя. . .

Бранков *(от своята маса, натъртено Трайчеву)*. Може би да е вярно, че еманципираните жени са по-приятни, но еманципираните от всякакво деликатно чувство господа са много неприятни.

Трайчев *(учудено)*. Какво искате да кажете?

Бранков. Това, което казах.

Трайчев. А, ако ви е случайно приятелка или роднина, пардон тогава, господине.

Бранков, без да го погледне, става и отива надясно, здравейки пътьом Милка.

Григоров *(усмихнато на Трайчева)*. Срезà те. *(Става и отива надясно.)*

Трайчев *(гледайки Бранкова)*. Кой е този олизан копой?

Чайков. Бранков, държавен инженер в София. А propos, Пенчо, поздравлявам те: ти минуваш на служба в София?

Трайчев. Да, във финансовото министерство.

Чайков. Разбирам, в награда за твоите агитации по изборите. *(По-ниско.)* А дулцинеята?

Трайчев прави пренебрежително движение с ръка.

Чайков. Ти скъсà с нея?

Трайчев *(въси се)*. Не още.

Чайков. Значи, ще имаш неприятна история?

Трайчев. Крайно неприятна. . . Впрочем, аз съм ги имал и други такива. . . Тръгнах от София да си прибера вещите, та ще кажа сбогом на гълъбчето. . . Ще има там плачове, сълзи, истерики. . .

Чайков. И така, и тоя твой роман, захванат с идилия, ще се свърши с трагедия. Хубавичка ли е?

Трайчев. Не е лоша, красивка, русокоса.

Чайков. И сигурно сантиментална. Сантименталните най-лесно захапват въдицата. А ти тъй си майстор да я хвърляш с тия черни очи и завити мустачета. Хубавецо! И ти после я разлюби?

Трайчев. Ти говориш за любов? *(Смее се.)* Тая музика ми е непозната, аз знам само едно: развлечение. Без това аз се бих пукнал от скука в онова глухо село.

Чайков. Чакалов, чудакът, все там ли е?

Трайчев. Той се там засели. Горкият, опростачил се е съвсем. Умните хора бягат в градовете, а той — в селянѝята. . . Та ти казвах, скука ужасна, заточение. *(Запалва папироса.)* За щастие, улучи се там тая учителка. . . Още при първо запознаване направих ѝ впечатление. . . После приятелство, разходки... По Коледа дадохме едно любителско представление в училището с благотворителна цел. Тя беше царицата, аз царят — драмата беше от един учител, из българската история —

една глупост. Там, зад сцената, я целунах. Тя се не разсърди. . . И *(смее се иронично)* залибихме се тогава. И няколко месеца прекарахме приятен съпружески живот.

Чайков. Въобразявам си. Слушай, води си я в София, щом е хубавичка.

Трайчев. Там как ще живея тъй? Това ще ми повреди.

Чайков. Ожени се тогава.

Трайчев. Как, гола жена, и аз гол? *(По-ниско.)* Слушай, аз в София ще се оженя за една мома с хубавичка зестра.

Чайков. За коя?

Трайчев *(усмихва се лукаво)*. За Еленка Вървбева.

Чайков. На добър час тогава. Но как тъй скоро уреди тая работа?

Трайчев. Познавах се с момичето по-рано. То имаше симпатия към мене. . . Когато преди две недели дойдох в София, видяхме се пак *(с лукава усмивка)*, харесахме се. И баща ѝ хареса положението ми — министър Манастров ми е вуйка.

Чайков *(усмихнат)*. Роди ме, мамо, с късмет, па ако щеш, ме хвърли на смет. *(Трайчев става.)* Къде?

Трайчев. Да забиколя къде червената блузка. Ще се запознаем и ще мина в нейното купе.

Чайков *(усмихнато)*. Донжуане, донжуане!

Трайчев отива към масата на Милка, сучейки си мустаците.

Милка *(на Фотина)*. Вие сте тука сега?

Фотина. Ние сме тука, ние сме там, ние сме навсякъде. Дето ни не сееш, там се раждаме. Нашата орисница е такава. Да веселим хората. Да развиваме изкуство в България. *(Смее се.)* Колко години се минаха, откак бяхме в гимназията с Цонка? Не помня. Но много вода оттогава изтече. Аз се ожених, разжених се и пак се ожених. Трудим се да се прехраним, гладуваме, караме се, ама сме весели. Това е живота на артистите.

Трайчев се разхожда, гледа Милка и си суче мустака.

Милка. И как избрахте това поприще?

Фотина. Не аз го избрах, а то ме прибра. Аз не свърших — изключиха ме *(смее се)* «за громкое поведение и тихие успехи», както казва майор Дуралиев. Учих се шивачка, не вървя: тия тънки пръсти не били родени за игла.

Григоров сяда при Чакова. Други пътници завземат всичките други маси.

Фотина. Тогава се ожених като сляпа за Джингалова, пияницата, а след година разведохме се, пратих го по дяволите, па взех Касапски, актьора. Харесахме се. Па основахме трупа. И ето ме сега актриса. Имам дарба. Силната ми роля е Мария в «Иванко», но играх в Търново и Маргарита в «Дамата с камелиите» и тука ли си — ръкопляскания, ужас! Поздравете Цонка от мене. Може и аз след няколко дена да ѝ дойда на гости. Ще ходим оттук в Шумен. Има да си казваме, да си казваме. . . Ще ѝ напомня любовното ѝ писъмце, което улови учителката. *(Смее се.)* Глупости. Но то беше поетическото време наше. И как скоро хвръкна! Сега — прозата, до колене газим в прозата. Но извинете за малко, ще дойда пак да ви кажа сбогом. *(Става.)* Ще видя тука една уволнена учителка, ще ѝ предложа да влезе в трупата ми. Имаме нужда от една актриса за трагическите роли. А тази госпожица я бива. Ух, да имах на ръка Цонка. Тя е с талант. Помниш ли, когато игра тя в едно любителско представление, в «Иванко»? «Иванко» ли беше?

Милка. Не, «Руска».

Фотина. Тъй, и чудно игра. Макар че аз, право да си кажа, не ми се хареса тая драма. Представи си: майката умира, закопват я, после пак се показва жива на сцената! Един път, като играх тая роля, сконфузиха ме от публиката. Един мъртвец е длъжен да стои в гроба си, тъй ли? Цонка би имала успех, ефектна е: хубост, глас, изражение на очите и памет, о каква памет имаше! Знам от гимназията още. Нейното истинско призвание е изкуството, театърът. . . А отишла да мухлясва в едно затънтено село, когато нейните дарби могат да пленяват хиляди души. Скрила е свещта под кри-

ната. От Шумен ще отидем в Русе. За септември приготовляваме «Отело» да го играем в София. Трябва и класически пиеси да се дават, тъй ли? Ти поздрави Цонка нарочно от мене. *(Изгубва се надясно.)*

Милка *(към един вестникопродавец)*. Дай, момче. *(Купува си вестник и го разгръща.)*

Трайчев *(на себе си)*. Всичките маси са заети сега, само на тази маса има свободно място. Аз съм магаре с късмет. *(На Милка, като ѝ се покланя почтително и туря ръка на един стол.)* Госпожице, позволявате ли?

Милка *(вдига очи от вестника)*. Свободно. *(Пак зачита.)*

Григоров *(на Чайкова)*. Трайчев се присламчи до тая госпожица. Ти го познаваш добре? Какъв е тоя господин?

Чайков. Мой сродник. Секретар-бирник в Казалар. Красавец, нали? Но авантюрист!. . . Женогонец. . . А съвест гъвкава или никаква. По-рано е служил на други места и на по-важни служби. Но отвсякъде е уволняван за скандални истории с моми. После се е скитал дълго празен и без средства, герой на вертепите и на митингите, додето един шуменски депутат го настанил временно в Казалар на тая служба. По изборите много услужи на правителството. Сега в София става виден чиновник. Впрочем, днес на такива хора най върви, епохата е тяхна. «Епоха-кърмачка».

Трайчев *(запаля папироска)*. Вие пътувате за Търново, госпожице?

Милка. Не, за Варна. *(Пак се зачита.)*

Трайчев *(след малко)*. Вие пръв път отивате за Варна? Прекрасен град, госпожице. Морски град. Вие ще се побавите там вероятно? Аз ви препоръчвам специално морската градина. Посетете непременно морската градина. Очарователна. Гледка въз морето. Оркестърът играе. . . *(Мълчание. Милка продължава да чете.)* Ако се не лъжа, вие не сте родом от София? Коренните софиянки се познават при пръв поглед. Те не са симпатични, черти повече татарски имат. Нали не се мамя?

Милка клима сухо с глава, па обръща другата страница на вестника и пак чете.

Трайчев. Извинете, вие сте учителка, госпожице?

Милка *(сухо)*. Не. *(Пак чете.)*

Трайчев. Няма нужда да ви питам дали живеете в столицата, за това говори вашата елегантност, извинете ми тая смелост, разликата между провинциалка и столичанка веднага удря в очи. . . Не бях посетил София отдавна. Чудесен град, интелигентно общество, красив женски свят и главно — елегантност. Ето защо е магнит. . . И аз минувам там вече, омръзна ми дивата провинция. . . *(Мълчание.)* Влакът днес много се бави. . .

Милка, без да вдигне очи, продължава да чете.

Трайчев. Ние се намираме, госпожице, пред славните плевенски бойни полета. . . Ето там на оня връх. . . дето се белее паметник. . . там се е предал Осман паша на. . . Скобелева. Вие пръв път минавате оттук? И самичка?

Милка преструва се, че не чува, и продължава да чете.

Трайчев *(на себе си)*. Я виж каква горда. . . но моята станция е още далеко: ще се поборим. Аз ще пътувам с нея. Да ме не викат Пенчо Трайчев, ако не се разхождам под ръка с нея пред горнооряховската гара.

Един хлапак носи за продан круши.

Милка. Дай половина кило круши, момче.

Трайчев. Крушите са разхладителни, госпожице, в такива топли дни. . .

Момчето претегля крушите, гужда ги в една хартия и ѝ ги подава. Трайчев бързо поема хартията и я подава на Милка.

Милка. Благодаря. *(Бърка в чантичката си и търси пари.)*

Трайчев прибързва и заплаща на момчето.

Милка. Как, защо плащате вие, господине? *(Бърка си в чантичката.)*

Трайчев. Помислих, че нямате дребни. За мене беше безкрайна чест да ви услужа. Недейте, госпожице, аз ще съм във вашето купе, ще се разчетем там.

Милка. Вземете си, господине. *(Връща му парите.)*

Трайчев. Довиждане. *(Тръгва; на себе си.)* Трябва да узная коя е тая непристъпна баронеса и защо отива във Варна. Да, тя приказваше одеве с Николаева, той ще ме осветли. Ха, ей го там, да ида да го видя. *(Отива надясно.)*

Григоров *(гледа към Трайчева)*. Този дявол вече се сприятели с госпожицата. Видя ли? Даже кръши й купи!

Чайков. Не се удивлявам: нему му върви с жените. . . Дявол да го вземе. Ела да го попитаме коя е тая лесно пристъпна пътница, на която Бранков се обяви такъв смешен рицар. *(Стават и изчезват надясно.)*

ЯВЛЕНИЕ 2

Фотина и Бранков идат отляво и сядат при Милка.

Фотина. Кой господин беше при тебе?

Милка. Един безочлив, когото не познавам. И той ще пътува с мене.

Фотина. Познавате ли го, господин Бранков?

Бранков. Не. Трябва да е от провинцията.

Фотина. Тогава си вземете познат кавалер, Милке. Господин Бранков, вие по-добре минете в купето на госпожица Русанова, да й кавалерствувате.

Бранков. Това ще ми бъде най-приятно, ако госпожица Русанова позволи.

Милка. О, напротив, господин Бранков, вие ще бъдете много любезни.

Фотина. Ще се видим пак. *(Отива.)*

Бранков. Съжалявам само, че ще се разделим на шуменската станция. Сестра ви е по-голяма от вас?

Милка. Не, по-млада. Аз не съм я видяла повече от две години. Ожени се там. Не сме получавали писмо от нея отдавна. На нашите не отговаряше. Баща ми каза: «Иди, та я обиколи, като отиваш във Варна.» И аз отивам с някакво скрито безпокойство от това й дълго мълчание.

Бранков. Може там да има някакви неприятности?

Милка. Кой знае. . . Положението на народната учителка не е винаги розово. А аз обичам това звание на народната учителка и го считам най-благородното. Да възпитаваш крехките души, да посяваш в тях добрите семена на науката и добрите чувства. . . Аз съм била учителка четири години и съм влюбена в това поприще. По-добре — бях влюбена в ученичките си. Какви мили личица, русички главички, умни очици, които зяпат в устата ти и гълтат всяка твоя дума! Как ги обичах даже когато ме сърдеха с лудуванията си. . . Обичах ги и мисля, че само който обича учениците си, бива добър наставник, не е ли вярно? Сестра ми също е предадена, има любов към занаятието си. Трябва да я видя... Но извинете *(изсмива се)*, аз се раздърдорих и ви занимавам с работи неинтересни.

Бранков. О, крайно ме интересува това, което говорихте, госпожице, и взимам участие в безпокойството ви за сестра ви: надявам се, че ще бъде безосновно.

Милка. Вас твърде рядко ви среща човек в София?

Бранков. Занятия много, госпожице. Сега вземах едномесечен отпуск и отивам във Варна. Обичам морето. Ще бъда много честит, ако мога и там да ви срещна.

Милка. Вие пръв път отивате във Варна?

Бранков. Да.

Милка. Не я познавате? *(Усмихнато.)* Тогава аз ще ви бъда чичероне, за отплата на вашето другарuване в железницата.

Бранков. О, мерси, много ще бъда щастлив.

Милка. Вие трябва да обичате природата?

Бранков. Обожавам я, особено когато имам щастливия случай. . .

Милка. Моят блян е природата, господин Бран-

ков. Често душата ми ламти да се изкопчи от грижите и интересите на живота, да плува далеч от градския шум, да се опива от въздуха, от свободата, от небесния лазур. . . Каква прелест! Знаете ли какво мечтая понякога? Да се изкача на челото на един висок, висок планински връх. Оттам, захласната, да гледам величието на вселената. Нали очарователно? *(Удря първия звънец.)*

Бранков. И тоя блян е тъй постижим. . . Но за да бъде пълна насладата, необходимо е още едно условие.

Милка. Какво?

Бранков. Нужно е. . . *(Замълчава смутено.)*

Милка. Да ви кажа аз, каквото не доизказахте? Нужно е там още една близка душа, с която да споделя човек възхищенията си. *(Смее се.)* Налучих?

Бранков. Да, близка душа. Това е толкова скъпо и не се намира не само в планината, а и в живота въобще. Има хора, които в шума, веселбите и суетата на градищата пак се чувствуват сами като в пустиня. Само близкият човек, близката душа, както вие казвате, може да оживи, одухотвори средата, да даде красота на живота и поезия на нещата. За жалост, такава среща не намираш, когато я търсиш, а когато съдбата ти я изпречи на пътя. *(Малко мълчание.)* Колко време ще прекарате във Варна?

Милка. Само пет-шест дена.

Бранков. Само толкова?

Милка. Да.

Бранков *(мисли малко)*. Тогава аз намирам, че едномесечното ми стоене там ще ми се покаже доволно скучно.

Милка. Защо?

Бранков. След вашето отиване Варна ще остане за мене безинтересна.

Милка. О, господин Бранков, комплименти. . .

Бранков. Госпожице, аз говоря истината.

Фотина *(иде бързо)*. Хей, пътници, какво сте се улисали? Имате във вагона цял век за сладки приказки. Хай, побързайте, влакът тръгва.

Вторият звънец издрънква. И троицата се затичат и се изгубват надясно. Локомотивът изсвирва за тръгване.

Завеса

ДЕЙСТВИЕ ВТОРО

Цонкината стая в една селска къща в Казалар, спретнато наредена. Отляво железен креват с бял чаршаф. Отдясно миндер с възглавници, полузакрити с бял плат. В дъното два прозореца с бели завеси, отворени. През тях се виждат дървеса. На единия е саксия с цветя. Една маса с книги, отгоре с цветарник. На стените фотографически портрети, един по-голям в кръгла кадифена, с цветни шевове рамка, представляващ бюст на мъж. Огледало. Врата отдясно.

ЯВЛЕНИЕ 1

Милка пред огледалото поправя си косата; Цонка си втъква цвете на гърдите и гледа Милка.

Цонка. Колко си разхубавяла, како!

Милка. Намираш ли?

Цонка. Пожелавам ти да си намериш мъж, достоен за тебе. Ти заслужаваш да бъдеш най-честитата жена на света, каквато си добра, каквато си красива. *(Целува я.)* Но пак ти се сърдя: как тъй да ме не предизвестиш, че ще ми си гостенка?

Милка. Казах ти. Ти не щя да дойдеш при нас толкова време, нито да пишеш. Ето ме мене при тебе — това да ти бъде наказание.

Цонка. Та сърди ли се татко още?

Милка. Сърди се още, но прости.

Цонка. Не ви писах оттогава, защото тъй. . . беше ми съвестно, като не бях поне предупредила тате, че ще се женя. Разбираш, срамувах се после, не смеех...

После бях много залисана в училището. . . Отлагах от ден на ден да ви пиша. . . С една реч и аз не знаех как се измина времето.

М и л к а *(милва я усмихнато по бузата)*. Който се извинява, се обвинява, казва една поговорка. Стига, стига се черви. Мързелец малко, признай се — престъпление няма. Главното е да бъдеш честита с Трайчева.

Ц о н к а. Чудно как не сте се видели в София. Обеща ми непременно да дойде у нас, да се представи на татка и мама.

М и л к а. Да, наистина чудно. . . Ох, какви цветя имаш? Ти ги обичаш много. Помниш ли, когато тати веднаж, сърдит за нещо, ти хвърли вазите с карамфилите на улицата? Ти зарева като павун. *(Смее се.)*

Ц о н к а. Защо си не вземеш? *(Откъсва от саксията два зюмбюла и ги дава на Милка.)*

М и л к а *(като ги втъква на блузата пред огледалото)*. И колко е хубаво селото ви. Кичесто, чисто. Да не повярваш, че си в България. Да не бързах, бих остала повече в това весело гнездо.

Ц о н к а. И как тъй сама пътуваш? Такъв дълъг път. Цяло денонощие. Колко си смела, како. Има нещо мъжко в характера ти. Та и в чертите на лицето ти има нещо. . .

М и л к а *(усмихнато)*. Мъжко? Мустакато?

Ц о н к а. Мъжествено, храбро.

М и л к а. Боже господи, Цонке, малко остая да ме изкараш някой непобедим пълководец: Суворов, Жана д'Арк, Скобелев. . . Та каква опасност има днес да пътуваш с железница? България е цивилизована страна, а не някой Кюрдистан. . . Впрочем, от Плевен до шуменската станция пътувах с господин Бранкова, един много любезен кавалер.

Ц о н к а *(със загадачен поглед)*. Много любезен кавалер?

М и л к а. Любезен, тоест твърде вежлив, твърде деликатен и умен.

Ц о н к а. И красив?

М и л к а. Доста симпатичен.

Ц о н к а *(дяволито)*. И ти се не влюби в него?

М и л к а. Не.

Ц о н к а. Не?

М и л к а. Каква си чудна, Цонке.

Ц о н к а. Може би сърцето ти не е свободно?

М и л к а. Не, свободно е.

Ц о н к а. И защо тогава?

М и л к а. Каква си, Цонке? Може ли така човек да се залюби из пръв път? И може ли да се задава такъв въпрос: защо се не залюби? Ти из пръв път ли обикна Трайчева?

Ц о н к а. Изведнаж.

М и л к а. И ти си щастлива, Цонке?

Ц о н к а. Щастлива, како.

М и л к а. Значи, ние напразно се безпокоихме от мълчанието ти? *(Гледа я малко.)* И такова оженване, крадешком!

Ц о н к а *(разсмива се)*. С тъпан ли да го разгласяме?

М и л к а. Ти пишеше, че в Шумен се венчахте?

Ц о н к а. Да. Тъй се случи по-удобно.

М и л к а. Защо се изчерви?

Ц о н к а. Ти се всѐ вгледваш в мене. . . Стига вече си ме изпитвала. Ти досега само ме изповедвà. Ще взема и аз ролята на духовник: кажи ми, како, наистина ли не любиш още? *(Милка обезлистя едно цвете.)* Отговори де. Не полюби ли тоя господин Бранков?

М и л к а. Не или ако щеш — по-добре, — не знам.

Ц о н к а *(изпляска с ръце)*. Браво! Щом не знаеш, значи, любиш го. Позволи, ако и по-млада от тебе, да се мисля по-опитна в тия въпроси. А той?

М и л к а. Беше много мил, почти нежен. . . *(Скъсва цветето.)*

Ц о н к а. Аз ще допълня: и залибен.

М и л к а. Може би. Но неговото чувство се породи при една случайна среща и като случайно не може да бъде дълбоко.

Ц о н к а. Но признаваш, че е искрено?

М и л к а. Не се съмнявам, но не дълбоко. Уверявам те, че ако не идех във Варна, а се повърнех назад в София — между мене и него щеше да остане само едно приятно възпоминание за добро другаруване през пътуването и друго нищо повече. *(Къса нервно листата на друго цвете.)*

Ц о н к а. Но ето съдбата друго е решила. . . Вие отивате във Варна и ще се видите пак.

М и л к а. Да, обещах му да се срещнем там.

Ц о н к а. И аз оттук гледам как заедно в морската градина се възхищавате пред гледката на Черно море. . . Но защо късаш немилостиво тия цветя?

М и л к а. Що?

Ц о н к а. Говоря за Черно море.

М и л к а. Та какво?

Ц о н к а. Казах, че Черно море ще ви бъде сватовник.

М и л к а. Ти говориш глупости. *(Живо.)* Я ми кажи, защо ти викат тука «царицата»?

Ц о н к а *(изсмива се)*. Ти отде знаеш?

М и л к а. Когато оня ден питах някои селяни де живее учителката Трайчева, те питаха: «царицата ли?» Па тогава ми показаха тая къща.

Ц о н к а *(усмихната)*. Да, «Казаларската царица». . . Тъй ме викат и в Шумен. Ето историята на моето провъзгласяване за царица. По Коледа дадохме тук любителско представление на една българска историческа драма, от дохода на което да се купят книжки за бедните деца. Аз играх царицата, Трайчев игра царят. И оттогава, като ми завикаха: царицата, царицата, всички селяни и децата. . .

М и л к а. Види се, прекрасно си играла, направила си впечатление.

Ц о н к а *(смее се)*. Царица без корона, без престол и царство.

М и л к а. Утеши се: царство имаш — училището, и трон в сърцето на съпруга си и на твоите мили ученички, за които ми се хвалиш, че тъй те обичат. Кой знае истинска царица дали би била по-щастлива от тебе и по-полезна от тебе.

Ц о н к а. И аз ги обичам. Аз тъй привикнах с тях. . . Чини ми се, че без тях животът ще ми се покаже малко опустял. . .

М и л к а. Та вие ще заминувате за Самоков?

Ц о н к а. Сигурно. На Пенча там дават служба, казах ти. Писал на Чакалова. Така щото в София скоро ще се видим на заминаване.

М и л к а *(изглежда стаята)*. Тая покъщнина е негова?

Ц о н к а. Не, всичко е мое почти *(усмихната)*.

Той дойде гол като сокол, како. Беднички сме. Каквото си изчукаме, си изпукаме.

М и л к а. Както и да е, стига да имате добър живот. *(Става и гледа към големия портрет.)* Кой е този господин? Все виках да те питам.

Ц о н к а. Мъж ми.

М и л к а *(сваля портрета)*. Хубавец! Та тоз ли е Трайчев? *(Гледа пак портрета насмихнато.)* Не е ли ветрен господин Трайчев?

Ц о н к а. Ветрен? Отде предполагаш това?

М и л к а. Тъй, много дръзко гледа. Сякаш че има съзнанието, че е неотразим хубавец.

Ц о н к а. И вярвай, портрета му не лъже, колкото за хубавец. . .

М и л к а. Без това обстоятелство и не бих си обяснила твоята лудост да се влюбиш, годиш и ожениш, без да се сетиш да ни пишеш.

Ц о н к а *(навъсено)*. Како, ти пак. . .

М и л к а *(като все гледа портрета)*. Чакай, чини ми се, че съм го виждала. Ах! Тоз е същият! Пътуваше с моя влак.

Ц о н к а. Как?

М и л к а. И как любезничеше с мене на плевенската гара. . . до безочливост. . . *(Смее се.)* Цонке, съветвам те да бдиш над добродетелта на твоя мъж.

Ц о н к а *(сърдито.)* Како, ти се заблуждаваш. Ако е бил с твоя влак, де го сега? Друг е бил.

М и л к а. Чудно. И такава прилика с тоя портрет. *(Оставя портрета.)* И той е добър, нежен, внимателен към тебе?

Ц о н к а. Да.

М и л к а *(гледайки портретите)*. Кои са тези госпожици?

Ц о н к а. Таз е бивша учителка, а таз е сегашната ми другарка. Таз в селското облекло е жената на Чакалова, нали хубавичка? Този е господин Денков.

М и л к а. Учител също?

Ц о н к а. Да, авторът на драмата, в която играх — тя бе в ръкопис. Но сега не е вече тука. Напусна през януарий.

М и л к а. Какво добро изражение на лицето. Как, напусна тъй безвременно? Уволниха го сред зима?

Ц о н к а. Той си даде доброволно оставката. По един романтичен случай.

М и л к а. Ах, любопитно!

Ц о н к а. По-добре: избяга.

М и л к а. Някаква-любов? Някаква шумна история?

Ц о н к а *(с понижен глас)*. Той беше влюбен в мене. Беше влюбен в мене до полуда. Когато разбра, че сърцето си отдадох на Трайчева и изгуби всяка надежда, той напусна Казалар.

М и л к а. Бедният.

Ц о н к а. Искрено и аз го жаля, но не можех да пресиля сърцето си. . . Та аз и не подозирах, че бил до тая степен. . .

М и л к а. И той поне не се видя с тебе да ти каже сбогом.

Ц о н к а. Не. Само това писмо ми изпрати от Шумен. *(Изважда от чекмеджето едно писмо и й го подава.)* Исках да го изгоря много пъти, но нямах кураж, как, или по-добре — догреша ме — чинеше ми се, че ще изгоря една жива човешка душа.

М и л к а *(чете)*. «Госпожице, прощавай! Никога сърце човешко по-горещо не е любило, по-силно не е горяло от най-чистата любов. Това сърце е разбито сега. Пише ви човек отчаян, госпожице, вие ме погубихте. Не сте виновна, не ви мразя, не ви осъждам. Вие сама не бяхте властна над своето сърце, когато го отдадохте другиму, мижешком, в една минута. Моля бога никога да се не каете. Бъдете честита. Сбогом навеки. Денков.» Ужасно страдание се чете в лаконизма на това писмо. Ти наистина си изгорила една човешка душа — и, чини ми се, благородна. Но станалото станало. Любовта е безпощадна. . . Де е сега този Денков?

Ц о н к а. Чух, че бил назначен в София, в прогимназията.

М и л к а *(подава й писмото)*. Трайчев знае ли за това писмо?

Ц о н к а. Той го чете.

М и л к а. Е?

Ц о н к а. Нищо. Смя се.

М и л к а. Как, тия горещи редове не извикаха другото чувство в душата му?

Ц о н к а. Какво искаш да възбудят? Да хване да рони сълзи, че него съм предпочела?

М и л к а *(укоризнено)*. Ах, Цонке. . . Но дай ми някое Трайчево писмо. Може би то по-добре да ми помогне да разбера психологията на тоя красавец.

Ц о н к а. Нямам, како.

М и л к а. Как, никога не ти е писвал?

Ц о н к а. Не е ставало нужда. Па е мързелив на писане писма.

М и л к а. Жално, че не ще можем да се видим с него. Заръчал ли за кола?

Ц о н к а. Заръчах. Но остани още, како. Сега имаме ваканция. Ще се разхождаме из околностите. Колко са хубави. Па и селото е весело сега, особено вечер: гърми от песните на жътварките. Идилия.

М и л к а. Три дена как съм тука. Не може. Трябва да вървя за Варна, казах ти. Имам работа там. Па ще се върна. В София ме вика моята къща. Ти знаеш, че аз съм домакинята там. Бедната ми майка все более, а домашните грижи не са таткова работа. Па давам и уроци по пиано, че малката таткова пенсия не достига. . . Ах, писмото за София. . . *(Дига от масата един плик.)*

Ц о н к а. Аз ще го занеса на пощата, а ти почакай. Да си туря шапката. Како, па да не си ме много наклопала?

М и л к а *(усмихнато)*. Истина, наклопах те. . .

Ц о н к а. Че съм луда?

М и л к а. Че си скришна.

Ц о н к а. Скришна?

М и л к а. Ти таиш от мене нещо.

Ц о н к а. Ох, въображение, како.

М и л к а. Аз чета по лицето ти. Вчера те гледах на двора, така беше се замислила, такава скръбна беше! Цонке, седни, има време още за писмото. *(Цонка сяда при нея.)* Сестро, ти имаш нещо на сърцето. . . Не се мъчи да се преструваш... Ти не си радостна. О, аз те знаех весела, като птичка, ти беше най-жива и луда от всички ни. Ти играеше, очите ти светеха от постоянна безгрижност. . . Сега те намирам друга.

Ц о н к а. Но, како. . .

М и л к а. Ти имаш грижа, ти казвам, ти криеш някаква болка в душата си. Това внезапно почервеняване или гузно трепване, което забелязвам по лицето ти, колчем отварям дума за отношенията ти с Трайчева, ме безпокои.

Ц о н к а. Но няма нищо, како!

М и л к а *(натъртено)*. Кажи ми право: обича ли те Трайчев?

Ц о н к а. Обича ме.

М и л к а. Искрено?

Ц о н к а. Искрено.

М и л к а. Прекрасно. Аз не те питам и ти обичаш ли го така. Това е явно, и то е добро.

Ц о н к а *(глухо)*. Да, обичам го страстно и без него не бих могла да живея. *(Навежда глава.)*

М и л к а *(взира се в лицето ѝ)*. Има сълзи на очите ти! *(Цонка мълчи.)* Кажи причината им.

Ц о н к а *(става)*. Това е моя тайна, която не мога да ти кажа.

М и л к а *(става също и я прегръща нежно)*. Бедна сестрице! *(И двете се прегръщат. Цонка се отдръпва и си обрисва сълзите.)* Сестрице мила, открий ми сърцето си, повери ми мъката си, на мене, на родната си сестра, дето тъй те обича и страда с твоето тайно страдание. Аз ще намеря в сърцето си мъжество да те изслушам и топли думи, за да ти дам надежда, кураж, майчин съвет. Аз съм твоя сестра. Никъде не ще намериш по-горещо участие от моето. Не ме оставяй да си замина със змията на съмнението в гърдите си за твоята клета съдба.

Ц о н к а. Како, моето честно слово: аз съм благодарна, аз съм честита. . . Но писмото! *(Грабва плика и излиза.)*

М и л к а *(като гледа портрета на Трайчева)*. Странно какво ме въоръжава против това лице и какво ми вдъхва това недоверие към него! Има фигури хубави, а надарени с тоя печален дар да отблъскват. . . Ето тоя Денков: душа проста и светла се чете в чертите му. *(Стои няколко време замислена.)*

ЯВЛЕНИЕ 2

Влиза п о п Д е я н.

П о п Д е я н. Добре ни дошли, госпожице. *(Подава ръка на Милка, която я целува.)* Слава богу, че направихте почит на нашето село, дойдохте да обиколите сестрата. Ваша милост си сестра на нашата даскалица, нали?

М и л к а. Да, дядо попе. Заповядайте. *(Посочва му миндера.)*

П о п Д е я н *(сяда)*. Извинете, че закъсняхме. Ходихме вчера на едно село. Завчера чухме файтон из къщи, но не се сетихме кой е. И госпожа Цонка не се сети— тя ни беше на гости, тя е, кажи, всеки ден у нас при попадията и децата. Като чедо я имаме, обичаме я, нà тъй, като свое. Обича я и селото — такава добра и разумна. И децата сами тичат на школото, не бягат вече. «Царицата, царицата!» и всѐ това им е на устата. . . и после ни разправят какво ги даскалицата учила и искат да научат и нас, старите, да ги благослови господ.

М и л к а. Драго ми е, че сте благодарни от сестра ми.

П о п Д е я н. Та ви казах, че и Цонка не се сети. Кога ей го иде момичето и вика: «Како Цонке, една госпожица дойде у нас и те вика!» Разбра Цонка изведнаж, че си ваша милост, и изхвръкна.

М и л к а. Аз ви благодаря, че ме зарадвахте с такива приятни думи за сестра ми, и особено ви съм признателна, дядо попе, че я имате в къщи като своя. Тя няма да се усеща съвсем чужденка тука.

П о п Д е я н. Тя не е чужденка, тя си стана наша вече. Лани, когато мина инспектора оттука, аз — ние сме председател на училищното настоятелство — му казах, че не я пускаме оттук, н'ам какво си да стане. Помислете си: учи момичетата на шев, кара ги да бъдат скопосни и учтиви, да се срамуват от стари хора. Вярваш ли? Свалят ми шапка момчетата! — нашето училище е смесено. Преди нея, при друга даскалица, се плезеха, хвърляха камъни. Щом е хубав денят, повежда ги в полето, на зелено, пеят там, играят по ливадите, тя

сама играе с тях — учителка не, ами сестра. *(Запаля цигара.)* Но знайте, и тя, като млада, всички сме били млади, по едно време не беше много разумна. С господин Трайчева — все по разходки, все двамата вечер, до късно, ту у нея, ту извън селото, стоят, та приказват. Взеха да се чуват думи, рекли и казали, разбирате? Отидох, па ги съветвам: «Тъй не бива, една учителка за пример трябва да бъде. Обичате се? Оженете се. Бракът е благословен. Тъй му е реда.» «Ами ние сме, каже Трайчев, сгодени!» «Не, джанъм, минете си под венчило, па да се тури точка на всичко!» Хеле един път се връщат от Шумен, идат у дома и господин Трайчев ми казва: «Дядо попе, препоръчвам на вашата благословия госпожа Трайчева. Венчахме се вчера!» А тя се зачервила като мак. . . Зер, свенява се за пръв път. «Да сте благословени, чада!» И хубаво сториха, не е ли така?

М и л к а. Разумява се, това бе най-доброто.

П о п Д е я н. Нека бъдат честити. Всички се радваме. От друга страна пък, ни е криво, че ни напуска. Зер, дето мъжът бъде, и жената там, тъй ли? Вие тук ще се побавите, госпожице? Как ви беше името?

М и л к а. Милка Русанова.

П о п Д е я н. А нашето: протопоп Деян Здравков. Заповядайте ми на гости. Попадията много желае да ви види, но е улисана.

М и л к а. За жалост, не ще мога, аз си тръгвам днес.

П о п Д е я н. Как? Тъй скоро? Без да се видите с Трайчева? Хубавец момък. Приличат си с Цонка. Два гълъба. Но. . . само едно: малко развейпрах. . . Но инак — антика. По изборите да го беше видяла. . . *(Гледа към портрета.)* Ах, ето я. Ела, ела, царице, честита ти гостенка.

ЯВЛЕНИЕ 3

Влиза Ц о н к а.

Ц о н к а. Благодаря, дядо попе. Добре дошли. *(Целува му ръка. Към Милка, като си сваля шапката.)* Како, какво ли ме е критикувал дядо поп пред тебе?

М и л к а. Напротив, аз по-голям панегирист не съм видяла. Ако ти говорят в очите тъй, ще те разгалят.

П о п Д е я н *(иска да стане)*. Аз ще си бягам.

Ц о н к а. Не, почакайте едно сладко. *(Излиза.)*

П о п Д е я н. Как ви се видя нашето село?

М и л к а. Много ми се хареса: стегнато, хубаво. Засмяно с тая зеленина. И хората други, спретнати. Не прилича на другите села. Аз щях да ви попитам, дядо попе, как да си обясня това завидно състояние на селото ви?

П о п Д е я н. И то беше, госпожице, мръсно и дрипаво преди седем-осем години, както и другите села. Но откак се тури на крак Чакалов, селото ни се измени от година на година и сега не само ти му се чудиш, но и ние. *(Цонка влиза със сладкото.)*

М и л к а. Кой е този Чакалов?

Ц о н к а. Бивш учител тука. *(Поднася сладко на попа.)*

М и л к а. Ах, ти споменуваше за него. *(Към попа.)* Но как успя той да направи това чудо?

П о п Д е я н. За много години, добре дошли. *(Взима сладко.)* Как ли? Като умее човек да върти нашите хора с добром и човещина, може всичко да направи от тях. Помисли си: той не бе учител само на децата ни, ами и на нас. В школото беше техен, навън — наш. И ние го слушахме, защото видяхме, че каквото ни съветва и каквото ни каже, все добро излазя. Живее с нас, работи с нас заедно: сее, оре, показва ни новите изкуства по земледелието и го боли за нашето напредване и добро повече от нас. Видяхте ли в училището градината и другите дръвчета? От него са. Реката ни, той стана причина да се стегнат бреговете ѝ и мегданът ни да стане чист; всякакви добри овощия, дето ги гледаш, от него са докарани фиданките; черничеви градини ни посади, пчели ни навъди, изпроси от Шумен да ни дохажда веднаж в неделята фелдшер и ветеринар в селото. И аптека ни издействува. И още и друго, и друго. . . С една дума: из калта ни извади тоя човек. Наполеон! Всеки инспектор, който дойдеше тука, прехапва си устните. Колко пъти искаха да го повишават и преместят — той не щя. Ожени се тук за едно момиче, даде си оставката, купи си имот и стана нашенец. Тачим го, обичаме го.

Милка. Та тоя човек е билпровидение тука!

Цонка. Наистина, како, Чакалов е необикновено деятелен човек. Всецяло се е предал на идеята си да подигне нашето село във всяко отношение. Влюбил се е, тъй да се каже, в селото до чудачество.

Милка. Но как го слушат селяните? Той няма никаква власт над тях.

Поп Деян. Чакалов всичко правеше през кметовете. Не знам как ги омагьосваше. Привършат се летните работи или дойде празник, селяните останат празни. Кметът ги събере. «Хай, момчета, сега.» Па ги поведе с Чакалова. Бе мегдан очистиха тъй, бе реката подградиха, бе акации насадиха по улиците и локви пресушиха — и все под очите и съветите на Чакалова. Всичко с гария, понеже беше за обща полза. И хората с радост работеха. Така и вътре в дворовете си: всеки работи, както го научи даскалът. Слушаха и сега го слушат. *(Запалва нова цигара.)* Дойде ли света неделя, свиква селяните в училището, държи сказка, пак по земледелието, по стопански работи. Купи си някои земледелчески машини, европейски, и сам показва на селяните употреблението им. Накара по-заможните — и те си купиха. Поминъкът ни е добър сега, селото зацъфтя. Сега всички са готови да умрат за него. Народът му зяпа в устата. Нашите учители ги викат народни, но този е първият ни истински народен учител.

Милка. О, аз съм възхитена от това, което чух, дядо попе. Ако го кажех в София, никой не ще ми повярва.

Цонка *(гледа през прозореца)*. Ах, господин Чакалов иде с жена си. *(Изскоква.)*

Милка *(гледа из прозореца)*. Наистина, какво енергично лице!

Поп Деян *(също гледа из прозореца)*. Недялка ти носи цвете.

Милка. О, каква любезна госпожа!

Поп Деян. Тя си е невеста, не е госпожа. Пазете се да ѝ не кажете госпожа, защото ще я засрамите.

Милка. Как, срамува ли се от госпожа?

Поп Деян. Тя се мисли селянка и все ѝ иде чогло, кога ѝ нахлузват тая градска качулка. Тя не иска да се погражданчи с фустан и цивилизация и мъжът

ѝ не дава. Моди и дрънкалки мрази, той ходи просто и нея държи просто.

Милка. Недялка нищо не губи в селската си носия, тя е сама гиздосия.

ЯВЛЕНИЕ 4

Влизат Чакалов, скромно облечен, и Недялка в селски дрехи и голяма китка в ръка и Цонка.

Цонка. Како, господин Чакалов и госпожата му.

Милка се ръкува усмихнато с тях.

Чакалов. Нашата хубава гостенка. Извинете, късно идем. Имаме жътва сега. Но вие ще си бягате днес?

Недялка *(усмихнато)*. Едвам днес научихме. . . Заповядайте от нашето цвете. . .

Милка. Благодаря. *(Поима китката.)* Седнете, моля.

Недялка *(сяда)*. Сърдита съм на сестра ти, не ѝ прощавам: кума исках да ѝ бъда, обещаха ми, па отидоха в Шумен, та се венчаха, без да ни обадят. Със селяните прости ги е срам да се сродяват гражданите.

Цонка. Ние и сега сме си като роднина, Неделке, аз съм у вас като в бащината си къща.

Недялка. Право ти казвам: сърдя се *(усмихнато)*: но прощавам вече.

Поп Деян *(на Чакалова усмихнато)*. Учителю, тъкмо тебе коряхме тука.

Милка. Господин Чакалов, моите най-искрени възхищения. Онова, което видях с очите си в това село и което ми разказа дядо поп. . . Но вие просто чудеса сте направили.

Чакалов. О, госпожице, не говорете, не заслужва. Като учител тука аз не правех нищо друго освен дългът си. А този дълг аз го разбирам по-широко и по-инак, отколкото е определен в министерските правилници и програми. Според моето мнение задачата на народния учител не се свършва в училищната ограда; той

е учител и на народната, на трудещата се маса — на големите деца. Затова се вика народен учител.

Поп Деян. Право, имаше в близкото село един учител: той не припознаваше бога. Учеше децата да плюят на иконите.

Чакалов *(маха му да мълчи)*. Ще каже някой: това не е негова длъжност. Лъжа е. Додето учителите са едничките живи сили в селото, едничките културни фактори, додето не дойдат други ръце да поемат културно-икономическото дело, народните учители трябва да го вършат. У нас много се говори за идеали, ето един такъв. Да осветлиш ума на селянина, да му подадеш ръка, за да излезе от тинята на мизерията и невежеството, да му помогнеш да се научи да работи по-плодотворно, да бъде по-умит и по-чист, да бъде по-здрав, помалко яден от въшки и пороци, да найде живота посносен — има ли идеал по-висок от тоя? Помислете си каква страшна, стихийна сила би бил колективният труд на народния учител, ако би се насочил към тая цел.

Поп Деян. Благодарим ти, даскале, от устата ти тече злато.

Чакалов *(обрисва си пота от челото)*. Не съдя и не критикувам лица. Крив не е никой. Крива е системата, от лъжливо гледище е поведено делото още от началото. Учителят е велик фактор и сега, но той може да бъде още по-велик. В турско време народните учители работеха за свестяването на народа, сега трябва да работят за вчеловечването му. . . У нас на мода е да се говори за човечеството, за правата на човечеството, което за мен е книжно,безименно човечество. По-добре да видим човекът, който стои пред нашите очи, човекът от плът и кръв, от нерви и душа, сиреч народът. Нека оставим други да плачат за човечеството, а ние да помогнем на тоя народ — дявол го взел: храни ни!

Милка. Вие трябва да сте жертвували всичкото си свободно време, за да извършите в Казалар тоя подвиг?

Чакалов *(усмихнато)*. Подвиг? О, голяма дума. За мене тая деятелност беше повече едно удоволствие. Време имах премного. После, аз имам една слабост към

такъв род занимания. Аз се влюбих в делото на селския поминък, селския напредък. Вам бе драго, че видяхте доста хубави работи тука, питате ли мене колко по ми е драго? Да видиш едно село от купище превърнато почти на градина, едно мизерно прозябаване преобърнато на човешки живот!

Милка. Сега и сами се занимавате със земледелие?

Чакалов. Със земледелие и с широко стопанство. Доведох и брата си да ми помага. И да ви се похваля, не съм зле. . . И доволен съм от себе си. Аз намирам, че във физическия труд състои главно призванието на човека, с него животът става по-пълен и по-весел. На тоя физически труд, на това работно село, на природата му и въздуха му дължа здравето си, живота си.

Милка. Сестра ми ми каза, че вие сте следвали във Франция медицината?

Чакалов. Да, и не свърших последния курс. Оттам се завърнах сиромах и с разклатено здраве, с неврастения. . . И гърдите не бяха добре. Докторите дигаха рамена. Готвех се за оня свят. Скитах се два-три месеца из София, отчаян. Бия прага на Министерството на просвещението, искам учителска длъжност. «Няма!» — казват. А аз ще умра от глад. Най-после един ден ми отговарят: «Има място в едно село затънтеничко.» «Дайте, джанъм, дето и да бъде, болен съм и нямам хляб да ям!» И тъй се случи, че дойдох в това село. Нервите се поправиха, дробовете се възродиха от усилено гълтане чист въздух.

Поп Деян. Стига де, на дявола му куршум в ушите.

Чакалов. Аз влязох, госпожице, в народа. Видях положението му и ме заболя сърцето. Тогава си рекох: чакай да видим какво можем направи. . . Залових се на работа, доставих си специални книги по стопанството. Влюбих се в тоя добродушен и работлив народ. Па останах в него. Моите честолюбиви стремежи намериха тук крайната си цел.

Милка. И вие сте честит тука?

Чакалов. Да, аз съм. . . ние сме и домашно честити. *(Поглежда Недялка усмихнато.)* Ако лъжа, нека ме опровергае жената.

Недялка *(смее се)*. Не лъжеш!

Чакалов. Имам и две деца, госпожице, които ще направя също земледелци и селяни.

Поп Деян. Прошка да нямаш, ако ги направиш чиновници.

Чакалов. Нямате време, а то ви бих поканил у дома да видите отблизо моето стопанство: и овощната градина, и модерните кошери, и двете ми крави швейцарска порода, които дават мляко за десет наши, и другите животни на моя Ноев ковчег. И селото върви подир мене, и неговото благосъстояние расте. Народното благосъстояние, госпожице, ето най-великото нещо. На него се гради всичко друго: напредък, изкуство, сила държавна. . . Аз мисля така поне. Но извинете, аз се разглаголствувах, а вие сте пътница. *(Гледа часовника.)* А, време наближава вече да гоните Шумен.

Петруна *(влиза)*. Добър вечер. *(Към Милка.)* Колата дойде.

Милка. Да вървим. *(Туря си шапката.)*

Чакалов. Ние ще се качим при вас, ще ви изпратим докрай село.

Милка. Благодаря.

Поп Деян. А аз ще ида на вечерня, та тука ви казвам сбогом и ви благославям.

Милка *(целува му ръка)*. Прощавайте. Цонке, куфара.

Петруна. Дайте го! *(Взима куфара и излиза.)*

Поп Деян *(от вратата)*. Цонке, ще дойда после да те взема да вечеряш у нас. *(Всички излизат. Пауза. Отвън се чува шум от бричка, която тръгва.)*

ЯВЛЕНИЕ 5.

Влиза Трайчев.

Трайчев *(ходи из стаята мълчалив и навъсен)*. Опиля се най-сетне. *(Запаля лампата, после запаля папироска и пак ходи из стаята.)*

Петруна *(влиза)*. Отиде си сетрата. Ами ти защо не щя да се видиш с нея? Когато снощи по тъмно ти пристигна, аз се зарадвах, пък ти не иска да се обадиш

ни ней, ни на Цонка, ами се кри досега в нашата стая.

Трайчев. И ти не обади?

Петруна. Не, нали ми ти заръча? Цонка още не знае, че те е дочакала. Боже господи, изгледаха ѝ се очите. Всеки ден ти се надяваше. А преди четири дена чу се, че делиорманските турци обрали и убили някого на шуменския път. Цонка се уплаши, помисли да не се е случило нещо с тебе. Разплака се, фукна да пита из селото кой е утрепан. Е, много те обича, Пенчо. . . Ами защо не щя да се видиш с Милка?

Трайчо. Имаше причини, Петруно. На ти още два лева.

Петруна. Сполай ти, да си жив. Ти не си весел нещо?

Трайчев. Малко съм уморен. Хай иди си вечеряй.

Петруна. Ех, добре, почини си. . . *(Тръгва.)* Как ще се зарадва, как ще се зарадва Цонка! Лека нощ! *(Излиза.)*

Трайчев *(на себе си)*. Добре, че на плевенската гара узнах от Николаева къде пътува. Поразия! В Шумен три дена чакàх, мислех, че сестрата се е очистила, и тръгнах насам, а то пак. . . *(Ходи намръщен.)* Сега разправията с Цонка. . . Неприятно, неприятно! *(Търка си челото.)* Сега викове, истерики. . . Ужасно! Какво да ѝ кажа? Какъв предлог да туря за раздялата? Или да я излъжа, че от Самоков ще я повикам, додето се уж наредя там? Или изведнаж да скъсам? Но предлог? Да я обвиня в измяна? С кого? С учителя Димитрова? Той често идеше у нас и тя го срещаше добре. Да кажа, че съм получил тайни писма с неопровержими доказателства за нейното престъпление? *(Мисли.)* Неприятно, глупаво! *(Решително.)* Но няма какво. . . трябва да се добие кучето!. . . *(Гледа часовника.)* Може да се върне вече. . . *(Изтрива си потта от челото. Тупа с крак яростно.)* Не! Най-хубаво тъй, най-чисто е тъй! *(Бързо спуща завесите на прозорците, изтегля изпод масата голям куфар, отваря долапа и вади оттам разни свои дрехи и неща и ги гужда в куфара; после вади из чекмеджето на масата писма и други предмети, които също гужда в куфара с трескава бързина. Изправя*

се и се озърта.) Прибрах всичко по-важно. Сега — няколко думи. . . *(Мисли малко, пише на масата в молив, после взима куфара, духа лампата и излиза.)*

Няколко време пусто и тихо на сцената. Отвън се чува жътварска песен, която постепенно утихва.

ЯВЛЕНИЕ 6

Влиза Цонка.

Цонка. Пенчо, добре дошъл! Пенчо, ти си си легнал вече? Ах, моят гълъб, уморен си е. . . И аз да не знам, ами се забавих у Чакалови. Па защо не прати да ми обадят? *(Търси по масата.)* Но къде е кибритът, да запаля, да видя моя красавец. . . Не се обаждаш? Знам, знам, каза ми Петруна. Чакай да го целуна понапред. Ох, моят пътник заспал вече. *(Навежда се над леглото.)* Но тук няма никой! *(Вика.)* Пенчо! Излязъл е. Де ще е? *(Пипа пак по масата.)* Не намирам кибрита. А, ето го. *(Драсва кибрит и пали лампата. Влиза Петруна.)* Ами де е отишъл Пенчо?

Петруна. Не знам.

Цонка *(гледа из стаята)*. Какво е тук? Всичко разхвърляно. Какво е това, Петруно?

Петруна *(кръсти се)*. Боже, какво е? Да не са влизали разбойници тука? Кучето одеве лаеше на двора, сякаш на човек, па млъкна. Помислих, че Пенчо излазя.

Цонка *(гледа с ужас в лицето)*. Избягал! *(Тръшка се на миндера и плаче.)* Избягал! Оставил ме! *(Хълца.)*

Петруна. Стягай се, даскалице. Нещо се е разсърдил, пак ще се върне.

Цонка *(ридаеща)*. Избягал! Избягал! *(Скубе си косата.)*

Петруна. Не се предавай толкова, Цонке. Той ти е мъж, венчило е минало през вас и тъй жена се не захвърля на пътя. Ще те прибере пак.

Цонка *(ридаеща)*. Майчице! Отидох си! Убита съм! Какво да чиня сега? Де да се дяна? Избягал, избягал! *(Стиска си главата и хойд назад-напред в дълбоко отчаяние.)*

Петруна. Ела в себе си, ще си изгубиш ума. Тоя свят проклет е тъй. *(Бърше си очите.)*

Цонка. Аз го обичах, како Петруно, аз го любех. Аз бях готова да умра за него.

Петруна излиза. Цонка, навела глава надолу, глухо ридае няколко време. Пак се чува жътварска песен и утихва.

ЯВЛЕНИЕ 7

Влиза поп Деян, сподирен от Петруна.

Цонка. Дядо попе, остави ме, избяга! Аз умрях!

Поп Деян. Стой, Цонке, да видим каква е работата; не се отчайвай. *(Озърта се.)* Боже господи, кой се е надявал на такава зверщина!

Цонка *(плачеща)*. Аз го обичах, дядо попе, ти знаеш как го обичах! *(Полита. Поп Деян я задържа.)*

Поп Деян *(към Петруна сърдито)*. Как ти да не си чула нищо, додето е изпразнял къщата оня и да ми не обадиш? Аз бях в църква.

Петруна. Та не знаех, че тъй. . .

Поп Деян. Ето сега това булче го убиха. Какво да се прави — оня тамо нему. . .

Петруна. Ние вечеряхме, когато той излизал. Булка, недей. Той е нещо сърдит. Ще му мине. Пак ще си дойде.

Цонка *(съглежда листа на масата)*. Ах, от Трайчева! *(Грабва и чете.)* «Невернице, аз научих вашето гнусно поведение. Оставям ви свободна. Вие си имате мъж, Димитров. Желая ви щастие с него, а мене забравете. Трайчев.» *(В негодувание.)* Как? Как смей? Това е ужасна и гнусна клевета! Дядо попе, той ме обвинява в престъпление с учителя Димитрова!

Поп Деян *(възмутен)*. Тоя антихрист лъже. Аз знам тая жена, чиста като ангел. Учителко, стегни сърцето си. Всичките работи от бога идат и бог няма да те остави: ще вразуми изумелия ти мъж и ти ще се върнеш при него, щом го толкова обичаш. Той ще се разкае за постъпката си. Аз ти обещавам още утре да се кача на железницата и да го доведа пред краката, да ти

иска прошка. Такъв ангел като тебе да го потопи в такава скръб и огорчение! Утре ще разбера къде е тръгнал.

Цонка. Ох, недей, дядо попе. Напразно. Той нарочно е искал служба тъй далеко, в Самоков. Той ме не ще. Може там да се ожени за друга.

Поп Деян. Как? В нов брак? Неразведен, при жива жена? Кой поп ще дигне ръка да го венчава? Коя църква ще го пусне? Той е луд!

Цонка *(ридаеща)*. Неразведен, при жива жена... Ох, дядо попе, искам да ти говоря нещо.

Поп Деян *(на Петруна)*. Излез. Иди виж ско. ро на Пиперовия хан. Оттам отиват брички за Шумен. Питай, тръгнал ли е Трайчев? *(Петруна излиза.)* Какво ще кажеш, учителко? *(Петруна подслушва от вратата.)*

Цонка. Дядо попе, ние не сме венчани.

Поп Деян. Как?

Цонка. Ние излъгахме, че сме венчани. *(Петруна се изгубва.)*

Поп Деян. Как? *(Гледа я опулено.)* Учителко, как дръзна да лъжеш? Как излъга мене, който те обича толкова, да те мисля почетна жена и да те приемам в къщата си като едно свое чадо? Кой можеше да очаква това от тебе, дето те почитахме и гледахме за пример? Ето какво е, когато нямате страх господен.

Цонка *(съкрушено.)* Дълбоко съм виновна пред вас, дядо попе, аз бях недостойна за добрините ви. Пенчо искà тъй и аз се съгласих, не бях в сила да му откажа. Обичах го. *(Заронва пак сълзи.)*

Поп Деян *(няколко време я гледа втренчено, скръбно)*. Чедо, не аз ще те съдя за твоя тежък грях, нека бог да те съди и да ти прости. Обичала си недостоен човек и на обичта си си станала жертва. Любила си и си пропаднала с невинността си. Нека те помилва бог. Той е всемилостив. Той сам нали е казал за грешницата: «Тя много е любила, затова много ще ѝ се прости!» Ти си вече наказана, злото е станало и няма повръщане. Не плачи, не се убивай от горест. Чувай, дай ми време, остави ме да помисля как да те спасим. Пред мене ти и сега си невинна и чиста в душата си, бедна даскалице!

Цонка *(покъртено, целува му ръката)*. Дядо

попе, ти показваш участие, ти се не гнусиш от мене? Ти имаш пак милост за мене, ти ще бъдеш едничкият, който няма да ме презира!

ЯВЛЕНИЕ 8

Чакалов и Недялка влизат, после Петруна.

Чакалов. Какво чухме? Възможно ли е?

Цонка *(раздирателно)*. Ох! *(Затуля си очите.)*

Недялка *(разплакана се спуща и я прегръща)*. Сестро мари! *(Ридаят и двете.)*

Чакалов *(на поп Деян)*. Но защо? Но защо? Как на този човек му е позволила съвестта? Кой би повярвал? *(Съглежда писмото, взима го и го прочита.)* Това е отвратително! *(Хвърля писмото.)* Най-любящата и предана жена, една благородна душа, а такава подла клевета да хвърля въз нея!

Цонка *(плаче)*. Неделке, загинах си!

Недялка. Клета Цонке.

Чакалов. Имай кураж, Цонке, не се отчайвай.

Поп Деян. Анатема на тоя проклетник!

Чакалов *(на Цонка)*. Но как тъй ненадейно? Ти не подозираше ли нещо по-рано, че има такова адско намерение? За да постъпи тъй подло, трябва съвсем да не те е обичал, да те е намразил.

Цонка. Обичаше ме, господин Чакалов, поне казваше, че ме обича, кълнеше ми се в любовта си, във вечната си любов. Много пъти го молех да се венчеем. Той се възмущаваше. «Бракът, казваше, е глупост, идиотски обичай на тълпата, а ние сме модерни хора.» Но за да можем да живеем свободно и заедно, предлагаше ми да пуснем слух, че сме се венчали в Шумен. Аз не исках това, беше ме страх от такава лъжа. Но го обичах, привързах се към него и го вярвах. Един неделен ден, като бяхме в Шумен на разходка, той пак ме насили, на колене ме моли да кажем в Казалар, че сме венчани вече. Кълнеше ми се, че никога няма да се разделим. Аз се намерих в слабост, съгласих се, отстъпих му...

Недялка. Мари, Цонке, мари, Цонке, защо направи тъй?

Ц о н к а. И той ме принуди да пиша на нашите, че съм се венчала. Но подир това не смеех да им пиша, беше ми съвестно да продължавам да ги лъжа: трябваше да ги поздравлявам от него като мой мъж и беше ми гнусно това. А той все ми се кълнеше, че ме обича, и аз го вярвах. Но когато му казах, че съм в положение, измени се, навъси се, загледа ме студено. Аз удвоих нежността си, треперех над него, гледах всякак да го привържа. . . Той вече не беше първият. Най-после преди три недели той ми обяви, че тук не желае да остане, че му е обещана добра служба в Самоков и там ще ме води. Успокои ме. И тръгна за София да се осигури за службата при министъра. От София на мен не ми писа нищо. Сега разбирам защо ми не пишеше. А аз се мъчех. . . Ах, каква добре позна, че страдам, но аз от срам и от гордост не й поверих тъгата си. Лъгах я. Лъгах и целия свят. Аз с разтреперено сърце очаквах завръщането му и ето как го дочаках!

Ч а к а л о в. Грозно, грозно! И този Трайчев не е един. Той е един от легиона. Поквара дълбока е заразила нашето общество, дядо попе, безверие в честта и дълга; животинският егоизъм царува, той трови всичко, той убива благородните чувства у човека. . . Бедна Цонке, жертва нещастна на подлостта и зверщината на изродено същество. . . Добродетелите гинат и няма кой да спре злото. Де лекът против него? Аз съм зашеметен, дядо попе!

П о п Д е я н. Проклет тоя антихрист! И сърцето ми думаше: тоя човек е лош човек. Не обичах го. Отде се допиля в нашето село? И как тъй тая жена се подлъга. . . А сега селото ще гръмне. . . по цял свят ще се разчуй тоя резилик. . . *(Грабва от стената Трайчевия портрет и го хвърля на пода.)*

Ц о н к а *(плачеща)*. Аз съм позорна жена, дядо попе, аз ви засрамих, аз заслужавам да бъда убита с камъни. . . По-добре да умра сега, за да не видя в очите утре моите ученички, дето ме обичаха и почитаха тъй.

Н е д я л к а. Цонке, не плачи, давай си сърце.

Ц о н к а. Презирай ме, Неделке, аз съм презряна твар.

Ч а к а л о в. Чакай, може да е в село още Трайчев. Надеждата ми не е изгубена. *(Тръгва.)*

П е т р у н а *(влиза)*. Пенчо тръгнал още преди половина час за Шумен.

Ч а к а л о в. И аз ще тръгна да го гоня в Шумен. Неделке, хайде у дома, че оставихме дете болно. *(Към Петруна.)* Булка, ти да спиш тая нощ при даскалицата, да не е сама. Цонке, сбогом, успокой се. Работата може да се поправи, само да застигна Трайчева.

Н е д я л к а *(целува Цонка)*. Лека нощ. Утре рано ще дойда да те видя.

Тя и Чакалов излизат.

Ц о н к а. Напразно, напразно отива. *(Плаче.)*

Чуват се отвън гласове.

П о п Д е я н *(на Петруна)*. Какво има там?

П е т р у н а. Дошли са от махалата мъже и жени. Сърдят се, гневят се.

П о п Д е я н. Ти раздрънка вече? Какво искат? *(Гледа от прозореца и вика.)* Е, па защо дойдохте? Джумбуш ли има да гледате?

Е д и н ж е н с к и г л а с. Дойдохме да видим царицата.

Д р у г г л а с *(иронично)*. Казаларската царица? *(Смях.)*

На вратата се подават селяни и селянки.

Д р у г ж е н с к и г л а с. Чухме, чухме каква жена учила децата ни.

Е д и н м ъ ж к и г л а с. На школото огън трябва да дадем, огън, огън!

П о п Д е я н. Моля ви, хора, идете си.

Д р у г м ъ ж к и г л а с. Дядо попе, как намираш ти това?

Е д и н ж е н с к и г л а с *(откъм прозореца)*. Ако утре осъмне тука, с камъни ще я избием.

Ц о н к а. Ох, нека ме убият, аз заслужавам това.

П е т р у н а *(ниско на поп Деяна)*. Че то по-добре

от утре някъде другаде даскалицата. . . мойта къща, знайш. . .

Поп Деян *(строго)*. Мълчи!

Чува се глъчка, смесена с презрителни смехове.

Един женски глас. Лъжкинята! Венчала се!

Трети женски глас. Мръсницата недна, опогани селото ни!

Поп Деян *(затваря вратата. На Цонка)*. Виж, даскалице, тия наши добри, кротки хора, дето тъй те обичаха, как ги налюти с твоя грях.

Цонка. Ох!

Поп Деян. Но в тая къща ти не можеш да останеш вече и да примираш всеки час, като си наумяваш всичко. Та и хазяйката няма да те държи. И да иска, не смей от тия хора.

Цонка. Накъде да се дяна? И кой ще ме прибере тука?

Поп Деян *(гладиси замислен брадата)*. Тъй, тебе никъде няма да те приберат вече.

Цонка. Бих напуснала селото, но и средства нямам.

Глъчката се усилва.

Поп Деян *(поглежда из прозореца)*. Още се набрали. *(Вика.)* Идете си, джанъм. Тая жена уби ли някого? Християни не сте ли? Нямате ли милост?

Един мъжки глас *(отвън)*. Дядо попе, не я брани, ами и ти се засрами. Ти я намери. . . Отпрати я още сега от село, че не можеш ни да̀ джевап.

Поп Деян *(на Цонка)*. Хайде. *(Хваща я за ръката.)*

Цонка. Но къде, дядо попе?

Поп Деян. Ще те водя у дома. Ще живееш у нас, додето видим какво да правим.

Цонка стои втренчена, па му целува ръка.

Цонка. Дядо попе, благодаря ти безкрайно за человеколюбието. Но аз съм опозорена. Как ще вляза у вас?

Поп Деян. Като моя дъщеря. Хайде. *(Извежда я.)*

Завеса

ДЕЙСТВИЕ ТРЕТО

Софийската градска градина. Маси под акациите. На една маса отляво стоят Бранков и Милка; при друга маса в дъното са Григоров и един друг възстар господин, с които Карлов, прав, се разправя нещо разпалено. На други маси стоят мъже и дами, офицери пред чаша бира. Прислугата шъта. Манастров с цилиндър на главата иде и сяда на една маса.

ЯВЛЕНИЕ 1

Бранков *(гледа към дъното)*. Вуйчо приказва много живо с Григорова и с Върбева, бъдещия Трайчев тъст. Сигурно за политиката се препират. Политиката е стихията на вуйча.

Милка. Но кой е този Трайчев? Едноименник ли на нашия зет, или роднина?

Бранков. Или едното, или другото.

Милка. Чудно как нямаме още никакво писмо от Цонка. Това нейно мълчание ми затъмнява щастието.

Карлов *(на Григорова)*. Пак ви повтарям, вие опропастявате страната, тикате с вашата глупава политика България към вярна гибел.

Григоров. Но, господин докторе. . .

Карлов *(по-сърдито)*. Вие сте нейните гробокопатели и ако имах сила, и министрите, и всички ви бих обесил за беззаконията ви на тия брястове, и без съд.

Григоров. Но позволете, това е противно на конституцията.

Карлов. Не признавам никаква конституция. Ето моята конституция. *(Показва си бастуна.)*

Григоров. Дай и мене думата.

Карлов. Не ти я давам. *(Иде към Бранкова и Милка и се ръкува с тях.)* Добър ви ден, уважаеми годеници. *(Към Милка.)* Е, вечеринката у вас ще бъде?

Бранков. Тъй решихме, понеже нашия салон се поправя.

Милка. У нас е тесничко, но призованите са малко.

Бранков. Вуйчо, какво приказваше тъй разпалено с тях?

Карлов. Нажулих им носа за тяхното вагабонтско управление и избори. *(Сяда и разгръща вестник.)*

Милка *(усмихнато)*. Господин докторе, вие се тровите с тая политика.

Карлов. Трябва някой да се трови. . . Ако оставим чапкъните спокойно да властвуват. . .

Бранков *(усмихнат)*. Уверен съм, вуйчо, че и ти да беше на власт, по-други избори няма да направиш. Властта замайва главата.

Карлов. Може. . . Но поне щях да избера почтени хора.

Бранков. Чрез непочтени средства? Хубави принципи.

Карлов. Няма принципи в политиката, има нещо по-високо: доброто на страната.

Бранков. Много разтегливо понятие, вуйчо.

Поп Деян иде и сяда при Върбева гърбом насам и му говори нещо.

Милка *(усмихната)*. Господин докторе, аз ви дължа една признателност.

Карлов. За какво?

Милка. Вие сте ми направили оня ден голям комплимент.

Карлов. Не си спомням, макар че заслужаваш не един комплимент.

Милка. Вие сте погалили самолюбието ми, рекли сте ме пред Христа социалистка. *(Смее се.)* Аз не съм дораела дотам.

Карлов *(посмутен)*. Не помня. . . Може би за

твоите свободни обноски, за вашите хайтувания с Христа по градини и разходки, преди да се годите официално, да съм те нарекъл нещо. . . Но когато разбрах, че ти у вас туряш престилката и въртиш кърмилото на цялата къща, а между домашните работи предаваш и уроци по музика, видях заблуждението си. Ти си била здрава вяра българска.

Милка. Не бързайте, господин докторе, да не. . .

Карлов *(прекъсва я)*. Аз не съм за тебе «господин доктор», а съм вуйчо. Какво ще кажеш?

Милка. Не бързай, вуйчо, със заключенията си, да не би да имате после разочарование и вие, и Христо. Вие как гледате на въпроса за женитбата?

Карлов. Т. е. как да гледам?

Милка. Според вас какво нещо е съпружеството?

Карлов. А, екзамен? Съпружество значи мъж и жена свързани чрез брака, от които последната трябва да бъде покорна на първия.

Милка *(натъртено)*. Покорна?

Карлов. Да! «Жени, покоряйте ся. . .»

Милка. Ето де не сме съгласни. Ако на Христа му скимне, о, мъжете са тъй капризни, да ми предложи нещо, което аз не намирам за добро или умно, аз ще се считам в правото си да му откажа и не ще му призная правото да ми заповяда. Ако ме помоли, послушвам го, ако ми заповяда — отказвам. Заявявам това още отсега тържествено.

Карлов. А ти как гледаш на съпружеството?

Милка. Аз считам мъжа и жената юридически и морално равни помежду си: няма между тях ни повелител, ни подчинен. Според мене бракът е един контракт за другарство до живот, един тесен съюз, циментиран от взаимна искрена привързаност, доверие и уважение — чувате ли? Уважение на личността и човешкото достойнство на всекиго от тях.

Карлов. Ти това го казваш като по книга. Мини под венчило, па ще видиш.

Бранков. Вуйчо, няма що да виждаме: аз напълно споделям Милкините възгледи.

Карлов. Христо, прави си сметката вече подир тая декларация на годеницата си: ако ней хрумне да иде на луната и ти ѝ заповядаш и кажеш «Стой!» — тя ще

ти отвори контракта и ще ти каже: «Господине, как смееш?»

Бранков *(усмихнато)*. Не, аз ще я помоля и тя ще остане на земята.

Фотина иде и сяда на една маса отдясно.

Милка. Смръква се, да ставаме. Трябва да си ида, нали имаме вечеринка. *(Става. Христо ѝ помага да си облече връхната дреха.)*

Карлов *(гледа ги насмихнат)*. Контрактът, контрактът още отсега се изпълнява.

Бранков. Вуйчо, аз съм от моя век, както ти си от твоя.

Карлов *(като тръгват, на Милка)*. Милке, помни си обещанието: утре ще ми посвириш пак «Reproche d'amour» на пианото.

Милка. На остарялото пиано.

Карлов. За остарелия вуйка. *(Отиват наляво.)*

Поп Деян *(станал е от масата и приказва с един господин сърдито)*. Разказах му всичко, както си е, на господин Върбева. Мислех, че ще се погнуси от Трайчева. А той нито се навъси. Смее се още. . . «Дядо попе, казва, младежки лудории. . . Кой не е бил млад? В такива случаи са криви жените, че се оставят да ги мамят. А пък за тая мома, ако не беше Трайчев, друг щеше да се намери!» *(Плюе.)* Търкулнало се гърнето и си намерило захлупака. *(Съгледва Чайкова, който минува покрай него.)* Моля, господине, не сте напечатали дописката?

Идат Накова и Скарлатов и сядат при Фотина.

Чайков. Извинете, дядо попе, аз размислих после и намерих, че не е удобно да поместям статии с лични нападки.

Поп Деян. Това не са нападки, а правото. Трябва да се посочи тоя човек на народа, та всеки да се гнуси от него.

Чайков. Нямам охота да се разправям със съдилища. Вие само за това ли дойдохте?

Поп Деян. Върнете ми тогава дописката, другаде да я дам.

Чайков. У нас е правило ръкописи да се не връщат. Сбогом. *(Отива си.)*

Поп Деян. Аз на този пезевенк ще му дойда дòхаки, ще ида при министъра му, хазър е тук. *(Отива при масата, дето Манастров чете вестник, ръкува се и му говори нещо сърдито.)*

Фотина. Скарлатов, напомням ти, че в Търново ти представляваше венецианския дож, като се чешеше. Не е нужно това. Един дож не се чеше. Внимавай утре вечер. Когато играем босяците на Горки — колкото щеш.

Скарлатов. Госпожо, моля ви, заплатете ми остатъка от месечината. Инак не играя утре в «Отело»!

Фотина. Как, ти си дожът. Не може!

Скарлатов. Останете без дож. Един дож — па и той иска да яде на обед и вечеря.

Фотина. Господине, ти мислиш само за ядене. Ти забравяш, че човекът не е животно, а същество духовно.

Скарлатов. Ние положително гладуваме.

Фотина. Няма ли фурни, локанти в София? Яжте до насита, доде ви правят кредит. Тия магарета локантаджии само тъй могат насърчи изкуството в България. В театъра никога не стъпват.

Наков. На Георгиева обаче плащате напълно.

Иванова. Тя е галено дете.

Фотина. Какво сте взели на очи госпожица Георгиева?

Иванова *(ниско)*. Госпожица, колкото жената на ахамина.

Наков. Георгиева няма четири рога на главата, за да я предпочитате.

Фотина. Има талант, тя ни е силата.

Иванова. Как, а ние сме без талант?

Фотина. Не отричам, но Георгиева има вярно чувство. Има и глас обработен и по-изящно се държи пред публиката.

Иванова. Ето това е право: ние не сме били придобили практика в шантани.

Фотина *(гневно)*. Иванова, това е безобразие!

Манастров *(на поп Деяна)*. Та този Трайчев бил вагабонтин.

Поп Деян. И сега е чиновник във вашето министерство.

Манастров. Мой чиновник? Трачев?

Поп Деян. Не Трачев — ваша милост зле чухте, — а Трайчев.

Манастров *(на себе си)*. Ах, нашият Трайчев бил! *(Високо.)* Какво желаете да сторя аз?

Поп Деян. Уволнете го. Човек като Трайчева прави укор и на правителството. Мястото му е в тъмницата.

Манастров *(мисли малко; сериозен)*. Видите ли, дядо попе, Трайчев е деятелен и полезен чиновник. Аз мога само да се похваля с него. Колкото за ония работи, които ми разправяте, верни или не, те са от частен характера и не се касаят до мене, нито до службата, която занимава тъй добре Трайчев.

Поп Деян. Но този човек погуби една душа, уби, вика се, едно момиче. Няма ли за него какво-годе наказание, джанъм?

Манастров. За тия работи се обръщат в съдилището, а не към нас. *(Зачита пак вестника.)*

Поп Деян *(внушително)*. Господин министре, ние избрахме ваш депутат. Помнете, че може пак да имате нужда от нас, простите.

Манастров *(тайнствено, накланя се към него.)* Идете си, ще го уволня.

Поп Деян. Вашата честна дума?

Манастров. Моята честна, министерска дума. Ще го уволня още утре.

Поп Деян. Благодаря. *(Ръкува се и тръгва.)*

Манастров. Поменувайте ме в молитвите си, дядо попе. . . *(Усмихва се ехидно подире му.)*

Поп Деян *(на себе си)*. Светих му маслото, ще го уволнят. Но това е малко наказание за тоя антихрист. *(Поглежда Григорова, който заминува.)* Ах, адвокатинът! *(Спира го.)* Господине, не напечатаха дописката, която ми написахте. Не бива ли да подам жалба до съдилището?

Григоров. Вие?

Поп Деян. Да, понеже аз съм тука случайно.

Григоров. Жалбата трябва да подаде сама пострадалата от свое име. Вие нямате право. Виждам, че вие приемате живо участие в нейната съдба?

Поп Деян. Та казах ти: аз я обичах като дъщеря.

Григоров. Съветвам ви съвсем да се не повдига тоя въпрос. Напразно е.

Поп Деян. Как? Цялото село може да стане свидетел.

Григоров. Добре. Може да се докаже, че тя е живяла с него като законна жена, без да бъде такава; ще се докаже, че той я е изоставил по един немилостив начин. Но за първото той е имал доброволното ѝ съгласие, а за второто — той е бил свободен да го направи, щом му е позволявала съвестта такава безчеловещина.

Поп Деян. Не му е позволила съвестта, защото той няма съвест.

Григоров. Именно затова го е направил и за да се извини, ще намери хиляди причини. Но законът, дядо попе, не засяга престъпления от чисто морално естество. Такива грехове наказва общественото мнение чрез презрението си.

Заминува архимандрит.

Поп Деян. Какво презрение? Той днес е на висока служба, министърът му дава ръка, стои в реда на почтените хора. *(Извръща се и застига архимандрита, спира го и му говори.)*

Григоров *(ниско, гледайки към поп Деяна)*. Ненапразно живееш в Делиорман, дядо попе.

В това време Наков и Скарлатов, станали прави и настрана, си сочат гневно юмруците.

Фотина *(отива при тях)*. Какво има, господа?

Наков. Скарлатов е един безобразник!

Фотина. Защо се ядете като кучета?

Наков. Той е един нахал! Преследва жена ми. В кулисите само я гледа лакомо и суче мустаци със задни намерения.

Скарлатов. Госпожо, не е ли негова милост по идиот от една калевра? Де имам мустаци аз?

Наков. Правиш знак, че сучеш мустаци.

Фотина. Наков, ти си ревнив като един арапин. Тебе трябваше да дадем Отело. Само че неговата роля е дълга, а ти нямаш памет и чакаш все суфльорът да ти канерва.

Наков. Аз протестирам. Вие ме все оттиквате във второстепенни роли; също и на жена ми давате все слугински.

Фотина. Жена ви трябваше да се поучи повече, господин Наков. Извинете, но тя е безграмотна. Смеша присъствувам със съществувам. Казва например: «Аз съществувах в църква» вместо «Аз присъствувах в църква».

Накова. Протестирам, лъжа е, че съм казала тъй — аз не ходя на църква.

Фотина. Например де...

Архимандритът *(на поп Деяна)*. Да ви дам ли един приятелски съвет?

Поп Деян. Дайте.

Архимандритът. Ставайте и си идете в Казалар.

Поп Деян. Как? Тогова да го оставим да се венчава? Да се подиграва с бога?

Архимандритът. Идете си в Казалар, не е наша работа това. Когото боли, той да плаче. На един свещеник не подобава това, което правите вие. Тая мома живяла с оногова невенчана, зарязал я. Каквото дирила, намерила. Мръсна работа. Днес венчани се пъдят и делят... Аз се чудя на дързостта ти да искаш от министъра уволнението на Трайчева.

Поп Деян. Исках го и го добих. Той обеща.

Архимандритът *(смее се саркастически)*. И вие вярвате?

Поп Деян. Как, даде ми министерската си дума.

Архимандритът *(смее се)*. Министерската си дума? Та той лъже сто пъти на ден!

Поп Деян *(зачуден)*. Как?

Архимандритът. Та Трайчев е негов човек, привърженик върл на партията му. Идете си и мирувайте.

Поп Деян. Там е работата, че не мога да мирувам.

Архимандритът. Де е сега момата или по-добре жената?

Поп Деян. Не знам.

Архимандритът. Ей, ваше благоговейнство! Тръгнали сте да развявате това расо, като един Дон Кихот, за една халосница! Прилича ли това на вашия свещен сан? Отговаря ли това на строгите длъжности на един пастир?

Поп Деян. Един истински пастир, отче архимандрите, е немилостив към вълците.

Архимандритът. Остави да ги бият други. А ти пази си стадото, защото, гледам, добре не си го пазил. Тръгвайте още утре. Ако чуе негово високопреосвещенство по каква работа се разтакате още из София, ще ви опне добре ухото. *(Отива си. Актьорите и актрисите също стават от масата на Фотина и си отиват.)*

Поп Деян *(на себе си)*. Няма никаква управия в тая наша България, няма и да се оправи. Бъди лош — силен ли си — поддържат те, безчестен ли си — почитат те. Всеки от тях казва: «Трайчев е гнусен човек», но на улицата всеки му сваля шапка. Но аз пак да ида у госпожица Милка, дано я намеря. *(Отива си надясно.)*

Чайков и Трайчев идат отляво и сядат на маса. Смрачава се.

Чайков. И тъй в неделя сватба? Реши се да туриш точка на лудите младини? Гарсон, бира.

Трайчев. Не било писано да се избегне хомота.

Чайков. Не е лош хомотеца. *(По-ниско.)* А Цонка, какво стана с нея?

Келнерът донася бира.

Трайчев. Не знам положително. *(Чукат се.)* Трябва да е намерила друг обожател.

Чайков. Прилича ли на сестра си?

Трайчев. По-дребна само.

Чайков. И скъса изведнаж?

Денков иде и сяда при Фотина, с която се здрависват.

Трайчев. Такива временни вериги лесно се скъсват.

Чайков *(гледа го примижал, усмихнато.)* Слушай, Пенчо, у тебе няма ли онова малко животно с острите ноктенца, което се нарича съвест?

Трайчев. Съвест? Голяма дума в устата на лицемерите. Има ли я у другите? Има ли я у министрите? Има ли я у вас, вестникарите? Вие лъжете и се продавате. Кажи ми, у кого я има в тоя век на остървеняла борба за обезпечение благата на живота, на личното щастие? Хей, байно, който се ръководи по тоя компас, съвестта, не отива далеко, остая да подсмърча в тъмнината и нищожеството, остая изгубен в Казалар. Мерси, аз искам да живея добре и охолно. Да оставим на светците съвестта, а аз съм човек от мира сего, както всички други, ни по-лош, ни по-добър.

Чайков. A propos, избавих те от една неприятност.

Трайчев. Каква неприятност?

Чайков. Един поп ми донесе вчера една люта дописка против тебе, един поп от Казалар.

Трайчев *(сепнато)*. Поп Деян?

Чайков. Да, тъй се нарече. Аз приех дописката, но я хвърлих в коша.

Трайчев. Той е един глупец. Мерси. *(Стиска му ръката.)*

Чайков. Почерпи сега. Ние вестникарите държим Юпитеровите мълнии в ръцете си. Слушай, Пенчо, и ти една малка услуга: поговори с министъра за неговото съдействие по оная работа. Знаеш, финансовото положение на вестника. . .

Един господин маха на Трайчева, който отива при него, и приказват нещо ниско.

Трайчев *(връща се при Чайкова)*. Цонка била тук!

Чайков. Да? Неприятно.

Трайчев. Цонка е екзалтирана жена и е способна на скандали при венчавката ми. . . *(Търка си челото.)* Трябва да приказвам с градоначалника за някакви предохранителни мерки, ще говоря и с министъра. Но трябва по-напред да узная де е слязла. Сбогом. *(Отива си наляво.)*

ЯВЛЕНИЕ 2

Фотина и Денков

Денков. Вие ще разберете степента на уважението ми към нея, когато ви кажа, че . . . *(Пресича се.)*

Фотина. Бъдете откровен пред мене, господин Денков. Ние днес се запознахме, но аз ви считам като стар приятел, считайте ме и вие такава. Общата симпатия към Цонка ни свързва. Помнете, господин Денков, вие дадохте честна дума, че няма да издавате тайната: Цонка в моята трупа носи име Стефанка Георгиева, родом от Бесарабия. Тъй я знаят всичките. Тя и деня не излиза, а вечер само с воал, да не я познаят.

Денков. Разбирам деликатното ѝ положение. Но де се намерихте?

Фотина. Бях с трупата си в Шумен. Узнавам случайно, че тя е в една гостилница. Веднага тичам при нея, да я видя. Но какво заварям? Току се готвеше да изпие отрова от кибрит. Бледна, като мъртвец! Спущам се, прегръщам я, питам какво е. Разправя с плач нещастието си и че не иска да живее. С много мъка я успокоявам. Убеждавам я да влезе в трупата. Тя приема. И сега е актриса.

Денков. Ах, вие сте я дваж спасили. . . Вие ме възродихте с това известие. Аз правех ужасни предположения за съдбата на Цонка, като я познах снощи в мрака, че се скита сама из една улица. . . В такъв голям град, пълен със съблазни. . . Вие ме направихте щастлив.

Фотина. Вие твърде ѝ съчувствувате?

Денков. Вие питате дали ѝ съчувствувам? Аз я обичах, аз я любех страстно в Казалар. Но когато се убедих с раздробено сърце, че беше отдала своето другиму, на Трайчева, аз бях убит.

Фотина. А тя знаеше това?

Денков. Да.

Фотина. Ах, колко ви жаля, и вас, и нея, че се е препречил на пътя ви тоя безчестник! Как тъй ѝ помрачи очите, та тъй лесно да го залюби и повярва?

Денков. Вероятно тя ви е споменувала нещо за това?

Фотина. Изобщо ние не говорим за това. Аз ѝ забранявам да се връща към миналото, че губи душевното си спокойствие тогава.

Денков. Но аз желая да се срещна с нея, госпожо.

Фотина. Ще приказвам тая вечер и утре ще ви съобщя отговора ѝ. Моля ви, не-ѝ обаждайте, че Трайчев е тук и че се е сгодил. Това ще я разстрои още повече. Адресът ви беше улица «Гладстон»?

Денков. № 31. Аз се надявам обаче утре вечер да я видя на сцената.

Фотина. Не, тук се стеснява, има познати, та я освободих от всяка игра в София.

Денков. Вие обладавате в нея една добра сила. Аз помня, когато игра ролята на царицата в моята пиеса. Тя беше чудна, госпожо, тя беше съща царица. И оттогава ѝ остана това име в Казалар. Тя предаде характера на героинята с такъв талант, с такова артистично схващане и живот! *(Става.)* Сбогом.

Фотина. Тя ми е разправяла за тая пиеса и я хвали твърде. Та вие сте автора ѝ?

Фенерите се запалят.

Денков. Но актрисата остави далеко зад себе си автора. Тя облагороди произведението ми. Подир това я наричаха «царицата» в Казалар.

Фотина. Предайте ни драмата си да я играем.

Денков. Аз я изгорих.

Фотина *(живо)*. Защо?

Денков. Тежък спомен се свързваше с нея. Сбогом. *(Тръгва.)*

Фотина. Моля, при срещата с Цонка не ѝ обаждайте нищо за Трайчева, това ще я разтревожи.

Денков. Разбрах. Сбогом. Очаквам известие.

Отива си надясно. Фотина се разплаща за бирата. Цонка иде отляво с воал на лицето.

ЯВЛЕНИЕ 3

Фотина и Цонка.

Цонка *(иде отдясно)*. Търсех те из алеите и се разкаях. Двама души ме подириха и ми подхвърляха закачки. Избягнах ги, а ти си била тука.

Фотина. Как не дойде една минута по-рано. Денков беше с мене, той те видял тука. Желаеше да те види.

Цонка *(стреснато)*. Ах!

Фотина. Този Денков те любил, истина ли?

Цонка. Да.

Фотина. Разбрах, че той и сега те люби. Той трепереше, когато говореше за тебе. Ти си сбъркала, бедна Цонке.

Цонка гледа скръбно към земята и я шари с върха на чадъра си.

Фотина. Ти си го направила много да страда, а той пак те люби. Ето истинска любов.

Цонка. Ох, защо. . . Аз съм недостойна за вниманието му.

Фотина. Но той те люби, значи, прощава и забравя.

Цонка. Аз си не прощавам, сестро.

Фотина. Ти си чудна.

Цонка. Знае ли, че не бях венчана с Трайчева?

Фотина. Казах му.

Цонка. Знае ли. . . другото?

Фотина. Не.

Цонка *(подпира си главата с ръце)*. Ох, не ми говори, Фотино.

Фотина *(енергично)*. А знаеш ли аз какво ще ти кажа? И ако познаваше това, пак не би отстъпил от тебе, тъй ми се видя, че тоя момък и такава, каквато си, би те взел. *(Цонка маха скръбно с ръка.)* Но помисли за бъдещето си, Цонке. Един такъв младеж, който те обожава. . . Всеки ден не се явяват такива. Повечето, които ще срещнеш, са като Трайчева или по-лоши от него.

Цонка. И при все това. . . *(Млъква.)*

Ф о т и н а. Какво щеше да кажеш?

Ц о н к а. Ох, недей, Фотино.

Ф о т и н а. Говори, Цонке!

Ц о н к а. И при всичко това. . . *(Скръбно.)* Аз пак любя Трайчева.

Ф о т и н а *(изправя се)*. Как?

Ц о н к а *(решително)*. Фотино, аз искам да се видя с Трайчева, аз искам да се обясня с него. Ще ида в Самоков чак! Върху ми са били хвърлени гнусни клевети, той ги е повярвал и в гнева си ме напусна. Аз имам право да се защитя. Може би той и очакваше такава постъпка от мене.

Ф о т и н а. Как? Ти още го обичаш?

Ц о н к а. Против волята си, сестро, аз го обичам, като го мразя.

Ф о т и н а *(гневно)*. Как? Обичаш? Ти го обичаш? Знаеш ли аз на твое място какво бих го сторила? Бих го простряла мъртъв, бих му изпила кръвта. Ето, не обичам такова сламено сърце. Ти имаш сламено сърце. Такива хора са родени само да страдат. Който не може да мрази, той не може да се бори, той е обречен жертва да стане на подлеците. Мъже, тирани безчеловечни! Знаят само своите скотски страсти и намерят ли слаба жена, убиват я без жалост. И аз се водих с Касапски пет месеца тъй. . . и той хвана да шикалкави, да връцка. . . па като го стиснах за гушата: «Господине, венчило!» И се венчахме. Ама аз имам зъби, петел съм. Но ти си нежна, мека и затова теглиш. Светът е пълен с вълци, ти си срещнала един и той те изял. . . Чуваш? Ти това никому да не смееш да кажеш, че ще те презират, и аз ще те презирам, ако не изхвърлиш тоя звяр из сърцето си, както изхвърлят една смрад на купището... Ти него никога не трябва да го видиш, нито да помисли за него, а иди виж сестра си. Три дена сме тука, не даваш да ида да ѝ обадя и сама не щеш. Искаш и не смееш. . . Защо я не видиш?

Ц о н к а *(скръбно)*. Ох, да можеше това. . .

Ф о т и н а. Нито ѝ писа?

Ц о н к а. Не смеех. О, боже, боже! Сестро, може би сбърках в Шумен, като послушах твоя съвет, а не съвестта си. Моята смърт щеше да бъде прежалена и

забравена вече, а животът ми днес е причина за страдания и унижения на толкова души.

Ф о т и н а. Мълчи, не се вълнувай с глупости. Иди при сестра си, честити ѝ.

Ц о н к а. Ох, как желая. . .

Ф о т и н а. Желаеш, а нямаш воля да надвиеш на малодушието си. Защо се мъчиш? Те непременно ще те задържат и на вечеря.

Ц о н к а. Да ме задържат? То е въпрос дали ще ме пуснат през прага, ако са се научили какво съм била преди и че сега съм актриса. Ох, какъвто е тате!

Ф о т и н а. Да те не пуснат, че си актриса? Срамуват се от актриса? Днес е чест да бъдеш артист, кога ти си с талант. Или баща ти, като не прави нищо, както и другите, мисли, че прави велико нещо? Или се счита по-почтен от нас, защото живее само за себе си, не принася полза на изкуството и никому? Егоисти с егоисти! Лицемери! Пренебрегват ни, защото живеем с труда си, жертвуваме здраве, душа и нерви, за да облагородяваме една неблагородна сган! Хай върви, с гордост. . .

Ц о н к а *(въздиша)*. Фотино, не за това се боя. . . Да беше само актьорството, ами за другото.

Ф о т и н а. За другото? *(Пъшка болезнено.)* Тъй е тоя свят, всичко се случва с нас бедните. . . *(С повишен тон.)* Защо да те не приемат? Защо да ти не разгърнат обятията? Ти не си злодейка, а жертва на злодей. Кой не е грешил? Баща ми? Баща ти? Всичките мъже, всичките тия бездушни Трайчевци. Но тям не се види, тям се прощава. Ние грешим, намерим се в слабост и ето викнат, дигнат хайка: „Безчестна! Развратница!“ А какво е чест и разврат, питай ги — и те сами не знаят. Измислили думи, за да могат едните да вирят носове пред другите. Подлеци! . . . Върви! Мръкна.

Ц о н к а. Ох, как ми се иска и как ме е страх. И снощи по тъмно обикалях под прозорците и ги гледах, като светят. Но слугинята отвори вратата и аз се уплаших и бегах . . . Боже, вечен срам, вечно червене! . . .

Фотина. Хай върви, кураж. Позвъни на вратнята и извикай по-напред сестра си. Сбогом. (*Тръгва надясно, па се извръща.*) Обещаваш ли ми?

Цонка. Да. (*Тръгва наляво.*)

Група студенти се чуват отляво, пеейки «Солнце всходит. . .» Цонка се повръща бързо надясно и се изгубва. Студентите се появяват, все пеейки, и се изгубват надясно.

Завеса

КАРТИНА

Лунна нощ. Софийска улица. Русановата двуетажна къща, с балкон насреща. Прозорците и на двата етажа осветени извътре, със спуснати завеси. Между Русановата къща и съседната — полуотворената вратня на Русановия двор. Над вратнята се надвисват големи клонести дървета на градината. Отсам се вижда дебел дънер на бряст.

Цонка с тъмен воал на лицето се задава отляво, боязливо минава край стената и надниква бързо на полуотворената вратня и бежешком отива пак наляво. После пак се подава, отива към вратнята, па се сепва смутена. На вратнята се показва Лазарина.

ЯВЛЕНИЕ 1

Цонка и Лазарина

Лазарина. Какво дирите?

Цонка. Тук ли е госпожица Милка?

Лазарина. Тука е, защо ви е?

Цонка. Искам да я видя.

Лазарина. Сега е занята, госпожо. С годеника си е. Елате утре. (*Цонка тръгва наляво.*) Коя бяхте да ѝ кажа?

Цонка (*извръща се*). Кажи ѝ: търси ви една приятелка.

Лазарина. Добре. Но утре заповядайте. (*Иска да затвори.*)

Цонка. Чакай, момиче, а мама какво прави?

Лазарина (*учудено*). Кой?

Ц о н к а *(смутена)*. Мама ѝ? Госпожа Русанова.

Л а з а р и н а. В къщи си е, добре е.

Ц о н к а. А... татко? — татко ѝ?

Л а з а р и н а. Добре е.

Ц о н к а. Благодаря. *(Вратнята се затваря. Цонка иде насред улицата и гледа към къщата.)* Ох, нашата къща, милата наша къща... Ето и моят прозорец, моята мила стаичка, дето живях, кога бях гимназистка. Сега навярно тя е Милкина. На тоя прозорец стояха саксиите ми със зюмбюлите, с розите и цикламените, които се усмихваха под лъчите на слънцето... Ето и акациите на градината. Колко са пораснали за две години! В тях пееха славейчета.

Отляво се чува песен, пяна в хор от студенти. Цонка притърчава и се скрива зад бряста. Студентите се появяват и все пеейки, изгубват се надясно. Песента полека-лека замира в отдалечението.

Ц о н к а *(пак излиза на скрито и гледа прозорците, по завесите на които сега се видят сенки на повече хора)*. Ах, хора има вътре! Гости! Какви са тия гости? *(Гледа учудена на прозорците.)*

ЯВЛЕНИЕ 2

Б р а н к о в и М и л к а излизат на балкона.

Ц о н к а. Ах! Милка! *(Бързо се закрива зад бряста.)*

Б р а н к о в *(гледа надясно)*. Студентите пееха. Ох, тук да дъхнем малко хлад. Тука — додето вуйчо улисва гостите с политика. *(Гледа любовно Милка.)* Милке, ти си разкошна тая вечер.

М и л к а *(смеейки се)*. Гледана през твоята призма.

Ц о н к а *(на себе си)*. Ах, как е разхубавяла, как е прелестна в тая рокля!

М и л к а. Боже, каква чудна лунна вечер. Небето безкрайно, в тържествена тишина спи, звездите като живи брилянти трепкат, сякаш че ни здрависват. Помниш ли, Христо? Също такава незабравима лунна вечер беше и когато пътувахме от Плевен?

Б р а н к о в. И после — в морската градина във Варна, из тайнствените ѝ алеи. Тоя щастлив час няма да забравя...

М и л к а *(пее тихо)*.

Ночь тиха, пустиня внемлет богу
И звезда звездою говорит.
В небесах торжественно и чудно,
Спит земля в сияньи голубом.

(Изправя се.) Каква красота! Там в кръгозора Витоша. Небеса звездни! *(Извръща се към Бранков, като сочи към небето.)* Има ли по-високо нещо от това?

Б р а н к о в. Има: бог и любовта.

М и л к а *(тайнствено)*. Кажи само: любовта, тя е синоним на бога.

Съзерцават няколко време в мълчание.

М и л к а. Но да слезнем, за танците е време.

Б р а н к о в. Да вървим. *(Спира Милка.)* Улицата сега е съвсем пуста... Милке, пред тия звездни небеса...

М и л к а. Не бива, не бива! *(Бранков бързо я целува. Тя се изсмива и избягва вътре. Бранков я последва.)*

Ц о н к а. Ах! *(Затуля си очите с ръце, с плачещ глас.)* Щастливи! Щастливи! Но и тая вечер не ще мога. Срам ме е пред Бранкова. И пред нея ме е срам. Но какво има тая вечер у дома? Осветление, гости. И какви са тия гости там? *(На завесата пак се мяркат хора.)* Ето сянката на тате, той е... *(През недозакритий прозорец се вижда сега Драгана.)* Ето и мама! *(Отива до прозореца и гледа.)* Мила мамо! Ох, как треперя пред тия прозорци! Боже, свива ми се сърцето! Майчице! *(Гледа няколко време към прозорците, дето сега се виждат сенките и на други хора.)*

Внезапно музика засвирва полека и сенки на играещи двойки се замярват по завесите.

Ах! Вечеринка у нас за годежа! Ето, кака танцува с Бранкова! Ох, как е хубава в тая рокля, как е щастлива! *(Гледа няколко време в мълчание.)* Изгуби се... Госпожица Полякова свири на пианото. Там са и други мои приятелки от гимназията. Ето мама до прозореца. Гълчи нещо и се смее. Мамо, майчице! Знаеш ли, че твоята дъщеря гледа крадешком от улицата? *(Сключва ръце горестно.)* Радост там, игра, музика, щастие изпълня душите им... А аз, а аз чужденка тука, отвержена, крия се из тъмнините. Мила како! *(Играещите двойки се замярквят през завесата в другата стая.)* Милке! Ох, майчице! И все тъй, и все тъй срамове през цял живот. Сърцето ми се пръска. Искам да ги видя. Да падна на колене, да ги целувам. Аз съм тяхна кръв, не могат да ме изхвърлят, те не могат да ме не пожалят. Защо се боя? Фотина има право: те ще ме прегърнат и и ще заплачат с мене... *(Спира се.)* Но не, защо да ги натъжавам в тия радостни минути за тях? Нямам право да вкарвам моя позор в тяхната чиста радост... Ах, боже, колко съм злочеста! Има ли по-нещастна от мене в тоя свят! *(Гледа пак към прозорците.)* Кака! Колко е хубава в тая рокля, прилича на царица, на фея... Не, тя ме обича, искам да я видя, още сега, ни една минута повече не мога да чакам. Сега е най-добре. Ще позвъня на вратнята, ще дойде слугинята, ще ѝ кажа да извика Милка най-напред, в тъмнината да я прегърна, в тъмнината повече храброст ще имам да я погледна. *(Внезапно един прозорец се отваря и Бранков и Милка се явяват там и гледат към улицата.)*

Бранков. Тук някаква жена стои и гледа...

Цонка избягва.

Милка. Ах! Избяга!

Пианото сега по-гръмко се чува навън.

Завеса

ДЕЙСТВИЕ ЧЕТВЪРТО

Гостна стая у Русанови. Канапе, кресла, позавехтели. Голямо огледало на стената и картини. Стенен часовник. Едно пиано до лявата стена. Маса в дъното с цветарник и два прозореца към улицата, отворени. Врати на стаи отляво и дясно и трета в дъното. Милка в басмена рокля, с пъстра престилка, забрадена с червена кърпа, превързана под брадата и закрила цялата ѝ коса, избърсва с кърпа огледалото. Лазарина треби стаята.

ЯВЛЕНИЕ I

Милка и Лазарина, после Драгана

Милка *(на Лазарина)*. То вече разтребихме салона. Иди сега нареди трапезата, че Христо трябва да дойде за обед. А пък аз да се стегна. *(Лазарина тръгва да излезе.)* Чакай, та снощната госпожа ти казала, че е била моя приятелка? Не си ли я виждала друг път?

Лазарина. Не, изглеждаше да е вънкашна.

Милка. Ако дойде, приеми я. *(Лазарина излиза.)* Чудно, коя ще бъде? *(Сяда до пианото и машинално, замислено дрънка по клавишите.)* Но аз да ида да се облека. *(Става.)*

Драгана *(влиза)*. Милке, ти си станала рано? А мене вечеринката ме умори и аз пролежах досега.

Милка. Мамо, твоите крака не ти позволиха снощи да танцуваш. За да те възнаградя за тая загуба, приготвих ти един сюрприз: на обед ще имаме твоето най-любимо ястие: сарми от лозова шума, по твоята рецепта.

Драгана. И баща ти ги обича. За жалост, той днес ще обядва у кума. Поканил го вчера и той обещал. . . Христо трябва да дойде скоро. Часът наближава. Ами тая заран нали имаш урок у генерал Давидова?

Милка. Госпожица Давидова е неразположена, днес няма да вземе урок по пиано и аз разполагам с всичкото си свободно време, което ми оставят грижите на вътрешното министерство. Какво ме гледаш тъй? *(Смеейки се.)* Хубава ли съм? Само няма кой да ме хвали. *(Гледа стенния часовник.)* У, часът наближава! *(Тръгва надясно.)*

Драгана. Чакай. Има ли отговор от Казалар?

Милка. Няма още.

Драгана. Ох, тая Цонка, тая Цонка. Грижи се за тях, доде са малки, грижи се и когато пораснат. И ти ми си грижа. Избра Бранкова, когото не познавахме. Намерихте се с него във Варна, залюбихте се, сгодихте се и се върнахте тука: «Мамо, тате, благословете ни!. . .» Свърши се това бързо, като светкавица.

Милка *(смее се)*. Ами, мамо, живеем във века на експресите и на електричеството. . .

Драгана. Бранков добър, образован — не казвам. . . Но чиновник, несигурен. Дано излезе на добро. Върнахме Дерменджиева, човек нам познат и със солидно положение.

Милка. Аз търсех не положение, а жив човек.

Драгана. Как: жив човек?

Милка. Човек с душа и сърце, когото да мога да обичам.

Драгана. Ох, вашите фрази, Милке. Внимавай жестоко да се не каеш. Ти знаеш, ни баща ти, ни аз не те пресиляхме. Еничари не сме. Но когато се решаваше да хвърлиш живота си на жребий, трябваше да се посъветваш и с нашата опитност. Едното твое сърце не стига.

Милка *(усмихната)*. Мамо, в тоя каяфет не мога да разговарям за такива деликатни работи. Чакай да се преоблека — ти знаеш, като Харпагоновия готвач. *(Смеешком излиза отдясно.)*

Драгана *(на себе си)*. Все няма отговор от нея. Не знам какво да мисля за тая Цонка. От малка вироглава, своенравна.

ЯВЛЕНИЕ 2

Драгана и Георги

Георги *(влиза от дъното)*. От Казалар няма още отговор?

Драгана. Няма.

Георги. Тая Цонка ми е като рана на сърцето. Годи се, ожени се, без да обади. Сега — мълчи, все мълчи. Това показва, че не е цветущо нейното семейно щастие, макар че се е хвалила на Милка. Поне за приличие да се обадеше сега, да поздрави за годежа на Милка. *(Заходва мълчалив.)* Лекомислена, фантаксана беше още когато следваше в гимназията, пълна противоположност на Милка. Нашият грях е, че сиромашията ни принуди да я изпуснем, да я лишим от надзора си, който беше нужен за нея.

Драгана. Кой е този Трайчев? Тук имало някакъв друг Трайчев, дето се жени за Върбевото момиче.

Георги. Питах свата, доктор Карлова. Каза, че бил голям партизанин на правителството и шейретин човек. Види се, сродник на Цонкиния мъж. *(Тръгва.)* Аз отивам у кума — извинете ме пред годеника. *(Спира се.)* Хъ, чух, че дошъл тук един поп от Казалар, за когото Милка ни говореше.

Драгана. Поп Деян? Търсил ни вчера, нямало ни. Христо ще го доведе днес да разберем от него Цонка, той я много обичал. . . Но аз да ида да обиколя софрата. *(Излизат от дъното.)*

ЯВЛЕНИЕ 3

Милка, Бранков и Карлов

Милка влиза преоблечена, погледва се в огледалото, па сяда при пианото и свири къс от «Норма». Отдясно влизат тихо Бранков с букет в ръка и Карлов с вестници в джоба и слушат няколко време.

Милка (*извръща се и ги вижда*). Ах!

Карлов. Следвай, Милке. (*Бранков подава на Милка букета.*)

Милка. Ох, великолепно. Мерси. (*Мирише цветята.*) Намерихте ли поп Деяна?

Карлов. Тръгнал си.

Бранков. Жалко, не можахме да се срещнем. (*На Милка.*) От Чакалова още ли няма отговор?

Милка. Не. (*На Карлова.*) Вуйчо, остани да обядваме.

Карлов. Благодаря. . . Само че аз изгубих апетита си подир одевешната препирня с Петрова. Моля, иска да защити това вагабонтско правителство. . . Туй и онуй, каже, докторе. . . Вие, каже, сте опозиционер и затова. . . Хванаха ме нервите. Па го насолих, направих го гъба и коприва. Казах му, че и той е вагабонтин, както другите, казах му го по български.

Бранков. Вуйчо, едно условие: остави сега българската политика, че с нея ще отровиш и нашия обед.

Карлов (*усмихнат*). Добре, добре. Тогава да поетизираме. Милке, изпълни обещанието си, па после да обядваме.

Милка. Пак вашата?

Карлов. Пак нея, все нея. Тя мъкне сърцето.

Милка засвирва романса «Reproche d'amour». Карлов сяда до масата и слуша романса с услада. Бранков стои прав до пианото.

Милка (*свири няколко време, па спира; усмихната*). Вуйчо, ти не щя да ми обадиш, защо толкова предпочиташ тоя романс?

Карлов. Свързан е с млади спомени. Вие, младите, живеете с надеждите за бъдещето, а ние, старите, със спомените на миналото. Но защо спря?

Милка. Ще ни бъдеш ли другар при излета на Черни връх?

Бранков. Обещахме си тоя излет още във Варна. Той ще ни бъде предварителния voyage de noce.

Карлов. В неделя? Може. Само да не налетим на мечка. Христо, кой философ измисли тая дума: излет?

Бранков. Лоша ли е?

Карлов. Лоша е. Екскурзия по-добре звучи. Excursion. Излет е от летя — излитам. Хората летят ли? Може годениците да хвърчат из небесата, но простите смъртни като мене се изкачват, пътуват.

Милка. Тоест ескурзионствуват! (*Изсмива се.*)

Бранков. Но ти току-що сега каза: «Да не налетим на мечка.» Крила ли ще имаме?

Карлов. То е друго. . .

Бранков (*смеейки се*). Вуйчо, почвата на филологията е несигурно място за тебе, пълна с трапища и търсавища.

Лазарина (*влиза*). Донесоха телеграма. (*Подава я на Милка.*)

Милка (*разгръща телеграмата*). Имаме отговор от Чакалова. (*Чете.*) «Сестра ви преди два месеца напусна Казалар. Де се намира сега, не знам. Чакалов.» (*Смаяно.*) Какво значи това?

Карлов. Чудно, къде ще е пропаднала!

Бранков. Не се обади и за годежа ни.

Милка (*просълзява се*). Моята бедна сестра! Някакво нещастие. . . Сякаш аз предчувствувах тогава.

Бранков. Любопитно, коя жена те е дирила снощи, а после стоеше на улицата и гледаше във вашите прозорци, па избяга, като погледнахме? Милке, да не е Цонка?

Карлов. Възможно ли е, Христо, да бъде тука и да не влезе у нас?

Милка. Не знам, но тая работа е много загадъчна.

Бранков (*взима си шапката*). Ще ида в градоначалството, то е на две крачки — да направя потребното за издирването на Цонка. (*На Милка.*) Па веднага ще се върна да обядваме.

Карлов. Чакай и аз ще дойда. (*Излизат.*)

Милка (*ходи просълзена*). Сестро, сестро! (*Спира се и си хваща главата.*)

ЯВЛЕНИЕ 4

Милка и Драгана

Драгана. Де излезе Христо?

Милка. Сега ще се-върне, мамо.

Драгана *(подава ѝ един плик)*. Това писмо е за тебе. Човек от хотел «Батенберг» го донесъл още тая заран рано и го дал на Бояна, па Боян го забравил на масата си.

Милка *(като гледа плика)*. Цонкиния почерк!

Драгана. Как? Чети, чети! *(Сяда на креслото.)*

Милка разкъсва нервно плика и чете без глас писмото. Майка ѝ я гледа с вълнение.

Милка *(престава да чете)*. От Цонка.

Драгана. Какво ти се измени лицето?

Милка. Лоши вести, мамо. . .

Драгана. За Цонка? Какво?

Милка. Разделила се с Трайчева.

Драгана. Ах!

Милка. Бъди твърда, мамо, както си ми давала всякога пример. Бедната Цонка е много нещастна, ние сме длъжни да я обичаме пак тъй, ако не повече.

Драгана *(в голяма тревога)*. Но кажи, Милке! Мъчиш ме.

Милка. По-добре да ти прочета писмото ѝ. То най-добре ще ти разкаже и най-силно ще я защити.

Драгана *(пъшка)*. Боже!

Милка *(чете)*. «София, 6 септември. . .»

Драгана. Как? Тука?

Милка *(чете)*. «Мила ми, добра ми и хубава ми како! Аз съм в София, както виждаш от горния ред. Ти навярно си чула за моето голямо нещастие. Но аз ще предположа, че не ти е известно още, и ще ти го обадя с две думи: «Трайчев ме остави.»

Драгана. Ах!

Милка *(чете)*. «А за да ми олекне по-скоро — ще ти кажа, че аз безбожно лъгах и тебе, и нашите, и света, че съм законна жена на Трайчева. Аз не бях венчана с него.»

Драгана *(скоква)*. Ах! Не била венчана?

Милка *(чете)*. «Той искà тъй и аз се съгласих да лъжем. Обичах го. Сега съм наказана жестоко от съдбата си. Трайчев ме напусна, избяга, когато тебе изпращах за Шумен. Аз останах в Казалар без мъж, без средства, без чест, опозорена, хвърлена на улицата.» *(Драгана пъшка болезнено. Милка си бърше очите. Чете.)* «Добрият поп Деян ме прибра в къщата си. Отнесе се милостиво, но аз не можех повече да ги гледам, него и жена му, в очите, а след два дена бегàх из проклетото село — люлка на моята първа любов и гибел — и отидох в Шумен в най-черно отчаяние. Когато се готвех да изпия отрова, да умра, да се избавя от мъки и срам, дойде ми на помощ Фотина Касапска и ме спаси от моето отчаяно решение. Тя ми предложи и аз приех да постъпя в трупата ѝ. И тъй, аз съм актриса сега под името Стефана Георгиева.»

Драгана. Актриса! Актриса! *(Затуля си лицето.)*

Милка *(чете)*. «Два вечера късно дохождах пред нашата къща, за да те видя, да падна на колене пред тебе и да моля да не презираш бедната си сестра, като ти разкажа чистосърдечно всичко. Само на тебе имах куража да се покажа, знаех твоето добро, златно сърце, което щеше да ме разбере.» *(Милка си бърше сълзите.)* «Защото съм изгоряла и изжадняла, сестро, за близък, свой човек, да си поиздумам и поплача. Но не смеех да вляза в къщата, да я не оскверня. Снощи пак идвах и гледах вечеринката ви.» *(Милка пак си бърше очите.)* Бедна Цонке, а ние, които се веселяхме... *(Чете пак.)* «Како, пиши ми две думи де да се срещнем. Искам да те прегърна, ти тъй ме обичаше! Ти ме обичаш още, нали, како? Ти ще се гневиш на мене, ти ме презираш може би, но ти пак ме обичаш. Аз оттука виждам тая любов в твоите очи, като четеш с ужас това писмо. Бедната ми майка, как искам да си заровя главата в гърдите ѝ и да зарева. *(Драгана ридае.)* Моята златна майка аз я убих. Не я оставяй, како, да пропадне под скръбта. Ти си умна, ще найдеш думи да я утешиш. Увери я, че дъщеря ѝ не е развратница, нито е създадена за такава, а жертва на човешката подлост и на неопитността на доверчивото си сърце. Ох, како, како, ти

предвиждаше съдбата ми и четеше в лицето на тоя човек! Моли и тате за мене, кажи му същото, нека ме мрази: аз заслужавам това, аз го лъгах подло, аз покрусих честното име Русанов. Той няма да ми прости никога, знам го, че е непреклонен в такива работи. Но нека ми позволи само един, последен път да му целуна ръката. Аз съм много злочеста, най-злочестата. Свършвам с трепереща ръка писмото си и ще чакам отговор с примряло от нетърпение и страх сърце. Твоя сестра Цонка. Ах, боже, аз забравих най-важното: Честит ти рожденик, како!» *(Позвънява.)* Толкова часа е чакала отговор! *(Влиза Лазарина, скръбна.)* Лазарино, един пайтон. *(Лазарина излиза.)*

Драгана *(стене)*. Боже, боже, и още актриса сега в София! Какво ще бъде, като се научи баща ѝ? *(Милка бързо си взема пелерината и си изтрива очите.)* Къде отиваш?

Милка. В хотела ѝ. Мамо, злото е станало. Стягай се. Цонка е невинна пред нас, тя е жертва на безсъвестен човек.

Драгана *(стене)*. Дъщерята на Русанови! Почернена, почернила и нас!

Милка. Да я доведа ли?

Драгана *(с изнемощял глас)*. Нека да дойде! Нека да дойде. . .

Милка. Мамо, аз знаех твоето добро сърце.

Драгана. Да дойде, да дойде. По-скоро искам да прегърна дъщеря си.

Милка *(туря си бързо шапката пред огледалото)*.

Лазарина *(влиза)*. Пайтона е готов. *(Бърше си очите, Милка излиза.)*

Драгана. Господи, сега как ще се каже на баща ѝ? Ще му припадне. Трябва да го приготвим найнапред. Лазарино, чакай на вратнята. Като се върне Милка със сестра си, кажи ѝ да я заведе право в своята стая, ако дотогава господарят ти дойде. Не бива той да я види. *(Влиза надясно.)*

Лазарина стои малко време мълчалива, като си бърше очите.

ЯВЛЕНИЕ 5

Карлов и Лазарина

Карлов *(влиза навъсен)*. Христо не е ли идвал?

Лазарина. Не. Чакаме ви за обед.

Карлов. А домашните де са?

Лазарина. Госпожата е горе, а господарят е излязъл. И Милка излезе.

Карлов. Те и не ми трябват. Христо дирех. *(Съглежда Лазарина, че си бърше очите.)* Ти защо плачеш?

Лазарина. Господин Христо развалил годежа. По махалата всичките приказват.

Карлов. Тая ваша Цонка ви натъпка в калта.

Лазарина. Да повикам ли госпожата?

Карлов. Не, аз си отивам.

Лазарина излиза от дъното.

Карлов. Но де ще е отишъл Христо? *(Ходи малко замислен.)* Сякаш че нещо ми казваше, когато го раздумвах, че сродството с това семейство няма да ни направи чест. Едната сестра развратница — сега актриса и скандалджийка; другата зная ли каква е? Не ще да е далеч от тая, щом ѝ е сестра, макар на вид да лъже очите. *(Ходи пак малко замислен.)* Живяла с оногова, зарязал я — нека тя да си знаеше. Щеше да мине пак за честна поне пред ония, които не познаваха историята ѝ. Позорът е позор, когато стане явен. Нужно ли беше да шуми? *(Мисли пак.)* Наш Христо затъна с двата крака. А до неделя — сватба. Възможно е и сестра ѝ да се окуми на венчаването. Не, това венчаване няма да стане, това е невъзможно. Ако иска да умори майка си и аз да го презирам, доде съм жив, нека се ожени за сестрата на тая паднала жена. *(Излиза от дъното. Пауза.)*

ЯВЛЕНИЕ 6

Георги и Драгана

Георги *(влиза гневен)*. Покруси нашето честно име! Зачерни фамилията ни! *(Драгана се подава на дясната врата.)* Вместо да бяга накрай света, да се загуби из България, тя дошла в София. Какъв е тоя безсрамен свят?

Драгана. Георге, недей толкова. . . Сгрешила... Измамил я.

Георги *(още по-гневен)*. Ти я браниш още? И вие сте крили от мене, че е тука Цона?

Драгана. Та не! Милка преди малко получи писмото и от хотела и отиде да я доведе.

Георги. Как? В моята къща? По никой начин!

Драгана. Но чедо ни е!

Георги. Невенчана да ходи с оногова. . . Изпъдена. Сега актриса! И още да прави скандали по улицата.

Драгана. Как?

Георги. Скандали с Трайчева. . . Примирала на улицата, заливали я с вода.

Драгана. Какъв Трайчев?

Георги. Трайчев, с когото живяла в Казалар, същият, който се жени за Върбевата мома.

Драгана. Ах! *(Пада на канапето в изнемощение.)*

Георги. Из цял град вече е гръмнало, че Бранков връща, че годежът е развален.

Драгана. Боже!

ЯВЛЕНИЕ 7

Горните и Милка

Милка *(влиза, на майка си, без да види баща си)*. Цонка не намерих. *(Съглежда баща си и се сепва.)*

Георги *(на Милка)*. И ти още смееш да ходиш по хотелите, да дириш тази авантюристка?

Драгана. Георге, но имай милост пак. . .

Милка. Цонка е достойна само за жалост.

Георги. Ни дума повече! Тя е проклета от мене, аз нямам дъщеря Цонка.

Драгана *(болезнено)*. Не казвай така, Георге.

Георги. Не я бранете. Тя ни носи само срамове и ядове. *(На Милка злъчно.)* Е, годенице, дойде ли годеникът ти за обед?

Милка. Беше тука, но излезе. Не се е завърнал още.

Георги. И няма да стъпи тука вече, щом е научил. Един честен и образован човек, и от добра фамилия, не може да вземе сестрата на една развратница и карагьозчийка. Позорът, дето пада на сестрата, пада и на него.

Драгана. Не говори тъй лошо!

Георги. Бранков ще върне. И доктор Карлов казал, че тоя годеж е разрушен. На Бранково място и аз тъй бих постъпил. Моето честно, незапетнено име— сега гавра в София. . . И вестниците. . . Иди гледай хората в очите сега. . . *(Излиза.)*

ЯВЛЕНИЕ 8

Драгана, Милка и Лазарина

Няколко време Драгана и Милка стоят неподвижни.

Драгана. Ох, какво беше това безумие Цонкино?

Милка. Когато чух на хотела, мамо, сякаш гръм ме порази.

Драгана. И Христо трябва да се е научил досега. И не се връща вече!

Милка. Да, не се връща. Два часа как е излязъл.

Драгана. Дано не бъде вярно това. . . за развалата на годежа.

Милка. Не знам. Но мисля, че е вярно. *(Бърше си очите.)* Татковите предположения ще излязат прави.

Драгана *(болезнено)*. Но как може?

Милка. Разбрах сега едвам защо ме гледаха тъй любопитно и странно хората, като вървях. В града е гръмнало, а само ние не сме знаели. Христо ще върне. . . Да, той не може да има моя кураж, вдъхнат от сестрин-

ска милост, да пренебрегне хорската мълва. Любовта, колкото и да е силна, има един предел. Неговата е силна, но не може да устои на изпитанието, това жестоко изпитание; аз нямам право да очаквам героизъм от хората. И най-храбрият героизъм у чувствителен и честолюбив човек би отстъпил пред страха от присмех и запетняване името си. Ако баща ми, един баща, сам счита дъщеря си, че хвърля петно на всички близки ней, колко повече другите хора. Ох, сестро, сестро, озлочестена, озлочести и нас! *(Хваща се за главата и мисли няколко време.)* Боже, дали Бранков не мисли, че съм знаела живота на Цонка и съм криела от него? Че съм играла ролята на заинтересована измамница?

Драгана. Мълчи, той те тъй обича!

Милка *(мисли пак)*. Не, той е честен човек. Невъзможно е да ме подозре в такова нещо, нали, мамо?

Драгана *(безпомощно)*. Ох! *(Излиза отдясно.)*

Лазарина *(влиза от дъното)*. Господин Бранков пратил човек да обади да го не чакате за обед.

Милка. И нищо друго не каза?

Лазарина. Нищо. *(Бърше си очите и излиза.)*

Милка *(отпуща се на креслото)*. Свършено! *(Няколко време стои поразена, затуляйки лицето си с ръце, после става.)* Значи, свършено! Това е предисловие. Ще получа и официално съобщение, че връща. Но защо това не стане по-скоро, веднага? Той ме остави в адски тревоги, тая неизвестност ме изтезава ужасно. Види се, колебае се още. *(Енергично.)* Чакай да го избавя от затруднение, като ида насреща му и направя първата крачка. Това ми налага самоуважението ми, гордостта ми. *(Сяда при масата и взема перото. Мисли няколко време. Вади кърпа и си обрисва сълзите. Пак взема перото.)* Свършено! *(Записва нервно, като произнася думите.)* «Уважаеми господин Бранков, вашето необикновено поведение ми обажда ясно в какво неприятно положение ви поставиха към мене скрбните обстоятелства на сестра ми. *(Брише си пак очите и продължава да пише.)* Чувствувам това добре и уважавам деликатните мотиви, що ви отдалечават от Русановия дом. Считайте се от днес освободен от всякакви тягостни връзки с мене и вярвайте в почитанието ми. Мила Русанова.» *(Гужда*

писмото в плик, надписва го и бута електрическия звънец. Стои неподвижно на стола със затулени очи. Влиза Лазарина.) Лазарино, занес това писмо у г. Бранкова. *(Лазарина излиза. Милка отива при прозореца и гледа на улицата няколко време вкаменена, после тръшва се на очите си въз канапето.)* Отиде всичко, хвръкнаха надежди за щастие, хвръкнаха блянове. . . хвръкна любов и младост, и живот! *(Хълца глухо няколко време, па се извръща и скоква.)*

ЯВЛЕНИЕ 9

Милка и Бранков

Бранков *(влиза бурно с отворено писмо в ръка)*. Какво? Какво значи това? И какви са тия сълзи? *(Прегръща я и я целува страстно по косата.)*

Милка, обхванала го с две ръце, завира си главата в гушата му, хълцайки неудържимо.

Бранков *(като се откъсва от нея)*. Как си смяла да помислиш такова чудовищно нещо? Толкова ли малко си ме опознала? Толкова ли зле ме цениш?

Милка *(с лице мокро, обляно от щастие)*. Твоето невръщане. . . Мълвата за сестра ми. . .

Бранков. Мълвата? Какво общо има нашата любов с мълвата, с идиотската мълва? Сърцето си не слушà ли, Милке? Допущаше ли ти такава подлост от моята любов? Боже, какви предположения, и каква гордост!

Милка. Но твоето отказване да дойдеш на обед, след като чакахме толкова време. . .

Бранков. Съобщих ви набързо това, че нямах време, бързах да спасявам сестра ти. Тичах да търся министъра, тичах до градоначалника и не ги намерих...

Милка *(стреснато)*. Но що има?

Бранков. Научих се, че я търсят да я затворят в участъка, а може би и интернират.

Милка *(ужасена)*. Ах!

Бранков. Видиш ли подлостта на Трайчева?

Заявил, че Цонка ще прави покушение на живота му. Триж дирих министъра на вътрешните дела, но не го намерих или не ме прие. Сега ще ида пак. Притърчах лично да ти се извиня, когато на вратата ви Лазарина ми подава писмото.

Милка. Благодаря ти за участието, Христо. Но сестра ми до това време ако я намерят?

Бранков. Тя не е в гостилницата си, търсих я дваж, скрила се е някъде. Ще узнаем от Фотина. Научи ли подробно работата как била? Днез Цонка получила от Трайчева в плик една банкнота от сто лева — подлецът с това считал, че й се издължава за погубването й!... Тя дошла до отчаяние. Кога на Дондуков булевард случайно го срещнала с годеницата му, тя хвърлила в лицето му банкнотата и го заплюла. Па там примряла. Събрал се свят...

Милка. Боже, боже! Бедната страдалица!

Бранков. Но аз да вървя при министъра *(Взима си шапката.)*

Милка. Ще те чакам с нетърпение. Ще ида да зарадвам мама. Тя беше като гръмната одеве... А тате — боже! Той дойде отвън люг... В града гръмнало за разгодявката.

Бранков. Ще се отгърми сега. Ти ще бъдеш моя жена.

Милка *(в угриженост, хваща му ръката)*. А вуйчо ти? Майка ти?

Бранков. Вуйчо гледа на тия въпроси през очилата на предубеждението, като всеки стар човек.

Милка *(горчиво)*. И сега във вашето семейство раздор по причина на мене.

Бранков. Това ми е скръбно, но не може да повлияе... А майка си ще успокоя. Тя разсъждава за тия работи със сърцето на жена... Та впрочем и инак да е... Аз съм господар на себе си и на волята си, а и над двамата е господар безграничната ми любов.

Милка. Тая случка тури на изпитание и силата на моята. И аз сама се уплаших, като видях колко е страшна тая сила. *(Обрисва остатките от сълзите.)*

Бранков *(стъпква скъсаното писмо)*. Но гордостта надделя.

Милка. Искам да забравя тоя кошмар. Сега ми светна.

Бранков. Довиждане. *(Ръкува се.)* Довиждане, моя любов.

Милка. Върни се по-скоро с успокоителни известия.

Бранков. И ще излезем с пайтон да се разходим през най-многолюдните улици, за да запушим устата на злорадата клюка. *(Тръгва.)*

Милка. Чакай, дай! *(Подава му устните си, Бранков я целува страстно и излиза.)*

Завеса

ДЕЙСТВИЕ ПЕТО

Стаята на Фотина, скромно мобилирана. Два железни кревата до стените. В дъното два прозореца към улицата. Три стола. Масичка под огледалото. Врати отдясно и ляво. Милка и Бранков влизат.

ЯВЛЕНИЕ 1

М и л к а *(изглежда стаята)*. Няма я. И тука я няма.

Б р а н к о в *(учуден)*. Де ще бъде? И в гостилницата не се явявала от вчера.

М и л к а. Как искам да я видя, да я прегърна! Клетата страдалица! Но де ще бъде? Фотина ни писа, че се крие у нея.

Б р а н к о в. Да не е разбрала, че е в опасност тука, и е избягала другаде?

М и л к а. Боже, тя е все в опасност.

Б р а н к о в. Да, вчера и днес, при толкова тичане, не успях да видя министъра на вътрешните работи. Сега ще ида в къщата му, днес е неделя.

М и л к а. Какви страшни часове трябва да прекарва Цонка! И как ли се мисли безпомощна, изоставена от всички, понеже никак не можахме да я видим досега, да я ободрим, да я утешим. *(Стреснато.)* Ами, Христо, ако е дошъл и до нея оня лъжлив слух за нашето разгодяване? Тя ще бъде в отчаяние.

Б р а н к о в. Но да не губя време, да вървя при министъра.

М и л к а. И аз ще дойда с тебе!

Б р а н к о в *(учудено)*. Ти?

М и л к а. Аз ще подкрепя твоите думи с моите сълзи на сестра.

Б р а н к о в. Добре. После пак тука, дано заварим поне Фотина. *(Излизат бързо. Пауза.)*

ЯВЛЕНИЕ 2

Ф о т и н а и Д е н к о в влизат.

Ф о т и н а. Седнете. Цонка е сега у госпожа Накова — нейната стая е в тоя двор. Молих я да задържи у себе си Цонка и да я раздумва, доде мине Трайчевата сватба. Как се случи тъй, та оттука именно!

Д е н к о в *(сяда)*. Аз непременно искам да видя Цонка. Три дена как съм узнал, че е в София, и не успях да се срещна с нея.

Ф о т и н а. Потрайте, ще я видите.

Д е н к о в. Да, аз я любя, госпожо, горещо я любя, въпреки всичко. И в тоя критически час тя ще види, че за нея тупа любяще сърце, че никакви обстоятелства не могат да охладят чувствата ми. Тя е само злочеста, но не паднала жена пред моите очи. Но как се случи вчера по обед да направи това нещо?

Ф о т и н а. Тя не беше в себе си още от заранта, когато узна, че Трайчев бил тука и е годен, а след малко получи от него в плик сто лева — вагабонтинът! Помисли си, тя все хранеше безумната надежда, че може да се помирят.

Д е н к о в *(болезнено)*. Ах!

Ф о т и н а. От друга страна, тя страшно страдаше, дето Милка й не отговаря. Придумах я с голяма мъка сама да иде у тях и аз я придружавах към дома им. За нещастие, на улицата срещнахме Трайчева с Еленка Върбева. Цонка разбра, че това е годеницата. Прежълтя и като луда се хвърли на Трайчева. Скандал. Сбра се свят. Тя примря. Викам един файтон и я докарвам тука в несъзнание.

Д е н к о в. Бедната! И подир това Трайчев се венчава!

Ф о т и н а. Дано вместо на венчило да го видя на носило! Безсъвестник! Казал, че я имал като лека же-

на, че това било шантаж, устроен от негови неприятели. И Върбев повярвал, и дъщеря му, и всички. И той чист сега, и се венчава!. . . А тя примира. Цяла нощ не мигна. Проклинаше го, плаче, искаше да се самоубие. Мъчих се да я утеша — де може? Така осъмна. Тая заран узнавам, че стражари няколко пъти я дирили вчера на хотела й. Добре, че я взех у мене.

Денков. Видяхте ли Милка?

Фотина. Не смеех да я безпокоя по причина на нещастието ѝ.

Денков. Цонка знае ли, че ще я арестуват?

Фотина. Не, скрих от нея, както и за разгодяването на сестра ѝ. Поръчах и на госпожа Накова да не ѝ обажда тия лоши известия. Тя и без това е много сътресена. Дано се не научи, че днес се венчава Трайчев. Това ще бъде нов гръмотевичен удар за нея. Аз и тъй се боя да не направи нещо лошо. Тя питаше за револвера си.

Денков. Тя не трябва да убива, нито да се убива. Тя трябва да живее. Аз ще се оженя за нея, ако пристане.

Фотина. Вие това искрено ли сте решили? Подир всичко това, което стана?

Денков. Подир всичко това. Тя пред мене е пак чиста. . . Аз ще я взема. . .

Фотина. Помислете добре какво казвате.

Денков. Заклевам се.

Фотина. Не се кълнете. Мъжете все тъй се кълнат.

Денков. Кълна се във всичко свято, каквото имам.

Фотина. И Трайчев се е тъй клел.

Денков. Той беше подлец. Аз ще я обожавам до гроба.

Фотина. Но ако туря сега на едно изпитание чувствата ви?

Денков. Турете.

Фотина. Тогава знайте, че Цонка е трудна от Трайчева.

Денков поразен стои, без да отговори.

Фотина *(сърдито)*. Де остана клетвата?

Денков *(мисли. Внезапно енергически)*. Пак ще я взема!

Фотина *(стиска му ръката)*. Ти си един благороден човек. *(Гледа си часовника.)* Но аз ще трябва да ида при градоначалника, да се застъпя за Цонка. Вие познавате ли се с него?

Денков. И аз ще дойда. *(Взема си шапката.)*

Фотина. Да вървим! Оттам ще ида у Милка. И тук пак да се върнем. *(Излизат. Пауза.)*

ЯВЛЕНИЕ 3

Цонка и Накова, после Иванова

Цонка *(влиза съкрушена и бледна. Отива мълчаливо до прозореца и гледа няколко времена улицата. Извръща се и въздиша.)* Ох, забави се Накова. *(Ходи няколко време.)*

Накова *(влиза)*. Ти си дошла тука? Не бива тука, стой у мене.

Цонка. Има ли писмо от кака?

Накова. Няма писмо в хотела от Милка. *(Поправя си шапката пред огледалото.)*

Цонка. Няма никакъв отговор? *(Затуля си очите.)* Презряла ме, презряла ме и тя!

Накова *(иде към Цонка)*. Бедна Цонке, как те жаля, как те жаля за вчерашната случка. Ти направи голяма грешка, сестро, как се тъй забрави?

Цонка. Да, аз се забравих, Христино, аз се не помнех, аз полудях! *(Разридава се.)* Ох, како, и ти ме презря, и ти се срамуваш от сестра си!

Накова. Бедната Милка, какъв страшен удар и за нея. Едно зло никога не иде само. . . Цонке, не стой на прозореца. *(Улавя я за ръката.)*

Цонка. Защо?

Накова. Ела, ще ти кажа в стаята си.

Цонка. Кажи ми тука.

Накова. Не стой тука, и Фотина заръча̀.

Цонка. Кажи.

Накова. Добре, щом искаш, нека ти кажа, за

да се убедиш, че е нужно да се криеш. Дири те полицията да те арестува в участъка.

Цонка (*поразена*). Как?

Накова. Трайчев поискал това. Боял се, че ще направиш покушение на живота му.

Цонка (*затуля си очите*). Боже, боже! Позор въз позор!

Накова. Видиш ли? Хайде.

Иванова (*влиза, тананикайки, и отива право пред огледалото и се оглежда. Към Накова*). Христино, харесваш ли фасона на новата ми шапка? Това зелено перо как ти се види? Аз съм свободна днес. (*Съглежда Цонка.*) А, Цонке, ти плачеш? Тъй е, тоя свят е колело. Вчера радост, днес скръб. Бедната Милка, и тя си изпати неволно покрай тебе.

Накова прави й знак да мълчи.

Цонка (*безпокойно на Иванова*). Що?

Накова. Хайде, Цонке.

Иванова. Как, ами ти още не знаеш?

Накова пак прави знак на Иванова.

Цонка. Какво има?

Иванова. Бранков й повърнал. . .

Цонка. Ах! (*Хваща се за главата.*)

Накова. Иванова, мълчи! Не я тревожи!

Иванова. Защо? Тя и тъй ще чуе. Пратил й едно строго писмо: «Уважаема госпожице, вие сте ме държали в дълбоко заблуждение. Вашата сестра, за която вие криехте. . .»

Накова. Иванова, запретявам ти да тревожиш Цонка!

Иванова. Христино, аз съм откровена. Беше ли прилична постъпката на Цонка към господин Трайчева, да го оскърбява пред годеницата му. . . Извини, Цонке, но ти постъпи жестоко и глупаво. Всички умни хора те осъдиха. Всеки казва: шантаж! Сега цяла София говори за «Казаларската царица».

Цонка (*плаче*). Повърнал й, повърнал й! Това е ужасно. Моето безчестие направи жертва и Милка. Аз

я озлочестих и чаках още отговор от нея! Аз нося само нещастия със себе си.

Накова. Успокой се, Цонке. Иванова, иди си.

Цонка. Защо не умрях? Защо не умра?

Иванова (*гледа я злорадо*). Сбогом, поканена съм на венчавката: Трайчев ми е стар приятел. (*Тръгва.*)

Цонка. Трайчев се венчава?

Иванова. Е да, в «Свети Крал». Вчерашната твоя комедия не му побърка никак, «госпожице». (*Излиза.*)

Накова (*вика подире ѝ*). Ти си безбожна!

Цонка (*ридаеща*). Венчава се! Венчава се!

Накова. Остави се от това отчаяние. Ще легнеш болна от тия терзания. (*Целува я по косата.*)

Цонка. Той се венчава, кака разгодена, аз опозорена, гонена, презирана. Защо ми е тоя живот? (*Христина я води към вратата.*) Кажи, Христино, защо живея аз? Аз съм проклета от съдбата.

Накова. Върви.

Цонка. Къде да ида, Христино? Де ще намеря мира? Де ще намеря спасение? Да се крия, да бягам? От кого? От мене си? От ада, който е в мене?

ЯВЛЕНИЕ 4

Горните и Денков

Денков (*влиза бързо, но като съзира Цонка, спира се стреснат*). Цонке! (*Отива и ѝ стиска ръката.*)

Цонка затуля си очите и плаче.

Денков (*на Накова*). Госпожо, оставете ни за малко.

Накова (*на Цонка*). Не се бави, Цонке. Ела у мене.

Денков. Аз ще я доведа. (*Накова излиза.*)

Денков (*приближава се*). Моите най-искрени съчувствия, госпожице. Срещаме се в тежки минути за

вас. . . и за мене. . . Цонке, не се отчайвайте. Аз ви пак обичам.

Ц о н к а. Оставете ме, вие оскверняват душата си. *(Затуля си пак лицето с една ръка.)*

Д е н к о в *(грабва ѝ бързо другата и я целува)*. Аз, който ви познавам. . . За мене вие сте пак тъй чиста и благородна душа. Вие стоите пак тъй високо в моята.

Ц о н к а. Аз съм гнусна, гнусна, Денков. . . *(Плаче.)* Ох, како.

Д е н к о в. Вие сте само нещастна. Но чуйте, Цонке. Станалото не се връща. Вие сте млада, вие можете да бъдете още щастлива, вие сте достойна да бъдете щастлива. Пред вас говори човек, комуто сте скъпа, комуто вашите сълзи разкъсват сърцето. . . От три дена аз ви диря постоянно. Аз съм мислил все за вас. Повтарям ви: моите чувства са пак същите. Аз ви обичам. Кажете една дума, и аз съм готов всичко да сторя за вас, и живота си да дам за вашето щастие. Защо плачете? Дайте си кураж, дайте и мен кураж, дайте ми надежда. . . И двама имаме сърца тежко наранени. Да се помъчим в нов живот да излекуваме тия рани.

Ц о н к а. Аз съм гнусна, мълчете!

Д е н к о в. Всичко знам аз, всичко, но моята любов е непоколебима. . . Ще идем в някой затънтен кът, дето никой не те познава, дето жестокият съд на това лицемерно общество няма да ни стигне и смущава. Цонке, кажи една дума. *(Иска да ѝ вземе и целуне ръката.)*

Ц о н к а *(скрива си ръката.)* Денков, оставете ме, аз искам да умра! Аз съм проклета!

Д е н к о в. Живейте, забравете миналото. . . Защо говорите глупости?

Ц о н к а *(плаче)*. Ох, како, како! И тебе озлочестих!

Д е н к о в. Успокойте се. *(Пада на колене пред нея.)* Цонке, обичам те. . . Смили се над себе си, смили се и над мене. Ти си чиста като ангел. . . Аз презирам хорското мнение. . . Да напуснем тоя град. . . Аз те обичам. Да заживеем нов живот. Ти си за мене всичко на света. Ти ще си моя гордост, моя радост. . .

Ц о н к а *(скоква)*. Мълчи! Презирай ме. *(Отива до прозореца и се обръща към улицата.)*

Д е н к о в *(отива към нея)*. Не стой на прозореца, може да те видят. . .

Ц о н к а. Да, може да ме видят. . . Аз нося с мене срама навсякъде!. . .

Д е н к о в. Но не за това, Цонке. . .

Ц о н к а. Знам. Търсят ме да ме арестуват. Нека. Все ми е едно: тука или в тъмницата, или в гроба. *(Ходи развълнувана. Спира се.)* Денков, аз бях някога честита, ти ме любеше. Аз не оцених това. Аз те отхвърлих жестоко. Аз предпочетох тоя лукав прелъстител, отдадох му всичко и се зарових. Пред тебе стои сега едно запетнено същество, една недостойна твар, която желае само едно — да умре. Може би с тебе щях да бъда честита, защото си честен човек. . . Но сега — вече късно. Аз не мога да бъда щастлива с тебе и ти няма да бъдеш щастлив с мене. Между нас зее пропастта на моето грозно минало, минало от срам, и спомена за това минало мене ще прави вечно да се червя за себе си, ти вечно да се срамуваш от мене. И тоя нещастен плод, който е в недрата ми и когото ти трябва да смяташ за свое чедо! Ах, ужасно! В който кът и да се скрием в България, позорът ще ни преследва и ще трови живота ни.

Д е н к о в. Цонке, лъжеш се! Моята любов. . . нашата любов ще бъде по-силна. . . Тя ще ни бъде щит против всичко. . . Тя ще ни възроди, обнови. . . Ние ще бъдем щастливи. . . Твоята млада потресена душа ще се умири с време и тя ще се почувствува пак жедна за живот, за радост. . . А моята е пълна със съкровище от любов към тебе.

Ц о н к а. Моята душа? Гнуси се, Денков, от моята душа! Чуй, знай, че до вчера тя се оскверняваше пак, въпреки всичко, от чувство, възмутително и непобедимо, към Трайчева, към твореца на моята гибел. Това мерзко чувство я омърси. Аз се гнуся от мене си. . . Не! Аз не съм за тебе. Нашите пътища са раздвоени. Твоят е друг. Моят знам де води. *(Гледа из прозореца.)* Идат, идат! Иде Трайчевата сватба.

Д е н к о в. Цонке, стой назад, не гледай. *(Иска да я отдръпне.)*

Ц о н к а *(не се отмества от прозореца)*. Той се връща от венчило! Венча се! Задоми се вече като почтен човек.

Денков. Не се тревожи, Цонке, с тая гледка. Каква полза. Стой назад. Ела да идем у Накова.

Цонка *(като не отмахва очите си от прозореца)*. Оставете ме! Искам да видя. *(Иска да отвори прозореца.)*

Денков. Цонке, недей. Може да те види полицията, нали те дири навред?

Цонка. Мене дири полицията? *(Отваря прозореца.)* А развратника, злодееца — него не дири. Той сега триумфално, с колесница, пременен и с букет на гърди, с Еленка Върбева. . . в бяла копринена рокля. . . с оранжеви цветя на корсета. . . *(Сочи навън.)* И след тях върволица файтони с цилиндри и дамски скъпи капели, и министърът там! *(Смее-се.)* Ха, ха, ха! Почтените хора придружават почтения човек. Никой се не гнуси, никой се не плаче. . . Аз съм само позорната престъпница. . . Ах, хубавото общество. Не прости и на сестра ми, осъди я. Убива цяло семейство. А виновникът на всичко това — на чест. . . в триумфална колесница. . . Приел благословията на църквата. . . Води Еленка Върбева у тях, та след шума на наздравиците и музиката да я хвърли на брачното си легло за скотски възторги. . . и утре ще приема поздравления. . . Хубавото общество! Основано на лицемерие, притворство, лъжи. . . Хубавите закони човешки, които за злодеите са благосклонни, а за жертвите им немилостиви. Как е усмихнат. Гледа горделиво като победител. Венча се! Сега вече не счита брака глупост. *(Скърца със зъби.)* Ах! *(Взима револвер изпод възглавницата, за да гръмне към Трайчева.)*

Денков *(хваща я за ръката)*. Що правиш? *(Хлопва прозореца.)*

Цонка *(дръпва се и се стреми към прозореца)*. Остави ме! Остави ме!

Денков *(сили се да ѝ отнеме револвера)*. Цонке!

Цонка. Смърт! Смърт! Искам да умра!

ЯВЛЕНИЕ 5

Горните и един стражар.

Стражарят *(влиза)*. Госпожо, заповядайте с мене в участъка. Сега вече няма да ми избегнете.

Цонка припва, влиза в стаята си отляво и затваря вратата.

Стражарят. Хей, къде се криеш? *(Отива и бута вратата.)*

Денков *(уплашен вика)*. Цонке! Цонке! *(Удря вратата с крак.)*

ЯВЛЕНИЕ 6

Горните, Фотина, Милка и Бранков влизат запъхтени.

Милка. Де е Цонка?

Чува се револверен гръм в стаята.

Бранков. Що е това?

Вратата се отваря под натиска на Денкова.

Денков *(гледа от прага ужасен)*. Цонка се опушна! Доктор. *(Изскача отдясно)*.

Милка *(вика отчаяно)*. Сестро!

Всички се спущат в стаята.

През отворения прозорец на улицата се показват, возени от файтон, начело на сватбарското шествие, до гърди само, Трайчев с цилиндър и булката с бял воал и цветя на косата.

Завеса

Февруари, 1911 год.
София

ИВАЙЛО

ИСТОРИЧЕСКА ДРАМА В 6 ДЕЙСТВИЯ

ИСТОРИЧЕСКИ ПОГЛЕД

В историята на европейските народи няма такава оригинална, извънредна, невероятна личност, каквато е в нашата Ивайло.

Византийските летописци Пахимер и Никифор Григорас по едно щастливо отклонение от привичката си да разправят мимоходом и сухо за събитията в България през XIII век са доста приказливи заИвайла.[1]Те се простират повече върху неговата личност и перипетиите на живота му. Мистик и ясновидец като Жана д'Арк, Ивайло дълбоко вярвал, че той е оръдие на провидението и призван от него да спаси царството. Но Ивайло лети по-високо от скромната и сюблимна френска героиня: той се стреми да стане цар. И въоръжен с тая дълбока вяра, той влече стихийно народните тълпи и ги води победоносно до вратите на Търново.[2] И

[1] И двамата летописци наричат Ивайла Л а х а н а, превод на прякора му Бърдоква (зелка) у българите. Но в един наш писмен паметник, открит от Иречека, той е назован с истинското си име: И в а й л о.

[2] «Живееше тогава един наемен пастир на име Кордокува (Бърдоква), което име на гръцки означава лахана. Тоя човек не се грижеше ни за храна, ни за дрехи, а се хранеше само с хляб и диви плодове. Но в беседите със своите другари, прости и буйни като него, той открито изказваше странни мечти и се питаеше с неизвестно отде получени надежди. Той се молеше богу, както му скимнеше, понеже никакви молитви не беше чел, нито знаеше наизуст.

Той наздравата си въобрази, че провидението го е назначило да получи някаква си власт, и уверяваше селяните, че често му се вестявали светии и му поръчвали да развълнува народа и сам да управлява. Най-напред му се смееха, но като слушаха многократно тия приказки, хората най-после му повярваха и мнозина тръгнаха из народа да разгласяват, че той ще стане цар. И числото на привържениците му растеше. Сега той взе да се кичи: облече от тънък плат дрехи, препаса меч, яхна кон и смело се впусна в предприятието, което надминуваше силите му. . .

въпреки презрението и ненавистта, с която се отнасят горните летописци към Ивайла, от разказванията им се получава впечатление, че тоя прост овчар е бил личност, надарена с необикновени способности да движи притеснените народни маси и, като храбър и вещ пълководец, да ги води от победа на победа. Пахимер казва, че той смело пущал пълчищата си срещу неприятеля и те с викове се хвърляли в битките и пред тяхната стремителност нищо не могло да се одържи.[1] А Никифор Григорас го нарича «човек хитър и чрезвичайно изобретателен».

Съдържанието на тая драма обхваща само периода на Ивайловото възвишаване до престола на Асеневци. До по-нататъшни съдбини Ивайлови се не докосвам. Целта ми беше да осветля в художествена форма моралната личност на тоя странен човек. У тоя на вид щастлив политически авантюрист има душата на един илюминиран фанатик, смело вървящ към целта, поставена нему от бога. И такъв е навсякъде в драмата ми.

Възможно е да има несъгласие с това мое схващане на Ивайловия характер. Тоя прост и безкнижен овчар, този Бърдоква е такъв изключителен тип, щото всякакви тълкувания на неговите мотиви на действие са възможни. Но всеки ще признае, че така, както аз съм го разбрал, той представлява най-малко противоречия, неговият баснословен успех сред невежествените народни маси става най-обясним.

Другата важна историческа фигура и героиня в драмата е Мария.

В нашата история тая царица е оставила лош спомен, като мразена от народа за своите насилия. А Пахимер злобно я напада, че се е държала враждебно против вуйка си, императора Михаила VIII, и не се е поддавала на домогванията му да утвърди влиянието си в България.

Според мене Мария е силна, забележителна личност между царициte на Второто българско царство. Византийка, честолюбива, коварна, жестока, тя не се спира пред избора на средствата, за да обезпечи престола на сина си и да запази властта за себе си. Една Борджия на търновския престол.

Оженването ѝ за Ивайла, предложено от нея първа, постъпка изумителна за една горда и префинена аристократка, се дължи пак на това стремление да запази по всеки начин положението си, заплашвано от претендента Ивана Асеня III, зет и оръдие на императора Михаила. Тя търси в съюза с Ивайла подкрепа против новия си враг.

И тая жена въпреки неоспоримите си жестокости, свойствени на онова време и налагани от нуждата за самозащита, ни се представя една силна, обладаща упорита воля и енергия личност, едничката българска царица с ярко изпъкнала физиономия. А при усилията ѝ да отблъсне византийското влияние, тя ни става почти симпатична!

Другите исторически лица в драмата са: Георги Тертер, силен и знаменит търновски болярин от куманско произхождение, който след изгонването на Ивана Асеня III бива избран за цар, и Казим бег, покръстен татарин с изменчив характер, загинал после с Ивайла в Крим.

1911

А понеже цар Константин боледуваше, татарите нападаха земята му и я опустошаваха. И ето Лахана се срещна с едно татарско пълчище и го разби до крак. Същото направи и на другия ден. И така в малко дни името му се прочу. Сега се присъединиха към него цели области. Лахана навред се славеше и не минуваше ден, без да се не отличи с някое ново нападение» (Пахимер).

[1] Силата и значението на Ивайла толкова порасли според Пахимера, щото в Цариград се бояли да не би Ивайло да повтори Калояновите нашествия във византийските области. Дори император Михаил VIII мислил по едно време да си го привърже, като го направи зет и използува военната му мощ за своите политически планове в България.

Л И Ц А

ИВАЙЛО
МАРИЯ, българска царица
МИХАИЛ, син ѝ
ПАТРИАРХЪТ
ТЕРТЕР
ГОДЕСЛАВ
ГРУДЮ
ДОБРИЛ
ГРОЗД
} боляри
КРЕМЕНА, Ивайлова жена
ФРОСИНА, гъркиня при двора на Мария
АНДРОНИК
ТЕОДОР
} сановници Мариини, гърци
ВИХЪР, Ивайлов воевода
МЛАДА, жена му, другарка на Кремена
ЛЕОН, пратеник на гръцкия император
СТАР ГУСЛАР
ДЯДО ПРОДАН, старец на преклонна възраст
СЕРАФИМ, игумен
ТЕОКТИСТА, калугерка
КАЗИМ БЕГ, татарски главатар
ДУРУГУЧ, куманец, разбойник
1-и СЕЛЯНИН
2-и СЕЛЯНИН
3-и СЕЛЯНИН
Воеводи, войници, селяни и селянки; придворни гъркини, гръцки пратеник, телохранители, татари, слуги.

I действие става в Ивайловото село; II в Ивайловата кула при Преслав; III в една манастирска килия; IV действие в търновския дворец; V в Ивайловия стан пред Търново и VI в тронната стая.

Събитията стават през 1277—1278 година.

ДЕЙСТВИЕ ПЪРВО

Полянка в Стара планина. Отдясно селската къща на Ивайла с полуотворена вратня. До зида на къщата пейки. На срещния край на полянката тече кладенче в корито. В дъното гора. През дърветата се виждат други селски къщи със сламени покриви.

ЯВЛЕНИЕ 1

Влизат отдясно запъхтени и уплашени двама татари и избягват отляво. Влиза после Казим бег, щура се, озърта се плахо и се вмъква във вратнята. Идат отдясно 1-и, 2-и и 3-и селянин. 3-и селянин отива на кладенчето и пие вода.

1-и селянин. Разсипа ги Ивайло, изпотроши ги.

2-и селянин. Оттука избягаха някои. *(Сочи наляво.)*

3-и селянин. Как тъй ненадейно се озоваха проклетниците? И каква голяма паплач! Водел ги Казим бег. *(Сядат на пейките).*

Иде дядо Продан и също сяда.

ЯВЛЕНИЕ 2

Идат отляво Андроник, облечен като дубровнишки търговец, и Дургуч, облечен в козя кожа с козината отвън. Той има зверовито лице.

Андроник. Добър ви ден, братя.

2-и селянин. Дал бог добро.

Андроник и Дуругуч сядат.

1-и селянин *(към Андроника)*. Вий отдека? Не сте тукашни?

Андроник. От Дръстър идем. Аз съм дубровничанин; а този юнак е куманец, козар, иде да се запише при воеводата.

1-и селянин *(гледа Дуругуча)*. Тоя брат много кръвнишки гледа? Хай такива сега трябват.

Дядо Продан. Тъй, много кръвнишки гледа горкият. Аз при цар Асеня, бог да го прости, когато бяхме при Клокотница... имаше един куманец... същ дявол, но ангел пред този.

3-и селянин *(иде откъм кладенчето и сяда)*. Да е жив, да е жив Ивайло, закрилник той е наш. Едничък помага на народа. Боли го за нас, защото си е от нас. Не идат Костадин и Мария да срещнат татарите, не идат болярите да ни дадат лек на болката. Избягаха си в кулите, нас оставиха на бога.

2-и селянин *(сърдито)*. Болярите си спомнят за нас само когато им потрябваме да ни стрижат, да ни съблечат и ризата от гърба. Ивайло бил за тях разбойник — те са разбойници! Затова го обичаме. Който ни милува, милуваме го, който ни яде душата, мразим го.

1-и селянин. Да му е позлатена ръката на Ивайла. Той ни е упованието.

Андроник. Всички са ви оставили, братя.

3-и селянин. Цар имаме, цар не виждаме, войводи имаме, водачи нямаме. Татари пленят земята, земята няма кой да брани. Църквите палят, християнската вяра газят... Бог да поживи Ивайла, че се намери.

Влиза стар гуслар.

Андроник. Ех, разболя се цар Костадин, а то нямаше тъй да бъде.

1-и селянин. При един болен цар и царството е болно.

Дядо Продан. Ех, когато беше цар Асен, бог да го прости...

Андроник *(ниско на първия селянин)*. Кой е този старец?

1-и селянин. Войник от времето на цар Асеня, когато аз не бях роден. Прибрал го е Ивайло в къщи, да прекара старините си. Обича го. И той си живее все с онова време. Добро старче.

2-и селянин. Забравиха ни в Търново. Оставиха ни на вълците.

Гусларят. В Търново ли? Та има ли време оная, гъркинята, да се загрижи за народа? Тя си има там друга работа: да погубва верните цареви боляри, да гони харните българи. И няма кой да отърве света от тая змия, дето е свила гнездо в царските дворове.

1-и селянин. И за нея ще прати господ някой бащин и майчин син да ни отърве.

3-и селянин. Останахме стадо без пастир. Жена ни води. Де се е чуло и видяло кекава жена царство да брани?

2-и селянин. И гъркиня българин да обича?

Дядо Продан. Гъркиня ли е — не е българка.

1-и селянин. И от нея пак Ивайло ще ни избави. И записват се нови момчета в неговата дружина.

3-и селянин. И аз ще се запиша.

2-и селянин. И аз!

Гусларят. Вървете вие, младите, вървете. Силна е ръката Ивайлова, страшна е сабята му. Нямат брой неверниците, дето е изтребил.

2-и селянин. Поп Никодим думаше, че невидими ангели серафими с огнени мечове му помагали в битката.

Гусларят. Ти от поп Никодима чу, а аз чух от него сам. Той приказвал със светците, чувал гласове от небето. Свети Димитър на хвъркат кон препускал пред войската му. И затова побеждава навред татарите. Господ да му дава живот и здраве. *(Кръсти се.)*

Дядо Продан *(кръсти се)*. Господ да му дава живот и здраве.

2-и селянин *(към гусларя)*. Дядо, сега сме весели, я ни посвири.

Андроник. Посвири, посвири на гуслата и попей, брате.

Гусларят. Коя?

2-и селянин. Ивайловата песен.

1-и селянин. Ивайловата, Ивайловата карай.
Гусларят *(запява, свирейки на гуслата)*.

Татари земя пленили,
робили мало, голямо.
Задал се ѝ силен войвода
с дружина отбор юнаци,
татари бие и гони,
татари черни, неверни.
Ивайло, млади войводо,
Ивайло, сиви соколо,
Ивайло, български царю!

3-и селянин. Живей, гусларю!
Андроник. Живей, брате!
Гусларят *(продължава да свири и пее)*.

Честита майка благатка,
коя Ивайла родила...

Чуват се радостни викове отдясно. Гусларят спира.

2-и селянин. Ивайло си иде! Народът го среща радостен.

Из отворената врата застават Кремена и Млада, облечени като селянки.
Всички надникват любопитно надясно.

1-и селянин. Но роби не виждам?
2-и селянин. Ивайло роби не взима. Всичко под нож.
Гусларят. Тъй им се пада на нечестивите.

ЯВЛЕНИЕ 3

Влиза Ивайло в селско облекло и въоръжен. Идат след него Вихър, други воеводи, въоръжени селяни, от които някои носят малки червени знамена. При тях Андроник и Дуругуч.

Селяните. Да живей Ивайло!

Влизат нови селяни и селянки, които се трупат пред Ивайла. Селяните, свалили шапки, селянките му целуват ръката, моми му хвърлят цветя.

Ивайло. Да сте живи, братя, сестри.
Всички. Да живей Ивайло!
Ивайло. Да живейте и вие, братя, да живее народа! *(Качва се на стъпалото пред прага.)*
2-и селянин. Говори ни, войводо.
Ивайло. Какво да ви кажа? Няма да пусна меча от ръката си, додето не изтребя враговете. Много тегли народа, много сълзи проляха сиромасите, аз ще пресуша тия сълзи. Вървете подир мене, защото аз ще ви водя към победи... И не се бойте, защото господ е с нас, и светците са с нас, и неговите ангели са с нас. И чудеса прави господ.
1-и селянин. Ти си приказвал със свети Димитра, войводо?
Ивайло. Когато бях овчарин. В планината. На бял кон беше. Каза ми: «Ивайло, събери народа и го поведи. Господ е с тебе. Порази враговете господни и стани закрилник на народа.»
3-и селянин. И народа те обича, войводо, само болярите те мразят.
Ивайло. Болярите са потисници ваши. Татари от една страна ви палят и грабят, цар и боляри от друга страна ви съблича. Оставени сте плячка на вълците. И изтеглих меча да ви отърва от чужди и наши потисници. Вървете с мене! Да им покажем, че имаме не само гръб за товарене и за бич, но и левски зъби. Искат да ви изядат — изяжте ги вие!
Викове. Право!
2-и селянин. Не щем господари! Ние сме си господари!
Ивайло. Тая земя не е ни царска, ни болярска, а наша. Ний държим ралото, ний държим меча.
Викове. Така е!
Ивайло. И казвам ви пак, братя, аз ще ви избавя и от татари, и от боляри, и от цар, и от царица. И господ ще направи това чудо, защото вашите молби и плачове стигнаха до него в небесата и той се смили над цар-

ството. И който вярва в бога, да дойде подир мене, и който е истински българин, да вземе меча си и да ме последва.

3-и селянин. Всички ще дойдем, войводо!

2-и селянин. Като си ни ти водача, от нищо не се боим.

Ивайло. Водачът е бог! *(Сочи небето.)*

Всички. Да живее цар Ивайло!

Ивайло. Идете си сега, братя, покланям ви се. *(На Вихъра.)* Кажи да нагостят народа. Де Казим бег?

Вихър. Потъна като в земята. Пратих да го дирят под листо.

Ивайло *(сърдит)*. Вихъре, искам от тебе Казим бега. *(Здрависва се с Кремена и влиза с нея в къщи.)*

2-и селянин. Отивам да се запиша при войводата. *(Към Вихъра.)* Де се записват, Вихъре?

Вихър. При Страшимира. *(Излиза.)*

1-и селянин. И аз ще се запиша!

3-и селянин. И аз, и аз.

Много гласове. Всички, всички отиваме! *(Селяните излизат.)*

Андроник *(на Дуругуча)*. Сега аз си отивам. А ти помни: ще убиеш Ивайла, щом ти прилегне.

Дуругуч. Знам. Кажи на царицата да няма грижа.

Андроник. И да се върнеш в Търново с главата на раменатa си, че пак ни трябваш.

Дуругуч. Знам.

Андроник. Хай иди се запиши. Ще се казваш Ханук.

Дуругуч излиза.

ЯВЛЕНИЕ 4

Влиза Грозд.

Грозд *(към Андроника учудено)*. Великий примикюре, срещам те тук? Какво дириш тук?

Андроник *(ниско)*. Аз не съм тук великий примикюр Андроник, а дубровнишки търговец.

Грозд. Е, с каква цел си тука?

Андроник. Пратен съм от царицата с две поелания: едно, да се уверя с очите си за силата и работите на Ивайла, а друго — доведох куманеца Дуругуча да се запише във войската му.

Грозд. А, този страшен злодеец, когото ти бе свалил от въжето? Разбрах.

Андроник *(шепне му нещо)*. Разбра ли? Царицата желае да се избави от Ивайла. А Дуругуч пипа здраво. . .

Грозд. Ех, Андронике, грозни времена дочакахме. Видя ли какъв пъкъл е тука? Но хубаво, че докарахте Дуругуча: гвоздея гвоздей избива, разбойника разбойник премахва.

Андроник *(стреснато)*. Тертер! *(Избягва наляво.)*

ЯВЛЕНИЕ 5

Влиза Тертер отдясно.

Грозд. А, Тертере, добра среща. За къде, ако е рекъл господ?

Тертер. За Търново. Ида от Романя, бях шест месеца в Крън при брата си деспот Елтимира. Слушах тука, Гроздьо, за Ивайловите чудесии. И там слушахме за него. Но кажи, за бога, как, отде изпъкна тоя човек?

Грозд. От това село е. Овчарин беше най-напред мой. Овчарин прост и див, разбираш? Пасеше стадото ми по планината. Хранеше се като дивак само с хляб и диви плодове; носеше на гърба си дрипи. Но по едно време захванал да разказва на другите овчари, че нему е писано да стане голям човек. Виж тоя дриплю, бълнувал за големство! Най-напред му се смеели на глупавите думи, подвзимали се с него. Но той не се оставял, все си дрънкал своето. Самичък, в планината, додето пасял овцете, той се молел на бога да изпълни желанието му. Правил метани, четял молитви — какви молитви? Той е безкнижен и никакви божествени молитви не е чел, нито знае, ами се молел, както той си знае. Па наздравата мислел, че божият промисъл го е отредил да владее над другите, да стане пръв между народа. Го-

ворел на селяните и ги уверявал, че често виждал светиите и приказвал с тях. Дебели лъжи, разбираш? Но полека-лека хванали да му вярват, да се вслушват в думите му.

Тертер. Омаял ги?

Грозд. Тъй. И най-после заказвал открито, че наближавал вече денят да стане цар.

Тертер. Цар?

Грозд. И всички му повярвали! И тръгнали след него. Хитрец излезе той. И да чуеш как приказва, като някой логотет: хитро, изкусно. Прост, но ражда му главата. Казвал, че той ще отърве народа от татарите, които беснеят из царството. И наистина този бяс с дружината си — каква дружина? Цяла войска вече!— разбива две силни татарски пълчища.

Тертер. Чух за това още в Крън.

Грозд. И сега бунтува народа против царя! И славата му расте; войската му се уголемява. Подлудил е света. От една страна ходи да разсипва татарските чети, от друга ограбва кулите на болярите и парите на имотните хора. От този грабеж тоз палисвят е забогатял, та може да поддържа гладната сган, която се стича под пряпореца му и върви подире му. Откараха ми и цяло стадо овци. Не, не може вече да се живее тука. Ще оставя брата си да прибира храните, а аз ще се прибера в Търново. Та и царицата дваж ме вика. Много добрини ми е правила, мой дълг е да се намеря при нея в тия тежки часове.

Селянки с менци и стовни отиват на кладенчето.

Тертер. Ами цар Костадин?

Заминува дядо Продан и се спира.

Грозд. Знаеш, от дълто време царят лежи болен от крак и не може нищо. Царица Мария управлява вместо него, но жена войска може ли да води?

Дядо Продан. Тъй, жена войска може ли да води? При цар Асеня, бог да го прости. . . Но той беше силен цар, юнак цар. . . Ходих с него до Драч. . . Но млад бях тогава. . . Но хай прощавайте.

Тертер. Чувам, че и в Търново не били съвсем чисти работите?

Грозд. Казах ти: Костадин лежи от дълго време. Мария венча за цар сина си Михаила, но като малолетен още, тя пое юздите на царството. Костадиновите привърженици се разсърдиха, взеха да работят против Мария, разбираш? А тя хвана да ги гони. Има право да се брани, не е ли така? И там сега — ежби и раздори. Не стига това, ами и този Ивайло да се появи и да дига народа. Сега се е пак озовал тука — в тая къща живее— и сухо, и сурово тича при него. Напуснаха ме и отроците ми сред полските работи. Какво време дочакахме! Светът се обърна наопаки. Всичко се руши. Какво значи това?

Тертер *(натъртено)*. Това значи, Гроздьо, че един народ никога не иска да умре. Когато види, че ония, които са длъжни да го бранят, го забравят, той ще намери човек, който да го поведе и го измъкне от блатото. И той тръгва стихийно след този човек, бил той цар или говедар.

Грозд *(ядосано)*. Ако тоя кръволок Бърдоква сполучи да се натрапи за цар, аз ще стана татарин, негов слуга не! *(Отива наляво.)*

ЯВЛЕНИЕ 6

Кремена излиза из къщи с менци и отива на кладенчето.

Тертер *(на себе си)*. Исках да го видя този извънреден човек. . . Трябва да го видя! Не изпраща ли провидението тоя човек да спаси царството? Кой знае! И Давид е бил овчар и стана цар. Да вляза малко при него. *(Към Кремена.)* Булка, тук ли е Ивайло?

Кремена. Тук си е, сега се завърна. Защо ти е?

Тертер. Желая, булка, да го видя.

Кремена. Влез, болярино, в къщи.

Тертер. Ти коя си?

Кремена. Аз съм Ивайловица.

Тертер *(сваля шапка и се покланя)*.

Кремена. Влез, болярино. *(Показва му вратата и отива при кладенчето, дето се здрависва със селянките. Тертер влиза в къщи.)*

ЯВЛЕНИЕ 7

Влизат отдясно Годеслав, Добрил и Грудю.

Годеслав. Тази е къщата Ивайлова. По-полека говорете. *(Ниско.)* И чухте ли? Народът го здрависва като цар!

Грудю *(навъсен)*. Когато аз си видя врата, тогава той ще види престола.

Годеслав. Не говори тъй, сега е всичко възможно, времената са мъгливи. Сам императорът се страхува да не би тая сган да го тикне до Търново.

Добрил. Наш цар е княз Иван Асен, внукът на Иван Асеня II. Друг цар не припознаваме.

Грудю. Да, друг цар не припознаваме.

Годеслав. Един див овчар никога не трябва да седи на търновския престол и няма да оставим. *(Гледа към Кремена.)* Ето жена му *(иронично)*, бъдещата ни царица.

Добрил *(гледа учудено)*. Тая с менците?

Годеслав. Какво се чудиш? Селянка на селянина. Помисли си, царица в Търново! *(Смее се.)* Тя е щерка на един заможен селянин от моето село, кмета Станимира. Хубавица, нали? Любили се с Ивайла. Една нощ Ивайло запалва копните на Станимира и додето Станимир се залисвал с пожара, той я грабва и довежда до това село. Станимир се е заклел да му я отнеме от ръцете. «На татари, каже, ще я дам, в манастир ще я пратя, на Бърдоква няма да я оставя.» Но да вървим, път ни чака.

Излизат отляво.

ЯВЛЕНИЕ 8

Кремена тръгва към къщи с менците. Млада иде от къщи и я пресреща.

Млада. Кремено, пак честит ти гост. И нарадвай му се и напрегръщай хубаво орела си, че скоро пак ще отлети.

Кремена *(стреснато)*. Как, той ми не каза нищо! Отде знаеш?

Млада. От Вихъра.

Кремена. За нови битки?

Млада. Защо посърна лицето ти? Ех, Кремено, Кремена те викат, от кремък не си, мамино чеденце си ти, за галби и любов родено. Той търси битки, пък ти жадуваш за тихичко гнездце, за да си гукате сладко, нали? Събрали сте се лев и треперливо сърненце, понесло се е с бурен вятър леко перце.

Кремена. Младо, верни ли са сънищата?

Млада. Които казват правото, верни са, които не казват правото, лъжливи са.

Кремена. Слушай, сънувах и тая нощ един сън, но страшен сън — сънувах, че Ивайло е станал цар, облечен бе в златни дрехи, на главата му блещеше златна корона.

Млада *(смее се)*. И ти наричаш тоя сън страшен?

Кремена. И до него седеше на трона царицата му.

Млада. Ти?

Кремена. Не аз — друга, не я познавам коя е. Една млада жена с бисерни огърлици и така горделиво гледаше. . .Когато се събудих, аз треперех.

Млада. Ти си сама била, не си се познала.

Кремена. Боже, как ме е страх от всичко това, което става! Иска ми се, Младо, пак да се повърнех в онова време, когато Ивайло беше овчар и аз му пристанах, и бягахме през зелените гори, и се венчахме нощем под един дъб — помниш? *(Усмихнато)*. Когато докараха оня уплашен поп без калимявка и бос. . . Ох, как беше хубаво тогава. Ти си права. . . В колиба живеехме, но ми беше леко на душата. Ивайло все примене, никой не го знае, никой не ни смущава. . . Нямаше и

такива сънища. . . Сякаш че тогава бяха мои и планините, и небето, и реките. . . А сега — Ивайло три дена при мене, три месеца по битки. Расте, расте всеки ден. . . Със селянките пак си живея, но сякаш не съм първата... Те са весели, смеят се, а мене не ми е весело, чогло ми е някак, като ми правят чест. А откак измислиха тая пуста песен. . . Когато я пеят пред мене, аз не се радвам, а се червя. Друга на мое място днес, когато го посрещаха като един цар, би била на деветото небе от драгост, а аз сякаш планина имам въз мене.

М л а д а. Защото си глупава, гълъбичке.

К р е м е н а. А ти на мое място да беше? Да беше твоя Вихър на Ивайлово място?

М л а д а. Вихър ли? Това магаре — цар? Щях да му кажа аз нему един цар. . . Но хай да вървя, да се готви вечерята. *(Заминува си.)*

Селянките при кладенчето поглеждат Кремена усмихнато, пошушват си нещо, па запяват, гледайки я.

Кремено, пиле шарено,
Кремено, росен босиляк,
облачай златна премяна,
тури си бисер огърлье,
че в царски мрамор дворове
царица скоро ще влезеш.

Кремена бързо влиза в къщи, но пооткрехва вратата и слуша пак. Селянките си тръгват, продължавайки песента.

Царица, господарйца
в Търново града голяма.
Кремено, пиле шарено,
Кремено, росен босиляк.

Селянките се изгубват, песента замира постепенно.

ЯВЛЕНИЕ 9

Ивайло и Тертер излизат из къщи.

Т е р т е р. Аз ще ида да обиколя коня си, па ще замина. Ще занеса в Търново пръв новината за днешната ти победа над татарите.

И в а й л о. Върни се скоро, да вечеряме. *(Тертер отива.)*

К р е м е н а *(излиза)*. Ивайло, истина ли пак ще ходиш на битка с татарите?

И в а й л о. Трябва, Кремено.

К р е м е н а *(скръбно)*. Пак ме оставяш самичка?

И в а й л о. С домашните, с Млада. Мило ми е да стоя при тебе, Кремено, да ти гледам хубавото личице, да ми се усмихваш с румените бузки. . . но юнашка дружина аз водя, юнашко сърце не търпи.

К р е м е н а. Ивайло, не тръгвай пак, не тръгвай вече. Кога се видяхме? Малко ли страхове берях за тебе, малко ли трепера̀ сърцето ми, доде те видя пак жив и здрав̀? И сега пак по гори и планини? Или ти е мъчно при мене?

И в а й л о. Драго ми е, весело ми е при тебе, гълъбичке. Но додето има още татари в тази земя, Ивайло няма право да напусне сабята.

К р е м е н а. Не, стига гонѝ, стига срещà тия пусти татари. Нам ли остана, Ивайло, да се разправяме с тях?

И в а й л о. Нам ли остана, питаш? Ти забравяш кой ме праща. . . И после, кой ще се погрижи за народа, Кремено? Гъркинята ли в Търново? Болярите ли в кулите си? Видя ли одеве народа? На мене гледа, мен вика да го избавя. Плаче ми сърцето за теглата му. Женски галби, милувки са грях, Кремено, додето сиромашки плачове идат до ушите ми. Грехота е, срамота е.

К р е м е н а. Грехота е къща да оставяш, млада жена да зарязваш. Не, остани, Ивайло, моля те, Ивайло. *(Туря си ръцете на раменàта му; нежно.)* Когато хората те славят и ти се чудят на юначеството, аз се радвам и големя се, че водя прочут човек, и на лицето ми има усмивка, но сърцето ми се свива от мъка, сякаш змия го гризе. И викам си: «Боже, да не беше такъв,

ами като другите хора да беше, та да го имам всякога при себе си!» Остани, Ивайло, остани, гълъбо.

И в а й л о. Да бях като другите? Бог не ме е направил като другите. Дал ми е сила голяма, големи работи да върша. И да искам, Кремено, да не бъда такъв, не мога. Сърцето ми милее, тъгува за тебе; но някой глас ми шепне, вика ме другаде. Тоя глас чувам и нощя, когато спиш сладко до мене и аз съм обвил главата ти с ръка. И като чуя тоя глас, изгубвам съня си и скачам от леглото.

К р е м е н а. Ох, ти все за тоя глас ми казваш! Това са сънища.

И в а й л о. От бога пратени, Кремено. Божията воля ми предава тия сънища и аз усещам, че не съм господар на себе си, а някой друг Ивайло. Аз не съм роден, Кремено, да бъда като другите хора. Усещам божа сила в мене си света да водя, големи работи да върша. Понякога тъй ми се чини, че планината да бутна с ръка, планината ще се поклати. . . Но не грижи се, няколко дена ще бъдем заедно.

К р е м е н а *(укоризнено)*. Няколко дена само?

И в а й л о. Може и по-малко. Не се въси. Времето не е мое и аз не съм свой стопанин, а оня, другият Ивайло, за когото ти казвам. Този Ивайло мисли, иска при тебе сладък живот да живее, а другият Ивайло ламти по поля и планини татари да гони, народа да брани, в битки слава да печели.

К р е м е н а. Аз повече обичам първият Ивайло.

И в а й л о. Обичай повече втория, оня, когото народът познава и обича.

К р е м е н а. Ти жадуваш за големство, Ивайло, а мен малко обичаш, за мене по-малко жадуваш.

И в а й л о *(гали я по бузата)*. Пиленце, ти трябва да привикнеш да ме гледаш такъв, какъвто съм. Моето големство и тебе прави голяма. За обич и целувки всякога има време, но сега е времето враговете да требя, на народа да помогна. Нали се надява на мен народът? Отвсякъде той ми вика: «Ивайло, върви напред, аз съм с тебе!»

К р е м е н а. Ох, страх ме е от това големство. Чини ми се, че колкото повече се славиш, повече оставам далеко от тебе.

И в а й л о. Кремено, никакво големство няма да ни отдалечи един от други. Помниш? Преди да те грабна от баща ти, ние си дадохме клетва в лоши и добри дни да се не делим, в грижи и радости еднакво да се обичаме.

К р е м е н а. И всякога ще те обичам.

И в а й л о. И аз ще те обичам, колкото и високо да ида.

К р е м е н а *(учудена)*. Колкото и високо да идеш?

И в а й л о. Тъй, Кремено, ще ме видиш много нависоко. Сърцето ми казва, че аз ще ида високо, високо. Не съм аз като другите хора, ще стана аз друго нещо, каквото не се е запомнило.

К р е м е н а *(безпокойно)*. Ти ме плашиш с тия думи. Какво ще станеш?

И в а й л о. Цар!

К р е м е н а *(уплашено)*. Цар? *(На себе си.)* Сънят!

И в а й л о. Не се стряскай. Като иска бог, всичко може. А бог иска това. Какво, че съм селянин, че съм овчар? Нема овчарят и боляринът не са едно пред бога, нямат същите очи, крака, ръце? Не голям род прави човека голям, а божията дарба, божията благословия. Защо вашия чер овен водеше овцете? Овчарят ли му казваше да ги води? То му беше дарба. Виж, на мене гледа народът, от мен цар Костадин и царица Мария треперят в Търново, аз оттук разклащам престола им и аз виждам тоя престол, че ще бъде мой, и тебе седнала до мене като българска царица!

К р е м е н а *(смаяна)*. Българска царица?

И в а й л о. Българска царица, защото ти ще бъдеш жена на българския цар.

К р е м е н а. Това е страшно!

И в а й л о. Това е хубаво.

К р е м е н а *(с гален тон)*. Не, ти се шегуваш, нали? Ти ми се смееш на ума? Ти никога не мислиш, не вярваш, че ще станеш цар?

И в а й л о *(тържествено)*. Аз вярвам!

Кремена влиза в къщи замислена.

ЯВЛЕНИЕ 10

Тертер се връща.

Ивайло. Ела, Тертере, да поседнем тука на хлад, докато сложат вечерята.

Тертер. Сполай ти. Па да си заминувам за Търново. *(Сядат на пейката.)*

Ивайло. И да се не забравяме, Тертере?

Тертер. Тебе те праща божият промисъл да избавиш царството от напаст. Имаш ли боляри привърженици в Търново?

Ивайло. Никого. Аз знам само неприятели там.

Тертер. Аз ще ти бъда първият привърженик.

Ивайло. Благодаря.

Тертер. И ще ти спечеля нови. Народът е с тебе, но ти имаш нужда и от болярите. Занапред тяхната преданост и влияние ще ти бъдат нужни.

Ивайло. Благодаря, Тертере.

Тертер. Ти ще бъдеш спасител на царството. От днес считай ме твой покорен служител.

Ивайло *(стиска му ръката)*. Мой приятел и съюзник.

Иде дядо Продан.

Дядо Продан. Добре ми дошъл, Ивайло. *(Сваля шапка и иска да му целуне ръката.)*

Ивайло *(отдръпва си ръката)*. Не ти, а аз да целувам твоята ръка, дядо Продане: юнашки работи си вършил ти, хубави времена си видял.

Дядо Продан. Е, войводо, цар Асен беше това. И в Драч бяхме, хубави са албанките, войводо, спомням си и за тях нещо. . . Но бях млад тогава. . .

ЯВЛЕНИЕ 11

Иде от къщи Вихър запъхтян.

Вихър *(на Ивайла)*. Воеводо, Казим бега го хванаха войниците в зимника.

Ивайло *(живо)*. Как? Там се скрил? Докарайте го.

Вихър влиза в къщи.

Тертер. Кой е този Казим бег?

Ивайло. Един татарски главатар. Водеше четата, която смазах. Тоя звяр направи големи пакости, нищо не жалеше: пленеше, гореше, сечеше. Опожари две села, като затвори по-напред в оборите много жени и деца и гледа весело как горят в пламъци и писъци.

Тертер. Ужасно!

Ивайло. Затова и аз съм жесток към тия татарски гадове. Милост не правя. Роби не вземам. Понякога оставям пленниците на момчетата да се повеселят нощя и да поиграят хоро, като имат за машали намазани с катран и запалени татари.

Тертер. Ужас!

Ивайло. Тия кримски вълци само ужасът може да ги сплаши. И затова им настръхват космите, като чуят моето име.

ЯВЛЕНИЕ 12

Вихър докарва с войници Казим бега вързан. Той е бледен и трепери от страх.

Вихър. Какво заповядаш, войводо?

Ивайло. Набийте го на кол.

Казим бег *(вика отчаяно)*. Милост, паша!

Тертер *(ниско на Ивайла)*. Ивайло, много ужасна смърт.

Кремена излиза и гледа уплашена.

Ивайло. Към немилостивите аз съм немилостив. *(Към Вихъра)*. На кол!

Казим бег *(вика отчаяно)*. Милост! Аман! *(Войници се опитват да го вдигнат прав.)* Аман! Няма ли помощ отнякъде? Аллах, смили се за мене. Вдъхни милост в душата на тоя християнин, замени яростта му с благост! *(Става издигнат от войниците.)* Ей, паша, милост! У нас, татарите, е закон да щадим врага, който

е подирил заслон под стряхата ни. Прошка, паша! Аман. *(Дига ръце умолително.)*

И в а й л о *(на войниците)*. Изпълнете заповедта ми!

Войниците грубо теглят наляво Казим бега.

К а з и м б е г *(към Тертера)*. Ти, царски болярино, заклевам те в аллаха, измоли ме. . .

Т е р т е р *(на Ивайла)*. Ще те помоля за жалост. Не затъмнявай победата си с ненужна жестокост.

И в а й л о. Тертере, не се бъркай!

К а з и м б е г *(съглежда Кремена)*. Невясто, не ме оставяй.

К р е м е н а *(иде, умолително)*. Ивайло, пощади тоя човек.

И в а й л о. Кремено, иди си в къщи.

К р е м е н а. Моля те, Ивайло, смили се *(Хваща му ръцете и с умолителен глас.)* Ивайло, слушай. Когато ти днес отиде на битката, аз отидох в черква да запаля свещ за тебе и се молих на господа да ми те повърне пак жив и здрав. И обрекох се да направя някое голямо добро днес. Когато се завръщаше ти, вмъкна се тоя татарин в къщи и като ме видя, моли ме с плач да го скрия, да го не издавам на войниците, които идеха по дирята му. И аз му обещах да го избавя. *(Дохожда Млада.)*

И в а й л о *(гневно)*. Но той е Казим бег!

К р е м е н а. Аз не знаех тогава, че той бил, нито той знаеше де е влязъл. Подари му живота, аз се обрекох пред бога, обещах и нему, той от благодарност ми целува краката. Ивайло, смили се, не гледай тъй страшно *(обхваща го с ръце)*, не почерняй днес радостта ми! Не искам кръв, не искам мъки човешки! Ивайло, подари му живота! Бог ще ти заплати за тая милост към един душманин. Аз обещах, аз обещах да го измоля. . . Ако ме обичаш! Аз пръв път те моля за нещо!

И в а й л о *(гледа я няколко време намусено)*. Ти обеща, твоята дума и мене обвързва. *(На Вихъра)*. Развържете го.

К р е м е н а *(прегръща го)*. Ох, Ивайло, милий Ивайло!

Т е р т е р. Слава богу!

Казим бег е развързан.

И в а й л о *(на Казим бега)*. Целувай ръка на тая жена. *(Казим бег се простира цял на земята и целува обувките на Кремена.)*

Д я д о П р о д а н *(на Тертера ниско)*. И цар Асен помилва тъй кир Тодора. . . Но аз бих рекъл: тъпчи, тъпчи!

И в а й л о. Свободен си.

К а з и м б е г *(прави теменах до земята)*. Аллах да те награди за тая голяма добрина, паша. *(Целува му скута.)*

И в а й л о. И гледай втори път да те не срещна. Веднага тръгвай за вашата земя. И помни, че Ивайло пръв път е бил великодушен към враговете.

К а з и м б е г. Славний, милостивий паша! Подари ми още една велика милост. Позволи ми да остана на твоя служба, твой покорен раб, твое вярно псе до гроб. И ще приема вашата вяра, защото велик и благ е вашият аллах.

И в а й л о. Туй, което казваш, е добро.

Целува полите на Ивайла и излиза.

Т е р т е р. Ивайло, ти сторѝ едно добро дело.

И в а й л о. Може би една слабост. *(Към Кремена.)* Аз днес бях твой любовник, а не войвода Ивайло.

Т е р т е р. И ти спечели две победи днес: една, че разби един лош враг и, друга, че придоби един признателен приятел в Казим бега.

И в а й л о. Първата дължа на сабята си, втората *(усмихнато към Кремена)* дължа на булката си.

К р е м е н а *(усмихнато)*. Видиш, че е добре да се слушат понякога жените?

И в а й л о. Да се слушат понякога *(шеговито)*, но винаги да се прегръщат. *(Гали я по бузите.)*

М л а д а. Ако татарите оставят време.

И в а й л о. Ха, Вихъре, де куманецът, за когото ми говореше?

В и х ъ р. Тук е. *(Маха наляво.)* Той бил славен юнак, войводо. Един дубровнишки търговец ми раз-

каза, че като пътували заедно през една гора, нападнали ги татари. Куманецът натъркалял по земята четири души със сабята си. Другите се разбягали.

ЯВЛЕНИЕ 13

Влиза Дуругуч.

Тертер *(на Ивайла)*. Този много грозен?

Ивайло *(на Дуругуча)*. Как те викат?

Дуругуч. Ханук, от Дръстър.

Дядо Продан *(ниско)*. Не, дявол от пъкъла.

Ивайло. Ти искаш да бъдеш на моя служба?

Дуругуч. Искам.

Ивайло. Добре. Иди. *(Дуругуч излиза.)* Кремено, тоя куманец ще те варди, когато мене няма.

Кремена *(ухилена)*. Но той изглежда много страшен? Сякаш готви се да заколи човек.

Тертер. И клал е, чуваш?

Ивайло. Няма нищо. Зло куче стадо пази.

ЯВЛЕНИЕ 14

Влиза един войник запъхтян.

Ивайло *(живо)*. Какво има?

Войникът. Воеводо, герловски селяни дойдоха на коне и обаждат, че една татарска чета тръгнала да нападне Преслав.

Ивайло *(към Вихъра)*. По-скоро, свикай момчетата! Тръбете! Конят ми! *(Вихър излиза.)*

Тертер *(смаян)*. Пак татари? Поразил ги господ.

Ивайло *(на войника.)* Голяма ли била четата?

Войникът. Голяма, стотина души.

Кремена *(уплашена, на Ивайла)*. Как, ти пак?

Ивайло. Кремено, дай да се целунем и прощавай. *(Целуват се.)*

Чува се звук от тръба.

Завеса

ДЕЙСТВИЕ ВТОРО

Стая в Ивайловата кула при Преслав. По стените разни оръжия, зверски кожи, ловджийски рогове и пр. Иконостас в един ъгъл. Миндер в дъното. Врата отляво и дясно. Дуругуч със сабя на рамо пази до дясната врата. Кремена в болярски дрехи ръби риза на миндера. Дядо Продан й приказва.

ЯВЛЕНИЕ 1

Дядо Продан. Че спуснахме се тогава на тях — аз бях десетник — и бой! Цар Асен на бял кон... Гърците бягат, Кремено. Ето Борислав че води кир Тодора и кир Тодор на колене пред Асеня. . . «Ти, каже, Асен. . .»

ЯВЛЕНИЕ 2

Влиза Вихър отдясно с Млада.

Кремена *(става)*. Вихъре, добре дошъл.

Вихър. Добре нашла. *(Весело.)* Дай ми дар: Ивайло си иде от войната. Оставих го извън село и препуснах пръв да ти обадя.

Кремена *(радостно)*. Сполай ти, Вихъре, да си жив и здрав, че ме зарадва.

Дядо Продан. Е, честито, Кремено.

Вихър. Готви се да прегръщаш орел сега. Горкичка, измъчила си се да го чакаш.

Кремена. И здрав, Вихъре?

Вихър. Здрав като Стара планина. Ох, тая война. . . Какви чудеса, Кремено! Бихме цар Костадина и го закопахме. Бог да го прости.

Кремена. Умря ли царят?

Вихър. Куцият дръглаш излязъл да дели мегдан с лъва! Но щом се зададе Ивайло с войската си и тя зарева и се хвърли в бой, Костадиновата войска духна. Удари на бяг в колесницата си и болният Костадин. Казим бег го застигна с конниците и го закла като яре. Жално само, че с българи тоя път се бихме. Загинаха толкова души, да им бере грехът Костадин. Но войската му се пръсна, казах ти. Повечето мина към Ивайла. Викаха: «Ивайло, Ивайло е нашия цар!» Чудеса, Кремено.

Дядо Продан. Така беше при Клокотница: бягаха, бягаха. . .

Вихър. Оттам тръгнахме да превземаме градове и кули. Първенци и войводи излазяха и поднасяха ключовете на крепостите. Разпусни си сърцето, Ивайло си иде. *(Излиза.)*

Млада. Ей, Кремено, много скоро отиваш към престола. Готви се и в Търново да влезеш, като царица. Станимировата щерка мислила ли е за такава чест? Всичките болярки в Търново ще се пукат.

Дядо Продан. Тъй, ще се пукат.

Кремена. Като са болярки, та какво? Или само на техните снаги може да стои хубаво багреницата? Или като са родени в болярски кули, имат повече душа и сърце от нас? Или те са по-добри българки от мене? И на трона мене пак по ще ме боли сърцето за народа, сред когото съм родена и когото те не познават.

Млада. Сега те харесвам, горделива си, мяза ти големство. Преди три месеца беше друга, сега си друга — съща Ивайловица.

Кремена. Такава ми била честта, Младо. Аз бих била честита с Ивайла и в колиба. Но дето той, и аз там. Клели сме се да се не делим. Каквото е наредено от бога и каквото Ивайло иска, то ще бъде. Аз мислих. . . царица — царица. И няма да бъда по-лоша от другите. Тъй ли?

Дядо Продан. Тъй, тъй, Кремено, и царица Анна, стопанката на цар Асеня, бог да я прости, беше една добра царица. Помня я. И милостива беше към мене. . . «Пронко, Пронко» като кажеше. . .

Кремена *(с щастливо изражение на лицето)*.

Ох, как ще бъде хубаво, Младо. Аз не съм влизала никога в палат, нито съм сънувала царски трон. Когато седна на царски трон в златни дрехи, българска царица! Как е страшно това: българска царица! Как и татко ще се зачуди! Той се бил преселил в Търново, чувам, на служба при царица Мария. Мислил ли е да ме види тъй, когато се канеше да ме убие, че съм пристанала на Ивайла? Ще повикам и дружките си от село да ги надаря.

Млада. Ти тогава ще забравиш селяните вече.

Кремена. Защо да забравя селяните? Селянка съм и аз, селски ръце издигат Ивайла до царския трон. После, хубаво е да бъдеш царица, знайш, можеш да правиш добро колкото искаш, а аз обичам това. И защо е царица при цар? Нали от ръцете ѝ да излазя милост и добрина? В тежки, кървави времена живеем, Младо. И Ивайло там, в Търново, кой знай в гнева си какви работи. . . Той е необуздан. Но аз като съм там, ще го удържам. С доброто повече се печелят сърцата, отколкото със зло. Ти помниш Казим бега?. . . Колко глави ще измоля, колко сълзи ще изтрия, колко клетници ще се усмихнат! Той ще бъде светкавицата, а аз слънчицето, той ще е мечът, а аз усмивката. Ох, колко е хубаво да правиш добро, а когато си силен, още повече. Ще залягам да стане по-леко на народа — той е тъй измъчен, горкият. Той мрази гъркинята Мария, нека види, че българка царица е друго, сърцето я боли за българите.

Дядо Продан. Друго е царица българка.

Кремена. И ти тогава ще бъдеш при мене, в палата.

Млада. Недей, недей, мене ме все тегли към село, в планината, на воля. Знайш, дето се окучило, там се научило.

Чуват се тръбни звукове.

Кремена *(радостно)*. Ивайло приближава! Да го посрещнем. *(Изскокват и тропцата отляво.)*

ЯВЛЕНИЕ 3

Влиза отдясно Андроник, облечен пак като дубровнишки търговец.

Андроник *(на Дуругуча)*. Позна ли ме? Царицата ти праща много здраве.

Дуругуч. Кланям се до земята на царицата. *(Ядосано.)* Виж ме, остави ме тук Ивайло да пазя господарката. Той е на война от три месеца. Де да го видя? Да ми ядат кучета главата, ако разбирам какво намери в моята муцуна, та ме остави да пазя жените и кокошките!

Андроник. Чух и затова ида. Не с малко труд проникнах дотука. Слушай. . .

Дуругуч *(пресича го)*. Великий примикюре, аз ти се заклевам в брадата на покойния си баща, че утре Ивайло няма да е жив. Ще му изкарам тая нощ с ханджара си. . .

Андроник *(живо)*. Не бива, не бива да го убиваш!

Дуругуч *(учуден)*. Как?

Андроник. Царицата заповеда да не посягаш на живота му и затова ме прати да ти кажа.

Дуругуч. Дявол да ме вземе, ако разбирам. А какво заповяда?

Андроник. Царицата заповяда да грабнеш Ивайловица.

Дуругуч. Да грабна Ивайловица? И защо?

Андроник. Това не е нито твое знаене, нито мое. Царицата иска. Навън в гората *(сочи наляво)* се крият петима наши пъргави хора, облечени в татарски дрехи, с конете си. Те ти са пратени помощници. Ти, като опитен и вътрешен тука, знаеш как да сториш да се извърши това грабване още тая нощ. *(Чуват се радостни викове.)*

Дуругуч. Това е мъчно. Ето Йвайло си иде — ще има потеря.

Андроник. Не бери грижа, аз ще отпратя Ивайла още тая вечер. Идат! *(Бързо.)* Ще се намерим довечера в гората. *(Излиза.)*

ЯВЛЕНИЕ 4

Влиза Ивайло, водейки за ръка Кремена.

Ивайло *(към Кремена)*. Е, ти притесняваше ли се?

Кремена. Притеснявах се? Мъчех се да те мисля по бойни полета цели три месеца в такива премеждия.

Ивайло *(нежно усмихнат)*. Пиленце, време е вече да привикнеш на това. Аз все в опасности и по бойни полета прекарвам, те ми са живота. Дай пак. *(Целува я по бузата.)*

Кремена *(щастливо)*. Моят цар!

Ивайло. Моята царица, която скоро ще бъде царица и на България вместо гъркинята.

Кремена. Клетата Мария, колко я жаля пак.

ЯВЛЕНИЕ 5

Влиза Теоктиста.

Кремена. Калугерка!

Теоктиста. Добър ден. Не съм ли в къщата на воевода Ивайла?

Кремена. Тази е, тази е. *(Целува ѝ ръка.)* Поседни, госпожо, поуморена си.

Теоктиста. Бог да те благослови, невясто. Ох, аз уморена — уморена съм. *(Сяда на миндера.)* Бях на поклонение на вашия манастир и сега си заминувам за Търново. И рекох пътьом да повидя Ивайла, съкрушителя на нечестивите татари, победителя на цар Костадина, та като ме питат в Търново. . . Ами де е Ивайло?

Кремена. Ето го.

Ивайло. А тази булка е жена ми.

Теоктиста *(възторжено)*. Ух, ух! Вие ли сте Ивайло и Кремена? Ох, гълъбчетата християнски! *(Гледа с възхищение Ивайла.)* Та ти ли си славният, непобедимият Ивайло? Бог да те закриля, синко. И какъв юнак, какъв хубавеляк.

Ивайло *(усмихнато)*. Ще ме урочасаш, госпожо.

Теоктиста *(гледа Кремена)*. Ами ти, ами ти? Иконата на света Богородица, ангел небесен.

Кремена. Ти виждала ли си царицата?

Теоктиста. Царица Мария ли? Че колко пъти... Ех, хубава е и тя, хубава е... Багреница, диаманти, бисери... Очи чудни, снага красна, шия бяла. Ох, боже, прости ме, че се огрешавам. *(Кръсти се.)*

Кремена. Не, говори, говори за нея. Аз съм любопитна. Та хубава, казваш?

Теоктиста. Хубост, царска хубост.

Кремена. Само думат, че е лоша?

Теоктиста. Лоша? Само един бог е добър, а ние всички сме лоши и грешни. Па какво за кого думали хората, нито зная, нито слушам. Аз знам само, че е добра и щедра към светите божи храмове и не оскудява ръката ѝ към нас.

Ивайло. Поне мене много ще мрази?

Теоктиста. Че си неин враг? Ето де се лъжеш, синко. Тя те не мрази. Враг ѝ си, но не те мрази... Чула ти славното име и големите юначества и те почита, знае, че добро ѝ не мислиш, а тя добро мисли за тебе... Веднаж я слушах, без да ме видят, като казваше на игуменката: «Бабо госпожо, искам да видя Ивайла, искам да се поначудя на тоя дивен юнак!» А госпожата я съди: «Мълчи, царице, грехота е!» И все разпитва за тебе и знае какъв си по ръст, по лице, по цвят, и ще те разпознае в хилядо души, без да те е видяла. В сърцето ѝ си изписан.

Кремена *(с горчива усмивка)*. Тя се е влюбила в Ивайла?

Теоктиста. Не знам какво е, но слабост да го види. Ох, човешка слабост — та юнака кой го не обича? Да чуе, че съм приказвала с Ивайла, ще ме вика нарочно в палата да ме разпита за него.

Кремена *(с разтреперан от ревност глас)*. Тя много да се не залисва с чуждите мъже, кажи ѝ.

Теоктиста. Ох, чедо, защо ме зле разбра? Не мъжът я омайва, а я омайва юнакът, човекът, който е повел цял народ със себе си. *(Към Ивайла.)* Право ако искаш, цар Костадин, бог да го прости, те мразеше. Но ни при него, ни след него царицата не те е мразила.

Ивайло. Аз искам да ме мрази, както и аз я мразя!

Кремена *(сърдито)*. И аз я мразя!

Теоктиста. И защо таз омраза против жената?

Ивайло. Не жената мразя, а царицата, Мария Палеологовка, която е заграбила властта и потиска народа. А какви са очите ѝ, какво мисли за мене — това ми е непотребно. Тя е тиранка на отечеството и аз ще я изгоня. Предай ѝ моите думи, като я видиш.

Теоктиста *(става)*. Ех, починах си, да вървя. Но това няма да ѝ кажа, воеводо. Боже опази, защо да я огорчавам. Тя и така си е много огорчена: мъж умрял, царство забъркано, врагове отвред. Ех, горката царица, така в грижи ще си повехне нейната младост и хубост. Прощавай, славний воеводо, прощавай, гълъбице. *(На себе си.)* Каквото ми поръча Мария да му кажа, казах му. И тъй си е, не е лъжа. Но каква е ревнива невястата му! *(Излиза.)*

Кремена *(туря си ръцете Ивайлу на раменатa; нежно.)* Обичам те още повече.

Ивайло *(смее се)*. Тебе като че те ядоса брътвежа на тая калугерица за Мария?

Кремена. Аз я мразя вече.

Ивайло. Тя заслужва това.

Кремена. И най-голямата ми радост ще бъде да видя, че си я изгонил от търновския престол.

Ивайло. А моята — да те видя седнала на него, до мене.

Вихър *(влиза)*. Един чужденец иска да ти говори нещо.

Ивайло. Викай го. *(Вихър маха от вратата.)*

ЯВЛЕНИЕ 6

Влиза Андроник.

Ивайло. Ти кой си?

Андроник *(кланя се)*. Дубровнишки търговец — разнасяме стока. Пресветлий воеводо, ние сме чужденци и не ни подобава да се бъркаме във вашите работи.

Но почитам те за славата ти и скъпя за доброто ти. Затова дойдох да ти обадя какво научих.

Ивайло. Какво има?

Андроник. Научих се, че болярин Годеслав и други боляри тая нощ ще имат събрание в кулата му на Ляскова ливада. Като знам, че те са привърженици на княз Ивана и твои врагове и се събират да кроят опасни планове за тебе, за дълг счетох да те предупредя.

Ивайло *(живо)*. Годеслав? В кулата му?

Андроник. Да, тая нощ. Утре вече няма да ги намериш там.

Ивайло. Добре. Благодаря, господине. *(Дава му златни монети.)* Вземи тия златици за услугата.

Андроник. А, не приемам. Не за това ида, воеводо, а от любов към Ивайла, славен и в Дубровник.

Ивайло. Тогава благодаря пак. *(Андроник се покланя и излиза.)*

Вихър. Това и аз позачух, воеводо.

Ивайло. Ще наредиш сто войника, да тръгнем тая вечер за Годеславската кула. Аз ще ги унищожа!

ЯВЛЕНИЕ 7

Влиза Тертер.

Ивайло *(учуден)*. Тертере?

Тертер *(тържествено)*. Славний Ивайло, чест и поклон от болярина Дамяна, и от Радомира, и от протостратора Филипа. Приятелски поздрав и от стария воевода Драгослава и от всички приятели твои в Търново.

Ивайло. Благодаря им. Благодаря и на тебе.

Тертер. Поклон приветствен и от търновския народ, който се радва на твоята слава, като вижда в тебе бъдещия си спасител.

Ивайло. Радвам се много и благодаря от душа на търновския народ. Ако търновци мислят за мене, нека знаят, че и аз мисля за тях. *(Ухилен, с друг тон.)* А от Мария нямам ли поздрав?

Тертер. Тя все тиранствува. Търново пъшка под нея.

Ивайло. Кой е този Андроник там? Имало някакъв Андроник при нея?

Тертер. Неин любимец, един лукав сатанински грък, дясната ръка на Мария, чрез която тя върши своите злодеяния.

Ивайло *(сърдито)*. Те са се гаврели с мене в палата, наричали ме мръсен свинарин! Ще докажа на тая пакостна гъркиня, че тоя свинарин може да навира в калта коронясани глави. Тя осрамоти трона!

Тертер. И той се клати вече под нея. Асеневския трон очаква мъж силен и победоносен. Такъв мъж си ти. Бог сам те праща да избавиш царството от чужденката.

Ивайло *(мисли)*. А другите боляри?

Тертер. Малцина са с Мария и всеки ден намалява числото им след Костадиновата смърт, защото не искат да свържат съдбата си с нейната и минуват на наша страна.

Ивайло. Когато един кораб ще потъне, мишките го напущат по-рано.

Тертер. Приближи само до Търново, и последният привърженик на Мария ще я напусне. Търново само ще отвори вратите си да приеме с ликуване твоето войнство и народът единодушно ще те прогласи за цар. *(Късо мълчание.)* Има там боляри, привърженици пък на княз Ивана, но те се потаят, защото се боят от народа, който тебе иска.

Ивайло. Но отде изпъкна тоя княз Иван? Кой е той?

Тертер. Един далечен роднина на Асеня II, полупогърчен българин, изгубен досега някъде в Азия, когото императора изрови из нищожеството му и даде му дъщеря си Ирина за жена, за да го настани в Търново като цар вместо Мария, която ненавижда.

Ивайло *(мисли)*. Но тези Иванови привърженици рано или късно ще хванат да работят против мене?

Тертер. Това е вероятно. Главатарят им Годеслав е човек упорит и хитър. Но не княз Ивановите достойнства — той ги няма никакви, него го и не знаят, — не подкупите и подмамванията на императора ги притеглят на страната на княз Ивана, но едно нещо, което е важно у нас: родът му. Той е, казах ти, сродник Асенев, а сега зет на императора. Този висок род и това

високо сродство заслепяват болярите и затулят нищожеството на Ивана.

И в а й л о. Аз съм селски син, вчерашен овчар, Тертере, аз се гордея, че не дължа нищо на родът си, и не завиждам на Ивана. Мене ме е издигнала сама моята сабя.

Т е р т е р. И любовта на народа.

И в а й л о. Да, и народа. И който поиска да ми препречи пътя за престола или да подкопае тоя престол под мене, аз ще го смажа! Аз върша божията воля.

Т е р т е р. Твоето обаяние ти заменя простото произхождение, имаш право. Но болярите биха желали и от друга страна. . . една жертва от тебе. . . *(Млъква.)*

ЯВЛЕНИЕ 8

Влизат Г р о з д и В и х ъ р.

И в а й л о *(учуден)*. А! Гроздьо, ти ми си гост?

Г р о з д *(покланя се)*. Славний и победоносний войводо, като се уверих, че божията десница е с тебе, ида да ти поднеса моята сабя. Имай в мене от днес нататък предан приятел.

И в а й л о *(стиска му ръката)*. Благодаря, Гроздьо. Моите приятели са и приятели на народа.

И в а й л о *(приказва нещо усмихнато на Кремена)*.

Г р о з д *(на Тертера ниско)*. Тоя човек се родил под щастлива звезда!

Т е р т е р. Аз това разбрах още тогава, когато ти се заричаше да станеш татарин, ако той стане цар.

Г р о з д. Тертере, ти измени по-рано на Мария, а аз по-късно. Ние и двамата сме там, дето е силата.

Т е р т е р. И дето е доброто на отечеството.

К а з и м б е г *(влиза)*. Дошли са пратеници от императора Михаила. Донесли са и дарове.

И в а й л о *(учуден, на Тертера)*. Пратеници от императора?

Т е р т е р. За какво ще идат?

И в а й л о. Сега ще чуем. Кажи да влязат. *(Казим бег излиза.)*

Т е р т е р. Войводо, ако е нужно да се отстраним?

И в а й л о. Няма нужда.

ЯВЛЕНИЕ 9

К а з и м б е г влиза, последван от Леона и другия пратеник, облечени в парадно византийско облекло. Пратениците се кланят ниско на Ивайла.

Л е о н. Поклон и поздравление от моя господар императора Михаила до славний воевода Ивайла.

И в а й л о. Драго ми е. И вие го поздравете от мене. Какво ще ми каже императорът?

Л е о н. В това писмо е написано. *(Подава му писмо.)*

И в а й л о *(разтваря писмото. На Тертера.)* Ти разбираш гръцки, прочети и ми изтълкувай писмото. *(Подава му писмото; на пратениците.)* Как е драгоценното здраве на императора?

Л е о н. Императорът е добре със здравето.

И в а й л о. Как е здравето на булката — на императрицата?

Л е о н. Добре е, благодарим.

И в а й л о. И на децата му здравето как е?

2-я п р а т е н и к. Добро е.

И в а й л о. Кажете му, че и нашето е добро.

Д я д о П р о д а н *(на себе си)*. Също като при Асеня. Идеха тогава такива големци от Цариград, от Будин, от Венеция, и дарове, дарове. . . и му се кланяха...

Т е р т е р *(на Ивайла, ниско)*. Михаил, като оценява твоята голяма храброст, предлага ти да минеш на негова служба в Цариград севастократор и велик магистър в палата му.

И в а й л о *(муси се)*. Много ме полъстя. *(Към пратениците.)* Благодаря на императора за честта, дето ме кани в Цариград да му бъда гавазин. Но аз имам тука още много работа със сабята си, та не искам да я продавам никому. Аз не продавам сабята си. Той има грешка.

Д я д о П р о д а н *(на себе си)*. Да те бе чул Асен, щеше да те целуне.

Т е р т е р *(който все чете)*. Има още. Ако не желаеш това, Михаил ти предлага друго: да му станеш съюзник и да присъединиш войската си към войската, която изпраща против Мария, за да я свали от престола

и качи на него зетя си княз Ивана. Срещу това обещава ти деспотско достойнство с една област в Романя и дъщеря си Анна за жена.

Ивайло. Та аз имам вече една — не съм татарин! *(Сърдито на посланиците.)* Кажете на императора за царица Мария да не бере грижа. Тази грижа съм поел аз. На търновския престол може да седи оня, когото бог е избрал, а не един поплювко като зетя му. Гръцка войска да не праща, защото нашата е доста силна и многочислена, за да вземе не само Търново, а и Цариград. А ако прати, ще насея с костите ѝ нашите клисури и долини. Колкото за женитбата, кажете му, че аз за всичките съкровища на света, и с тях заедно всичките цариградски княгини и болярки, не бих менил тая! *(Посочва Кремена.)* Поклонете се на жена ми! *(Посланиците се покланят на Кремена.)* Идете и му кажете всичко това. Писмо няма. Вихъре, изпрати ги. *(Посланиците се покланят и излизат с Вихъра.)*

ЯВЛЕНИЕ 10

Горните, без посланиците и Вихъра.

Тертер *(на Ивайла)*. Ти много остро им говори.

Ивайло *(сърдито)*. Не знам как се удържах да им не дам един ритник. Гроздьо, довиждане. *(Грозд се покланя и излиза.)*

Кремена сяда на миндера и ръби ризата.

Ивайло. Но да продължим разговора си. Ти казваше одеве?

Тертер. Казвам, че обаянието ти в Търново е толкова голямо, щото и реч не може да става за твоето произхождение. Но за трайността на престола. *(Съглежда Кремена и прави знак на Ивайла.)*

Ивайло. Кремено, остави ни, имаме си нещо приказка. *(Кремена става, гледа подозрително Тертера и излиза неохотно отдясно.)*

Тертер. Казвам, че за трайността на престола трябва да направиш една жертва.

Кремена пооткрехва вратата и подслушва.

Ивайло. Каква жертва?

Тертер. Оная, която ще седи до тебе на трона, царицата, трябва да бъде от коляно.

Ивайло. Но ти знаеш, че аз съм женен за селянка?

Тертер. И никога селянка не е седяла на трон. Това само угрижва твоите приятели. Там е и нашата слабост и от тая страна княз Ивановите привърженици имат надмощие над нас. Нека ги обезоръжим.

Ивайло. Как? Като напусна жена си?

Тертер. Да, и после вземеш болярска мома.

Ивайло. Ти искаш невъзможно нещо!

Кремена се вълнува.

Тертер. Нужно е. Жертвата е голяма, но по-големи са изгодите за престола и царството. Преди тебе са правили и други царе такава жертва.

Ивайло. Тертере, аз не мога да се разделя от Кремена. Ивайловата жена е от висок род, щом е Ивайлова жена!

Тертер. Но, войводо. . .

Ивайло. Тертере, ти искаш невъзможното, защото аз горещо любя жена си, защото аз не мога да я оставя. Ако ме не искат с нея, аз пак ще дойда, ще им се наложа. На всичко бих склонил, само на това не. Клели сме се в добри и лоши дни да бъдем заедно и ще бъдем. Кремена ме хареса като бездомен скитник, ще седи с мене и на трона.

Тертер. Ти трябва да напуснеш Кремена. Това е желанието на болярите. Това е и моя съвет. Оная, която ще седи на българския трон, не трябва да се срами от произхождението си, нито да срами болярите с него, като ѝ поднасят коленопреклонно почитанията си. Поговори с Кремена. Аз съм уверен, че ще склони, колкото и да те обича, колкото и да ѝ е тежко. . . Не се въси, Ивайло! Повтарям: твоите победи ти дават неоспоримо право на Асеневския трон, който чрез победи е издигнат. Но Кремена е селянка. Добра, разумна, хубава, но селянка. Селянка остая и за болярите. На

търновския трон са седели княгини от царска и императорска кръв, родени в палати, но никога селянка!

Кремена се силно вълнува.

Ивайло. Това е невъзможно!. . .

Тертер. Разумното не е невъзможно. Кремена ще бъде една постоянна слабост за трона ти, оръжие в ръцете на противниците ни. Послушай ни, улесни задачата ни, искаме от тебе тая отстъпка, имай мъжеството да я направиш. . . Какво мислиш? Само родствена връзка със знатно болярско семейство може да ти закрепи положението на трона. Никой болярин не би ти отказал дъщеря си. Имаме в Търново толкова благородни семейства. Всяко от тях би ти дало не само обаянието на рода си, но и подкрепата на голямото си влияние. Така стори и Костадин.

Ивайло. Тертере, аз не съм Костадин, аз съм Ивайло!

Тертер *(маха му)*. Даже бих ти посочил, макар и мразена от народа, Мария, която ти направи вдовица. Мария, жена на цар и внука на императора. Ти виждал ли си я? Тя е зла, но е умна, тя е лукава, но е красива. Бих ти я препоръчал и за това още, че изгонена от тебе, тя би кознодействувала, за да възвърне престола на сина си, по право негово законно наследство. Но аз не те съветвам за нея. Тая горда гъркиня ти би отказала с презрение. Та тя и не би остала в Търново. Аз ти соча български болярки. Гледай на тях.

Ивайло. Тертере, ти забрави едно, аз съм свързан до гроба с Кремена чрез венчило.

Тертер. Патриархът ще те развърже. Църквата е снизходителна в такива случаи.

Кремена се хваща за гърдите, в силно страдание.

Ивайло. Тертере, знаеш ли що искаш от мене? Да изтръгна сам с ръката сърцето си и още кърваво и трепетно да го покажа на болярите и да им реча: «На, бъдете доволни, изскубнах го из гърдите си!» Любил ли си като мене? Можеш ли да разбереш мъката ми? Обхващаш ли големината на жертвата? Тая жена мене ме

обича, чуваш ли? И аз я обичам. Пò може да се раздели надве тая планина, отколкото ние. Престолът не може да го срами почтена селянка, а срамните хора, били те и с царска кръв в жилите. Търновските боляри искат онова, което не може да стане никога! Не, Тертере, аз ще превзема Търново, аз ще вляза в Царевец с Кремена и тя ще стане българска царица.

Тертер *(става навъсен)*. Тогава ти ще бъдеш цар ден до пладне. Тая вечер си тръгвам. Оставям те да си помислиш. *(Излиза.)*

ЯВЛЕНИЕ II

Кремена иде разплакана.

Кремена. Аз чух! *(Бърше си очите.)*

Ивайло *(стреснато)*. Ти слушà?

Кремена. Ивайло, послушай Тертера.

Ивайло. Що говориш ти?

Кремена. Послушай Тертера, напусни ме.

Ивайло. Никога!

Кремена. Освободи се от мене, аз ти преча.

Ивайло. Не ми пречиш.

Кремена. Вземи болярка. Обичам те сега, и тогава ще те обичам.

Ивайло. Кремено, само с тебе аз мога да бъда честит на трона.

Кремена. Но аз ще те озлочестя. Тертер има право и тая мисъл ще ме трови, ще ме прави злочеста. Вземи болярките. С радост ѝ отстъпвам мястото си, само за тебе да бъде добре. Аз ще те обичам пак, и още повече. От манастирската килия ще се моля на бога за тебе. *(Разхълцва се.)*

Ивайло. Кремено, ти ме не обичаш вече?

Кремена. Заклевам се, обичам те, Ивайло, и затова ти казвам: вземи болярките. Искам не само да станеш цар, но и да царуваш. Защо ти бяха тия боеве, тия кръвнини, тия победи, ако ти трябва само да видиш престола и да го изгубиш по моя причина?

Ивайло. Аз не мога да приема тая жертва.

Кремена. Приеми я от любов към мене, както

аз я давам от любов към тебе. Искам да те видя на трона да стоиш без врагове, поддържан и обичан от големците, които искат за твоя полза отстранението ми. Послушай ме, Ивайло, не пропадай за мене. Ти ще бъдеш доброчестен, може би и повече от оная, която ще ме замести.

Ивайло. Кремено, нито дума повече!

Кремена. Остани, остани свободен. Нашите сърца бяха едно, но нашите пътища са различни. Не бях честита, не ми бе дадено да вървя докрай с тебе. Сърцето ми се къса от болка, Ивайло, мъката ми е голяма, знам и тебе е мъка. . . Аз никога не бих помислила за раздяла. . . Аз се радвах, че отивам към трона с тебе. Мислех се по-честита от всичките жени на света; но сега виждам, че е грях да ти пакостя. Остави ме, стори тъй, както доброто на народа иска. Ти си нужен за царството, аз съм непотребна. Моето място е манастирът, не царските дворове. Манастирът, защото Ивайловица никога няма да вземе друг мъж. Не гледай мене, а стани избавител на народа, че той на тебе гледа! Аз ще се моля за тебе, ще се радвам на всяка твоя сполука и радост, като че съм при тебе на трона. Остави ме, а ти върви напред. *(Плаче.)*

ЯВЛЕНИЕ 12

Влиза Тертер.

Ивайло. Тертере, има ли в Търново болярки като за мене?

Тертер *(радостно)*. Как? Съгласихте ли се? Хвала ти, Кремено! Ти си добра българка. Тежка е жертвата, но е нужно. *(Към Ивайла.)* Казах ти, има девойки от най-големи родове: Смилецовци, Драгославовци, Елтимировци. Която мома и да вземеш от тия семейства, ще ти донесе в зестра богатство, земи широки, влияние, нови привърженици.

Ивайло. А любовта си ще ми донесе ли?

Тертер *(смутено)*. Войводо!. . .

Ивайло. Иди кажи на болярите, че аз нямам жена за напущане.

Кремена го целува.

Завеса

ДЕЙСТВИЕ ТРЕТО

Нощ. Широка килия в един старопланински манастир. Миндери. Врати отляво и в дъното. Прозорец. От потона свети фенер. Иконостас на едната стена.

ЯВЛЕНИЕ 1

Развеселени сватбари — селяни и селянки — приказват, като пият наред из бъклица, която един другиму си подават.

1-и сватбарин *(става)*. Е, да вървим веке. Дай да пием по веднъж още за булката. Наздраве, да живей! *(Пие.)*

2-и сватбарин *(поема бъклицата)*. Хай и за младоженеца, да се не сърди. *(Пие.)*

3-и сватбарин *(пиян)*. А бе, песоглавци, да пием и за царя. Да живей цар Костадин! *(Грабва и навирва бъклицата.)*

2-и сватбарин. Хей, смукачо, цар Костадин умря.

3-и сватбарин. Умря ли? Пак да живей! *(Смях.)*

1-и сватбарин. Наш цар е сега син му, цар Михаил Тихо, който е венчан на престола.

2-и сватбарин. Аз пия за здравието на цар Иван Асеня, който иде за престола. *(Пие.)*

3-и сватбарин *(грабва бъклицата.)* Да живей и цар Иван Асен! *(Пие.)*

4-и сватбарин. Глупци сте, бре, наш цар е

Ивайло, сега който ще вземе престола. Да живей Ивайло!

3-и сватбарин. Тъй ли? Хайде и цар Ивайло да живей! Да живеят всичките царе български сега, и живи, и умрели. *(Пие пак.)* Таз година имаме много скакалци, татари и царета. Когато господ дава, не пита чий си син. . . Да живеят! *(Полита.)*

1-и сватбарин *(поема бъклицата)*. Тогава да пием и за майката на царя, царица Мария, истинската ни господарка. Да живей царица Мария! *(Пие.)*

4-и сватбарин *(поема бъклицата)*. Да живей Кремена, утрешната ни царица!

3-и сватбарин *(грабва бъклицата)*. Има ли някоя царица и за мене?

2-и сватбарин. Жената на моя цар Ивана Асеня — Ефросина.

Гласове. Да живей!

3-и сватбарин. Да живей царица Фармасина! *(Навиря бъклицата.)* Нищо не остало за нея! Пхю! *(Хвърля бъклицата и политайки, излиза. Излизат и другите селяни и селянки, весели и пеейки.)*

ЯВЛЕНИЕ 2

Влизат Ивайло, Казим бег и Серафим. Ивайло е покрит с ямурлук.

Ивайло. Какъв дъжд. . . *(Кръсти се пред иконостаса.)* И едвам намерихме манастира през гората. *(Свалял си ямурлука.)* Тук имахте гости сватбари?

Серафим. Но как тъй се изгуби, воеводо?

Ивайло. Като рукна дъждът, ние препуснахме в гората да се подслоним тук. Но тъмно. Изгубихме посоката, цял час се скитахме из мрачината. Но слава богу, най-после видяхме, че светеха прозорците ви. *(Гледа из прозореца.)* Дъждът престана. Ето и месечина изгря. Казим бег, препусни коня си по правия път към Ляскова ливада и кажи на Вихъра да доведе войската тука. А сега съм ти на гости, отче Серафиме.

Серафим. Добре ми дошъл, воеводо. Ето тази стая е за тебе. *(Сочи наляво.)*

Казим бег *(като тръгва)*. Страх ме е, че реката е придошла от дъжда?

Ивайло. Бързай, пак да я минат. *(Казим бег излиза.)*

Серафим. Но какво те гони по нашите места?

Ивайло. Чух, отче Серафиме, че Годеслав събирал в кулата си тая нощ съзаклятници против мене. Правят пак някакъв заговор. Потеглих с дружината си да ги загащя в кулата, но те с време избягали. Войската оставих там.

Серафим. Тъй, тъй, болярин Годеслав е човек на княз Ивана, немирен е. . . Грях му на душата, дето служи на това гръцко оръдие.

Ивайло. Ще се разправя и с него, отче. Той ми е обявил война, подла и коварна. Веднъж ми бе турил свои хора в засада да ме застрелят и да не бе Казим бег. . . Сега нови козни кове против мене с приятелите си. Не стига борба с татарите и с Мария, а и с княз Ивановите привърженици. Какво искат те? Да доведат в Търново с помощта на гърците тоя гръцки ратай? Българи ли са те? Забравят ли, че откъм Цариград иде или чума, или поробване? Гъркинята Мария само омраза ми вдъхва като потиснича на отечеството, а те и презрение, като изменници негови.

Серафим. Великий бог нека ти помогне и против тях.

Ивайло. И кълна ти се, отче, че ще бъда немилостив, ако ми паднат в ръцете: на бесило тях, а на кулите им огън.

Серафим. Но поседни. *(Ивайло сяда.)* Как прекарвате? Какво прави Кремена?

Ивайло. С домашните я оставих. Как прекарваме? Тя в кулата, а аз по битки. Днес се завърнах от война и ето ме пак на коня.

Серафим. Добра е тя, да ти е жива. Царица ще си е тя наша, хубава царица. *(Гледа от прозореца.)* Влязоха в манастира конници. Кои ще са те? *(Гледа внимателно.)* Войводо, ти по-добре влез си в килията, доде разбера кои са тия нощни гости. *(Гледа пак.)* Слязоха от конете. Идат насам. *(Стреснато.)* Ах! Годеслав!

Ивайло *(учуден)*. Как?

Серафим *(гледа)*. Годеслав и болярите Добрил, Грудю и друг един непознат болярин. Влязоха двайсетина техни хора, въоръжени. Войводо, притули се, ти си сам!

Ивайло *(тупа си меча)*. Нека дойдат.

Серафим. Не, скрий се. Но в тая килия не е безопасно. Войводо, ела.

Ивайло. Серафиме, аз досега не съм бягал.

Серафим. Не, не, бягай.

Ивайло. Аз само от бога се боя, а бог е с мен. Ще ги чакам тука, с меча си.

Серафим. Тогава вземи поне едно расо, да те не познаят. *(Слуша.)* Изкачват се по стълбите! *(Вълнува се.)*

Ивайло. Аз мога да нося само броня, Серафиме.

Серафим. Но, боже, що чиниш? Живота ти е в опасност. Ти трябваш на народа. Те са много, ти си сам.

Ивайло. Отче, бог ме запази в битки срещу хиляди души. Докато се не изпълни волята му, аз ще остана жив. Вярвай това.

Серафим. Но ти и нам ще докараш беда, Ивайло, ако Годеслав узнае, че сме те прибрали. *(Мисли.)* Ела тука. *(Сочи надясно.)* Тука има тайна врачкà. Моля те, влез за име божие. *(Отваря тайната врачкà.)*

Ивайло. Добре, щом е тъй. *(Тръгва към врачкàта.)*

Серафим. Таз врачкà е много тънка и най-малкият шум се чува през нея. Пази тишина, воеводо. *(Ивайло влиза. Серафим затваря врачкàта.)*

Серафим *(на себе си)*. Каква пакост може да стане. Отде ги бяс доведе? Идат! Христе господи, закрили го.

ЯВЛЕНИЕ 3

Влизат Годеслав, Грудю и Леон.

Годеслав. Добър вечер, Серафиме, гости сме ти.

Серафим. Добре дошли, боляри. Вий как тъй?

Годеслав. Тъй ни скимна, отче: рекохме да пием по една чаша от вашето вино.

Серафим. Всичко, като за вас добри приятели, дал господ в манастира, заповядайте долу в трапезарията, ще ви наглася вечеря.

Годеслав. Сложи, отче, ще дойдем, а сега ни остави. Почерпи долу хората ни.

Серафим. Сбогом тогава и по-скоро слезте. *(Поглежда крадешком към тайната врачкà и излиза.)*

ЯВЛЕНИЕ 4

Болярите сами.

Годеслав. Сега сме свободни тука. Добре, че научихме с време за Ивайловото идене, та излязохме из кулата. *(Сядат.)* Инак — щяхме да си изпатим зле от този звяр.

Грудю. Тук сме спокойни.

Годеслав. Без друго. Реката е придошла и не може се мина, а Ивайловата дружина остана отвъд реката. *(Към Леона.)* И такъв ли остър отговор даде Ивайло?

Леон. Да, отговор груб, отсече като с нож.

Годеслав. И не трябваше да очаквате друго от тоя разбойник. Но де Добрил? Остана долу?

Леон. Утре тръгвам за Цариград. Какво има да ми кажете още да нося на императора?

Годеслав. Поздрави императора и княз Ивана. Кажи им, че нашите привърженици растат тука. Но колкото и да порасне числото им, ние сме слаби с наша сила да оборим Бърдоква. Нека ускори изпращането на войската.

Леон. Императорът очаква само моето връщане, за да реши това: той все хранеше надежда, че Мария, като се вижда безсилна да се удържи на престола, ще склони да го отстъпи на княз Ивана, който е неин сродник сега, а не да го остави да падне в ръцете на овчаря; но тя не щя, тя ни отказа. Опитахме се да привлечем с добром Ивайла към императора, но и там секирата ни удари на камък. Сега остая на императора да употреби силата и против двамата вироглавци.

Годеслав. Нека се покаже само на границата

войската му, и приятелите на княз Ивана ще се окрилят и легионите на императора ще се засилят с нашите войници. Уверете императора в нашата преданост и решителност да му услужим в борбата против Бърдоква.

Л е о н. Императорът по природното си великодушие достойно ще оцени вашата преданост и наградата ви ще бъде голяма. А аз от името на княз Ивана обещавам ви протостраторски чинове в Търново, когато то му отвори вратите си.

Г р у д ю. Ние ще вършим, Леоне, не само услуга на княз Ивана, а и на българското болярство. Ние искаме да го избавим от унижението да се кланя на един нискороден овчар и на една проста селянка, които заплашват да седнат на престола на нашите царе.

Л е о н. И тоя срам няма да дочакате. Нашите храбри легиони ще заставят безсилната Мария да избяга по-рано, а необузданата сбирщина Ивайлова да се разпилее като прах. На престола на славний Асеня ще седне един внук негов, а не дивият Бърдоква. Но да ви предам парите, за да раздадете на приятелите: хилядо златици още. *(Подава Годеславу кесия.)*

Г о д е с л а в. Щедрите жертви на императора няма да отидат навсуе. Благодарим му. *(Гледа към вратата.)* Забавиха се другите боляри.

ЯВЛЕНИЕ 5

Влиза Д о б р и л развълнуван.

Г о д е с л а в. Що има?

Д о б р и л. Знаете ли? Ивайло бил тука!

Г о д е с л а в. Ах! *(Общо смущение.)*

Д о б р и л. Ивайло бил тук и сам в манастира.

Г р у д ю. Как? Сам?

Д о б р и л. Сега узнах от един манастирски ратай, че влязъл тука с един татарин — трябва да е Казим бег — и татаринът пак излязъл и препуснал с коня си нататък.

Г о д е с л а в. Тогава той е в клопка. Войската му не може да мине реката.

Г р у д ю. Но що дири тука?

Г о д е с л а в. Да се тършува из манастира.

Д о б р и л. Наредих това.

Г р у д ю. И да се запазят портите.

Д о б р и л. И това наредих. Но чудно, в никоя килия не го намериха още хората ни. Тук само не е дирено.

Г р у д ю *(бързо бута вратата наляво и гледа.)* Няма никой тука.

Г о д е с л а в. Да тръгнем сами да дирим из манастира. Извадете мечовете си. Да вземем с нас и хората си. . . Добриле, повикай ги.

Д о б р и л. Доведох тук петнайсет души от тях. *(Сочи към дъното.)*

Г о д е с л а в. Леоне, ще занесеш на императора радостна новина: княз Иван стъпя тая нощ на първото стъпало на трона, а това стъпало е Ивайловия труп. Да вървим!

Г р у д ю. Да го убием!

Д о б р и л. Да го убием!

Изваждат мечовете си.

ЯВЛЕНИЕ 6

Врачката се отваря внезапно и И в а й л о се появява. Слисаните боляри неволно отстъпват. Л е о н избягва.

И в а й л о *(иде към тях, гневно)*. Убийте ме! Нà гърдите ми! Удряйте. Сам съм. Що чакате? Де, убийте ме, аз съм Ивайло. Вие стоите? Вие не смеете? Да, вий не смеете, вий не можете ме уби! Казвам ви, низки влечуги, продажни българи, пъзливи слуги на гърците, вие не можете да посегнете на живота ми, вие не смеете, защото вие треперите. Оня, който ме е пратил да спася България от враговете ѝ, не позволява това още. Моят час не е настал. Мечът, който ще убие Ивайла, още не е изкован! Вас чинове, дарове, пари подкупиха, а мен бог поддържа и бог е непобедим. Що гледате втрещени? *(Влизат въоръжени селяни с голи мечове.)* Ето имате и помощници. Цял рояк сте вие, аз съм сам.

(На селяните.) Братя! Вие българи ли сте? Кого ще убивате? Аз съм Ивайло!

Няколко селяни *(учудено.)* Ивайло? *(Погледват се смаяни.)*

Ивайло *(на селяните)*. Аз тръгнах за вас, за вашите бащи, майки, братя да се боря, а вие ще дигате ръка против мене? Оставете тия изродени боляри да сторят това, но вашите мечове пазете за България, вие сте нейни синове, какъвто съм аз. . . Долу мечовете!

Селяните пущат мечовете си.

Ивайло *(на боляpите)*. Напуснаха ви! Вий остаяте троица срещу мене, вие сте обезоръжени. Аз мога да ви изтребя сега — тоя меч е повалял на бойните полета не като вас врагове. Но аз не искам да лея българска кръв. На България трябват не трупове, а ратници, да пазят свободата ѝ. . . Оня грък, дето избяга оттука, като купуваше мечовете ви, беше пò за почет, той служеше на отечеството си. Но вие какво правите? Вие кому служите, като продавате своето на враговете му — вие болярите, вие избраните, вие водителите народни? Годеславе, стресни се! Грудьо, срам! Добриле, ти забрави, че си българин! Вашият път е други, вашето място не е там, а при мене, с когото е цял народ, когото бог е пратил да спаси отечеството от татари, от Мария, от гърци и от изменници!

Годеслав *(гужда меча си в ножницата)*. Ивайло, аз съм с тебе.

Грудю. Воеводо, тая сабя на тебе ще служи.

Добрил. Триста мои войника ще ти дам.

Годеслав. И аз моите.

Грудю. И аз толкова.

Ивайло *(покъртен)*. Братя, днешният ден е най-радостния в живота ми. Виждам, господ не оставя България.

ЯВЛЕНИЕ 7

Влизат Вихър, Казим бег и Серафим, сподирени от войници.

Вихър. Войската дойде.

Казим бег. Ние преплувахме реката. *(Съглеждат болярите.)* Ах! *(Изтеглят мечовете си, изтеглят своите и войниците и се готвят да нападнат болярите.)*

Ивайло. Стойте! Тия са наши приятели. *(Към болярите.)* Свободни сте, довиждане.

Годеслав. Твоите заповеди, воеводо?

Ивайло. Елате утре с хората си в кулата ми. Дайте братски да ви стисна ръцете. *(Стиска им ръцете, болярите се покланят и излизат.)*

Вихър *(смаян)*. Какво е това чудо, воеводо?

Ивайло. Бог ще стори още по-големи чудеса, Вихъре. Да се помолим и благодарим бога. *(Сваля шапка и се кръсти пред иконостаса. Към Серафима.)* Отче Серафиме, в памет на това ново чудо, което господ направи за нас, обричам за църквата ви, за иконите на света Богородица и Исуса Христа златни венци и златен меч за свети Димитра, защитника на юнаците.

Серафим *(кланя се)*. Бог нека да ти е на помощ, воеводо.

ЯВЛЕНИЕ 8

Влиза един войник запъхтян.

Ивайло. Що има?

Войникът. Голямо зло, воеводо. Тая нощ се вмъкнаха в кулата, не знам как, пет татари, въоръжени. . . *(Спира се запъхтян.)*

Ивайло. Как татари? Какви татари?

Войникът. Когато всички спяха. Спуснаха се, воеводо, и извлякоха Кремена.

Ивайло *(ужасѐн)*. Извлякоха Кремена?

Войникът. Качиха я на кон и препуснаха през гората. Куманецът препусна подир тях да ги гони. А аз препуснах насам да ти обадя.

Ивайло *(обезумял)*. Гръмове! Проклятия! Всички напред! Коня ми по-скоро! Кон! Светкавица ми дайте! *(Изскоква и след него останалите.)*

Завеса

ДЕЙСТВИЕ ЧЕТВЪРТО

Стая в Търновския дворец, богато натъкмена. Столове. Една маса с цветарник. Прозорец на лявата стена. В дъното врата. Също врати отляво и дясно.

Мария, в тъмни дрехи, с диадема на глава, седи при масата и чете писмо. Фросина стои права до нея. Наляво три придворни гъркини си приказват тихо. Андроник до прозореца прав, гледа към града.

ЯВЛЕНИЕ 1

М а р и я *(става навъсена, като хвърля писмото)*. Днес още по-лоши известия. Войската на императора тръгнала към границата. Сега врагове отвсякъде: гърци, Ивайло, татари, бунтуване на търновци! И Тертер минал към Ивайло! И Грозд! Пъкълът изрига срещу мене всичките си ярости. Заплашвания, вероломства, измени! *(Към Андроника.)* А аз съм една, една, чуваш ли? Самичка съм да се боря! И ще се боря с всички сили, с всички средства против тая буря, що гърми и бучи застрашително. Една рожба на Палеологовци не отстъпва лесно. *(Ходи развълнувана.)*

А н д р о н и к *(иде насам)*. Но засега овчарят е най-опасният.

М а р и я *(нетърпеливо)*. Овчарят, ти все овчарят! Но този овчар е един смел пълководец, който победи татари и нас и от когото и императорът се плаши.

А н д р о н и к *(презрително)*. Пълководец? Победи? Как побеждава? Спусне се начело на своята бясна сган селяни, като зверове, с викове и без ред, въпреки правилата на военното изкуство... Пълководец!

М а р и я. Но побеждава изкусните пълководци, то е главното.

А н д р о н и к. Можехме и ние да го победим, и съвсем без шум, но ти не щя...

М а р и я. Как? *(По знака ѝ трите гъркини излизат.)*

А н д р о н и к. Искам да кажа, че можехме да се отървем от него чрез меча на Дуругуча. Но внезапно ти измени своето решение... И какво направи? Грабна му жената. Слаба утеха... Струваше ли си труда? Лъвът пак реве на портата ни още по-яростно.

М а р и я. Грабнах му жената? Мене не меси, Андронике. Грабна я баща ѝ! Така се знае в Търново, така и трябва да се говори.

А н д р о н и к. Разбирам, и така става. Но пак питам: защо беше всичкия тоя труд — да придумам Станимира, като използувам неговия гняв против Ивайла, да грабне дъщеря си чрез предрешени свои ратаи, да я довежда тук скришом — и с какви опасности! — за да я калугери — пак по твое внушение. И всичко това — за да спечели манастира една монахиня повече.

М а р и я. Казах ти: мислех да тласна Ивайла по татарите. *(Към Фросина.)* Видя ли пак игуменката?

Ф р о с и н а. Да. Утре Кремена ще бъде подстригана.

М а р и я. Това непременно да стане. Много се проточи. И нека я пазят в метоха тук.

Ф р о с и н а. Тя е пазена да не излазя в града. Но тази мярка е излишна вече. Тя се покорила с готовност на бащината си воля и сама изказала желание да облече расото. Види се, от много добро при Ивайла. Думат, че той я биел, мъчел? Бил същи тигър.

М а р и я *(на себе си)*. Утре е монахиня. Но Ивайло ще влезе тук скоро. Няма ли да ми направят някоя пакост? Трябва да я видя. *(Високо.)* Аз желая да видя Кремена. Фросино, прати да я повикат.

Фросина излиза отляво.

Влиза от дъното телохранител и кимва на Андроника. Андроник отива при него и приказват ниско няколко време.

Мария. Що има?

Андроник *(иде при нея)*. Казим бег пратил отговор, че скланя вече. Готов е да убие Ивайла, който час поискаме. Но желае да му обещаеш чин протостратор.

Мария *(навъсена)*. Отговори, че нямам вече нужда от услугите на Казим бега и нищо не обещавам.

Андроник *(смаян)*. Как?

ЯВЛЕНИЕ 2

Влиза Теодор от дъното.

Мария. Какво ново?

Теодор. Нищо радостно не нося.

Мария. Това очаквах. От дълго време радост в тоя палат не е влязла.

Фросина се връща.

Теодор. Нови боляри вземали страната на Ивайла и тайно го викали да влезе тука: Радомир, Филип, Доброслав и войвода Славомир, и протостратор Иван...

Мария *(нетърпеливо)*. И всичките!

Теодор. Тази нощ болярин Войсил умрял внезапно.

Мария. Умрял? Ще го закопат. Добре сторил. Той беше мой враг. Той бе таен привърженик на княз Ивана. Глупец и той, и другите с неговия ум! Викат княз Ивана тука и заедно с него влиянието на императора в Търново. А аз се боря против императора и като искам да запазя властта си, запазвам и царството им от опасните домогвания на гърците, аз, гъркинята, аз, лошата Мария! Би трябвало да ме подкрепят, но те са слепци, подкупени от обещанията и златото на вуйка ми. О, безразсъдни българи!. . . Добре, че умря.

Теодор. Но из града се носи мълва, царице, че Войсил не е умрял от своя смърт, а бил отровен по твоя заповед, като бил в палата снощи.

Мария *(гневно)*. Лъжци! Клеветници! Пръскат тая мълва да насъскат повече народа против мене!

(Ниско на Андроника.) Сарацинската отрова е добре подействувала.

Теодор. И народът е много разярен. Днес една свирепа тълпа ме гонѝ с камъни из улиците.

Мария. Имаш ли с нещо да ме зарадваш още?

Теодор. Войниците все бягат при Ивайла, макар че стрелят от стените въз тях.

Мария *(гневно)*. Стига! Престани с твоите зловещи новини! Всички измениха! Всички ни оставиха в трудната минута! Кой ни остая още? Само няколко души и те докога? Измяна, предателства отвсякъде. *(Ходи сърдита.)*

Андроник. Тоя народ е най-вероломен. Поскоро можеш се повери на духането на вятъра, отколкото на привързаността на българите. *(Ниско.)* Но да приемем предложението на Казим бега?

Мария *(маха отрицателно)*. Не! Сега ми остая последното средство, планът, който от две месеца насам зрее в главата ми сред мъчителни размишления.

Андроник. Да, господарко, напущането на Търново е неизбежно. Търново става много негостолюбиво.

Фросина. За това нещо отдавна те молим, господарко. Опасно е стоенето в този развълнуван и враждебен град. Ето и Ивайло. . .

Чуват се далечни викове отвън.

Андроник. Какви са тия векове?

Влиза телохранител.

Телохранителят *(към Мария)*. Отвън народът се е събрал и буйствува пред портата на Царювец.

Мария *(гневно)*. Да пропъдят тая сган! *(Теодор и телохранителят излизат.)*

Андроник. Видиш, царице? Ние не трябва да стоим тука повече. Тая нощ да напуснем Търново тайно, додето не е съвсем оградено.

Мария *(възбудено)*. Да напусна Търново? Това

значи да лиша сина си Михаила от правото на престола. Аз няма да направя тая подлост.

Андроник. Но видиш, положението е отчаяно. Войската всеки час се изпарява и войводите ни напущат.

Мария. Аз сама ще си бъда войската и войводите.

Андроник. Ти говориш загадъчно днес, царице?

Мария *(живо)*. Разбери, Андронике, че аз искам да остана царица в Търново. Царица в Търново, Андронике, разбираш?

Андроник. Но, царице. . .

Мария *(пресича го)*. Съветвате ме да напусна Търново и България. Защо? За да ме изпрати вуйка ми Михаил в манастир? Да чета молитви, вместо да давам заповеди? Да лиша позорно това нещастно дете от престола, на който е законен наследник? Андронике, ни царицата, ни майката няма да си позволи това срамно избягване. И затова ли ни бяха всичките усилия досега, за да свърша с бягство най-подир? Защо бяха от мене тия гонения на опасните боляри? Защо сторих жертва толкова души от тях? Защо с моите жестоки мерки станах омразна, спечелих си ненавистта на народа, ако най-после е трябвало да бягам? Или тия строгости, които нуждата ми налагаше, ми са весели, бяха приятни на сърцето ми? Нема за удоволствие бях жестока и за забава — немилостива? Не,Андронике! Аз искам власт, аз искам да ме мразят, но да треперят от мене: ненавистта, която ме окръжава, не ме плаши. Опасностите не ломят духа ми, а му дават нова мощ. Плаши ме нищожеството и забравата. Търново не оставям. Търново ми е драго. Свързват ме с него най-добрите ми спомени на младостта. Тук познах пиянството на величието и щастието. . . При Босфора бих се чувствувала в заточение, при Янтра съм у дома си. А сега тука има един трон, който принадлежи на сина ми, и ще пазя тоя трон с всички сили, с всички средства, за да му го предам, кога стане пълнолетен.

Андроник. Но как ще се сбъдне това чудо? Ти не можеш да отблъснеш Ивайла.

Мария. Щом не мога да отблъсна Ивайла, аз ще го привлека.

Андроник. Как?!

Мария. Ще му отворя вратите на Търново и ще му се предам.

Андроник. Но това е безумие!

Мария. Аз нямам друг изход. . . Ако Ивайло превземе Търново с кръвопролитие, той ще бъде немилостив.

Андроник. Но по-добре е да се държим, доде пристигне гръцката войска. Ако дадем Търново, то поне да го дадем на княз Ивана, зет на императора, а не на тоя българин.

Мария. Княз Иван иде за короната ми!

Андроник. И при Ивайла ще я изгубиш.

Мария. Не, аз ще я запазя.

Андроник. Нищо не разбирам!

Мария *(с решителен вид)*. Аз ще се оженя за Ивайла!

Фросина. Какво думаш?

Андроник. Ти, една Палеологовка, за този груб овчар?

Мария. На този същи груб овчар императорът е давал дъщеря си Анна преди няколко време и овчарят е отказал.

Фросина. Да вземеш убиеца на своя мъж!?

Мария. Вдовицата на Михаила Асеня взе Калимана, убиеца на своя.

ЯВЛЕНИЕ 3

Влиза Теодор развълнуван.

Теодор. Царице, лоша вест: шпиони ми обадиха сега, че Ивайло утре рано ще направи пристъп въз Царевец!

Мария *(поразена)*. Как? Утре?

Теодор. Да.

Мария *(заходва разтревожена; към Теодора)*. Кажи да свикат веднага великите боляри на съвет. *(Теодор излиза.)*

Мария *(към Андроника)*. Таз вечер ще пратя на Ивайла ключовете на крепостта.

Андроник. Но, царице, помисли!

Мария *(гневно)*. Чуйте, Ивайло ми трябва, за да отблъсна чрез него княз Ивана. Ивайло ще бъде мой мъж.

Андроник *(съкрушено)*. Ах, Марийо, от тебе ли да чуя това?

Мария. Бъди спокоен, сърцето ми остая пак твое.

Андроник. Но това е отчаяно решение?

Мария. В отчаяни минути.

Андроник *(хваща се за челото)*. Светът ми се завърти! *(Иде насам, на себе си.)* Сърцето ѝ мое, а обятията ѝ негови! Не, той ще ѝ бъде мъж ден до пладне, аз ще го дам на дяволите: една чаша сарацинска отрова или мечът на Дуругуча, или удушен в леглото си, когато спи в прегръдките на Мария. В прегръдките на Мария?! Проклятие! *(Излиза.)*

ЯВЛЕНИЕ 4

Мария и Фросина

Фросина. Но това е ужасно! Това е немислимо. Една внука на император да се унижи до степента да стане жена на един български овчар? Челото ми се покрива със срам, царице.

Мария *(нетърпеливо)*. А какво би желала ти? Да бъда стъпкана в калта от тоя овчар, когато бих могла да го владея? Да се лиша от корона, трон, величие чрез този овчар, вместо да ги запазя чрез него? Помни, Фросино, че гордостта е смешна и престъпна в случай като моя. Вуйка ми Михаил не се подвоуми да прати дъщеря си в харема на дивия татарски хан Ногая, за да спечели благоразположението му. Аз ще стъпя в брак с един християнин и герой, за да запазя короната си.

Фросина. Но ти говориш това с такава увереност. . .

Мария. Аз съм вдовица и Ивайло е утре вдовец.

Фросина. Ах! Сега разбрах!

Мария. Разбра ли? Липсата на Кремена ми беше необходима. И пращам Кремена в манастир, за да ми

освободи полето. Кажи на игуменката да бъде подстригана още тая нощ.

Фросина. Добре. Но това не стига?

Мария. То е най-важното — да остане Ивайло свободен. Другото е лесно.

Фросина *(недоверчиво)*. Лесно?

Мария. Аз ще завладея Ивайла още от първия ден. Какво се чудиш? Стара ли съм вече на трийсет години? Грозна ли съм, за да отблъсна от себе си един мъж, млад и горещ, какъвто е Ивайло? Попълняла съм, но аз пак съм хубава и привлекателна — не е ли вярно? Тия жалейни дрехи ми идат на лицето, но аз считам неприлично да изляза пред него в черно, ще помисли, че не мога да прежаля Костадина. Ще се явя с порфира и цариградската диадема със скъпоценните камъни. Той ще бъде заслепен от блясъка ми и хубостта ми. Извади ми и най-добрите благовонни миризми . . . Или съм глупава да не знам как да го опленя с нежни думи и да го омагьосам с ласките си?

Фросина. Но, разумява се, сърцето ти ще остане чуждо на тая комедия?

Мария. Комедия? *(Помисля малко.)* Видиш ли, Фросино, аз изпитвам нещо странно към тоя човек, нещо тъй, как да кажа. . . Тоя извънреден човек ме омайва. Аз съм жена силна и обичам силните.

Фросина. Но Андроник видя ли как е отчаян?

Мария. Андроник ми е драг, но Андроник е безсилен. Той мисли само за любовта си, а аз имам да мисля и за други неща. Кажи му да не става дете. Сърцето ми остая пак негово. . . Аз съм му любовница, но аз съм царица.

Фросина *(мисли)*. Но чудно ми е това, което ми каза сега: ти, като-речи, си влюбена в Ивайла?

Мария. Влюбена — това е много. Но — омаяна. А може би и влюбена, без да знам. *(С друг тон.)* И нека да ти кажа откровено, Фросино: тоя човек още при мъжа ми ме замайваше със силата си и славата си. Аз се плашех от него, но му се удивлявах. Врагове бяхме, но неговото име смущаваше сърцето ми, той ми се вестяваше в бляновете ми млад, мъжествен, силен, тъй както ми го описват, които са го видели. А аз водех един недъгав и застарял мъж, вечно на леглото. А аз съм все жена. . .

И когато овдовях, лъсна ми една луча от надежда. И обзе ме луда мисъл да направя и Ивайла вдовец, като му отнема Кремена.

Фросина. Колко мъдро!

Мария. Така ли? И за да изгуби всяка надежда, пратих до ухото му мълвата, че Кремена е отвлечена в Крим и е в харема на един татарски бей, навеки изгубена за него. Той и досега не знае, че тя е тука.

Фросина. И бедният Андроник, който тъй усърдно ти помага за изпълнението на тоя план, без да подозира. . .

Мария *(нетърпеливо)*. Остави сега Андроника! Моите мисли отиват по-далеко от неговите желания.

Фросина. Но ако Ивайло — при все това?. . .

Мария. Ивайло ще се вдаде, бездруго ще се вдаде. Тия варвари са груби, но женолюбиви и тщеславни. Ивайла войска не може да победи, но жената ще го победи.

Фросина. Но той знае ли каква си? Той не те е виждал.

Мария. Знае. Аз два пъти пращах, уж случайни, нему гости, които му са говорили за мене, един път отца Евтимия, а друг път игуменката Теоктиста. Те ме разхвалили за хубостта ми, загатнали му дори, че аз съм пленена от славата му, макар да е мой враг.

Фросина. И той?

Мария. Слушал и не казал нищо. Но слушал. . . Семето е хвърлено в сърцето му. . . Казвам ти, Ивайло ще стане мой мъж — стига веднаж очи с очи да се видим. При това и користта му налага това. Той е от прост род и има нужда от сродяване с жена от благородно потекло, от съпруга с царска кръв в жилите, за да се закрепи на престола. Това му е нужно. Така стори и Костадин, който напусна сръбкинята и взе Ирина, сестрата на императора. Макар и селянин, но той е умен и много хитър, та ще разбере това.

Влиза телохранителят.

Телохранителят. Кремена дойде.

Мария. Да влезе. *(Телохранителят излиза.)*

Искам да поговоря с нея, да разбера добре Ивайло какъв човек е. . .

Фросина. Той бил тигър!

Мария. Аз ще укротя тоя тигър. Но Кремена трябва да бъде подстригана още тая нощ.

ЯВЛЕНИЕ 5

Кремена влиза свенливо, облечена в черни дрехи на послушница.

Мария *(приветливо)*. Ела, ела, Кремено.

Кремена *(целува ѝ полата)*.

Мария. Пожелах да те видя, Кремено, за да узная лично от тебе добри ли са обноските на игуменката към тебе, както ѝ бях нарочно заповядала, и благодарна ли си от новия си живот?

Кремена. Благодарна съм. И игуменката е милостива.

Мария. И много ме възрадва известието, драга Кремено, че си решила да приемеш пречестния монахински сан с похвална готовност и истинско християнско смирение. Ти ни даваш рядък пример от благочестие.

Кремена *(покланя се)*.

Мария. И ти не тъгуваш вече за мирския живот?

Кремена. Аз се отрекох от него.

Мария. Той ти беше тежък?

Кремена. Не, той беше лек и радостен.

Мария. Ивайло беше ли лош към тебе?

Кремена. Не, той трепереше над мене.

Мария *(учудена)*. Но тогава коя е причината, та желаеш и ти сама да станеш монахиня?

Кремена. Недей пита, господарко.

Мария. Не искам, сестро, да проникваш в твоята тайна. Но желая да поговоря с тебе и за други неща. Ти най-добре познаваш Ивайла, била си му съпруга. Кажи ми, моля, какъв е по нрав, по душа, по сърце?

Кремена. Аз мога да кажа, царице, само най-хубавото за него: колкото юнак, толкова и добър. Той страшно мрази само враговете си.

Мария. И какъв е на вид?

К р е м е н а. Левент, черноок.

М а р и я. И красив?

К р е м е н а. И красив.

М а р и я. Тъй чух и аз. Благодаря. Това бяха най-важните неща, които ми трябваше да зная. *(Помисля малко.)* Ти кажеш «страшно мрази враговете си»? Мразеше ли ме много той?

К р е м е н а *(мълчи)*.

М а р и я. Мислеше ме за някое страшилище?

К р е м е н а. Ти си хубава, но лоши думи идеха за тебе.

М а р и я. Имам неприятели, Кремено. Клеветяха. И той мисли да ме изгони от трона?

К р е м е н а. Нали воюва за него — защо да крия? Ти знаеш.

М а р и я. И ти влазяш в манастира, когато знаеш, че с Ивайла можеше да влезеш в тоя палат като царица?

К р е м е н а. Знаех това и затова предпочитам манастира.

М а р и я. Защо бягаш от славата?

К р е м е н а. Господарко, ти питаш пак — аз на тебе първа ще обадя: за да не напакостя на Ивайла с простия си род.

М а р и я *(учудена)*. Как?

К р е м е н а. Той не даваше дума да става за раздяла, но аз още там молех. Нали е вярно, царице, че цар не може да седи на трона със селянка, а само с болярка?

М а р и я. Така. Ти вършиш благородно дело, ти си рядка жена. *(Мисли.)* И той не мислеше да се сродява с болярка, с мома от голямо коляно. . . с жена от царска кръв?

К р е м е н а. Това беше нужно за него. Той сам сещаше. Но додето бъдех аз при него, той не би се решил да ме напусне от любов към мене. Но ето баща ми ме грабна — утре ставам вече монахиня. Мъртва съм аз за него. Той е свободен, нека си вземе болярка. . . *(Полита.)*

М а р и я. Какво ти стана? *(Поддържа я, туря я да седне.)* Ти пребледня много, Кремено?

К р е м е н а *(със слаб глас)*. Нищо, нищо.

М а р и я. Успокой се, мила. Домиля ти за Ивайла?

К р е м е н а. Не, не. . . Господарко, ще ли влезе той скоро тука? Чух, че ще влезе скоро?

М а р и я. Скоро, може би много скоро. *(Като гледа изпитателно Кремена, с натъртен тон.)* Ще дойде със слава. Народът ще го посреща радостно. Той ще влезе в тоя палат като цар.

К р е м е н а. Ох, как бих желала да го видя пак! Да му се порадвам на славата. Той тъй много обича славата! Подир мене нея най-много обичаше, не, повече я обича и от мене.

М а р и я. Ти го любиш много и сега?

К р е м е н а. Расото не променя сърцето, царице.

М а р и я. И ако би те видял?

К р е м е н а. И той ще се зарадва, макар че съм умряла за него под расото. Той тъй ще е тъгувал за мене, той тъй ме обичаше! Ти остаяш тук, царице?

М а р и я *(въздиша)*. Да, робиня или ще бъда хвърлена в тъмница.

К р е м е н а. Не се грижи, царице. Аз ще поискам тогава да го видя и ще го моля на колене за тебе, да ти не прави нищо лошо и да те изпрати с почит в Цариград. Истина, той е твой враг, но мене ще слуша, той не може да ми откаже, аз съм измолвала от него по-зли врагове. Ти днес си тъй добра към мене. . .

М а р и я *(на себе си)*. Тя е опасна.

К р е м е н а. Но кажи ми, царице, защо питá за Ивайла?

М а р и я. Защото имах нужда да осветля една болярска мома, която се намира в голямо недоумение и която се обърна към мене за съвет.

К р е м е н а. Мога ли да попитам коя е?

М а р и я. Това не мога да кажа.

К р е м е н а. И защо пита за Ивайла?

М а р и я *(поверително)*. Ивайло е пратил сватовник, да я иска от баща ѝ.

К р е м е н а *(поразена)*. Ивайло? Той?

М а р и я. Но моля те: тайна! Защо пребледня тъй?

К р е м е н а *(с пресечен глас от слабост)*. Кажи ѝ да го вземе. . . Той е добър. . . Привързан ще бъде на оная, която ще го люби. . . Тя ще бъде честита с него, тя е болярка, ще му бъде пò прилика, отколкото аз, проста селянка, бих била. *(Полита.)*

Мария *(подкрепя я)*. Какво ти стана?

Кремена *(със слаб глас)*. Прилоша ми.

Мария. От това известие? *(Туря я да седне.)* Ох, Кремено, тъй е. . . Тщеславните мъже са непостоянни в любовта. *(На себе си.)* Тя го все обичала! Той я обичал! Те ще се видят. . . Какво ще стане после? Любовта на всичко е способна! Страшно! Не, не, не бива. *(Високо.)* Почакай да ти дам нещо успокоително. *(Отива към Фросина и й говори ниско.)*

Фросина *(ниско)*. Да, тя е опасна и под расото, царице. *(Излиза бързо.)*

Мария *(иде при Кремена)*. Прилоша ти от вълнение, Кремено? Сега ще ти мине. Ще ти дам лекарство, което ще те освежи и ободри. Ти си бледна? Успокой се, миличка, сега ще ти светне.

Фросина се връща с чаша. Мария я подава на Кремена.

Кремена. Благодаря, царице. *(Взема чашата.)*

Мария. Пий, Кремено, малко е горчивка тая вода, но тя е благотворна. *(Кремена пие полека.)* Ох, бедните ние жени сме играчка на световните превратности. . . Пий, миличка, всичкото изпий. *(Кремена изпива чашата.)* Така, наздраве ти. И аз с това се лекувам. . . След малко ще ти светне. Прощавай, драгичка, аз отивам на болярския съвет. Поздрави от мене игуменката. *(Тръгва към дъното.)*

Кремена. Благодаря, милостива царице. *(Тръгва наляво.)*

ЯВЛЕНИЕ 6

Влиза от дъното Теодор развълнуван.

Теодор *(без да съгледа Кремена, която се спира на прага на лявата врата)*. Царице, прости ме, но аз едвам сега научих: ти ще пуснеш утре Ивайла в Търново?

Мария *(нервно)*. Да!

Теодор. И ти ще се жениш за него?

Мария. Това е моето твърдо решение.

Кремена *(на себе си с изпулени очи)*. Да се ожени? *(Скрива се във вратата и слуша.)*

Теодор. Ах! И ето защо ти заповеда да грабнат Кремена и да я калугерят тука?

Мария. Ти можеш да викаш по-полека: Кремена е тука. *(Сочи наляво.)*

Теодор. Да се ожениш за Ивайло? Но това е ужасно!

Мария *(навъсено)*. Оставете ме с вашите ужаси! Тук съм аз господарка. Викай Андроника и елате в болярския съвет. *(Отива пак към вратата в дъното.)*

ЯВЛЕНИЕ 7

Кремена влиза бледна и настръхнала.

Мария *(обръща се, стреснато)*. Ти, що?

Кремена. Аз съм Ивайлова жена и Ивайлова жена ще бъда, не ти!

Мария. Как?

Кремена. Аз няма да се покалугеря! Никога!

Мария *(гневно)*. Кремено, ти си безумна! Ти, селянката, царица тука?

Кремена. Защо не аз, българката, а може само чужденката!

Мария. Безочлива си, селянко!

Кремена. Пазя правото си, царице. И додето бъда жива аз, друга не може да се нарече Ивайловица. О, Марийо, сега видях с очите си, че си такава, каквато те славят, и че прав бил народът, дето те не обичаше. Какви мъки ти ми причини, Марийо! Цели нощи да плача и да примирам, че изгубих мъжа си. Та не татко ме е грабнал немилостиво от ръцете на Ивайла, а ти, ти! И когато той ме пресиляше със сабя над главата ми да се калугеря, той вършеше твоята воля, а аз мислех, че се подчинявам на неговата, на бащината си воля, като склоних най-после с разкъсано сърце да навлеча расото. И затова ти си го довела в Търново и подкупила с голяма служба в палата си. И затова ме пазехте тъй, да не видя никого. . .

Мария. Не викай!

Кремена. Ще викам, нека чуе целият свят! Ти, Марийо, ти ми откъсна половината сърце! Ти не си жена, ти не си любила. . . Ако бе знаела какво е любов, не би била толкоз немилостива към една слаба жена. За мене Ивайло беше всичко, а тебе Ивайло не ти трябва — трябва ти власт и трон. Боже, боже! Да раздвоиш две сърца, да потопиш в мъки два живота, за тебе е толкова лесно, колкото е било да отнемеш живота на деспот Светослава и на толкова души.

Мария. Безсрамна варварко!

Кремена. Марийо, опитвай се: ти говориш на българската царица, каквата ставам аз утре, а ти престаяш да бъдеш.

Мария. Дивачко! Усойнице, която аз мислех невинна гълъбица, светица.

Кремена. О, боже, и тая жена е управлявала царство! По-зла от вълчица, по-лукава от демон! Тая жена искаше да ме почерни, да ме закопае жива в земята, та тя да запази короната. . . Тая жена иска да мине под венчило с добрия Ивайла, с юнака Ивайла, със славния син на България. Не, това няма да бъде!

Мария. Аз ще те унищожа! *(Фросина я дърпа за ръката.)*

Кремена. Смей! Ти можеш да ме убиеш в този палат, ти имаш още власт, колкото да убиеш една слаба жена, твоя гостенка, но моята смърт няма да остане тайна и Ивайло ще ти отмъсти. Моят гроб ще отвори вечна пропаст между тебе и него. Ни жива, ни мъртва няма да те оставя да бъдеш Ивайлова жена.

Мария *(смее се ехидно)*. Не се бой, няма да си мърся ръката с такова цвете. . . Дотрябвал ми е твоят живот и твоята смърт!. . . Но аз ти казвам, че мястото ти не е тука. Ивайло не може да води една селянка, една неодялана селяндура не може да седи на трона да разсмива хората. . . На българския трон. . .

Фросина *(дърпа я)*. Царице, не говори с нея, не се унизявай. . .

Мария *(гневно продължава)*. На българския трон съм седяла аз и аз ще остана на него, една внука на император. За тебе не багреницата, а расото, расото, та ти и за него не си достойна, а да пасеш бащините си патки, както си ги пасла.

Фросина *(дърпа я)*. Царице, недей. . . Нужно ли е всичко това?

Кремена. Може да съм пасла патките, но не съм убивала хората, не съм проклинята от народа. От колиба съм излязла, но съм по-чиста от тебе и по-добра от тебе и няма защо да се срамувам, че съм селянка. Но не бой се, ти и расото няма да видиш, а ще бъдеш натирена да се скиташ по вашата земя за гавра на хората.

Мария. Безочлива българко!

Кремена. Казвам ти, Марийо, когато Ивайло научи какво си сторила с мене — треперй! България ще ти се види тясна. И аз ти казвам: бягай, бягай още тоз-час, аз не бих могла да те измоля от гнева му.

Мария *(гледа я с презрителна усмивка. На Фросина.)* Ела! *(Ниско.)* Тя ще умре тая нощ. *(Излизат.)*

Кремена. Да бягам, да бягам оттука! Тук се задушавам. . . *(Отива бързо към лявата врата пак. Но чува се глъчка оттам и тя се сгушва в ъгъла до вратата.)*

ЯВЛЕНИЕ 8

Влизат Андроник и Теодор намръщени и отиват надясно, без да видят Кремена.

Андроник *(гневно)*. Не! Аз няма да допусна това ужасно нещо! Аз не мога да я деля с тоя варварин! Аз и мене си, и нея ще избавя от тоя позор. Ивайло утре няма да бъде жив!

Кремена *(ниско)*. Ах! *(Бързо се вмъква във вратата и притулена слуша.)*

Теодор. Как тъй?

Андроник *(като отиват все надясно)*. Аз отговорих на Казим бега утвърдително.

Теодор. Но Мария запрети да убиват Ивайла.

Андроник. Аз не слушам Мария. Тя иска да се жени за Ивайла. . . Отговорих на Казим бега, че приемаме условията му, но трябва да убие още тая нощ Ивайла. И тоя решителен татарин ще стори това. Пратих му и Дургуча за помощник. Той най-напред

не щеше: чул и той, че Мария ще се жени за Ивайла. Но аз го придумах с една кривача златици.

Теодор *(радостно)*. Чудесно!

Андроник *(като продължават да отиват надясно)*. Заклевам се в светаго Андроника, че тая нощ Ивайловата душа ще-отиде в ада.

Теодор. И името на Палеологовци няма да се зачерни от едно неизличимо петно.

Андроник. И аз се избавям от тоя ужасен съперник. Избавям и заслепената от властолюбие Мария от позор, избавяме и Византия от един може би нов Крум. И Мария ще бяга с нас тогава, за да не бъде разкъсана от тия озверени търновци. . . Да, Теодоре, аз съм син на своя народ. Нашите оръжия против тия опасни варвари, вечна язва в живота на гръцкото царство, винаги са били същите: хитрост, коварство, пъклен ум! *(Сочи си челото.)* Ето, тука е нашата сила!. . . Но защо ни вика Мария? *(Излизат отдясно.)*

ЯВЛЕНИЕ 9

Кремена се показва на прага, уплашена.

Кремена. Пратили да го убият! Тази нощ!. . . Казим бег?. . . Сега пък друго. . . Тука е цял ад! Кого да пратя да му обади? Тук няма ни един българин, когото да заболи сърцето, да помогне. . . Но кой може да мине? Стените са завардени. Стрелят! И аз съм безпомощна. . . Боже, боже, боже! *(Затуля си лицето с ръце; внезапно, с решителен тон.)* Не, Ивайло не трябва да умре! Не трябва да умре! Не бива! *(Изчезва.)*

Завеса

ДЕЙСТВИЕ ПЕТО

Ивайловият стан пред Търново. В дъното на сцената е Ивайловият шатър. Зад него се белеят други шатри. Зад тях, по-далеко, се видят търновските рътове със зидове и крепости. Отсам, на празното място, две пейки. Няколко войника прави и дядо Продан, седнал на пейката, приказват.

ЯВЛЕНИЕ 1

Дядо Продан. . . . А ние бяхме три пъти помалко. Тогава цар Асен, за да насърчи войската, заръчà да прикачат на копие хартията, над която се бяха клели той и кир Тодор, как че ще бъдат в мир и верни на думата си. Па издигнахме тая хартия и влязохме в бой. Но бой, бой! Цар Асен, бог да го прости, на белия си кон, виждам го като сега. . . Тогава имаше годините на Ивайла. . . И аз бях млад. . . Той ми викаше Пронко. «Пронко, Пронко!» И когато се жених, той ме венча... Та какво ви казвах? Тъй, когато бяхме в Драч. . .

1-и войник. Не, ти приказваше за Клокотница...

2-и войник. А бе чухте ли, момчета, Ивайло наредил да стане утре пристъпа?

3-и войник. Знам. Ще има една плячка в Търново. . .

1-и войник. Ще хванем и гъркинята. Тя сега се поти и трепери.

2-и войник. Мицо *(към 3-и войник)*. Днес те направиха десетник, почерпи.

3-и войник. Това ще сторя, като влезем в па-

лата. Там все ще намерим някоя запазена бъчва с царско вино.

1-и войник. И някои уплашени белошийки гъркини. По-скоро в Търново, че както сме изгладнели и изжаднели. . .

2-и войник. Да ви вземе дяволът, вие сте от Казимбеговата дружина. Вам е отредено да нападнете първи Царевец. Ще изпукате виното и ще изядете гъркините.

3-и войник. Имаше при Мария — не знам още ли е там — едно младо гъркинче, тъничко, крехкичко... да го хруснеш.

2-и войник. Мицо, дърт си вече за младичките.

1-и войник. Не гледай, Иване: стар котак — млади мишлета обича.

Дядо Продан. Тъй, за Клокотница приказвах. . . Цар Асен на белия си кон препусна пред войската. Аз бях до него. Стрели валяха. Извърна се и ми каза. . .

Влизат отдясно Казим бег и Дуругуч, предрешен като Ивайлов войник и с лъжлива брада, приказват ниско и отминуват наляво.

1-и войник. Кой е този брадат дявол с Казим бега?

2-и войник. Не го познавам, днес е избягал и той от Търново. Как прилича на оня куманец, дето пазеше Кремена.

3-и войник. Нали го убили? А бе де е сега Кремена?

1-и войник. В Крим била, в някой татарски харем.

Дядо Продан. Бисер, бисер беше горката Кремена, и ние изтървахме тоя бисер. . . Всред битката той ме видя и ми каза: «Пронко». . .

2-и войник. Чух, че Ивайло ще се жени за болярка в Търново.

1-и войник. За болярка ли? Мария да вземе, да види тая гъркиня какво се вика мъж с юмрук.

3-и войник. Не думай, Стойко, тя ще го омагьоса, ще му вземе силата, както на Самсона оная гъркиня— как я викаше поп Никодим?

2-и войник. Не бойте се. Ивайло се не предава на една женска пола.

3-и войник. Тъй, какво е жена? Буболечка!

2-и войник. Ти ли приказваш тъй? Жена ти те биеше с метлата.

3-и войник. Лъжеш, само веднаж ме удари, и то в яда си.

2-и войник. Ами юмруците, дето ти даде, когато те изпращаше?

3-и войник. То друго.

1-и войник *(смее се яката)*. Това бяха милувки по гърба.

3-и войник *(сърдит)*. Стойко, това са домашни работи, не смей се. Ожени се и ти, па ела да поприказваме.

Дядо Продан. . . . Каза ми: «Пронко»!. . .

ЯВЛЕНИЕ 2

Влизат отдясно Вихър и Тертер.

Вихър. Ивайло обикаля войската, утре правим пристъп. Отдека пристигаш, болярино? Три месеца не сме се видели.

Тертер. Три месеца, и какви работи в тия три месеца станали! Оставих Ивайла владетел на три области, намерих го сега господар на цялото царство без Търново; оставих го воевода на три хиляди души при Преслав, заварям го военачалник на петнайсет хиляди войска под стените на Търново. . .

Вихър. Но ти отдека?

Тертер. Отде ида? Бях пратен от Ивайла в Цариград, да разбера какво става там. . . Ще имаме работа и с гърците, Вихъре.

Вихър. Да заповядат. Старопланинските клисури неведнаж са ги постилали гръцки трупове.

Тертер. И какво се научихте за Кремена?

Вихър. Чухме, че татарите я отвлекли в Крим. Проклетите, намериха време да я извлекат тъкмо когато бяхме тръгнали за Годеслава.

Тертер. А Ивайло?

Вихър. Той беше като бесен. Той я дири цяла неделя напразно, търсеше татарите. Доде търсеше грабителите, налетя на друга татарска чета и я унищожи. В яростта си заповяда да изгорят живи в една плевня петнайсет души татари, дето се затвориха, и слушà ревовете им, доде претаснаха в пламъците.

Тертер. Истина, той я много обичаше.

Вихър. Цял месец Ивайло беше като луд за Кремена, пред очите му не можеше да се излезе. Но с времето му поотмина. Военните трудове и грижи сякаш позалисаха болката му. Сега е по-спокоен. И защо да се коси нахалост? Кремена е изгубена за него, нали? Тя е в татарски харем, в Крим. Все едно, че е умряла, а той е вдовец.

Тертер. Здрав да е. Всяко зло за добро.

Вихър. А на тоя час не мисли за нищо друго освен за Търново. Утре ще правим пристъп на крепостта.

Тертер *(гледа наляво)*. Там върви Казим бег с някакъв войник. Какво е тъй намръщен Казим бег?

Вихър. Завчера той изпи една горчива чаша: Ивайло го би.

Тертер. И защо?

Вихър. Пленил беше някъде жената на великия болярин Радомира. И тоя татарски поганец се опитал да постъпи с болярката като с една проста робиня. Ивайло с време се научи, даде му няколко плесници, освободи я и я прати веднага в Търново на Радомира.

Тертер. Тъй, Радомир е наш приятел.

Отдясно се чуват гръмки викове на войската.

Вихър. Ивайло се връща. Войската го здрависва.

Излизат всичките надясно.

ЯВЛЕНИЕ 3

Влизат отляво Казим бег и Дуругуч.

Казим бег *(ниско на Дуругуча)*. Ела, тук няма никой. И тъй, ти ми си помощник тая нощ?

Дуругуч. По заповед на Андроника... Поздравлявам те, честити дяволо. Утре ставаш в Търново протостратор.

Казим бег. Не за това, Дуругуч. И по-рано ми предлагаха да го убия, но аз отказах. Не за чина ще изям Ивайловата душа тая нощ.

Дуругуч. Ами за моята лъжлива брада ли?

Казим бег. За мое отмъщение, Дуругуч.

Дуругуч. За изгорените татари ли?

Казим бег. Не за тях, Дуругуч, не за това. Той беше разлютен тогава: татари бяха грабнали Кремена и той имаше право да отмъщава. Аз се турях на негово място. Аз бих изгорил целия свят. И аз преглътнах това.

Дуругуч. Ненапразно си кръстен Ангел. Е, аз не съм толкова кротко животно.

Казим бег. Помисли, Дуругуч, че той ми беше подарил живота, а Кремена беше ме свалила от кòла! Но оня ден аз заробих една млада жена, като отиваше от Търново с други хора за някой манастир — като слънце хубава! Аз имах право да бъде моя, разбираш? Но хубава, хубава... Сърцето ми се запали от любов... И поисках през нощта да ми бъде жена... Тя се развика. Отде се научи Ивайло и дойде. Спусна се въз мене разлютен, удари ми няколко плесници и я изведе. Взема я за себе си, разбираш? А тя беше моя плячка, аз бях я заробил. Но той ми я грабна и ме опозори с плесници пред очите на войниците ми, мене, Казим бега, който си излагах гърдите за него! Аз пламнах извътре, но се показах покорен и рекох си: чакай, аз ще ти изям душата. Аз за една псувня само убих братовчеда си — кръвта ми е лоша, Дуругуч! И пратих днес известие на Мария, че съм готов да изпия кръвта му. *(Гледа надясно. По-ниско.)* Тая нощ, като утихне... Тс... Ивайло иде.

Чуват се пак близки викове отдясно. Застават смирено и двамата.

ЯВЛЕНИЕ 4

Ивайло се подава отдясно в богато воеводско рухо. След Ивайло влизат Тертер, Вихър, Годеслав, Грозд, Грудю, Добрил и войници. Виковете продължават.

Ивайло *(дава знак надясно и те престават)*. Утре ще викате, когато влезем в Търново. *(Към Вихъра.)* Вихъре, войската има крила.

Вихър. Както и орелът, който я води.

Ивайло. Казим бег, доволен съм от твоята конница. Утре подковите ѝ ще чаткат по плочите на Царевец.

Казим бег. По твоя заповед, падишах, и в огъня ще я поведа. *(Излизат с Дуругуча.)*

Ивайло *(на Тертера)*. И така война, казваш, ще имаме?

Тертер. Без друго. Императорът е решил силом да възкачи на престола княз Ивана и изпраща войски срещу нас.

Ивайло. Хубаво ще ги нагостя гърците, да не забравят Ивайла, доде са живи. *(Смее се.)* В Цариград ме корили, че съм правел битки не по гръцки начин: като хала съм пускал войската си в боя против неприятеля. Аз така умея. Учители ми са Крум и Калоян.

Тертер. И в Цариград наистина се боят да не видят в Ивайла нов Калоян — да нагази с пълчищата си византийските области.

Ивайло. И мисля да сторя това, след като вляза в Търново. Защото е чуден нашия народ, Тертере: ту плахо стадо, ту хала непобедима. Сила голяма крие той у себе си, планините разклаща, до облаците хвърчи, когато го води ръка железна на мъж разумен и велик.

Тертер. И нужно е да вземеш без друго Търново, преди да пристигнат гръцките войски, защото страх ме е, че Мария, турена натясно и безсилна да се бори с два врага, като гъркиня ще предпочете да предаде града на гърците.

Ивайло. Няма да има време да стори това. *(Към Грозда.)* Гроздьо, вземи сто души от твоите войници и завардете тая нощ Царевец отзад, отвъд

Янтра, за да не избяга оттам Мария. *(Грозд отива.)*

Тертер. Изказвам ти радостта си, че те намирам бодър въпреки оная тъжна случка.

Ивайло. Тертере, какво ще помогне скръбта? Враговска ръка ми отне оная, която любех. Татарски харем погълна Кремена. И с нея щастието отлетя. Такава е била, види се, божията воля. Но имам ли право аз да не бъда бодър? Сърцето ми е строшено, но мога ли да се оставя във властта на унинието? Виж тая войска, това Търново, виж цялото царство — гледат на мене, на мене са поверили съдбата си. Кому е нужна моята скръб? Моята сила е нужна на този народ!

Тертер. Оня, който иска да владее другите, длъжен е да има сила себе си да владее. Ивайло не може да бъде инакъв, освен какъвто го знам: силен мъж.

Ивайло. И ще остане силен, Тертере.

Тертер. Щастието може да се намери и в една колиба: то не стига за тебе. Славата само е достойна за една велика душа. За щастието не се иска никакъв труд; но за славата трябват велики дела, голям ум, големи дарби и подвизи на бойните полета. И ти я имаш, славата. Но тая слава те задължава към нови подвизи, към нова слава. Ти вече си много голям, за да мислиш за щастие, ти можеш да мислиш само за величие, в него се и заключава щастието за Ивайла.

Ивайло. И само това щастие остая възможно за мене. Имаш право, Тертере. Аз пих вече от чашата на славата, аз жадувам още за слава, искам слава, слава! Да се опия до зашеметяване от слава. Изгубих щастието, искам славата. И светът, доде трае, нека помни, че един овчар се е качил на престола на Асеневци, нека се приказва донякога как от една колиба е излязъл човек да завладее царство! Цяло царство, Тертере! Цял народ под мене! *(Обръща се към Вихъра.)* От Мария няма ли пратеник или писмо?

Вихър. Няма още.

Ивайло. Но на какво се уповава тя? Или се надува? Или иска да ме накара да проливам пак българска кръв? Годеславе, вземи перото и пиши. Дайте светила.

Годеслав изважда паче перо, мастило и хартия, един войник слага пред него тъпан. Годеслав кляква до тъпана и гледа въпросително Ивайла. Войниците донасят запалени факли.

Ивайло. Пиши: «От Ивайла, български цар, до Мария, вдовица на цар Костадина.» *(Към Тертера.)* Ще я поканя с добром да предаде Търново. *(Към Годеслава.)* Какво писа?

Годеслав *(чете)*. «От Ивайла, български цар, до царица Мария, вдовица на». . .

Ивайло *(пресича го)*. Махни «царица», Годеславе!

Дядо Продан. Ние я сваляме от престола.

Ивайло. Пиши нататък: «Марио, заповядвам ти да се не бавиш, ами да се покориш на божията воля и да ми предадеш утре в зори Търново, който е наш престолен град. Защото оръжието ми е силно и войската ми няма чет.»

Годеслав *(разпалено)*. И с нея и Цариград превземаме!

Ивайло *(диктува)*. «И не бъди вироглава да ме караш да проливам напусто българска кръв. . .»

Вихър *(на Годеслава)*. Пиши: «Юнашка българска кръв!»

Одобрителни гласове.

Ивайло. Добро. «Че и нашата е българска, а не гръцка. . .» *(Мисли.)* «И да излезеш сама на градската порта да ме посрещнеш и ми се поклониш до земята. . . Че утре, като ми паднеш в ръката, ще ти откъсна главата като на врабче.»

Тертер *(тихо)*. Това последното може да не туряш.

Ивайло. Писа се вече.

Дядо Продан *(на Ивайла чиско)*. Да беше писал: «Ще ти стъпча главата като на змия.» Асен едно време тъй писа на кир Тодора.

Годеслав. Войводо, турих кръст за подписа.

Ивайло. Дай. *(Навежда се над тъпана и залича кръста с пръста си.)* Готово, изпратете сега писмото.

ЯВЛЕНИЕ 5

Един войник въвежда Андроника и Теодора, които се покланят ниско Ивайлу. Един Маринн войник носи след тях блюдо с ключовете на Търново.

Войникът. Войводо, тия са пратеници на Мария.

Ивайло. Най-после. . . Какво ми носите, боляри? Маслинено клонче или меч? Ако е маслинено клонче, приемам го с благодарност, ако е меч, приемам го с готовност.

Андроник *(кланя се)*. Славни воеводо, моята светла господарка, царица Мария, ти изпраща поклон и много здраве.

Ивайло. Благодаря.

Андроник. Царицата ни възложи радостното послание да ти поднесем в дар и като знак на нейното благожелателно приятелство ключовете на Търново и властта над царството. *(Андроник поима блюдото и го поднася на Ивайла.)*

Дядо Продан *(кръсти се; на себе си)*. Утре ще запаля свещ в «Свети Четирийсет мученици».

Ивайло *(на Андроника)*. Това трябваше порано да направи. *(Приема блюдото и го подава на Вихъра.)* Кажете й, че тя нищо не може да ми подарява. Търново и властта над царството аз съм ги спечелил чрез силата на моя меч и по право те са мои. Тя може само да проси, а не да подарява. Но пак приемам с благодарност мира й, защото желая да туря край на кръвопролитията. Кажете й, че утре влазям в Търново, дето ме вика народа и праща господ.

Дядо Продан. Покоряйте ся язици, яко с нами бог.

Теодор. Великий войводо, царицата ни заповяда да ти кажем и друго. Понеже е млада още вдовица, като е опленена от мълвата за твоята слава, за твоето мъжество и победи, тя желае да найде закрила под твоята силна десница и ти предлага любовта на сърцето си чрез встъпване в брак с тебе.

Ивайло *(смутен)*. Мария? *(Високо.)* В стана на Ивайла могат да стават разговори само за мир или

война, но не за женитба. С любов, сватби и жени прилича да се залисват бабите клюкарки и мекошавите мъже, а не юнаци, на които сърцата бият само от любов към слава и бойни полета. Женолюбци търсете другаде, не в шатъра на Ивайла. Но предложението на Мария ме лъсти, без да закача сърцето ми, което, ако и младо, е огрубяло в трудовете на военния живот. Предайте ѝ тоя отговор и кажете ѝ: добро виждане!

Андроник и Теодор се покланят и излизат.

И в а й л о *(към присъствуващите)*. Другари, ето ключовете на Търново. Утре влазяме там с песни! Божията воля се изпълни!

В с и ч к и. Да живее цар Ивайло!

И в а й л о. Боляри, войводи, идете си починете — Тертере, стой.

Всички излизат с изключение на Тертер.

ЯВЛЕНИЕ 6

Ивайло и Тертер.

Т е р т е р *(целува Ивайла)*. Честито ти!

И в а й л о. Благодаря, мой верни приятелю. Не ми отказвай скъпата си помощ и в Търново. *(Живо.)* Но ти чу ли? Мария ми предлага женитба!

Т е р т е р. Чух и съм слисан.

И в а й л о. Аз ѝ отказах.

Т е р т е р. Мисли по-добре.

И в а й л о. Тя ми предлага женитба, защото това ѝ изнася.

Т е р т е р. Въпросът е важен. Помисли.

И в а й л о. Как, ти ме съветваш?

Т е р т е р. Да я вземеш.

И в а й л о *(смаян)*. Да я взема?

Т е р т е р. Да. Щом тя ти предава града и остая в него. Да я убиеш е зверско, да я туриш в тъмница е безсмислено, да я изгониш из България е опасно — казах ти по-рано защо. Едно ти остая — да се ожениш за нея.

И в а й л о. Но ти, който ми съветваше тогава болярка?

Т е р т е р. На воевода Ивайла. Но на цар Ивайла е прилика царица. Аз тогава не бях помислил подобно невероятно нещо, че тая надменна гъркиня сама ще те моли. Вземи я. И знаеш ли? Аз я вече не мразя. Като влазя в брак с тебе, тя те направя свой съюзник против княз Ивана, оръдието на императора. И като иска да защити чрез твоята сила себе си, тя защищава и България от посегателството на гърците. Нейните изгоди съвпадат с българските, както и твоите.

И в а й л о *(мисли)*. Да взема тая гъркиня?

Т е р т е р. Тая гъркиня, която брани България от гърците, извиква вече почитта ми.

И в а й л о. Но тя е мразена за лошавините си?

Т е р т е р. Твоята слава ще покрие лошавините ѝ, миналите ѝ лошавини. И защо ги правеше? Само да оздрави трона за сина си, а тя да остане царица. Като ѝ ставаш мъж и защитник неин и на сина ѝ, тя ще мирясa и занапред тя ще бъде безвредна, защото ти ще вземеш властта от ръцете ѝ, а ней ще оставиш хурката.

И в а й л о *(мисли)*. Да взема Мария?

Т е р т е р. Не мисли. Утре ще я видиш. Тя е хубавица. . .

И в а й л о. И други ми я хвалеха. Но тя е жена лукава, коварна?

Т е р т е р. Вярно, но тебе ще бъде признателна и предана, като неин мощен защитник. Виж, тя сама ти казва, че е опленена от тебе, и това е вярно. Тя с години водѝ един недъгав мъж, тя ще се счита честита да има за съпруг един силен, млад и славен юнак. Вземи я. Високо сродяване ти трябва. Така са правили други преди тебе. Такъв е редът. При една млада, овдовяла царица, която държи трона, не може цар да дири мома болярка. Мария ще ти даде и своите привърженици, а много княз Иванови привърженици ще дойдат при тебе. Притури при славата си на победител и блясъка да бъдеш съпруг на една царица, потомка на императори. Слушай Тертера.

И в а й л о *(решително)*. Приемам!

Т е р т е р. Поздравлявам те. *(Стиска му ръката.)*

И в а й л о. Ако се давя, то поне в дълбока вода.

Тертер. И да се не двоумиш вече.

Ивайло *(силно възбуден)*. Да, блясъкът, блясъкът, па ако ще би и един час. Изгубих селянката, която ми даваше щастие, ще взема царицата, която ще ми даде блясъка! Нека мина по всичките стъпала, до най-високото, до най-завидното за човешката суета: от сиромашката люлка в селската колиба до прегръдките на царица в палата! Нека да се помни, че нищожният овчар Бърдоква е мачкал в леглото си вдовицата на един български цар, внуката на един гръцки император. *(Трепва, гледа към небето и стои няколко време неподвижен в това положение.)*

Тертер *(на себе си)*. Какво гледа там нагоре? *(Гледа и той.)*

Ивайло *(извръща се към него с лице силно възбудено)*. Виждаш ли там оная звезда? *(Сочи нагоре.)*

Тертер. Не виждам никаква звезда.

Ивайло. А аз я виждам: моята звезда!

Тертер *(ниско)*. Той пак дохажда в прехлас. . .

Ивайло *(в екстаз)*. Виж, виж хубаво! *(Като сочи все нагоре.)* Ето, и свети Димитър на белия си кон препуска из небето. . . Видиш ли го? Хвърчи към Търново и маха ми с ръка. . . Приказва ми нещо. . . Не чуваш ли?. . . Вика ме, вика ме и сочи Търново. . . *(Гледа в захлас към небето.)*

Тертер *(отива към него)*. Ивайло, ти си много възбуден. . . Успокой се, иди си легни.

Ивайло *(търка си челото)*. Тъй, аз бленувах наяве. . . То мина. . . Няма нищо вече. . . Лека нощ. *(Влиза в шатъра си.)*

Тертер *(на себе си)*. Видение беше. И друг път му ставало. . . Но не трая. Той дойде на себе си, сега ще се успокои. . . Да си ида и аз. *(Тръгва; спира се.)* Това е хубаво. Ивайло се сродява с царско коляно. Отнимаме едно оръжие на княз Ивана. . . А Мария?... Чуден обрат на световните работи: от неин враг се превърнах в неин доброжелател. И омразите на тоя свят не са трайни, както и всичко друго. *(Излиза.)*

ЯВЛЕНИЕ 7

Ивайло излиза из шатъра.

Ивайло *(на себе си)*. Да спя? Не, сън не иде на очите, не се спи в такава нощ. . . *(Стои няколко време замислен, па сяда на пейката. Луната го осветлява.)* И така, изпълни се божията воля. . . Утре съм цар. Стигнах върха. От една година насам тоя връх гледах, към него право тичах, стигнах го. . . *(Мисли.)* Какво има по-нататък — не зная. Само бог види утрешния ден. Звездата ме води дотука. Досега ми беше ясно, отсега гледам в тъмно. . . *(Мисли пак.)* Но Кремена я няма, изгубих Кремена. Утре влазям в палата на Асеневци и той ще бъде пуст. Кремена я няма. Тя би ми светила. Но аз трябва да вървя напред. Каквото е писано, то ще бъде. . . *(Казим бег и Дуругуч влизат отдясно полека, изтеглят мечовете си и идат към Ивайла.)* Съдба. . . Кораб съм в морето, който ветровете тласкат все напред, все напред. . . Силен бях досега, ще бъда силен и занапред. . . Ще вървя, защото тъй ми е уречено. . . *(Мисли.)*

Казим бег и Дуругуч приближават Ивайла и се готвят да го ударят.

ЯВЛЕНИЕ 8

Чува се шум отляво. Влизат запъхтени Вихър и няколко войници.

Вихър *(сочи към Казим бега и Дуругуча)*. Дръжте ги! *(Казим бег и Дуругуч избягват надясно. Войниците след тях.)*

Ивайло *(скоква стреснато)*. Какво има?

Вихър. Казим бег щеше да те убие!

Ивайло. Казим бег? Ловете го!

Вихър също изчезва надясно.

Влиза отляво Кремена, политайки от умора и вълнение.

Ивайло *(съглежда поразен Кремена)*. Ах!

Кремена *(спуща се към него)*. Ивайло!

Ивайло *(смаян)*. Кремено! *(Прегръщат се. Няколко време се държат прегърнати и безмълвни.)*

Ивайло *(отдръпва се и гледа смаян Кремена)*. Сън ли виждам или това е наяве? Кремено, ти ли си?

Кремена. Аз съм, Ивайло. Ох, твоят скъп живот остана за България.

Ивайло. Но как тъй? Що? Ти отде?

Кремена *(запъхтяна и с пресекнат глас)*. От Търново. . . Но после, после всичко ще ти разправя. . . Сега знай, че Казим бег искаше тая нощ да те убие. *(Задъхва се от вълнение.)* Пратил го беше Андроник... Научих се случайно в палата... . Ох, пристигнах тъкмо навреме да обадя, да предваря. . . *(Дъха учестено.)* Ох, ти си спасен. *(Прегръща го пак.)*

Ивайло. Как? Ти в палата беше? Ти не беше в Крим?

Кремена. После, после всичко. . . Много ще ти разкажа. . . Ох, спасих те!

Ивайло. Ти ми спаси живота, Кремено? Сладка Кремено, ти си при мен пак? Няма вече раздяла! Утре влазям с тебе в Търново, ти ставаш царица.

Влиза Тертер и гледа смаян.

Кремена. Ох, Ивайло, милий Ивайло. *(Прилепя си главата до гърдите му с признаци от страдание.)*

Ивайло. Ти си пребледняла? Тебе ти не е добре? От вълнение, Кремено. Седни тука. *(Туря я да седне на пейката.)* Ти ще бъдеш украшението на трона ми и на живота ми. Оня, който би те погледнал накриво, аз ще го смажа. Оня, който би дръзнал да не преклони глава покорно пред нозете ти, аз ще му я счупя. При трон, царство и слава ти си по-скъпа за мене. Любовта ми към тебе ми вдъхва сила света да разтреперя. Петнайсет хиляди войска нащрек стои, моя глас слуша.

Кремена. Ох, Ивайло, милий Ивайло! Как ще те обичам! Как си ти силен! *(Полита.)*

Ивайло *(поддържа я)*. Но какво ти е? Прилоша ти от вълнение, от умора?

Кремена *(притиска се със страдалческо изражение на лицето)*. Зле съм, вътре ме закъса.

Вихър влиза.

Вихър. Уловихме само куманеца, татарина избяга! *(Гледа Кремена.)* Тя дойде от Търново болна вече. Нещо ѝ е много зле.

Ивайло. Вихъре, вода!

Вихър влиза в шатъра.

Тертер. Да викам лекаря! *(Изскоква наляво.)*

Кремена *(гърчи се от мъки)*. Аз умирам. *(Пада.)*

Ивайло. Кремено! *(Хваща я за ръката.)*

Кремена. Ивайло, прощавай.

Ивайло *(в отчаяние вика)*. Помощ! Помощ! *(Щура се обезумял.)* Лекарят по-скоро!

Вихър *(притърчава с чаша вода и я поднася към устата на Кремена. Уплашен към Ивайла)*. Тя умря!

Ивайло *(отчаян)*. Умря! Умря! *(Хвърля се въз нея и я целува.)*

Тертер *(връща се; громко и мрачно)*. Ивайло, мужай се, България нека е жива.

Завеса

ДЕЙСТВИЕ ШЕСТО

Тронната стая в търновския дворец. В дъното тронът над няколко постлани с червено кадифе стъпала. Отляво прозорец и врата, друга врата отдясно. Андроник и Теодор гледат от прозореца. Бият клепала.

ЯВЛЕНИЕ 1

Андроник. Ивайло влезе в града. Сганта реве.

Теодор. Колко свят из улиците!

Клепалата млъкват.

Теодор. Е, драги мой, ще бъдем слуги на овчар.

Андроник. Щом Мария сама вика тоя червулан в палата, разбира се.

Теодор. И още да го моли да ѝ стане мъж! Нему пò би му мязала за жена една пантера. И какво разбра ти снощи от Ивайловия отговор на предложението ѝ?

Андроник. Каквото разбра и ти: отговор тъмен, високомерен. Тоя варварин е не само груб, но и горделив. Но мисля, че той лицемерeше и ще приеме Мариината ръка тъй охотно, както прие и ключовете на Търново. Ах, тоя Казим бег нищо не свърши тая нощ, па и Дуругуч не иде!

ЯВЛЕНИЕ 2

Влиза Фросина.

Андроник *(ниско)*. Ох, Фросино, очаквах ли това от Мария? Такава измяна на моята любов? Сърцето ми е разкъсано, Фросино.

Фросина. И Мариното се къса, Андронике. Но щом намира тя добро това. . . Знаеш ли какво каза? «Аз съм любовница на Андроника, но аз съм царица!» Но къде се е дянала Кремена?

Андроник. Ох, остави твоята селяндура. . . Представи си: да се жени за тоя овчар?

Фросина *(внушително)*. Тя е пак твоя. *(С друг тон, угрижена.)* Само тая Кремена. . . Къде изхвръкна тя? Чу ли? Снощи стреляли пак въз някой войник в мрачината, като избягали?

Андроник. Свободна си да мислиш за тия глупости. . . Ах, тоя Казим бег и тоя Дуругуч. . . Какво прави Мария?

Фросина. Пременява се.

Андроник *(яростно)*. Пременява се да посрещне Бърдоква, да се хареса на Бърдоква. Бърдоква, който ѝ грабна царството, който уби мъжа ѝ, който след малко ще влезе тука като горделив победител и високомерно ще я изгледа! И тя ще прави нежни усмивки и ще се умилква, и ще счита за чест, ако той после благоволи да я приеме в леглото си. Фросино! Аз съм бесен!

ЯВЛЕНИЕ 3

Влизат Мария в парадно облекло, Михаил и трите придворни гъркини.

Мария. Фросино! *(Фросина отива при нея.)* Ела настрана. *(Отдалечават се, ниско.)* Фросино, какво стана Кремена?

Фросина *(ниско)*. Няма я ни в двореца, ни в метоха. Ще е избягала в града — как, не зная.

Мария. Тя е умряла досега.

Фросина *(ниско)*. Още нощес. Сарацинската отрова действува след няколко часа.

Мария. Сега знам, че Ивайло е напълно вдовец. Отървах се от селянката.

Фросина. Да, царице.

Мария *(високо)*. Ивайло иде. *(Към Теодора.)* Всичко приготвено ли е за тържественото посрещане?

Теодор. Твоите заповеди се изпълниха. *(Скръбно.)* Ах, царице, как са напостоянни човешките работи!

Мария. Не е сега време за въздишки. Трябва да се покорим на съдбата.

Теодор. Жестока съдба.

Мария. Теодоре, светът се покланя на силата и ние ще преклоним глава пред нея.

Андроник. Уви, и тая сила е един овчар!

Мария. Задушете в гърдите си всички други чувства, те са безполезни сега, а добийте почтителен и приветлив вид пред Ивайла, какъвто ще бъде и моят.

Андроник. Аз преживявам най-тежки часове в живота си, господарке.

Мария. И аз ги преживявам. Но този престол съм длъжна да го запазя за сина си. Не искам да се скита той немил-недраг по света, нито аз да бъда гавра в очите на моите неприятели във Византия. Предпочитам да ме хулят, но не да се гаврят язвително над нещастието ми, нито да чуя унизителните съжаления на приятелите си.

Андроник. Но горчива е пак чашата, която ще изпиеш!

Мария. За ония, които носят короната, няма горчива и сладка чаша. Има преди всичко изгодите на тая корона. И тя иска своите жертви. *(С друг тон.)* Да, царица днес, царица съм и утре в тоя палат. И при новия цар пак тая глава ще носи короната. *(Възбудено.)* Неприятели, които ме гонехте, които ми изменихте подло, тържествувам над вас! Пак ще преклоняте вашите горди и раболепни чела пред мене и ще се считате щастливи, ако падне благосклонната ми усмивка на вас. . . И ти, нищожни княз Иване, тебе ще те посрещне железният юмрук на Ивайла! Аз ще пусна из моите обятия лъва против тебе още по-разярен и страшен. Искаше да ме стъпчеш — ще бъдеш стъпкан. И императорът от яд ще раздере порфирата си.

Влиза телохранителят уплашен.

Телохранителят. Царице, голяма навалица е пред Царевец, буйствува, удря по портата.

Мария *(уплашена)*. Какво иска тя?

Телохранителят. Иска да влезе в палата.

Мария. Не я пущайте, преди да влезе Ивайло.

Телохранителят. Но тя кърти портата!

Мария. Заръчай на стражата в кулата да я прогони със стрелите си.

Телохранителят излиза.

Андроник *(уплашен)*. Чини ми се, че животът ни се намира в опасност?

Мария. Няма опасност, щом влезе Ивайло. Ние ще се турим под негово покровителство.

Андроник. Царице, аз ще бягам.

Мария. Къде ще бягаш? Тук стой. Тук си в най-голяма безопасност. Но що трепериш? Какъв си мъж!

Андроник. Ивайло е лют, той знае, че му бях враг.

Мария. И аз му бях враг, но от снощи имаме мир с него. Всичко се забрави. Бъди бодър. *(Чуват се нови викове отвън.)*

Теодор *(гледа през прозореца)*. Ивайло наближава към портата на Царевец. Чувате ли? Викат: да живее цар Ивайло! Каква сган след него!

Мария, Андроник и Теодор гледат на прозореца.

Мария. Андронике, Теодоре, идете да го посрещнете на главната порта и да го приветствувате от мене.

Андроник. Царице, освободи ме.

Мария. Заповядвам, Андронике! Вървете. Казах ви: няма опасност, щом Ивайло е тука. Но бързайте!

Андроник с отчаяно лице и Теодор излизат. Чуват се викове още по-близо.

Мария *(на себе си)*. Треперя. Тръпки лазят по цялото ми тяло. О, Марийо, сънувала ли си някога това?... Какъв ще го видя? Как ще ме погледне? Каква ще ме намери? Аз съм много разтревожена... *(Към Фросина.)* Фросино, не съм ли бледна? Не желая да помисли, че се плаша. Па бледността разваля лицето ми. Но чини ми се, че треперя?

Фросина. Не, господарко, аз треперя.

Мария *(към Фросина и другите гъркини)*. Вие ниско ще му се поклоните, той е новият ви цар. *(На Михаила.)* Мицо, ти запомни ли хубаво какво ще кажеш на новия цар? *(На себе си.)* Ужасно! Аз се не чувствувам. Аз хващам да забравям думите, които ще му говоря. Храброст, Марийо! Защо това малодушие?

Влиза телохранителят.

Телохранителят *(уплашен)*. Царице! *(Мълква от вълнение.)*

Мария. Що има?

Телохранителят. Андроник... Когато Ивайло го видя на двора, отдаде го на народа, който го следеше с гневни викове.

Мария *(ужасена)*. Как?

Телохранителят. И народът го разкъса. *(Излиза.)*

Мария *(бледна, но твърда)*. Няма нищо. Трябваше една плячка на сганта, за да се задоволи яростта ѝ. *(На Фросина.)* В ушите ми пищи... Сякаш слушам веявицата, която иде пред някоя буря... Дал да разкъсат Андроника! Ужасно! Клетият Андроник, той предчувствуваше злото... Много ли съм изменена в лицето, Фросино? Би било добре да си начервя бузите. Първото впечатление е важно. *(Фросина и трите гъркини, уплашени, плачат безгласно.)* Мълчете! Вам нищо няма да стане, вие сте под закрилата ми. Стойте бодри!

Фросина *(гледа из прозореца)*. Ивайло говори нещо на народа!

ЯВЛЕНИЕ 4

Влизат Тертер и Грозд.

Тертер *(покланя се на Мария)*. Твое величество, бях твой враг, ида като приятел.

Мария. Драго ми е да чуя това, Тертере, в един час, когато съм напусната от всички. *(Към Грозда.)* Гроздьо, не ти се сърдя: ти стори онова, което и аз струвам.

Тертер *(на Мария)*. Прибързах да те видя, царице, за да те предупредя, че ти си длъжна да посрещнеш приветливо Ивайла, без да се смущаваш от строгия му вид.

Мария. Аз го чакам като мой господар тука. Но защо е сърдит Ивайло?

Грозд. Как, ти не знаеш още? Тая нощ умря Кремена.

Мария. Ах! Де?

Тертер. Умря скоропостижно в Ивайловия стан.

Мария *(уплашена)*. Ах!

Тертер. Умря в ръцете му, царице. *(Мария полита.)* Но какво ти стана? *(Подкрепя я.)*

Фросина *(затича се)*. Царице!

Мария *(с премалял глас)*. Вода! *(Фросина я отвежда в дъното и туря да седне на долното стъпало на престола. Една от гъркините излиза. Другите заобикалят Мария.)*

Тертер. Прилоша ѝ от новината.

Грозд. Но как тъй... Кремена? Падна като от небето?

Тертер. Тя умря от нàпрасна смърт и нèма време да ни разкаже. От няколкото бързо казани думи нейни на Вихъра той разбрал, че тя не била грабната от татари, а от бащини си ратаи и била досега в Търново, и че се научила днес в палата за Андрониковия коварен план и като нямало кого да прати до Ивайла, взела от някого войнишка дреха и избягала от Царевец, да дойде сама тука... От стените войници стреляли въз нея. *(Гъркинята се връща с чаша вода и подава на Мария.)* Но тя, слава богу, пристигна навреме, за да спаси живота на Ивайла и да умре в ръцете му...

Пръв път видях Ивайла да плаче — бог да я прости. . . Но той сега е вдовец. За женитбата с Мария няма пречка вече. Но какво стана с царицата? *(Отива при Мария.)* Царице, бодра бъди и приветлива към царя, това е нужно. Гневът му падна само на Андроника.

Мария. Защо?

Тертер. Как, не знаеш? Андроник беше заповядал на Казим бега да убие тая нощ Ивайла!

Мария *(скоква)*. Как? Как е смеел?

Тертер. Твоето възмущение е право. Но най-напред Ивайло помисли, че по твоя заповед е действувал Андроник.

Мария. Не! Не съм! Това е ужасно! Аз нищо не знаех. . .

Тертер. Успокой се: по щастие изповедта на Казим беговия съучастник куманеца, когото уловиха, разясни работата. Ти нищо не си знаела. Но Ивайло е още много потресен от смъртта на Кремена. Стегни се, царице.

Мария. Тертере, забрави, че бяхме врагове, и помни, че аз съм сега една злочеста жена, която моли твоето застъпничество пред Ивайла.

Тертер. Казах ти, ида като твой приятел, було спущам на миналото. Имай доверие и не губи храброст пред строгото му лице. Ивайло още силно е потресен от тая необяснима смърт. Но той влезе в палата.

Той и Грозд излизат.

Мария *(на себе си)*. «Необяснима смърт!» Значи, той не знае. Тя не е подозряла нищо или не е имала време да каже, че е била тука. Отдъхвам си малко. . . Но, боже, аз съм съсипана от тия страхове.

Теодор *(влиза гологлав и вика)*. Царят!

ЯВЛЕНИЕ 5

Влиза Ивайло в багреница и с корона, строг и навъсен. След него Патриархът, Вихър, Тертер, Грозд, Годеслав, Добрил, Грудю, други боляри и дядо Продан, който се кръсти благоговейно

Отвън се чуват радостни викове на народа.

Мария *(покланя се ниско на Ивайла)*. Привет и поклон на победоносния Ивайла. От сърце ти казвам добре дошъл в палата ми, който отсега е твой. Турям под твоето високо покровителство живота си, честта си и бъдещето на сина си.

Ивайло. Без моя заповед косъм няма да падне от главите ви. Чу ли одеве виковете и яростта на народа? Те бяха против тебе. Но аз му оставих Андроника.

Мария. Той си получи възмездието, господарю. *(Кима на Михаила.)*

Михаил. Славний и милостивий царю! Покланям ти се. Моля те, закриляй ни. Бъди мой добър татко, закриляй и мама, която те обича!

Ивайло остава със строго лице.

Мария *(на Михаила)*. Мицо, целуни ръка на царя, виж колко е добър. *(Михаил целува ръката на Ивайла.)* Господарю, престолонаследникът.

Ивайло *(сухо)*. Да е жив. *(Изглежда втренчено Мария.)*

Мария *(на себе си.)* Боже, как ме гледа! Трябва да съм бледна?

Ивайло. Ти си смутена, Марийо?

Мария. От голяма радост, че приемам такъв славен гост.

Ивайло *(натъртено)*. Аз влазям не като гост, а като господар на тоя палат.

Мария. Дано и радостта влезе с тебе тука, господарю. Тя отдавна тук не е била.

Ивайло. Много неща тука не е имало: нито правда, нито обич към народа, нито български сърца.

Патриархът *(тържествено)*. Ивайло! Търновският народ днес заедно с двете войски и с воеводите и болярите избраха те и прогласиха те по волята божия за цар на България. Ние поверяваме занапред съдбата на царството на твоите мощни ръце. Молим всевишния създател да те осени с небесната си благодат и царството под твоето славно царуване да закрепне в сила, мир и доброчестина. *(Към присъствуващите.)* Да живее цар Ивайло!

Всички. Да живей царят!

Ивайло. Благодаря. Бог ми помогна на мене, овчаря, да стигна дотука, бог и народа. Дано те подкрепят сабята ми и занапред, за да отбраням царството от враговете му. Да работим задружно, славни боляри, за да види по-добри дни тази измъчена земя.

Тертер. Царю, престолът на Асеневци чака новия повелител на България. *(Сочи му престола)*.

Мария. Благоволи, господарю. *(Сочи към престола.)*

Ивайло се качва бавно по стъпалата на престола и се изправя до него.

Всички. Да живей цар Ивайло!

Ивайло. Да живей България!

Отвън се чуват радостни викове на народа.

Завеса

Февруари 1911 год.
София

II

ПОД ИГОТО

ПИЕСА В 10 ДРАМАТИЧЕСКИ КАРТИНИ

ЛИЦА

МАРКО, първенец в Подгорово
МАРКОВА МАЙКА
МАРКОВИЦА
ВАСИЛ, големият Марков син
4 МАРКОВИ СИНА още и 2 дъщери
ПЕНА, Маркова слугиня
МИЧО БЕЙЗАДЕТО, първенец в Подгорово
ДОКТОР СОКОЛОВ
БОЙЧО ОГНЯНОВ, бежанец от Диарбекир и после учител в Подгорово и революционер
ПАНОВ, младеж
ФРАНГОВ, учител
ПОП ДИМО, млад свещеник
ВИКЕНТИЙ, дякон
ИЕРОТЕЙ, стар богат калугер
ЮРДАН, първенец в Подгорово
ТАНА, жена му
КАКА ГИНКА, дъщеря му
ГЕНКО ГИНКИН, мъж ѝ
ПЕНЧО, Юрданов син
ХАДЖИ СМИОН
МИХАЛАКИ
СТОЯН, воденичар
МАРИЙКА, дъщеря му
СТЕФЧОВ, подгоровски младеж, туркофил
РАДА, учителка
КАНДОВ, руски възпитаник
ДУМАНОВ, шпионин

ЕМЕКСИЗ ПЕХЛИВАН
ТОПАЛ ХАСАН
} турци, ловци-разбойници

БЕЯТ, мюдюрин в Подгорово
ЦАНКО, заможен селянин в село Алтъново
ЦАНКОВИЦА
КОЛЧО, слепец, свирач на флауто
ИВАН БОРИМЕЧКАТА, исподин
ГОРАНЪТ
РАЙЧИН
ДЕЙКО
} селски момци
1-а МОМА СЕЛЯНКА
2-а ,, ,,
3-а ,, ,,
4-а ,, ,,
СЕЛИМ АГА, мухтарин в село Алтъново
1-и ТУРЧИН
2-и ,,
ЕДИН СОФТА
1-и ВЪСТАНИК
2-и ВЪСТАНИК
1-и ПОДГОРОВЕЦ
2-и ,,
1-а ПОДГОРОВКА
2-а ,,
3-а ,,
1-и БЕЖАНЕЦ
2-и ,,
1-и БАШИБОЗУК, потераджия
2-и ,, ,,
ЕДИН СЛУГА
ОНБАШИЯ
Граждани и гражданки, селяни и селянки; турци, башибозуци, черкези, въстаници и пр.

Събитията стават в един подбалкански град през 1875 и 1876 год.

УКАЗАНИЯ

Марко чорбаджи. Около 60-годишен, вид строг и сериозен; във френски дрехи, с черно сукнено пардесю, с фес и с плитки кундури.

Синовете му. Облечени всички във френски дрехи и с фесове. Двете му дъщери в басмени рокли и с престилки.

Мичо Бейзадето. На 60-годишна възраст. Облечен по чорбаджийски, в сукнена черна салтамарка, с предници от лисича кожа, в шалвари, с фес и кундури. Характер нервен и екзалтиран.

Отец Иеротей. Белобрад, 80-годишен старец, с величава осанка. Говори важно.

Чорбаджи Юрдан. Стар и сприхав човек, говори повелително. Носи сукнена салтамарка с предници от лисичи кожи, широк цветен пояс и шалвари. С фес и кундури.

Стоян. 50-годишен човек с прости потури и груба овча шапка, по ръкави.

Соколов, Франгов } Младежи от 25—30 години, със сиви шаячни френски дрехи, с фесове, с чепици. Соколов с малка брада.

Панов. Същата възраст. В граждански потури и с кожена шапка. С кундури.

Стефчов. Същата възраст. Облачен модно в сукнени френски дрехи, с фес и с чепици.

Михалаки, Х. Смион, Думанов, ГенкоГинкин } По-стари, облечени във френски дрехи и с фесове. Генко — дребничък човек

Марийка. В тъкана роклица, без ръкави.

Кандов. Облечен като руски студент.

Кака Гинка. 30-годишна, хубавелка, бъбрива. Облече-

на в джамфезна алена рокля и с полка (джакет) и с капела на глава.

Огнянов. 25-годишен младеж. Характер силен, енергичен.

Маркова майка. 75-годишна жена, забрадена по старешки. С антерия и сукман.

Тана. В по-тъмни басмени дрехи, забрадена с кърпа.

Подгоровките. Облечени в прости тъкани рокли или в сукмани. Забрадени с кърпи.

Рада. Мома красива и жива, около 20-годишна. Облечена в скромни граждански дрехи.

Селяните и селянките. Носят селски облекла от Стремска долина.

Онбашият. Носи черно низамско облекло.

Турците. Носят селско облекло (чалми, биргьотлии потури, ментани и силях, навтъкан с оръжия). Също и Емексиз Пехливан и Топал Хасан — с по-големи чалми и с ямурлуци.

Софтата. В дълго сукнено джубе и с бяла гъжва.

Цанко и Цанковица. Облечени в по-добра селска носия.

Викентий. 20-годишен момък, с расо и равна калимявка.

Беят. В синьо сукнено кожухче и с широки панталони.

Боримечката. Млад селянин с исполински ръст. С голяма овча гугла; говори гръмогласно.

Колчо. Слепец на около 30-годишна възраст, облечен чисто във френски дрехи от черно сукно, с голям ален фес; стъпва предпазливо с бастун в ръка.

ПЪРВА КАРТИНА

МАРКО
МАРКОВА МАЙКА
МАРКОВИЦА
ВАСИЛ
4-ТЕ МАРКОВИ СИНА
И 2-ТЕ МУ ДЪЩЕРИ

ПЕНА
МИЧО БЕЙЗАДЕТО
ХАДЖИ СМИОН
СОКОЛОВ
КАНДОВ
ОГНЯНОВ
КОЛЧО

Вечер. Дворът на чорбаджи Марка. В дъното дървета, зад които се види обор с прозорче и врата. Над него керемидена стряха. Отдясно два прозореца на стаи и врата. До нея вратня. Отляво — зид и до него кладенче, на което чучурът шурти в каменно корито; по-отсам одърче — до зида, — постлано с китеник и с две възглавници. Отсам одърчето висока люляка, на един клон на която виси запален фенер. Под фенера на земята, въз черга, голяма кръгла трапеза.

Около трапезата са насядали чорбаджи Марко, гологлав, по басмен цветен халат, майка му, жена му, синовете и дъщерите му и вечерят. Пена носи блюда и отнася други празни.

ЯВЛЕНИЕ 1

Марко *(гледа усмихнато към децата си)*. Яжте, чатовата, да порастете. *(Пена носи голяма фарфорова паница с вино и подава на Маркова майка.)*

Маркова майка. Хай здравица да е. *(Пие и подава паницата на Марка.)*

Марко *(пие, па подава паницата на жена си, тя сръбва, па я дава на Василя. Васил пие)*. Давай пани-

цата нататък. *(Към синовете си.)* Пийте бре, маскари. *(Те един след друг поемат паницата и пият.)*

Маркова майка. Не им давай, Марко, те са малки.

Марко. Нека да пият при мене, да не са жъдни за вино. Аз ги не ща да станат пияници, кога порастат. *(По-ниско ней.)* На човека каквото му запретяваш, него най-силно желае.

Маркова майка. Ти много ги галиш. В другите къщи децата стоят диван-чепраз, додето обядват старите. Така и когато имаме гости: ти ги все викаш да стоят при гостите.

Слугинята носи ново блюдо.

Марко. Нека да добият господарски нрави, а не да се дивят и гушат пред хората. Аз не искам да бъдат диваци и да се спряпат от срам, кога срещнат човек във френски дрехи или млада жена; или пък да го бие жена му като Генка Гинкин. *(Към едного от синовете си.)* Димитре, не пресягай пред баба си, не бъди такъв фармасонин. *(Няколко време всички ядат мълчаливо. Към Василя.)* Василе, сбери си дългите мотовили, да се сместят и други хора. Кога идеш на полето, там се разтягай. *(Васил се сбира.)* Гочо, що си се разгърдил като ахиевски читак? Па хвърляй феса, кога сядаш на софрата. *(Всички свалят фесовете. На друг син, който става от трапезата.)* Авраме, ти ставаш от софрата, без да се прекръстиш, протестантино! *(Аврам се кръсти.)* Па даскалът ми каза, че ти оня ден пак си бягал от аритметика? Ще ти отпоря ушите. Мулета недни, учете се. Ние остахме прости и слепи, барем вие станете хора. *(Двете най-малки деца прекръстват се, стават и отиват в къщи.)*

Марко *(на Марковица)*. Как е Асенчо сега?

Марковица. Заспал е. Докторът каза, че ще му мине.

Маркова майка. Видял вчера, като докарвали закланото Ганчово дете, па го втресло от страх.

Васил. Заклал го Емексиз Пехливан вчера на нивата. *(Гневно.)* Трябва да се освободим от тия варвари!

Марко *(строго)*. Василе, ти по-голям залък лапни!

Чуват се детски крясъци из стаята.

Маркова майка. Брей, стойте мирни там, че ако кряскате, ще дойдат турците да ви грабнат.

Марко *(строго)*. Мале, стига си плашила с тия турци децата! Ще им оживей страхът на сърцето.

Маркова майка. Ех, така зная аз, и нас са с турци плашили. Та и не са ли за плашене, да ги порази господ. . . Седемдесет и пет годишна жена съм и ще умра с отворени очи: нема да дойде дядо Иван да ни отърве от тях.

Марко *(кръсти се)*. «Ядят убозии и наситятся и восхвалят господа взискающие его, жива будет сердца их во век века.» *(Става.)*

Всички се кръстят и стават.

Марко. Кафе. *(Отива и сяда на одърчето и си пълни чибука. Майка му влиза в къщи. Марковица с помощта на двете дъщери раздига трапезата. Васил и друг син сядат на чергата и разтварят книги. Един от тях донася с щипци въглен за чибука на баща си. Пена донася кафе.)*

Марко. Василе, я ни разкажи, днес какво ви предава учителят?

Васил. Урокът по всеобщата история.

Марко. Добре, разкажи ни от историята. Кое беше?

Васил. Война за наследство на испанския престол.

Марко. За шпаниолците ли? Остави ги, те не ни влазят в работа. Кажи нещо за Русия.

Васил. Кое?

Марко. Например за Дибича Забалкански. . . За Бонапарта, кога запалил Москва. . .

ЯВЛЕНИЕ 2

Влизат Мичо Бейзадето, Х. Смион, Соколов и Кандов.

Марко. О, заповядайте! *(Става, посреща ги приветливо, отговаряйки на техните здрависвания.)*

Мичо. Минувахме край вас, видяхме те от портата... Хайде, рекохме, да пием по едно вино у бай Марка. *(Сяда на одърчето.)*

Марко. Благодаря. Седнете, моля. *(Хаджи Смион и той сядат на одърчето, а Соколов и Кандов на столове, които донася Пена.)* Пено, донеси по едно вино.

Марковите синове се изправят до стената отдясно.

Соколов. Аз дойдох и за Асенча да попитам как е: мина ли му днешния огън?

Марко. По-добре е, докторе, сега спи. *(На Кандова.)* Господин Кандов, как си? Кога ще си отиваш за Русия?

Кандов. Неизвестно, бай Марко, зависи кога ще се открие университета пак. Както знаете, закрит е временно поради студентските вълнения.

Мичо *(шеговито)*. Па много здраве на цар Александра.

Един син донася в табличка въглен и му я подава да си запали цигарата.

Марко. Докторе, какво разправят вестниците? Херцеговското въстание как отива?

Соколов. Бере душа, бай Марко. Тоя геройски народ направи чудеса, но какво може против такава сила? *(Запаля цигарата.)*

Марко. Майки, шъпа народ, а колко време се държа! Ние де можем изкашля такова нещо?

Х. Смион. Да, де можем го изкашли? *(Изува си кундурата.)*

Соколов. Та опитахме ли се? Ние сме пет пъти по-многобройни от херцеговците, но още не знаем силата си.

Марко. Такова нещо нито го хортувай, докторе. Херцеговците са друго, а ние сме друго; ние се намираме в чрево адово — никаква граница до нас — само да мръднем, и ще ни изколят като овци. Отникъде помощ няма да дойде.

Мичо. Това не се знае още...

Х. Смион. И аз тъй мисля... не се знай още... *(Бръква си в двата джоба.)*

Пена им донася вино на пиато.

Соколов *(горещо)*. Аз питам, опитахме ли се? Нас ни колят и сечат, без да правим нещо. Колкото повече се вовчоваме, толкова пò ни бият. Какво им бе направило невинното Ганчово дете? Нас заплашват с въже, щом поискаме да протестираме против тиранията, а на Емексиз Пехливановци е позволено безнаказано да злодействуват. Каква е тая правда? Може ли такова тегло да изтърпят и най-бездушните? И рашето сърце има. *(С горещина.)* Революция, революция!

Кандов. Позволете ми да не се съглася с вас: образование трябва по-напред. През образованието към свободата.

Соколов *(живо)*. Не, през свободата към образованието.

Кандов. Нужно е, господин Соколов, преди всичко да се подготви умствено и нравствено народа, да се пробуди съзнанието му, да се образуват характери...

Х. Смион. Да! *(Запалва си цигарата от Мича.)*

Соколов *(пресича го)*. Това може да се постигне само като диша народът в свобода, а за да се придобие свободата, трябва не наука, а меч, борба, революция.

Х. Смион. Да, революция.

Марко *(на Соколова)*. Казвам ти: няма кой да ни помогне.

Соколов. Помогни си, и бог ще ти помогне.

Мичо *(на Марка)*. Ами дядо Иван? Със скръстени ръце ли ще седи, ако ние въстанем?

Марко. Ако дойде дядо Иван, тогава друго.

Мичо. Казах ти и друг път, Марко: Турция е гнила държава, нейните дни са преброени.

Марко. Това отдога се казва, и тя все живей.

Соколов. Защото я оставяме да живей.

Х. Смион. Тъй, защото я оставяме да живей... Аз в Молдовата когато бях, приказвах с един чокой, дето беше хранил Раковски в мошията си... Та той ми казваше... това беше на шейсето и девето... *(Иска да си изуе дясната кундура.)*

Мичо *(маха му да мълчи)*. Турция ще падне, Марко, часът й е ударил. Това вярвай. Пророчеството на Мартин Задека трябва да се изпълни. *(Изважда книга и чете.)* «Десятая индикта. И возстанет бран силная от севера и будут кровопролития и пламен и бедствия великия по всей земле. И погибнет проклятое племя измаилтянское... Горе тебе, о дщер вавилонская!» — това се отнася за Цариград, а «бран силная от севера» — това е Русия. Тъй ли, Кандов?

Х. Смион. И аз туй щях да кажа одеве *(към Мича)*, а ти ме пресече.

ЯВЛЕНИЕ 2

Горните и Колчо

Колчо иде от вратнята, тупайки с тоягата си по земята.

Марко. Колчо, Колчо, ела! *(Посреща го.)*

Колчо. Добър ви вечер, почтено събрание, чух сладки разговори и се отбих от пътя си.

Х. Смион. За да пиеш едно вино.

Колчо. А, бай хаджи! *(Ръкува се с него, приближава Мича Бейзадето, хваща го за ръката и след малко мислене.)* Бай Мичо, ти ли си? Добър вечер. *(Соколов също му подава ръка безмълвно. Колчо я хваща.)* Докторе, познах те по пулса. *(Кандов му също подава ръката си.)* Това не е ли нашето московче? Живей, Кандов!

Всички *(разсмени)*. Браво, браво, Колчо!

Марко. Седни, Колчо. *(Колчо сяда на стол.)* Пено, едно вино.

Мичо. Сега на думата си. Де бяхме? Да... «Горе тебе, о дщер вавилонская!»

Колчо *(усмихнат)*. А, Мартин Задека ли, бай Мичо? И без него знаем, че на болния човек са преброени дните. *(Взима чашата от Пена.)* Наздраве. Да живей България! *(Пие.)*

Марко. Сега политиката настрана... Колчо, я посвири.

Колчо. Ако обичате. *(Вади разглобената флаута из джеба на пардесюто си.)*

Всички. Молим, молим.

Колчо *(като сглобява флаутата)*. Коя?

Кандов. «Травиата».

Х. Смион. А бе да беше оная влашката «Лино, Лино, вай де мине», дето завчера в кафенето я свирй... Ама и аз казвам — Кандовата.

Колчо засвирва къс от «Травиата» при общо внимание. Само Х. Смион с мимика към другите изказва възхищението си.

Колчо *(след няколко време спира)*. Знаете ли какво виждам сега? *(Пауза.)* Отгадайте.

Соколов *(усмихнат)*. Какво даваш, ако усетя?

Колчо. Давам астрономическия си телескоп.

Смях.

Соколов. Ето какво виждаш: виждаш червените бузи на Милка Тодоркина.

Колчо. Не е, аз тях пò мога да ги ухапя, а не да ги видя. *(Смях.)* Виждам, господа, една чаша вино, която ми се подава.

Марко. Пено, подай вино! *(Пена поднася вино на Колча.)*

Колчо. Извинете, аз си прося. Наздраве. *(Пие.)*

Х. Смион. Сега, Колчо, влашката. *(Чува се гръмотевица.)*

Мичо. Ще вали. *(Става.)* Хай да не ни завари дъждът.

Стават и другите и се разпрощават с Марка.

Марко *(на Мича и Х. Смион)*. Много здраве на

домашните. . . Сбогом, Кандов. . . Сбогом, докторе. Колчо, да си жив! *(Пуща му в джеба пари.)*

О с т а н а л и т е. Лека нощ. *(Излизат, изпращани от Марка.)*

М а р к о *(връща се, към синовете си)*. Хай прибирайте се да спите.

В дъното на двора изрухтяват керемиди. Кучето залайва.

П е н а *(уплашена тича насам)*. Хайдути, хайдути!

М а р к о. Какви хайдути мари? *(Гледа към дъното на двора. Децата уплашени се скриват в къщи.)*

П е н а. Човек от стряхата се прехвърли. *(Избягва.)*

М а р к о *(влиза в къщи и скоро излиза с пищов в ръката. Извръща се към стаята.)* Стойте всички вътре! *(Отива към дъното на двора. Там се сниша̀ва в дънера на едно дърво с насочен пищов към тъмния ъгъл при обора, дето някаква човешка сянка се вижда)*. Давранма! Кой си ти?

ЯВЛЕНИЕ 4

М а р к о и О г н я н о в

О г н я н о в *(ниско)*. Бай Марко!

М а р к о *(сочи пищова)*. Кой е тук?

О г н я н о в. Бай Марко, не се бойте, ваш човек съм. *(Приближава се по̀ на видело.)*

М а р к о. Кой си ти?

О г н я н о в. Синът на Маноля Кралѝчът, от Видин.

М а р к о. Не те познавам тука. Що чиниш тука?

О г н я н о в *(със снишен глас)*. Ще ти разкажа, бай Марко.

М а р к о. Аз не мога да те позная. Отде идеш?

О г н я н о в. Отдалеч.

М а р к о. Откъде далеч?

О г н я н о в. От Диарбекир. Аз избягах от Диарбекир.

М а р к о *(гледа го внимателно)*. Иванчо, ти ли си бе? Ти ли беше пратен на заточение? Аз те помня момченце. *(Озърта се.)* Сега няма никой. *(Нова гръмотевица.)*

О г н я н о в. Бай Марко, приеми ме тая нощ.

М а р к о. Добре, ти ще нощуваш тука, че буря иде. Утре ще видим.

О г н я н о в. Благодаря ви, бай Марко. Освен вас други не познавам тука. *(Идат насам.)*

М а р к о. Дума ли иска? Баща ти от мене няма по добър приятел. Бъди спокоен тука. . . Видя ли те някой?

О г н я н о в. Не, когато влязох, никого нямаше на улицата.

М а р к о *(усмихнато)*. Влезе? Та тъй ли се влазя бе, синко, през покрива, на юруш? Изгубил си си и феса. . . Не вреди. Бай Маноловия син ми е добър гостенин всякога, най-вече когато ми иде от толкова далечно място. Гладен ли си, Иванчо?

О г н я н о в. Благодаря, бай Марко, не съм гладен.

М а р к о. Не, ти трябва да хапнеш. Аз ще ида да умиря домашните, па пак ще дойда да си поговорим и да я нагласим. Хай бог да те поживи, какво щях да сторя? *(Сваля чакмака на пищова.)*

О г н я н о в. Прощавай, бай Марко, глупост страшна направих.

М а р к о *(въвожда го в обора)*. Стой тука, трай, доде се върна.

Огнянов влиза в обора. Марко иде насам.

ЯВЛЕНИЕ 5

М а р к о, М а р к о в а м а й к а, В а с и л и П е н а

М а р к о в а м а й к а *(излиза от къщи, безпокойно)*. Какво беше, Марко?

М а р к о. Няма нищо. Котка или куче е бутнало керемидите, а глупавата Пена нададе врява.

М а р к о в а м а й к а *(към Пена, която излиза от къщи)*. Пено мари, да ти опустеят зъркалите ! Уплаши ни. Скоро изведи децата да си пуснат вода на камък.

Марко. Хай вървете спете всички, аз ще ида да обиколя коня. *(На Василя, който се подава на вратата.)* Василе, тури пищова в кобура, па всички лягайте. *(Васил взима пищова и влиза. На вратнята се изтропва силно.)* Кой тропа тъй?

Маркова майка. Чува се гласът на онбашият.

Марко *(стреснат)*. Онбашият? *(Вратнята още по-силно се удря.)* И заптиета има там!. . . Защо идат?

Маркова майка. Викат, чуеш ли? Отвори им, Марко.

Марко *(уплашен, на себе си)*. Дали не са подушили Иванча? *(Хваща се смаян за главата и гледа към вратнята. Тя се тропа още по-яката. Чуват се и турски гласове. Гръмотевица пак.)*

Завеса

ВТОРА КАРТИНА

ОГНЯНОВ — ЕМЕКСИЗ ПЕХЛИВАН
СТОЯН — ТОПАЛ ХАСАН
МАРИЙКА

Бедна стаичка във воденица. В ъгъла чували с жито натрупани. Врати отдясно и отляво, и двете отворени. Две трикраки столчета. Навън силен дъжд с редки гръмотевици. Нощ. Една газева лампица свети на стената.

ЯВЛЕНИЕ 1

Огнянов, Стоян и Марийка

Огнянов *(влиза от дясната врата гологлав, цял измокрен и се озърта.)* Никой няма тука. Слава богу, че се намери тая воденица отворена. *(Ослушва се надясно.)* Тук е воденчарят. Приказва с някого. Иде. Да се скрия сега. *(Скрива се в тъмното място между чувалите и стената. Влизат Стоян и Марийка. Шумът от дъжда престава.)*

Стоян *(заключва вратата наляво)*. Виж, вятърът е отворил вратата. Добре, че запънахме колелото, а то пороят щеше да го строши. *(Озърта се.)* Марийке, па защо те прати майка ти тука? Да ти бера страха на тоя кър. Одеве пушки гърмяха нейде. Да те заведа в манастира? Но сега са затворили портата. Хай лягай си. *(Увива си цигара, па чатка с кремик на прахан и я запаля. Марийка си постила надясно чердже, прекръстя се и ляга.)*

Огнянов *(наднича. На себе си)*. Добър човек изглежда. Но нека заспи момичето, па тогава да му се покажа. *(Вратата се затропва.)*

Стоян *(извръща се и се ослушва)*. Кой ще е това? По турски се вика. . . Турци! *(Стои уплашен и в нерешителност. Ново тропане на вратата и след това кучешко джавкане.)* Авджии! Това е хрътката! Какво дирят тук тия проклетници? *(Вратата трещи от нови удари. Стоян, пребледнял, пресяга над чувалите, взима оттам една брадва, но внезапно поглежда спящата Марийка и в безнадеждност оставя брадвата на мястото ѝ. Вратата все се удря. Стоян завива хубаво Марийка, прекръстя се и отваря.)*

ЯВЛЕНИЕ 7

Влизат Емексиз Пехливан и Топал Хасан със силях и с пушки, прикачени на гърба въз ямурлуци и с ловджийски вулии.

Емексиз. Защо не отваряш, воденчаро? *(Сваля си мократа връхна дреха и я окачва. Същото прави и Топал Хасан.)*

Стоян. Заспали бяхме, аго, прощавай.

Огнянов поглежда крадешком от мястото си.

Емексиз *(сяда на столче)*. Ти сам ли си тука?

Стоян. Самичък. . . и детето спи там. *(В тоя миг Марийка в съня си се отвива и лицето ѝ се озарява добре от ламбата. Турците поглеждат Марийка и после се споглеждат знаменателно.)*

Емексиз. Чорбаджи, нам се пие. Стори труд и иди ни купи сто драма ракия.

Стоян *(уплашен)*. Аго, сега е среднощ и всички кръчми са затворени в града.

Топал Хасан *(сяда на столче)*. Иди, иди, за наша чест все ще се найде някой открит дюкян, още е доста рано. Ние искаме да ни почерпиш. Приятелство тъй се завързва.

Емексиз *(гледа пак към Марийка)*. Чорбаджи, ти си имал лепа девойка, машаллах. . . Разгеле тя да ни служи. . . Хайде иди за ракия, а ние ще пазим тука. . . *(Стоян не мърда. Става със заплашителен поглед.)* Ти познаваш Емексиз Пехливан кой е?

Стоян *(умолително)*. Агалар, смилете се за един болнав, със стари кокали човек. Капнал съм от работа днес, оставете ме да си легна. Не ми зачерняйте лицето.

Огнянов поглежда настръхнал.

Топал Хасан. Хайде, хайде, че сме жадни. *(Става.)* Много дрънкаш. Нали живееш на воденица. . . Върви за ракия. *(Тика го към вратата.)*

Стоян. Аз по това време не излазям никъде от воденицата. Оставете ме.

Емексиз *(с внезапен гняв)*. Вай, ханзър ериф! Зъби се, видиш ли?

Стоян. Пребийте ме, аз не оставям детето си само.

Емексиз. Топал Хасан, я изтласкай това куче навън, да не мърся ятагана си.

Топал Хасан се спуска въз Стояна, блъска го и го струполя при вратата. После го зарита и отваря вратата да го изтласка навън.

Стоян *(изправя се)*. Милост, милост! *(Емексиз изтегля ножа си. Марийка става и с писък се затича при баща си.)*

Емексиз *(яростно)*. Не щеш, а? *(Готви се да го удари.)*

Топал Хасан *(прави същото)*. Ти помниш ли брата си?

Стоян. Аман, смилете се, агалар! *(Прегръща главата на Марийка. Огнянов гледа с широко изпулени очи.)*

Емексиз. Не, дай да го вържем, Хасан ага, този стар воденчарски плъх. Като иска, нека да остане тука да гледа сеир. . . На такъв будала тъй се пада. Вземи онова въже оттам. . . Той ще стои вързан и когато дадем огън на воденицата, та да погледаме и ние сеир. Хазър сме мокри, та да се изсушим. *(И двамата блъсват Стояна до един стълп и вземат да го завърз-*

бай с въже, не обръщайки внимание на отчаяните му викове и молби.)

М а р и й к а *(отива на прага и вика)*. Олеле, елате на помощ!

Е м е к с и з *(дърпа я)*. Ти стой вътре, воденчарко! Ти ей сега ще ни потрябваш!. . .

С т о я н *(отчаяно вика)*. Аман, помогнете, хора! Няма ли кой? Марийке, ела мари!

М а р и й к а *(отчаяно обхваща баща си)*. Тате!

О г н я н о в *(в ужас)*. Ужасно!

Е м е к с и з. Хасан ага, заключи вратата. *(Хасан отива към вратата, а Емексиз хваща Марийка и я тегли. Тя и Стоян викат.)*

Огнянов пресяга, взема брадвата от чувалите, спуща се и забива острилото в тила на Емексизът, който грухнува. Топал Хасан се извръща и изпразва пищова си върху Огнянова. Дим изпълня стаята. Настава ръчна борба между Огнянов и Топал Хасан; душене, юмруци, хапене. И двамата падат до вратата отляво. Огнянов отгоре души Топал Хасана. Стоян успява да се развърже и му се притича на помощ. Сега и троицата се валят на земята с пъхтения и викове, като се скриват наполовина във вратата отляво. След малко Огнянов се изправя с кървав ятаган.

С т о я н *(запъхтян гледа безмълвно и смаян Огнянова.)* Господине, дай да ти целуна ръката. Додето съм жив, не ще мога да ти се отплатя.

О г н я н о в *(отдръпва си ръката)*. Няма нищо, приятелю. . . Успокой се.

С т о я н. Ти ме избави от смърт, ама и от още по-лошо нещо — дето не осрамотиха чедото ми и моите старини. . . Ти отде се намери тука?. . . И народът цял ще ти каже сполай. . . Знаеш ли ти тия кои са? *(Показва турците.)* Тия са, дето са разплакали дете в майка, дето е пропищяло всичко от зверщините им. Сега се отърва светът. Да си жив, синко.

О г н я н о в. Не направих много, дядо. Ние убихме двама, а такива зверове са хиляди и хиляди. Българския народ само тогава ще си отдъхне и заживее човешки, когато цял грабне топорите и изтреби тия душмани.

С т о я н. Прощавай, синко, ама ти кой си?

О г н я н о в. Ще ти разкажа после, дядо. Сега знай само, че съм българин, и добър българин.

С т о я н. Боже, опази, та не видя ли аз? Ти си народен човек, господине, и за такива братя аз душата си давам. *(Гледа сепнато към трупа на Топал Хасана, от който се видят само краката.)* Шава. Още е жив тоя проклетник! *(Яростно.)* Бясно куче, ти издяде душицата на брата ми в Карнарския хан, на огън го пече за пари! *(Грабва брадвата и отива до вратата, дето сече нещо.)*

О г н я н о в *(гледа към Стояна. На себе си)*. Сече. . . Отмъщение зверско, но оправдаемо и от бога, и от съвестта. Кръвожадност, но добра черта. Българинът пет века е бил овца — звяр да бъде е по-добре. Човеците уважават пръча повече от козата, кучето повече от пръча, защото има зъби, плътоядния сокол повече от кокошката, която му дава изящна гозба. Защо? Защото олицетворяват силата, която е правото и свободата. . . *(Гледа пак към Стояна; на себе си.)* Сече! Философията нека процъфтява: природата остая, каквато си е. . . Христос е казал: «Ако ти плеснат едната страна, дай и другата.» Това е божествено и се покланям. По обичам Мойсея, който дума: «Зъб за зъб, око за око.» Това е естествено и го следвам. Ето жестокият, свещеният принцип, на който трябва да положим борбата си с тираните. Да имаш милост към немилостивите е по-подло, отколкото да я просиш от тях. . .

С т о я н *(хвърля брадвата запъхтян)*. Господине, нека бог да наспори такива българи като тебе.

З а в е с а

ТРЕТА КАРТИНА

РАДА — ФРАНГОВ
КАКА ГИНКА — ВИКЕНТИЙ
ОГНЯНОВ — ПЕНЧО ЮРДАНОВ
СОКОЛОВ — ТРИ ЧЛЕНА ОЩЕ ОТ КОМИТЕТА
ПОП ДИМО

Радината стая скромно наредена. Миндер с възглавници до лявата стена. Една карта. Прозорци два в дъното. Между тях маса с книги. Врата отдясно, друга отляво.

ЯВЛЕНИЕ 1

Рада и кака Гинка

Гинка *(отворила вратата и гледа навън)*. Ах, дъждът пак заръси. *(Връща се.)* Ще почакам още. Ах, щях да забравя: Радке, дай ми препис от Ботевата песен. Аз знам само гласа ѝ и първите стихове. Колко е хубава!

Рада. Ще я поискам от Огнянова, той я има цяла.

Гинка *(гледа я дяволито)*. Кажи, обича ли те много?

Рада *(сконфузено)*. Ти пак за това ме питаш, како Гинке.

Гинка *(хваща я за раменете)*. Кажи, кажи, обича те много, нали?

Рада. Не знам колко ме обича той, но колкото аз го обичам. . .

Гинка. И Стефчов сега се пука от яд? Помниш, когато на изпита поиска да забърка ученичките ти, като им задаваше нарочно мъчни въпроси, и те се смутиха, а ти потъваше в земята. . .

Рада. Той си отмъщаваше, че отхвърлих умилкванията му. . .

Гинка. Да, а после Огнянов излезе и ги попита за същите неща с ясни въпроси и те всички отговориха. . . И ти светеше от радост. Ти още тогава го залюби, нали?

Рада. Тогава беше само благодарност. . . Аз го не познавах още. Но по-после, когато го назначиха за учител и го опознах добре, аз го залюбих. Три месеца оттогава, а ми се чини, че съм го любила цял живот. . . Това благородно и страдалческо лице, неговият глас, неговият умен поглед, дето тъй пронизва. . . Има нещо силно в него, како Гинке, което плаши и привлича. . . Ние жените, знайш, обичаме силните. . .

Гинка *(след мълчание)*. Чула ли си какво говорят за Огнянова?

Рада. Какво?

Гинка. Че бил бунтовник.

Рада. Лъжа! Тая клевета пръска Стефчов.

Гинка. Но тъй се шушне из града.

Рада. Стефчов, Стефчов, от завист. . . Той найнапред пусна слух, че Огнянов е шпионин, но никой като не повярва, сега го изкарва бунтовник, за да се отърве от него, да си отмъсти. . . Слушай, ако беше такъв Бойчо, той би ми казал, нали? Той не може да има от мене тайна. . . Аз му знам и душата. . . Ние толкова много сме си доверявали. . . Той е толкова искрен. . . Стефчов интригува и против мене. . . Гони и двама ни, черни ни, за да ни уволнят. . . Не се боим, България е широка — ще учителствуваме другаде, ще възпитаваме, за да създадем добри българи и българки. Той ме обича и аз го любя, не се боим от нищо.

Гинка *(съчувствено)*. Люби го, люби го, Радо, имаш право. . . Да бях и аз мома. . . Ох. аз не съм любила, сестро. Дадоха ме на Генка. Мъж ли е това? Необразован гайтанджия, простак. Че какво ми е, че е богат? За такава учена жена ли беше той? От политика не отбира, книга не отваря. Помисли си: не е чел даже «Райна Княгиня», ни «Геновева», която зная наизуст. Простак. Срам ме е, сестро, от хората. *(Изсмива се.)*

Завчера го пак бих: оставил песнопойката ми да я разкъса детето. *(Гледа към прозореца.)* Но дъждът престана. Сбогом. Задържах те. Иди при децата. *(От вратата.)* Па ми дохаждай по-често. И песнята... *(Излиза, изпратена от Рада.)*

Р а д а *(връща се, гледа из прозореца и тананика).*

Ох, майко, майко жалостна,
не плачи, майко, не жали,
че станах аз хайдутин,
хайдутин, майко, бунтовник.

(Гледа наляво.) Ох, какъв шум дигат моите птички. *(Излиза от лявата врата.)*

ЯВЛЕНИЕ 2

О г н я н о в и К а н д о в влизат отдясно.

К а н д о в *(държи книга в ръката)*. Радка има урок. Оставям й книгата. Сбогом, Огнянов. Предай й моите почитания. *(Тръгва надясно.)*

О г н я н о в. Имате ли известие от университета?

К а н д о в. След ланския бунт още не е отворен, но пишат ми, че има надежда да се отвори през априлия. Дано, че се измъчих.

О г н я н о в. Слушай, Кандов, остани тука.

К а н д о в. Една година ми остая да свърша. Не мога.

О г н я н о в. Ти мислиш за диплом, за обезпечение на поприще? Тука е сега попрището, и славно. Остани да работим.

К а н д о в. Казах ти, аз съм по принцип против вашата революция.

О г н я н о в. Лош принцип.

К а н д о в *(живо)*. Образовайте, образовайте народа по-напред. Подгответе почвата за семето на свободата. Веригите на невежеството, на духовното робство трябва да се счупят преди веригите на политическото робство. Първите са по-тежки.

О г н я н о в. Това е теорията на малодушните, Кандов.

К а н д о в. Не, това е моето честно, дълбоко убеждение. И когато се завърна от Русия, аз ще се посветя на тая задача. *(Натъртено.)* Про-све-ще-ние-то на на-ро-да. Там е спасението.

О г н я н о в. Ти си напуснал България още от дете и нейните тегла ти се струват като басня, та пейш тая песен. Тя е чорбаджийската песен за търпението. Жално. А България сега има нужда от светли умове, от решителни характери, за да подемат борбата, да поведат народа.

К а н д о в. Преждевременно е, Бойчо. Чрез това необмислено движение вие ще изложите народа на ужасни злочестини и ще спънете за дълго правилното му развитие... Ние впрочем няма да се убедим един други и напразно ще спорим пак. Сбогом. *(Излиза.)*

О г н я н о в. Да, ти няма да ме убедиш, приятелю, че не си от категорията на учените поплювковци, на кариеристите. *(Бие звънец.)* Рада пусна децата. *(Хваща се за челото.)* Сега... Трудни минути...

ЯВЛЕНИЕ 3

О г н я н о в и Р а д а

Р а д а *(влиза отляво)*. Ах, слава богу! *(Ръкува се с Огнянова.)* Два дена не те видях, Бойчо, два дена — два века. *(Дава му бузата си.)*

О г н я н о в. Два века и за мене, извинявай, Радке.

Р а д а. Не те извинявам... Бойчо, когато те няма, чини ми се... *(Сядат един до друг. Рада го хваща за ръка и го гледа любовно в очите.)* Ти си сериозен нещо?

О г н я н о в. Радке, искам да ти говоря нещо.

Р а д а *(безпокойно)*. Що има?

О г н я н о в. Радке, аз съм замислен върху нашата съдба...

Р а д а. Бойчо, каквато и да е, ще я делим, и други път съм ти казвала. С тебе навсякъде... Ако тука не можем занапред, другаде ще идем да учителствуваме, да работим за просвещението на народа... Тука ня-

кои те гледат накриво за твоите родолюбиви чувства. Би трябвало още повече да те ценят. Можем и да страдаме, и да гладуваме, но то е нищо, като сме заедно, като се любим. Ти си беден и аз бедна. Но щастието не е в богатството, а в любовта. Ние сме млади. . . Но какво ще ми кажеш?

Огнянов (*замислен-малко*). Радке, твоите нежни думи ме и радват, и мъчат. . .

Рада. Защо те мъчат?

Огнянов. За тебе. . . Аз те обичам безпределно. . . Но именно за това. . . (*Решително.*) Радке, ти ме не знайш кой съм.

Рада. Знам те, знам само едно, че си благороден човек, и това ми стига.

Огнянов (*стиска ѝ ръката*). Благодаря ти. У тебе има ангелска чиста душа, ти си нежна, в твоето сърце открих високи чувства. Но за да бъда благороден човек, както ти ме наричаш, аз съм длъжен да ти открия някои работи, които ти не знаеш. Отлагах тая изповед до днес. Не доверие, а решителност ми липсваше. Страхувах се да не изгубя любовта ти. Но това укриване ми тежеше на душата, като че правех нещо подло към тебе.

Рада (*става учудено*). Но какво има?

Огнянов (*става*). Знай, че аз съм един опасен революционер!

Рада. Ти?

Огнянов. Да, революционер. Аз готвя въстание тука.

Рада (*поразена*). Въстание?

Огнянов. За тая цел и приех бай Марковата покана да стана учител тука. И под тая маска аз работя тука за въстанието. Основах комитет и аз му съм председателят.

Рада (*смутено*). Въстание? Значи, вярно е, дето Стефчов. . .

Огнянов. Стефчов само брътви, но не знае нищо. Той би ме издал, да знаеше. Да, ние готвим въстание за напролет.

Рада (*още по-смутено*). Напролет.

Огнянов. Искам ти прошка, че те наскърбих. Ти мечтаеш за тихи семейни радости с мене, а аз отивам към бурно бъдеще. Виновен съм, че те държах досега в заблуждение. Аз не трябваше, аз нямах право да намесвам бурите на моя живот в твоето ясно небе. Но видях те и те обикнах. Аз не можах да надвия над сърцето си. Много бях страдал, Радо, и то бе жадно за топло участие, за нежни ласки. . . И при великия идеал за освобождението на отечеството там се въцари и твоя чаровен лик. И когато на любовта ми ти отговори с любов, душата ми плачеше, защото знаех, че нашата връзка е мимолетна, че пътищата ни бяха различни и че рано или късно тежка раздяла ни чака.

Рада (*закрива си лицето с ръце и стои неподвижна*).

Огнянов (*гледа я няколко време*). Това е моето бъдеще. Сега чуй и моето минало. То е по-страшно, ако не по-бурно. Желаеш ли да ме чуеш?

Рада (*с примрял глас*). Казвай, казвай.

Огнянов. Радке, знай, че аз бях пет години заточен в Диарбекир за политическо престъпление и аз избягах оттам.

Рада. Избяга от Диарбекир?

Огнянов. И моето сегашно име Бойчо Огнянов е лъжливо име. Аз съм Иван Кралйчът, осъдения в Русчук на вечно заточение в Диарбекир. Но слушай още. Първата вечер, когато дойдох в Подгорово, аз потърсих прибежище у бай Марка. Той ме прие добре и ме скри. Но скоро чух, че полицията тропа на вратнята му, помислих, че съм подушен, и за да не изложа тоя добър човек, избягах пак на улицата. Там ме гонѝ и гърмя въз мене нощната стража: но мракът и дъждът ми помогнаха да избягам невредим на кра и се скрих в Стояновата воденица. (*Бара си челото.*) Скоро там влязоха двама турци: Емексиз Пехливан и Топал Хасан. (*Тайнствено.*) И аз ги убих.

Рада (*поразена*). Ах!

Огнянов. Аз трябваше да ги убия, защото пред мене щяха да изнасилят момичето на Стояна, пред мене и пред него, когото свързаха. Да, аз извърших две убийства тука и мене, ако ме открият, ме очаква вече не Диарбекир, а въжето. Ти побледня? Да, ти имаш пред себе си един ужасен човек. . . Кажи откровено

Аз сам подписах сега присъдата си с тая изповед.

Р а д а *(стои с оборена глава, после внезапно се хвърля на врата му)*. Бойчо, ти си велик патриот! Обичам те, герою мой! *(Прегръщат се дълго, покъртени.)* Бойчо, с тебе навсякъде, и на живот, и на смърт.

О г н я н о в *(откъсва се)*. Мила Радке, скъпа дружке, която след България най-много обичам, благодаря ти. Ти се не уплаши от мене, ти ме не отхвърли. Сега, сгрян от твоята любов, аз се чувствувам силен подвиги да сторя, чудеса да извърша за великата цел, на която съм се посветил. Аз ти благодаря, Радке. Нашите сърца биели заедно за отечеството, душите ни били сродни. Сега любовта ми към тебе. . .

Р а д а *(предпазливо)*. Но за убийството на турците тука знаят ли и други освен воденчарина?

О г н я н о в. Само дякон Викентий, у чиято килия ме скри тогава Стоян, и доктор Соколов, който ми даде тескерето на някой си Бойчо Огнянов, та и аз взех това име. Соколов е сега подпредседател на комитета.

Р а д а. Бойте се да не подуши нещо Стефчов, той е близък на конака и те мрази, че сме приятели. Бойчо, ти миналата сряда, при скарване, му си ударил плесница в кафенето. Бъди предпазлив.

О г н я н о в *(навъсено)*. Аз на това турско мекере ще му счупя зъбите. . . Пускал е разни клюки. . .

Р а д а. А труповете на турците?

О г н я н о в. Хвърлихме ги в запустелия кладенец до Стояновата воденица и ги засипахме с камъни и земя. И тъй, видиш, преди да обявим революция, аз почнах вече кървавата борба с тираните. Борба, Радо, за борба дойдох тука от Азия. И цяла България работи сега за тая борба. Комитети никнат навред, апостоли кръстосват градове и села, оръжия се набавят тайно. Умове кипят, негодуването против тираните расте и България ще скокне като един човек, когато удари часът.

Р а д а. А аз почти не знаех нищо. Бойчо, сърдя ти се: ти си ме оставил чужда на това велико дело. Не отхвърляйте и моето слабо участие.

О г н я н о в. Твоята първа задача още отсега е

насочена, ти ще изработиш златния лев на знамето с думите «Свобода или смърть».

Р а д а *(радостно)*. Приемам! Знамето, което аз първа искам да развея в Подгорово. «Свобода или смърть!». . . Какъв велик идеал!

О г н я н о в *(гледа си часовника)*. Но ний ще имаме заседание у Соколова. *(Вратата се потропва.)* Свободно! Ах, ей го иде.

ЯВЛЕНИЕ 4

Горните и Соколов

С о к о л о в *(влиза)*. Добър ден. *(Ръкува се с Рада.)*

О г н я н о в. Докторе, представям ти новия ни другар по революцията. *(Сочи Рада.)* Левското знаме тя ще ушие.

С о к о л о в. Браво, възхитително! Радке, дай пак ръката. *(Стиска й сърдечно ръката.)*

Р а д а. Щастлива съм и горделива съм, докторе.

С о к о л о в. И другарите ще чуят с възторг това. *(Към Огнянова.)* Те са тука в читалището.

О г н я н о в. Няма нужда да ходим у вас. Заседанието да направим тука. Радке, позволяваш ли?

Р а д а. С най-голяма радост.

О г н я н о в *(на Соколова)*. Викай ги.

С о к о л о в *(тръгва; от вратата)*. Тук е и Пенчо Юрданов.

О г н я н о в. Дойде ли? Добре. Нека поп Димо вземе кръста от черквата. *(Соколов излиза.)*

Р а д а. Как, Пенчо Юрданов?

О г н я н о в. Ще го приемем за член. Горещ момък, горещ патриот, колкото баща му е калпав българин. Днес революцията печели с тебе и с него две нови млади сили. И всичко честно и идеално ще се стече под знамето на свободата. Жално, че Кандов още не иде при нас. Той е рекъл: наука, та наука. Той е против революцията. . .

Р а д а. Мили Бойчо. *(Целува го.)* Благодаря ти.

Оттеда начена нов живот за мене. Сега чувствувам, че заживявам със сърцето на България, че истински живея. И нищо няма да ни раздели, Бойчо, освен едната смърт.

ЯВЛЕНИЕ 5

Влизат Соколов, Франгов, Викентий и Пенчо Юрданов и трима още членове от комитета.

Огнянов. Радке, представям ти членовете на комитета.

Рада *(ръкува се усмихната с тях)*. Семейството, в което и аз влазям.

Франгов. Да живеете, госпожице.

Огнянов *(стиска ръката на Юрданова)*. Юрданов, братски привет. България има нужда от всичките си млади и идеални синове. *(Сядат всички.)*

Поп Димо *(влиза, държейки кръст)*. Благословен бог наш! *(Рада го посреща и иска да му целуне ръката, той си я отдръпва.)* Не ти, а аз трябва да целуна твоята ръка, гдето ще шие левското знаме. *(Оставя кръста на масата.)*

Вратата се потропва.

Огнянов *(стреснато)*. Кой ще бъде?

Поп Димо. Чувам гласа на Колча.

Огнянов. Отвори му. Той е наш човек.

Колчо *(влиза весело, тананикайки песента «Кой ти купи коланчето». Спира се.)* Тук събрание има. Побърках ви?

Соколов. Не, Колчо, комитета е.

Колчо. Извинявайте. *(Иска да излезе.)*

Огнянов. Не, стой, ти не си чужд.

Колчо. Господин председателю, аз съм слепец. Но ако господ ме е лишил от зрение, дал ми е добро българско сърце. Ако мога да бъда в нещо полезен на великото дело. . .

Огнянов. Благодарим, бай Колчо, но какво имаме право да искаме от тебе?

Колчо. С оръжие не мога да ви служа; но оръжие ви трябва?

Поп Димо. О, то най-много трябва сега!

Колчо. А за да се достави то, трябват пари и всеки е длъжен да даде своята лепта, тъй ли? И аз ще дам моята. . . парсите от флаутата.

Соколов *(живо)*. Но как, ти си даваш залъка!

Колчо. Нищо. Имам отдеази. А това е за отечеството. . . Една капка в морето. . .

Огнянов *(покъртен)*. Бай Колчо, стискам ти ръката. Нямаме право да ти откажем, щом е за България.

Всичките го поздравляват.

Колчо. Защо, господа? Аз един малък дълг. . . като българин. . .

Рада *(стиска му ръката приветливо)*. Браво!

Огнянов. Откривам заседанието, господа, и най-напред предлагам да приемем за член в комитета Пенча Юрданов.

Всички *(с висок глас)*. Прието! *(Ръкоплещят.)*

Пенчо Юрданов *(става, покъртен)*. Благодаря ви.

Огнянов. Господин Юрданов, да положите сега узаконената революционна клетва.

Поп Димо става и си туря патрахила. Всички стават и свалят фесове. Огнянов гужда камата си на масата.

Поп Димо *(взима меча и кръста и ги държи кръстосани пред Юрданова)*. Помни, Юрданов, това е велико тайнство. Ти се кълнеш пред бога и пред България, че ще живееш и ще умреш за нея. Думай подир мене сега. *(Произнася натъртено и бавно думите на клетвата, които и Юрданов с висок глас повтаря.)* «Заклевам се в свещений кръст. . . на който Христос умря за човечеството. . . и в тоя остър меч, единствено упование на поробените народи. . . *(завесата се заспуща бавно)*, че отдавам силите си, кръвта си, живота си на България. . . на борбата за нейното освобождение. . . и че ще изпълнявам свято. . . *(Завесата съвсем пада.)*

Завеса

ЧЕТВЪРТА КАРТИНА

ВИКЕНТИЙ
ОГНЯНОВ
ОТЕЦ ИЕРОТЕЙ

Килията на отец Иеротея. Миндер: Запалено кандило пред иконостаса. Долап на едната стена. Врата отдясно. Нощ. Викентий стои пред вратата, която се чука.

ЯВЛЕНИЕ 1

Викентий. Свободно! *(Вратата се отваря и влиза Огнянов, покрит със сняг.)* А, ти ли си, Бойчо?

Огнянов. Добър вечер. *(Ръкуват се.)*

Викентий. Какво те гони насам по тоя необикновен час? В тоя сняг?

Огнянов. Важно нещо. *(Отърсва си снега.)*

Викентий *(безпокойно)*. Някаква опасност?

Огнянов. Бъди спокоен, сега ти не прося прибежище, както преди пет месеца, а друга една услуга— не за мене, а за делото: един подвиг ще ти искам.

Викентий. Казвай!

Огнянов. Отец Иеротей де е?

Викентий. Отиде в черква на полунощно бдение, както винаги по това време.

Огнянов. И аз тъй мислех, не съм се излъгал. Подирих те в твоята килия, но ми казаха, че си в килията на дяда Иеротея.

Викентий. Да, свещта ми догоря и аз дойдох тука да взема от неговите свещи, за да допиша писмата, с които ме натовари комитетът.

Огнянов. Ще се забави ли дядо Иеротей много?

Викентий. Обикновено се бави час, час и половина, това му е правило. Защо питаш?

Огнянов. Ти знаеш де му стоят жълтиците?

Викентий. Да. Защо?

Огнянов. Седни да ти кажа. *(Викентий сяда до него на миндера.)* Пушките пристигнаха. Трябва да внесем още тая нощ за тях двеста лири, остатъкът. Това е необходимо. Човекът бърза, отива си. Аз ида за това.

Викентий *(в недоумение)*. Е?

Огнянов. Отец Иеротей е богат. Трябва да ги вземем от него тия пари.

Викентий *(става)*. Как? От него да ги искаме?

Огнянов. Аз не казах това, той няма да ги даде сам. *(Става.)*

Викентий. Ами?

Огнянов. Казах ти: да ги вземем.

Викентий *(поразен)*. Да ги откраднем сиреч?

Огнянов. Да. Нему не трябват пари, а на народното дело са необходими. Трябва да ги вземем или откраднем, както щеш, кажи.

Викентий. Как, Огнянов, кражба?

Огнянов. Да. *(Натъртено.)* Кражба свещена.

Викентий *(замислил се няколко време с наведена глава)*.

Огнянов. Какво мислиш, отче Викентие?

Викентий. Ти ме съветваш нещо невъзможно. Аз не мога да се реша да окрам като разбойник сродника си и покровителя си. Това е безчестно, господин Огнянов.

Огнянов. Освобождението на България безчестно дело ли е?

Викентий. Не, честно.

Огнянов. Тогава и средствата, които му служат, са честни.

Викентий *(в мъчително недоумение си търка челото)*. Но представи си, аз трябва да окрам благодетеля си, на чиито средства живея и се уча тука, който ме обича като син и ми се поверява напълно; аз трябва да обера един благороден старец, още и родолюбец, и душата ми се възмущава. Тури се на мое място и ще разбереш колко тая кражба е безбожна.

Викентий *(мисли)*. По-добре да го помолим, може да даде.

Огнянов. Отец Иеротей е калугер и пари лесно не дава.

Викентий. Да го помолим. Кой знай, може да извади да даде.

Огнянов. За да го помолим, трябва да му разправим всичката работа, а той е близък на чорбаджи Юрдана. Когато слазя в града, при него отива. После, аз знам, че няма да даде, само ще изгубим скъпото време. Бързай, Викентие.

Викентий. Но това е ужасно. Как ще го гледам утре в очите? И когато открие, че липсват парите— а това непременно ще бъде, — той мене ще подозре, той знае, че само аз му знам парите де са.

Огнянов. Ти няма да чакаш да те подозира, нито да го гледаш в очите като осъден.

Викентий *(смаян)*. Как, ти ще ме съветваш да бягам подир това?

Огнянов. Напротив, ти още утре трябва да коленичиш пред него и да му се изповядаш. Ако е благороден и родолюбив старец, както го представяш, той ще ти прости. И аз вярвам, че по-лесно ще му бъде да прежали парите си, когато ги изгуби, отколкото сега, когато зеленясват в ковчега му. *(Викентий стои дълбоко замислен, стискайки с две ръце главата си.)* Решаваш ли, Викентие?

Викентий *(след мъчително колебание)*. Но мъчно нещо бе, брате.

Огнянов. Като се реши, лесно е.

Викентий. Но аз не съм крал!

Огнянов. И аз не бях убивал. Но когато стана нужда, убих двама души като две мишки. И забележи, че аз имах два въоръжени звяра пред себе си.

Викентий. Именно, твоето е било по-лесно: ти си имал два злодея пред себе си, а аз имам един благороден, един беззащитен старец, който ми се доверява като на себе си.

Огнянов. Та и ти няма да го закачиш с пръст. Решавай, дор е време. «Време иде, време бежи, мигове са крилати!» — казва Раковски. Ѝà, вземи пример

Раковски: той обра Киприановския манастир в Бесарабия, в който гостуваше, за да устрои легията си. . . Имай кураж, Викентие, Огнянов няма да ти съветва подлости.

Викентий. Ох, чакай да се съвзема. *(Сяда и подпира глава с ръце. Огнянов мълчаливо го гледа и чака. Викентий става решително.)* Добре!

Огнянов. Браво! *(Стиска му ръката.)*

Викентий. Иди си оттука, чакай ме в килията ми.

Огнянов *(става)*. И без никакво колебание вече! *(Тръгва, па се спира.)* Чакай, нà ти моята кама.

Викентий. Защо ми е?

Огнянов. Кой знай, може да потрябва. . .

Викентий. Как? Да убивам?

Огнянов. Оръжието дава сърце. Ако щеш, да остана тука?

Викентий. Не те ща, кръвнико, остави ме.

Огнянов *(ухилен)*. Не боиш ли се сега от грях?

Викентий *(усмихнат)*. Ако има кражба свещена, има и грях праведен.

Огнянов. Това е катехизисът на новото християнско учение, което учи революцията — и то е поправо.

Викентий *(ухилен)*. В ада ще узнаем това. Чакай ме у мене.

Огнянов. Добра сполука! *(Излиза.)*

ЯВЛЕНИЕ 2

Викентий *(стои няколко време замислен, обзет от силна душевна борба. После отива до миндера, изважда изпод него един ключ. Стои пак в нерешителност. Отива и отключва долапа, изтегля едно сандъче, обковано с желеа, и го поставя на пода. После отива пак при долапа, откачва от стената му друг ключ, приближава до ковчега и предпазливо завърта ключа в дупката му. Дига капака, запаля вощеница от иконостаса и коленичи пред отворения ковчег. Бърка и изважда една кесия)*. Тука са сребърните пари. *(Туря кесията пак вътре. Вади друга кесия.)* Това са ситните пари.

Златото е в зелената кесия. *(Бърка пак в ковчега и изважда зелена кесия.)* Тази е! *(Развързва я, изсипва част от нея и захваща да брои жълтиците.)* Двеста лири! *(Гледа ги.)* Ето за кое нещо стават най-страшни престъпления и човек през целия си живот се бие да си го достави... Ето е какво може да се купи цял свят! За спасението на България то пак трябва, не стига кръв и хиляди човешки жертви! *(Загребва с шепа жълтиците, за да ги сипе в джеба си.)*

ЯВЛЕНИЕ 3

Иеротей влиза из вратата тихо, пристъпва бавно към Викентия, който прибира жълтиците, и застава безмълвен над главата му. Викентий се сепва и се извръща.
Като вижда отца Иеротея, остая втрещен.

Иеротей. Не се смущавай, Викентие!

Викентий *(коленичи)*.

Иеротей *(с благ и тих глас)*. Чадо, да вярвам ли очите си?

Викентий. Простете ме! *(Дига словените си ръце умолително.)*

Иеротей *(няколко време стои и го гледа)*. Дяконе Викентие, откога окаяний сатана е влезнал в душата ти? Откога тая алчност за злато и грабителство? Боже, Исусе Христе, прости мене грешнаго. *(Кръсти се.)* Стани, дяконе Викентие!

Викентий *(става с наведена покорно глава)*.

Иеротей. Кажи ми, защо влезе тука яко тат нощний?

Викентий. Простете, простете! Съгреших, отче Иеротее.

Иеротей. Чадо, бог да те прости. Ти си уловил нечестивий път; чадо, ти отиваш в гибел вечная и в погубление телесно и душевно. Кой те научи на тоя смертний грях?

Викентий. Отче, прости ме. Аз не за мене си извадих тия пари.

Иеротей. За кого се помами на тая съблазън, Викентие?

Викентий. За народното дело, отче.

Иеротей *(гледа го зачудено)*. Какво народно дело?

Викентий. За българското въстание, което готвим сега. Трябват пари за оръжието... и аз дръзнах да посегна на твоите пари.

Иеротей *(гледа го удивен, със светнал поглед)*. Право ли казваш, дяконе?

Огнянов поглежда от отзиналата врата, твърде учуден, после се затуля.

Викентий. Самата истина, отче, заклевам се в светата кръв божия и в България: за обща потреба вземах тия пари.

Иеротей *(гледа го покъртен)*. Та защо ми не поиска, чадо? Та дали аз не обичам България? Ето днеска или утре вишният ще ми прибере грешната душа. Кому ще оставя всичко, каквото имам? Мои наследници сте вие, младенците български. Ний, старите, не отбирахме и не можехме. Бог великий дано вам помогне да избавите християните от проклетия род агарянски... Що ме гледаш? Не вярваш ли? *(Навожда се и вади из ковчега един тефтер, разтваря го с трепереши ръце и го дава на Викентия.)* Чети тука, чадо. Сега няма да крия. Боже, прости ме.

Викентий *(чете с разтреперан глас)*. «1865 лето, февруария 5. Пратих на негово благородие господина господина Мировича в Одеса град 200 отомански лири за три момчета болгарчета, да следуват ученнето си. 1867 лето, септемврия 8. Пратих на негово благородие господина господина Даневича в Габрово 120 отомански лири за четири момчета болгарчета, за да следуват ученнето си. 1870 лето, августос 1. Пратих на негово благородие господина Филипа Дамиянов в Пловдив 120 отомански лири за три момчета болгарчета, за да следуват ученнето си. 1872, май 20. Пратих на...»

Иеротей. Стига! *(Наплюнчва си пръста и отваря на друго място тефтера)*. Чети тука.

Викентий. «Да се знае. В малката морава кесия 600 лири отомански. Тие монети да будат за иеро-

дякона Викентия от град Карлово, за да иде догодина да следва богословското си учение в Киев,за полза на Болгария.» *(Дълбоко покъртен.)* Отче Иеротее!

Иеротей *(взима тефтера и го туря в ковчега)*. Ти ме принуди да ти разкрия тия работи, аз бях си обещал тайно да остане, каквото върша — бог е казал: «Каквото прави дясната ръка, да не знае лявата.» *(Огнянов пак поглежда.)*

Викентий *(целува му благоговейно ръката, па си отрива сълзите)*.

Иеротей. Чадо, утеши се, бог прощава кающаго ся. Желанието твое било добро и похвално. Всеведущий бог види. . . Ела, кажи сега колко пари трябват за оръжието?

Викентий. Двеста лири. Отче Иеротее, вие сте светец, вашето име трябва да остане безсмъртно!

Иеротей. Не сквернословяй, сине мой. Вземи, колкото пари са нужни, и потребисайте ги, както ви е научил господ, за избавление на Болгария. Аз ви благославям. Ако потрябват още, искайте. А колкото за твоите пари. . .

Викентий. Отче Иеротее, аз ви благодаря горещо за великодушието, за голямото ви благодеяние. Но нямам вече право да се ползувам от него. Аз не искам да оставя България. Аз ще се боря и умра за свободата ѝ. Аз видях сега пример на родолюбие от вас.

Иеротей. Дяконе Викентие! Добре, синко, послугувай на България, като му е времето. А твоите уречени пари пак са твои, не се грижи. Само ще ги предам на по-здраво място: всичките крадци не са ангели незлобиви като тебе. Па кога умра, помени ме.

ЯВЛЕНИЕ 4

Горните и Огнянов

Огнянов *(влиза. Иеротей се извръща и го гледа учудено)*.

Викентий. Дядо Иеротее *(сочи Огнянова)*, пред-

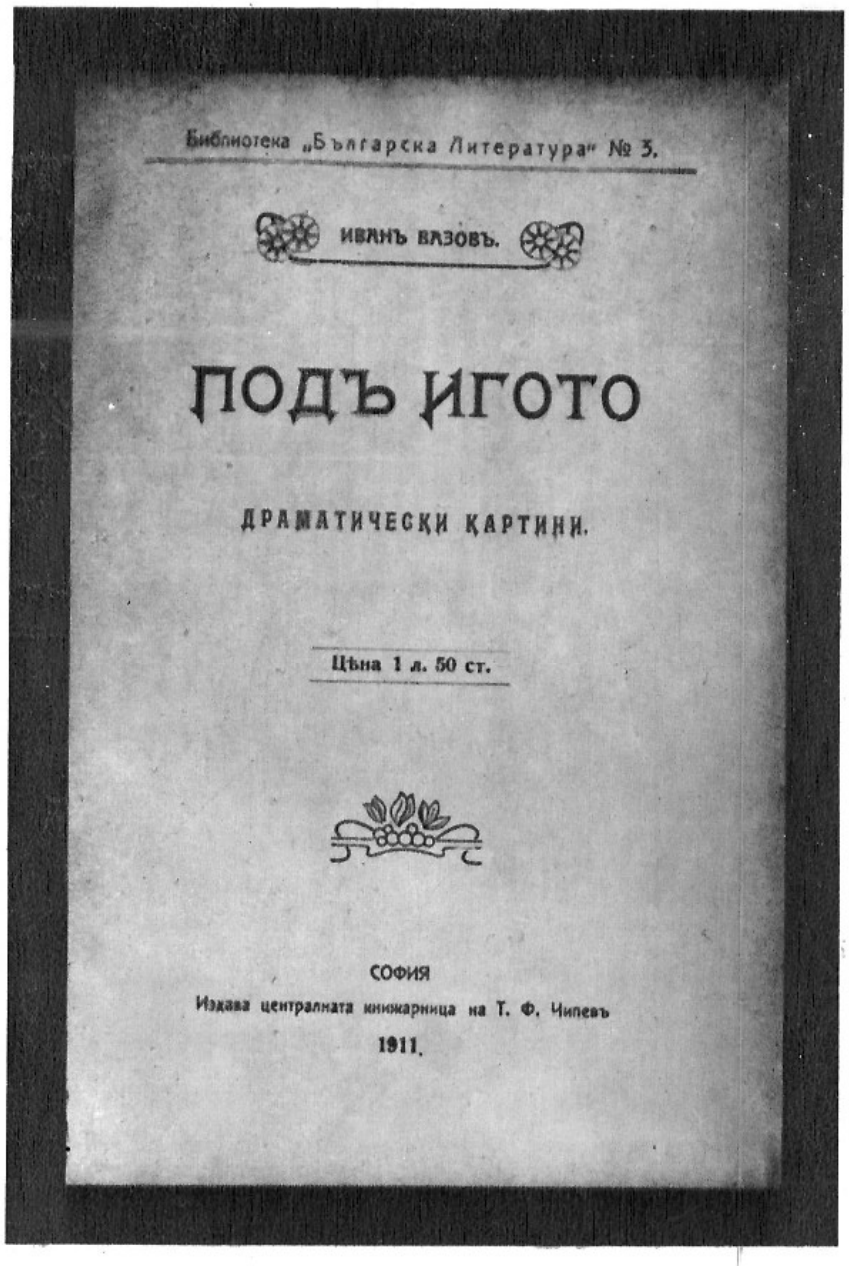

Титулна страница на „Под игото", драматически картини, 1911 г.

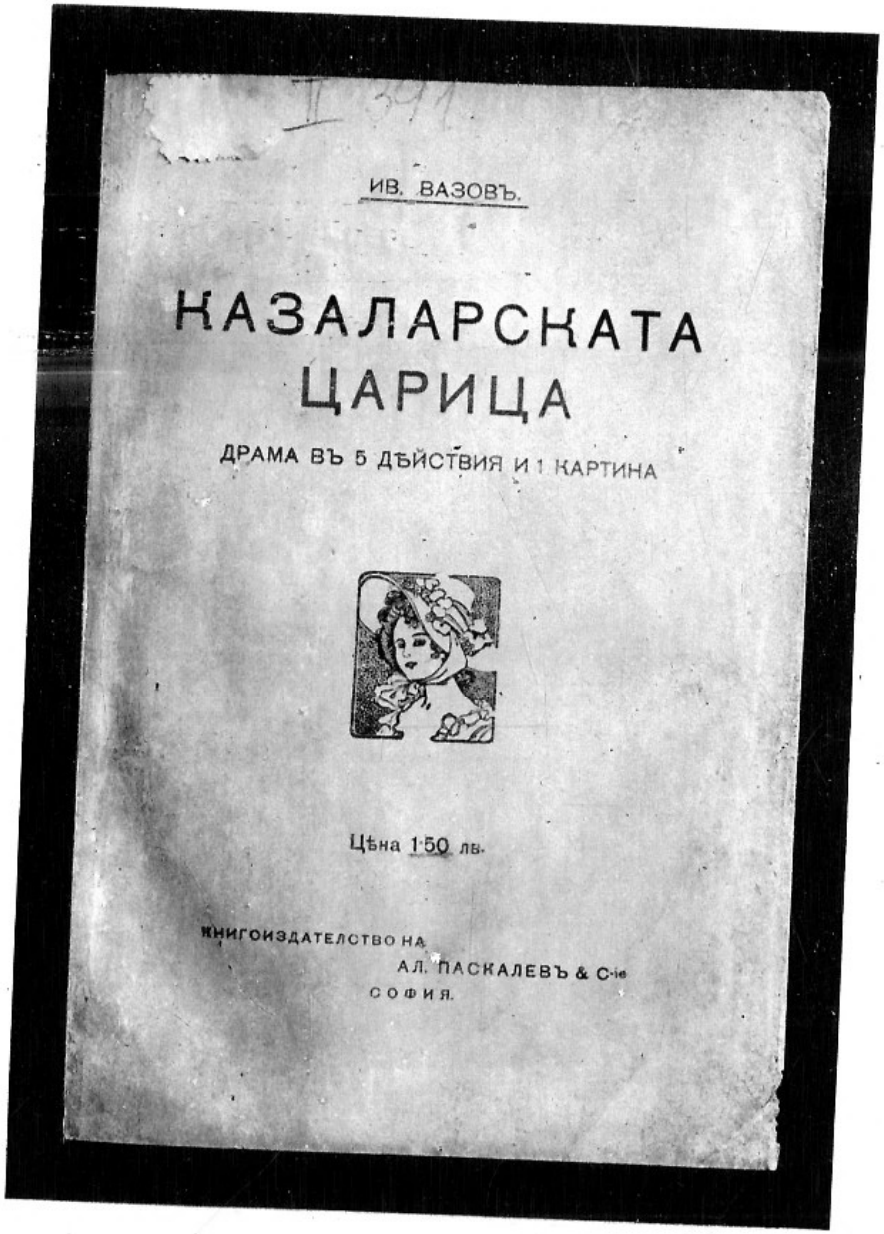

Корица на драмата „Казаларската царица“

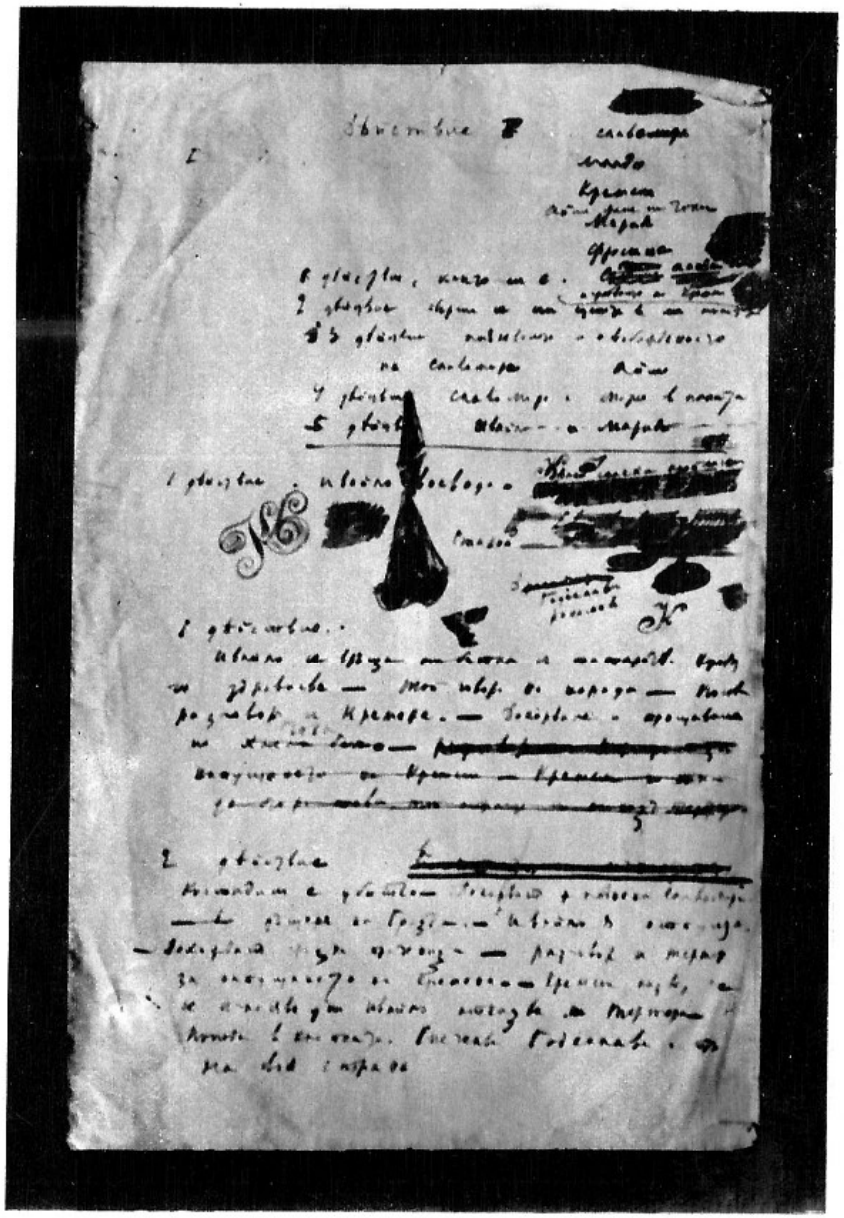

План за драмата „Ивайло“, ръкопис на автора.
Пази се в музей „Иван Вазов“, София

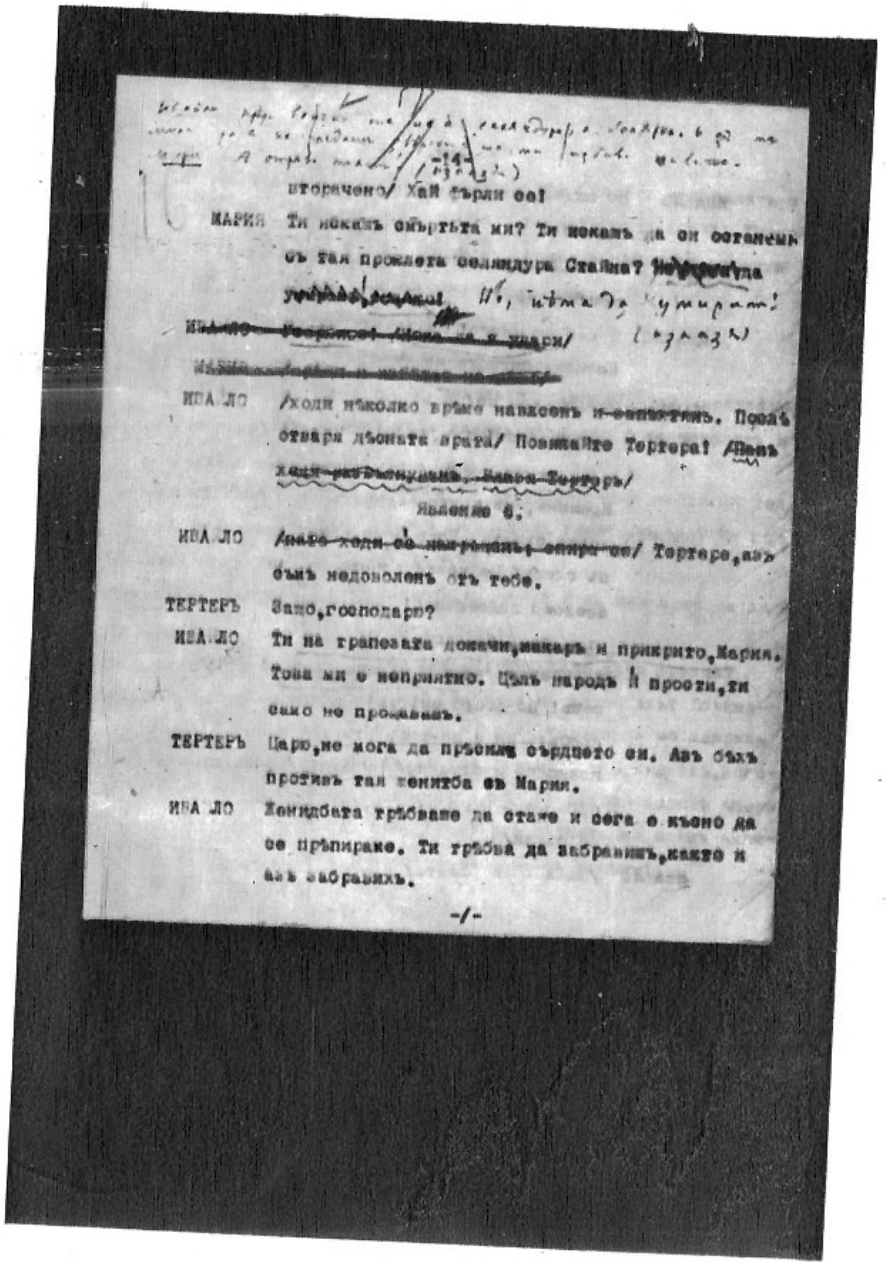

-14-

вторачено/ Хай върви си!

МАРИЯ Ти искаш смъртьта ми? Ти искаш да си останеш
със тая проклета скелиндура Стайна? [illegible]
[illegible]

[illegible]

ИВАЙЛО /ходи няколко време навънсен и [illegible]. После
отваря дъсчените врата/ Повтайте Тертера! /Цял
хаос настъпилъ. Влиза Тертеръ/

Явление 6.

ИВАЙЛО /Марш ходи си [illegible]/ Тертере, аз
съмъ недоволенъ отъ тебе.

ТЕРТЕРЪ Защо, господарю?

ИВАЙЛО Ти на трапезата докачи, макаръ и прикрито, Мария.
Това ми е неприятно. Цълъ народъ й прости, ти
само не прощавашъ.

ТЕРТЕРЪ Царю, не мога да пръсна сърдцето си. Азъ съмъ
противъ тая женитба съ Мария.

ИВАЙЛО Женидбата трябваше да стане и сега е късно да
се пръпираме. Ти трябва да забравишъ, както и
азъ забравихъ.

-/-

Откъс от драмата „Ивайло“, машинописен текст, поправян от автора
Пази се в музей „Иван Вазов“

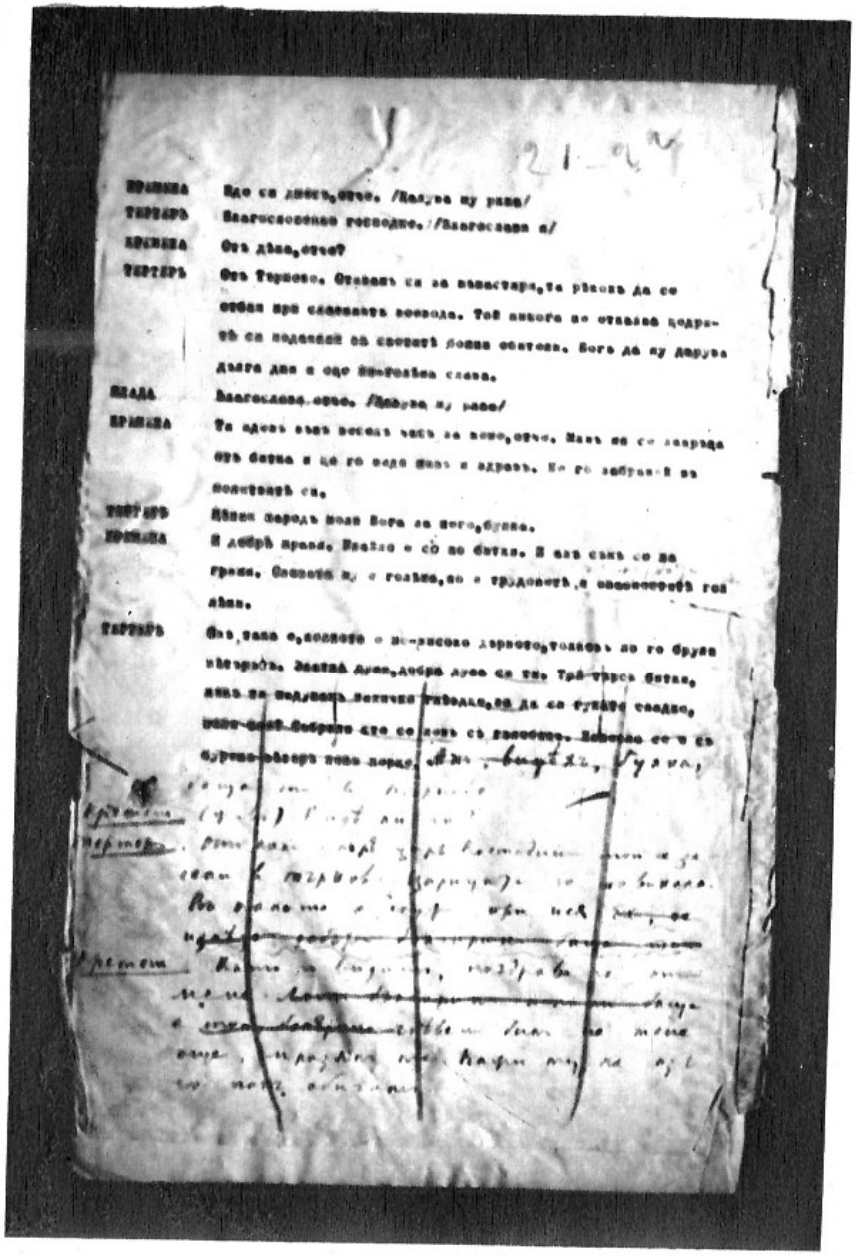

ПРИЯМКА Ядо си дивенъ, отче. /Цалува му ръка/

ТЕРТЕРЪ Благословенно господине. /Благославя я/

ПРИЯМКА Отъ дъно, отче?

ТЕРТЕРЪ Отъ Търново. Отивамъ си за вавастара, та рѣшихъ да се
отбия при славнаятъ воевода. Той никого не отпъжда щедро-
тъ си подаенай на свитата дошла отъ[illegible]. Богъ да му дарува
дълги дни и още повече слава.

ЯЛАДА Благослови, отче. /Цалува му ръка/

ПРИЯМКА Та одеве още весела чакъ ли вино, отче. Нали не си говорда
отъ битка и ще го още пиян и здравъ. Но го забрави и ти
помогнаятъ си.

ТЕРТЕРЪ Цѣлъ народъ воля Богъ за него, дума.

ПРИЯМКА И добрѣ прави. Ивайло е сѣ по битки. И азъ съмъ съ не-
гриж. Свикнахъ и с голѣма, но с трудолюбъ с овощарството гол
дъно.

ТЕРТЕРЪ Ба, тамо е, всѣкого с [illegible] дърводо, толкозъ по го друго
[illegible]. Знатна дума, добра дума са тия Три-трава битак,
дано да сполучатъ [illegible], да се сгушатъ сходно,
[illegible] добрѣло като се [illegible] с [illegible].

Саморъчни поправки на Вазов върху ръкописа на драмата „Престолът“

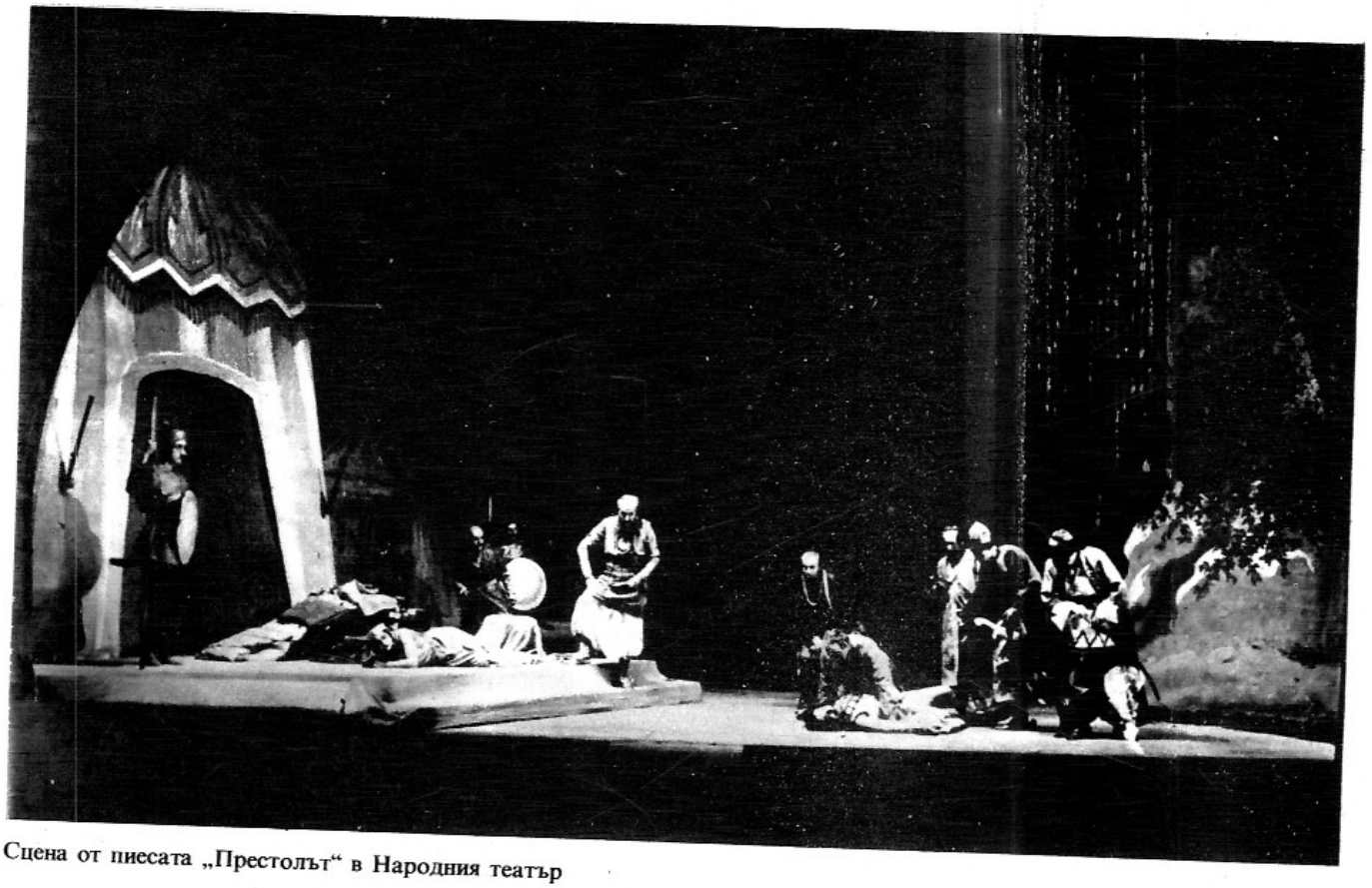

Сцена от пиесата „Престолът“ в Народния театър

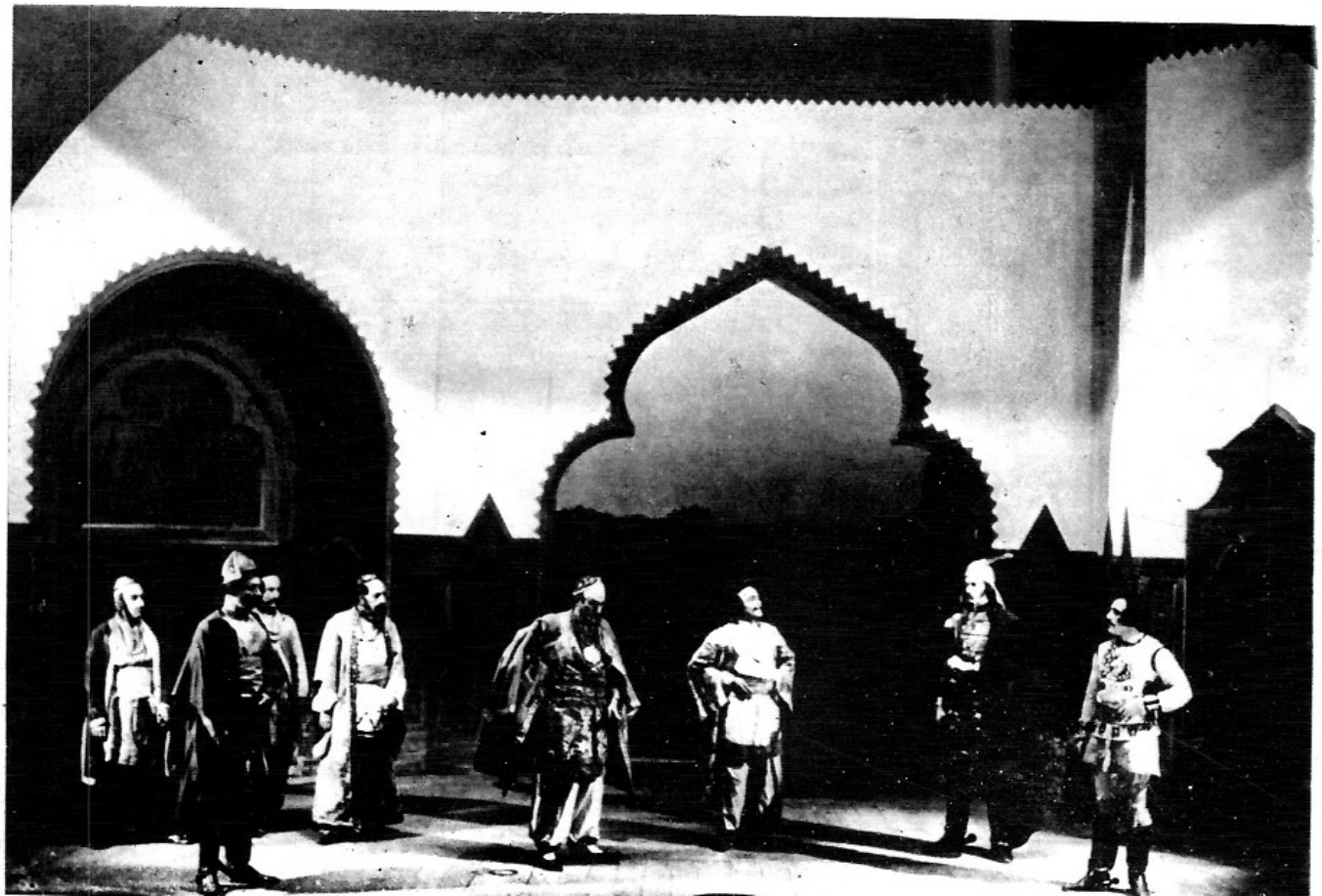

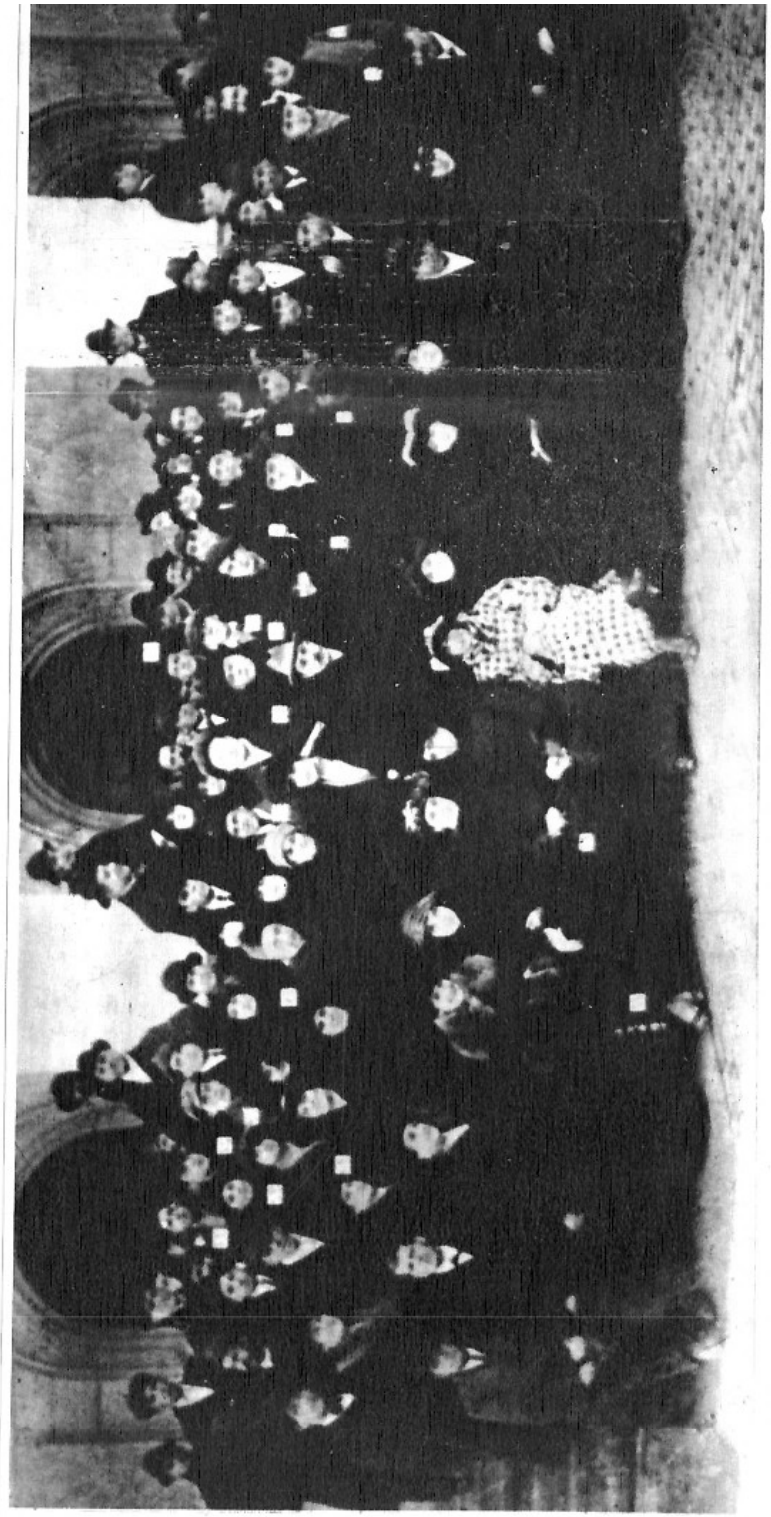

Гостуване на МХАТ в София. Снимка пред Народния театър

ставям ви председателя на нашия революционен комитет.

Огнянов (*навежда глава ниско пред Иеротея*). Великий старецо, благослови ме!

Иеротей (*благославяйки го*). Нека бог простре десницата си над вас и над Болгария.

Завеса

ПЕТА КАРТИНА

ЮРДАН	СТЕФЧОВ
ТАНА	ДУМАНОВ
КАКА ГИНКА	РАДА
ГЕНКО	БЕЯТ
Х. СМИОН	КАНДОВ
МИХАЛАКИ	ОНБАШИЯТ
ЖЕНА МУ	СЛУГА

Широка светла стая в Юрдановата къща. Миндери два, покрити с хубави пъстри килими. На едната стена портрета на султан Абдул Азиса и чибуци, наредени хоризонтално. Два прозореца с бели завеси; голямо огледало. В ъгъла долап и до него маса с покривка, въз която стоят два цветарника и други неща. Столове до стената в дъното. Една врата в дъното, друга отдясно. Юрдан, пушейки чибук, Стефчов, Михалаки и хаджи Смион с цигари в ръка седят на левия миндер; на десния седят Тана, Михалакица и кака Гинка. Генко Гинкин седи на стол смирено. На друг стол Колчо свири с флаутата «Дойна». След малко спира и взима да си сглобява флаутата.

ЯВЛЕНИЕ 1

Юрдан. Да си жив, благодарим ти. *(Развързва кесията си.)*

Х. Смион. Браво, Колчо, ти си един майстор челяк. . .

Колчо. В мене има три челяка, бай хаджи: Колчо, Голчо и Кьорчо. *(Смях.)* Но аз да вървя. *(Става.)* Искам да видя Пенча. *(Юрдан му пуща пари в ръката.)*

Благодаря. . . Хъ, да, господа и госпожи, дайте и вие по нещо тука. *(Напипва една пепелница на масата и я протяга.)* Каквото ви се откъсне от сърце. *(Всичките останали пущат там по един гологан.)* Това събирам не за мене си, а за една майка.

Михалаки. За някоя сиромахкиня?

Колчо. Не, за една робиня. *(Изсипва парите в джеба си.)* Мерси, сбогом. *(Излиза, изпращан от Генка.)*

Михалаки. От няколко време в кафенето все ва тая жена събира милостиня.

Юрдан. Но коя ще бъде тя?

Михалаки. Не обажда. Кандов я знаел, но и той не обажда името ѝ.

Юрдан *(на Михалакя)*. Какво се е случило вчера в Кандова?

Генко *(сочи на масата)*. Колчо си забрави флаутото. *(Гинка му прави знак да мълчи.)*

Михалаки. Изпатил си хубаво. Онбашият ритнал баща му и го наблъскал в барата, защото си поискал една вересия от него. Кандовчето се ядосало, озъбило се на онбашият и той — вземе, та го хвърли в дранголника. И Кандовчето спа тая нощ там.

Юрдан. Да се не зъби пък. *(Пуши намръщен.)*

Х. Смион. Да, обича да се зъби.

Михалаки. Нали щеше да се връща в Русия лани?

Стефчов. Останал по нямане средства. Ще търси място за учител. *(Към Юрдана.)* Та ви говорех одеве за Огнянова. Откак е в Подгорово учител тоя господин, в града се насади революционен дух. А това убива добрите чувства у младежите, прави ги безделници или ги завожда на въжето.

Х. Смион. Право.

Стефчов. Развращава и децата в училището. Преподава например аритметика или география, па изведнаж мине в българската история, заговори им за цар Крума, за Асена, за Симеона, за българското царство. . .

Юрдан. Ключ, ключ на това училище!

Кака Гинка *(която приказва ниско с Михалакица, внезапно се изсмива. Х. Смион се също изсмива.)*

Юрдан. Хаджи, защо се смееш?

Х. Смион. Че знам ли, разсмя ме Гинка.

Стефчов *(поверително)*. Той основал и революционен комитет тука.

Юрдан *(сърдито)*. Вагабонтинът! Тоя човек ще запали града, то и така сме взети на око от турците, откак Емексизът и Топал Хасан пропаднаха в нашия град.

Х. Смион. Пропаднали тъкмо на Илинден, когато полицията влиза у бай Марка да търси хайдути. Лошо. *(Пуши усилено.)*

Юрдан *(на Стефчова)*. Та комитет, а? Кои били там?

Стефчов. Някои от учителите.

Юрдан. Ключ на това училище. Други?

Стефчов. Чух за поп Дима.

Юрдан. То е едно на ръка. Този пияница е повече за харамия, а не за поп.

Стефчов. Казват, бил и Панов, кундураджият.

Юрдан. Този чапкънин? Тоз палисвят?

Стефчов. Да, също и доктор Соколов.

Юрдан. Соколов си е роден бунтовник. Нали у него преспиваше оня маскара Левски?

Михалаки. Още лани в един разговор с него познах на кой ум слугува. Той плачеше, че нямало у нас един Любобратич. *(Юрдан и Стефчов си приказват ниско.)*

Тана. Мари какъв е тоя Любобратич?

Генко. Любобратич ли? Любобратич е...

Кака Гинка *(на Генка)*. Тс... Войвода на херцеговците, мамо. Ха, да имаме един Любобратич, аз му ставам байрактарка. Па ще ходим да сечем зелките.

Х. Смион. Ха, да имаме Любобратич, то друга работа. Тогава и аз минувам под неговата команда. *(Вади си кърпата.)*

Юрдан *(изглежда ги строго)*. Такива работи, Гино, и на шега не бива да се говорят... Хаджи, ти приказваш на лапавица.

Михалаки. Замътило се е... Сега малко и голямо все за това... И песните вече — няма «ох» и «ах», «Изгори ме, изсуши ме», ами все бунтовнишки.

Младежите — подири ги: все на манастирската ливада: бау-бум, бау-бум. Цял ден с пушките се обучават на мерене. *(Тайнствено.)* Сега търговията е съвсем запряла. Само оръжия се търсят. Всичкия куршум и барут се е изпродал. Бучакчийниците деня и нощя само ятагани и ками коват. Това барутливо време ще измъти нещо.

Стефчов. И това все, откак Огнянов е тука.

Юрдан. Спят ли турците, джанъм, да хванат този харсъзин да го турят на мястото му?

Кака Гинка *(ниско на майка си)*. Сега, като господин Огнянов е народен българин, да вземем да го разкъсаме. Напротив, още повече е достоен.

Тана. Ти по-добре гледай си хурката.

Кака Гинка. Аз не съм простакиня, не преда на хурка.

Х. Смион. Браво, Гинке, аз като бях в Молдовата, имаше една госпожа...

Кака Гинка *(става и се кланя на гостите)*. Извинявайте, моля, имам си малко работа. *(Смига на Генка.)*

Генко *(става)*. Извинете, моля. *(Излиза след Гинка.)*

Тана. И фудул още, този Огнянов. Нито веднаж пристъпи прага ни.

Х. Смион. Да, горделив е малко. И аз не обичам горделивите. Аз когато бях в Молдовата, познавах един господин, той беше логотет на мошията на Бибеска. *(Хваща си левия крак.)* Но такъв един горделив, сякаш бе уловил Бонапарта... И за тая си гордост пропадна: на Бибесковата госпожа не целуваше никога ръка и го изпъдиха.

Михалаки. Но работата е, че такъв кипеж бил и на други места... навсякъде! Па и турците са наежени.

Юрдан. Спи ли правителството, джанъм? Тука е сега Думанов. И той какви мухи лапа? Ще станем на пепел...

Михалаки *(гледа към вратата)*. Бай Юрдане, беят ти иде на гости.

Всички настават.

ЯВЛЕНИЕ 2

Горните, без Гинка и Генка, и беят; после Кандов и онбашията.

Влиза беят. Става размяна на темена. Жените излизат. Беят сяда на миндера, сядат и другите с подвити колена. Размяна на нови темена. Юрдан поднася на бея чибук.

Беят. Не бях ти дошъл на гости отдавна, чорбаджи. Минувах, па рекох да се отбия. . .

Юрдан *(с темена)*. Вашият покорен слуга ви благодари за честта. *(Сяда.)*

Беят. Или по-добре нарочно дойдох. *(Слугата му носи огън с щипци за лулата.)* Чорбаджи. . . *(Гледа към вратата, отдето влиза Кандов развълнуван.)* Какво дири челебият?

Юрдан. Що има, Кандовче?

Кандов *(силно възбуден)*. Аз ида при беят. . . Това е насилие, произвол, беззаконие!

Беят *(учуден)*. Що има?

Х. Смион *(става и отива при Кандова)*. Кажи, Кандов, какво има да се оплачеш, па приказвай човешки, не тъй. . . Кажи, аз да разправя на беят, той не отбира български.

Кандов. Кажете му, моля, че снощи онбашият въпреки всяка справедливост посегна на личността ми, на свободата ми, и без никакво законно основание. . .

Х. Смион *(пресича го; ниско)*. Та такива думи нито ги има на турски бе, Кандов!

Юрдан *(става и отива при Кандова)*. Кандовче, намери беят на конака, в моята къща не позволявам. *(Хваща го за ръка и го извежда към вратата.)*

Кандов *(възмутено)*. Но, господин Юрдане, вие вместо. . . Срам!

Юрдан. Иди, иди, сбогом. *(На беят след излизането на Кандова.)* Скарал се с някого и иде тука да се разправя. Трябва да е пиян. *(Сяда. Отвън се чуват гневните викове на Кандова.)*

Беят *(навъсено)*. На такъв зле възпитан човек трябва 50 тояги. Но на думата си. . . *(Строго.)* Чорбаджи, какво става у вас? Какви са тия комити, дето чувам?

Юрдан. Това приказвахме и ние одеве, бей ефендим. Чапкъни.

Беят. Евет, чапкъни. . . За какво смущават раята? В черква ли падишахът не им дава да се молят? Поминък ли им пречи да си изкарват?

Юрдан. Те са, ефендим, отхвърлени от цял народ. Какво искат? Ние сме били толкова стотин години под сянката на султановия трон и добрувахме, и дедите ни, и бащите ни, и ние. И по-добро няма да намерим. . . Комуто се не харесва тука, да върви в Московията.

Беят. Чорбаджи, помни ми думата: лошо ще стане за вашия град. Падишахът, нека бог го закриля, е милостив, но гневът му е страшен. Знайте, че камък на камък няма да остане тука.

Стефчов. Нашият град е невинен, бей ефендим. . . Но външни нехранимайковци идат да смущават умовете на верните поданици на негово величество султана.

Х. Смион. Така е, отвън иде тоя вятър. . . Едно време аз в Молдовата. . . *(Смутен се закопчава.)*

Беят. Ти какво правѝ в Молдовата?

Х. Смион. Почтен търговец бях на царево здраве.

Юрдан *(навъсен, ниско на Х. Смиона)*. Зарежи твойта Молдова бе!

Влиза онбашият, прави темена и отива бързо при беят и му шепне нещо.

Беят *(сепнато)*. Вай! *(Става.)* Прощавай, чорбаджи! *(Излиза бързо, последван от онбашият. Юрдан ги изпраща извън вратата.)*

Стефчов *(учуден)*. Какво има?

Михалаки *(на Х. Смиона)*. За какво ти трябваше Влашко и Молдовата? Не знаеш ли, че оттам идат революционерите?

Х. Смион. Но аз завъртях думата.

Стефчов. Но какво шепнà онбашият на бея?

Юрдан *(влиза)*. Някаква попара има забъркана.

Михалаки. Какво е, бай Юрдане?

Ю р д а н. Не знам. . . Но кой каквото е дробил, да сърба.

М и х а л а к и. Да вървим. Сбогом, бай Юрдане.

Ю р д а н. Стефчов, каквото научиш, ела ми обади.

Прощават се и излизат.

Ю р д а н *(сяда на миндера и запушва навъсено чибука)*.

ЯВЛЕНИЕ 3

Юрдан и Генко

Г е н к о *(влиза и носи пеленаче дете на ръцете си, което крещи. Той го котка и люшка като кърмачка)*.

Ю р д а н. Бре, женкеря, ти ли бавиш детето? Де е оная?

Г е н к о *(смутен)*. Тя си има работа, та аз държа Юрданча. Тя ми рече да го държа и да го понося. Тя си има работа.

Ю р д а н. Не дава ли ти да й носиш и хурката? Не е ли те срам? Изгубил си всякакъв мъжки образ. Хората се подиграват с тебе, наричат те Генко Гинкин. *(Високо.)* Гино мари, я свари ми едно кафе!

Г е н к о *(бързо)*. Тя меси, меси. . . тя има работа, дядо, та затова аз държа детето. Кафе, кафе, кафе — аз да ти направя ей сега ей. Знам де е кутията с кафето и шекеря. Нà, дръж. *(Оставя детето на коленете му и излиза тичешком.)*

Ю р д а н *(сърдит, слага детето на миндера и става прав)*. Бре къде се дянахте? Де слугинята? Тука човек ли има, или магаре? Гино мари, Гино!

ЯВЛЕНИЕ 4

Юрдан, Гина и Генко

К а к а Г и н к а *(влиза с престилка, о ръкави възпретнати, със зелена кърпа на главата, тикната назад, с лице напудрено с брашно)*. Що ме викаш, тате?

Ю р д а н. Какво правиш? Какво ми разправя оня женкеря? Какво си се тъй набелила като воденчарка? Едно кафе няма кой да ми направи тука.

К а к а Г и н к а. Ти прощавай, тате, хванах се и аз на работа. Сега ще ти направя кафенце. *(Гледа детето, което пак извряква.)* Ами дека е оня? *(Вика към вратата.)* Генко, къде се опиля? Вземи Юрданча и го занеси в люлката да го приспиш.

Ю р д а н. Остави го, той отиде за кафе. Какво работиш? Какво месиш?

К а к а Г и н к а. Меся, меся. . . Трябва. . . И ние не сме на гроб камък я? Благородни българи сме.

Ю р д а н *(намръщен)*. Какви българи? Какво месиш?

К а к а Г и н к а. Пексемет, тате.

Ю р д а н. Пексемет?

К а к а Г и н к а. Ами че. . . Нали трябва?

Ю р д а н. За какво ни трябва пексемет? На бани ли ще пътуваме? Или каква е тая слободия?

К а к а Г и н к а *(изсмива се яката)*.

Ю р д а н. Какъв е този смях?

К а к а Г и н к а *(приближава се до него и пониско)*. Кой ти мисли сега за бани? Ами ние за друго готвим пексемет: той трябва за юнаците.

Ю р д а н *(гледа я слисан)*. За какви юнаци?

К а к а Г и н к а. Ами за българските юнаци, тате, когато идат на балкана.

Ю р д а н. За какви юнаци дрънкаш мари?

К а к а Г и н к а *(поверително)*. За въстанието.

Ю р д а н. Какво въстание мари? За бунт ли?

К а к а Г и н к а. За бунт, бунт. Не щем вече тоя крастав султан да ни заповяда!

Ю р д а н *(замахва с чибука си да я удари. Тя се отдръпва)*. Мари, магарска дъще, мари, вертоглаво Гино, и ти ли ще правиш бунт? Няма ли за тебе хурка и игла, ами си тръгнала по ума на хайтите и нехранимайковците, за да ги хрантутиш с пексемет? Нямаш ли очи и срам, лудетино? И тя не щяла султана, кучката недна.

Г и н к а. Не го ща! *(Отстъпва при заплахата на баща си.)*

Ю р д а н. Какво ти е сторил султанът? *(Вдиза*

Генко с кафето. Като вижда Юрдана сърдит, той се спира плахо.) Дете ли ти взимà, или те нещо настъпи? Зарязала дом и дете и отишла да сваля султана! *(Съглежда Генка.)* Какво гледаш бре, папуняк? И ти ли си на нейния ум? И ти ли ще ходиш под байрака?. . . Затова ли ви прибрах в къщата си, за да запалите огън на главата ми? Ето, изсипа и кафето!. . . Дявол да ви вземе! *(Излиза.)*

К а к а Г и н к а *(на Генка)*. Поразенико, защо обади, че меся пексемет? *(Взема чехъла си и иска да го удари.)*

Г е н к о. Аз, аз, аз не казах пексемет. . . *(Гинка го запухва с чехъла. Той се спасява през вратата в дъното, пооткрехва я и вика оттам.)* Удряй сега, ако можеш. Аз съм твой мъж, а ти ми си жена. Удряй сега да те видя. . .

Г и н к а. Ще се видим пак с тебе, мъжленце! *(Излиза.)*

Г е н к о *(поотваря вратата, поглежда предпазливо, па взема детето)*.

ЯДЛЕНИЕ 5

Ю р д а н, после Т а н а

Ю р д а н *(влиза от дясната врата. Яростно)*. Магарета! Вагабонти! Изгорикъщи! Кръвопийци! Куршуми леят, и те бунт готвят!

Генко избягва.

Т а н а *(влиза)*. Какво са сторили ония бесове, та бягат такива?

Ю р д а н *(гневно)*. Тано, не си ли и ти в тайфата? Всичката ми челяд полудяла. Ще ме направят на пепел. Ще изгорите душата ми на стари години. Заварих децата в килера, че куршуми леят.

Т а н а *(гледа учудена)*. Куршуми?

Ю р д а н. Твоите синове ги леят. Я ми кажи ти, в твоя род няма ли някой хайдутин, та на него са се метнали тия вагабонти?

Т а н а. Безумниците!

Ю р д а н *(отместя масата, която е облегната до долапа, и дръпва капака му да го отвори)*. Затворен е. Де ключа на долапа? Там са старите тефтери, трябва ми един. Де ключът?

Т а н а. Че кой го знай де е? Тоя долап от години не се е отварял. Чакай, мисля, че Пенчо бъркаше вътре. У него ще е ключа.

Ю р д а н. Защо го пази? Хазната ли му е тука? *(Вика.)* Пенчо! Пенчо!. . . Къде се е дянал? Да питам него какво прави? Когато малките леят куршуми, той трябва да лее топове. Чапкъни с чапкъни! Пенчо!

Т а н а. Приказвàха с Колча, па отиде някъде.

Ю р д а н. Но мене ми трябва тефтерът! И нямам време да диря ключар. *(Дърпа силно капака, той се откъртя и отваря. В долапа се виждат изправени много пушки, пищови и ятагани. Юрдан в изстъпление.)* Отде са тия пушки, ятагани и револвери? Кой ги е турил? Аз търся тефтер, а намирам цял арсенал! Пенчо! Ах, тоя магарски син, ах, тоя главорезец! Няма да стане човек. Ето го, и той готви бунт, ето и моята къща в революцията! Не ще и дума, той е турил ония сополковци да леят куршуми. Всичките на работа! Всички си плетат въжето. Та какъв е този маскаралък? И котките ми даже ще станат бунтовници, ако тъй отива. Това правителство спи ли? Не види ли? Но тям са майсторите ония. . . Огнянов. . . даскалите. Ще направят да не остане камък на камък нашия град. . . *(Излиза.)*

ЯВЛЕНИЕ 6

Т а н а и Г и н к а

Т а н а *(гневно)*. Ще уморят баща си без време. Да им опустей въстанието! Всичко пощръкляло. Па и Гина, лудетината, та дори и простака Генко, и те с пексемет ще ги хранят. *(Влиза Гинка отдясно, преоблечена.)*

Г и н к а. Мамо, ще ида до какини за малко. Ще дойде Радка. Нека ме почака. *(Отива пред огледалото.)*

Т а н а. Гино, ще уморите баща си!

Г и н к а. Защо толкова яд, мамо? Ти трябва още да се радваш. Чорбаджийките трябва да дават пример.

Т а н а. Млъкни, ти си луда!

Г и н к а. Не съм луда, ами съм народна българка.

Т а н а. Народна българка? Затова ли биеш мъжа си?

Г и н к а. Бия го, че е мой стопанин. Но то друга политика — вътрешна политика.

Т а н а. Ух, лудетино, ти пò ли искаш да си българка от баща ти? И още му се похвали сама за пексемета!... Де ти е умът мари?

Г и н к а. Нарочно, нарочно. Нека се стресне. Да отърся от него малко турската ръжда. Неговото верме мина, сега е на младите времето.

Т а н а. Ти това го четеш във вестниците? Да знае баща ти, че внасяш в къщи и четеш влашки бунтовнишки вестници, ще ти опуха праха, не гледай, че си четирийсетгодишна женоряга.

Г и н к а *(сърдито, като излиза отдясно)*. Мале, лъжеш като катунарка! Аз по Коледа подкарах 32-та си година. Аз пò зная колко години съм. *(Излиза. Юрдан и Думанов влизат от дъното.)*

ЯВЛЕНИЕ 7

Думанов и Юрдан

Ю р д а н. Какво е, Думанов?

Д у м а н о в. Важно нещо. Полицията изровила труповете на Емексиз Пехливана и Топал Хасана.

Ю р д а н. Що думаш?

Д у м а н о в. И по един чуден начин. Емексизовия брат, колчем минувал край манастира, от лов, с братовата си хрътка, е забележвал, че хрътката се отбивала при запустелия и напълнен с камъни кладенец при Стояновата воденица и скимтяла жално там. Тия животни имат силна памет и са много привързани. Дошло му подозрение и той вчера обадил на онбашият това. Онбашият веднага наредил да се очисти кладенеца. И днес намерили на дъното Емексиз Пехливана и Топал Хасана.

Ю р д а н. Това е лошо. Целият град ще тегли сега.

Д у м а н о в. Почакайте. Тогава хващат и завождат в конака Стояна воденчаря и — бой. Дълго отказвал, но най-после не утраял под тоягите и изповядал всичко. Обадил Огнянова. Огнянов убил турците!

Ю р д а н. Вай!

Д у м а н о в. Но сбогом, аз бързам.

Ю р д а н *(задържа го)*. Уловиха ли го?

Д у м а н о в. Затекоха се заптиетата на мъжкото училище, дето живее. *(Тайнствено.)* Но няма да го намерят там.

Ю р д а н. Как? Ами де е? Тано, иди си. *(Тана излиза.)*

Д у м а н о в *(поверително)*. Той е сега... *(след малко бавене)* в манастира, у Викентия...

Ю р д а н. По-скоро да се обади на властта. Тичай, Думанов, на конака. Нека го предадем в ръцете на турците, да не теглим ние.

Д у м а н о в. Отивам. *(Тръгва, па се спира.)* Бай Юрдане, аз върша един вид предателство. Но на гърба имам жена и деца.

Ю р д а н. Ти вършиш услуга на народа. Върви.

Д у м а н о в. Ще стане после известно, че аз съм го издал, и ще изям една кама или един куршум от съзаклятниците. Дай ми пет лири назаем.

Ю р д а н *(дава му пари)*. Вземи тия две лири и тичай.

Д у м а н о в. Благодаря, само тайно това... *(Излиза.)*

Ю р д а н. Избавихме се от този вагабонтин. И то да се благодарим на хрътката. А то всички бяхме слепи. *(Излиза отдясно.)*

ЯВЛЕНИЕ 8

Рада и Колчо, после Юрдан и Стефчов

Р а д а *(влиза от дъното, уплашена)*. Ужасно! Ужасно! Това, което ми каза баба Тана!... И няма кого да пратя при Бойча. Да вървя аз. *(Тръгва към дъното.)*

Колчо (*влиза*). Ринке, тука ли си? Забравих си тука моето сладкогласно либе. (*Отива при масата и бара.*)

Рада. Колчо, аз съм тука, чу ли? Всичко открито. Огнянов издаден! Дирили го на училището.

Колчо (*поразен*). Ах!

Рада. И аз тичам у бай Мичови.

Колчо. Не, аз ще вървя, ти недей да подигаш подозрение. Имаш училище.

Рада. Но аз по-скоро ще вървя.

Колчо. И аз скоро ще вървя. (*Тръгва.*)

Рада. Но ти как, Колчо? Ти. . .

Колчо. Аз ще хвърча. Като е за спасението на Бойча. (*Тръгва.*)

Рада. Не, аз, аз. (*Гледа към вратата.*) Бай Юрдан и Думанов. Ела да ни не срещат. (*Скриват се надясно.*)

Юрдан (*влиза от дъното със Стефчова, сърдит*). Жив хайдутин!

Стефчов. Избавихме се от тоя вагабантин. Само да не избяга.

Юрдан. Няма да избяга. Думанов прати полицията на манастира.

Стефчов. Но той не е там! Той е сега у Бейзадето!

Юрдан. Как?

Стефчов. Там имали комитетско заседание. Аз подуших. (*Рада и Колчо подслушват ужасени.*)

Юрдан. У Бейзадето? Стефчов, по-скоро иди оба-ди на конака.

Стефчов. Това е необходимо. Той може да избяга. Хазър и конака е наблизо до Мичови. (*Гневно.*) Ще му заплатя на тоя вагабонтин! (*Тръгва, от вратата.*) Бай Юрдане, моля, тайно. (*Излиза.*)

Юрдан (*от вратата*). Бързай. И аз след малко ще ида при бея. Нека си отговаря тоя разбойник, да не тегли града, (*Излиза.*)

Рада (*влиза с Колча*). Ах, отиде Стефчов!

Колчо. Тичай ти, Радо, у бай Мича, превари го!

Рада (*спуща се към прозореца и гледа*). Ей го, бърза. (*Чука силно на стъклото.*)

Колчо. Какво чукаш?

Рада. Викам Стефчова. Ей го, обърна се. (*Маха засмяна.*) Повръща се.

Колчо. Ти ще го молиш? Напразно. Той е заклет душманин на Бойча. По-добре удуши го тука.

Рада. Иде. Ела. (*Въвежда го в другата врата, приказвайки му ниско, па се повръща. Стефчов влиза.*)

ЯВЛЕНИЕ 9

Стефчов Рада

Рада. Господин Стефчов. (*Усмихната нежно.*) Вий бързате?

Стефчов. Да, госпожице.

Рада. Една думица, господин Стефчов. . .

Стефчов. Аз бързам, госпожице.

Рада (*нежно*). Толкова ли важна работа?

Стефчов. Да.

Рада. Колкото и да е важна, все не ще е по-важна за вас от това, което искам да ви кажа. (*Хваща го за ръцете.*)

Стефчов (*учуден*). Що значи това, Радо? Вий, който. . .

Рада. Господин Стефчов, разбрах кой бил Огнянов. Той бил отвратителен човек. . . И много жаля сега, че. . . аз бях тогава тъй сурова към вас. . .

Стефчов. Сурова? Вий бяхте жестока. . .

Рада. Извинявай, Стефчов. (*Туря си главата на гърдите му.*)

Стефчов. Радо, не вярвам очите си. (*Целува я по главата.*) Нежно пиле! Тия черни очи горят.

Рада (*тихо*). Обичам те. . . Бях сляпа досега.

Стефчов. Мила Радке, аз умирам за тебе. Ти сега си обясняваш постъпката ми на изпита. . . Твоята студенина, твоето поведение към мене. . . Ти хвърли с презрение екъпоценната карфица.

Рада. Забрави това, Стефчов. . . Знай сега, че аз съм твоя. . . Прогледах. . . (*Гледа го нежно.*)

Стефчов. Драга Радке! (*Целува я.*) Но аз бързам за нещо. После ще дойда у тебе, там да си поприказваме свободно. (*Ръкува се с нея.*)

Рада. И внимавай да те не съгледат, като влазяш у мене. . . Знайш, хорските клюки. . . Ах, този Ог-

нянов, той бил отвратителен човек! Той бил злодей!

Стефчов. Да, злодей, Радо. Ти научи ли?

Рада. Цял град знае сега. . . Той бил страшен вагабонтин и разбойник. Той убил двамата турци. Ужасно. . . И кой подозираше?. . . Кога ще дойдеш? *(Тайнствено.)* По-добре ела по мръкнало.

Стефчов. Още по-хубаво.

Рада. Аз ще държа вратата отворена. . . Но какъв злодей, боже. . . Колко, колко имам да ти разправям. . . Ох, как ми олекна, като се отървавам от тоя човек. . .

Стефчов. И завинаги, и ти, и аз, и цял град. *(Гледа часовника си.)* Но аз да бързам.

Рада *(не му пуща ръката)*. Не ми се ще да те пусна тъй скоро.

Стефчов. Довечера, пиленце, довечера. . .

Рада. Само моля, тайно. . . *(Поглежда към прозореца; на себе си.)* Колчо досега е отишъл.

Стефчов. Довиждане, гълъбче. *(Целува я и иска да тръгне.)*

Рада *(хваща го пак за ръцете)*. Само, Стефчов, безпокоя се. . .

Стефчов. Защо?

Рада. Да не би да ме ласкаеш. . . Закълни се, че искрено ме обичаш. . . Аз съм бедна девойка.

Стефчов. Хилядо пъти се заклевам. . . Но довиждане, пиленце. . . Довечера всичко ще си поговорим. . .

Рада. Но пак ти повтарям: тайна пази.

Стефчов. О, бъди спокойна. . . Сбогом. *(Тръгва бързо към вратата.)*

Рада *(гневно, с яростен поглед)*. Върви! Бързай да го издадеш! Но ти вече закъсня. . . Мразех те, сега те презирам! Аз ти приех целувките само да спечеля време да го избавя. Знай, че Рада може да обича човек само като Огнянова, благороден, патриот, не бездушни туркофили и предатели. Аз знаех, че е убил турците, и за това още повече го обичах. Твоята любов? Твоите карфици? Презрение към тебе! Иди, иди сега, какво си зяпнал като истукан? Върви, издавай! Предай и мене! Тебе не те е родила майка българка. Иди, втори Думанов, и по-гнусен от него! *(Смее се презрително.)*

Завеса.

ШЕСТА КАРТИНА

ОГНЯНОВ	ПЕНЧО ЮРДАНОВ
ПОП ДИМО	МАРКО
ПАНОВ	МИЧО БЕЙЗАДЕТО
СОКОЛОВ	ДУМАНОВ
ФРАНГОВ	ВАСИЛ МАРКОВ
ВИКЕНТИЙ	КАНДОВ

Градина в двора на Мичо Бейзадето. На тревата под шумести дървета седят: Огнянов, Соколов, Панов, поп Димо, Пенчо Юрданов, Викентий, Кандов, Мичо Бейзадето и Васил Марков. Пред тях куп отворени писма.

ЯВЛЕНИЕ 1

Огнянов. Господа, преди да дигна заседанието, длъжен съм да ви напомня пак: Думанов тия дни е пристигнал от Пловдив. Този турски шпионин не се е озовал за добро тука. Прочее, нека бъдем много предпазливи, за да не подуши нещо и да тури в опасност нас и делото ни.

Соколов. Той е подушил нещо. Завчера ме срещна и из един път ме приближи и право ти, куме, в очите: «Докторе, как отива вашата работа?» И ми смигна знаменателно. Изтръпнах. После каза: «Нямаш ли 50 гроша да ми дадеш назаем?» Извадих и му дадох.

Мичо. Дявол да го вземе тоз погански син!

Панов. А се преструва на почтен човек, като че ние не знаем, че получава месечина от правителството. Юда!

Поп Димо. Който го премахне, до шия да бъде в грехове затънал, ще стане чист като ангел пред бога. Господин председателю, заседанието дигнато ли е?

Огнянов. Да. Но де остана днес Франгов? Колчо и нему трябва да е обадил, както на другите.

Поп Димо *(вади плоска с ракия)*. Наздраве. *(Пие и подава на съседа си.)*

Огнянов *(на Кандова)*. Господин Кандов, аз пак ви благодаря, че приехте да вземете участие в светото ни дело, макар едвам днес. Печалният ви личен опит опроверга вашата теория. Животът е по-силен от всякаква теория.

Кандов. Революцията е единствения изход. И понеже прегърнах революцията, аз ще ѝ се отдам всецяло.

Огнянов. Да, България заслужава да поработим за нея.

Кандов. И да умрем за нея.

Поп Димо *(гледа надясно)*. Василе, баща ти! *(Васил бързо избягва в градината.)*

ЯВЛЕНИЕ 2

Марко *(показва се между дърветата отдясно)*. Помози бог, юнаци. *(Всички настават прави и се заръкуват с него приветливо.)* Побърках ви може би?

Мичо. Не, свършихме заседанието.

Марко *(към Панова)*. А, Панов! И ти ли си тука? *(Ръкува се с Панова.)*

Панов. Нека да има и кундураджия, бай Марко. *(Изважда кама.)* Видиш ли я как свети? На десет души турци поне ще изям душата. А с този? *(Изважда револвер.)* Смърт ще ръся.

Марко. Господин Кандов, и вие? Откога?

Кандов *(усмихнато)*. От един час насам, бай Марко.

ПопДимо. На дванайсетия час, както пише евангелието.

Марко. Хубаво, хубаво. *(Към Огнянова.)* Даскале, работата отива ли наред?

Огнянов. Прекрасно, бай Марко. Народът е

готов. Правих обиколка тия дни. Ентусиазъм, въодушевление. . . Всичко работи.

Марко. Ти ми кажи помощ, помощ отвън ще има ли?

Огнянов. Помощта, главната помощ състои в самите нас. Ние сме толкова силни, щото сами ще се разправим с гнилата Турция. Турция е разкапана, финансиално разсипана, народът турски е осиромашел и ще остане настрана — той сам пъшка под игото. Войската е доморализирана и не заслужава внимание. Вижте я на Херцеговското въстание. Ние в един ден ще въстанем сто хиляди души. Нека пращат тогава войска. . . За кого по-напред!? При това само ние ли ще сме? От запад стои Сърбия и черногорските соколи, готови да нахълтат. Гърция няма да зяпа. . . Херцеговина и Босна пак ще пламнат от край до край. Крит, и той също. Притурете при това и революция в Цариград, която само чака мътно време да свали султана Азиса. Хаос навсякъде. Нашето въстание ще бъде погребалния звън за турската империя.

Мичо. Ти забрави още едно: Русия. Кандов, колко войска може да дигне Русия?

Кандов. Един милион байонети.

Мичо. Пет милиона може! Ние ще вървим напред, а дядо Иван подир нас, с топуза, чак до «Света София»... Беше и няма го. . . Пророчеството дума по дума ще се изпълни.

Марко. Кои места ще бъдат готови за въстание?

Огнянов. Цяла България почти. Пловдив с Пазарджик се готвят, родопските села и Батак се въоръжават тайно; Търново, Габрово, Шумен ще запалят Източна България; в Западна — същите приготовления, и там няма никаква войска. Копривщенци с Панагюрище и Стрелча ще завардят проходите на Средна гора; ний и нашите съседи имаме за крепост Балкана. . . България ще скокне като един човек. Нашето въстание ще бъде чудо в Европа. Европа ще си прехапе устните, като види каква стихийна сила се крила в нас. Аз ви уверявам, че Портата нито ще прибегне до въоръжено усмирение. Тя ще падне на спогодба с нас, друго спасение няма за нея.

М и ч о. Какви условия ще можем да представим на Портата, ако влезем в споразумение?

П о п Д и м о. Какви трици ще яде да не влезе?

П а н о в. Яйце ще ѝ се пече на дирника.

О г н я н о в. То е последен въпрос. Но засега се мисли ето какво: България от Дунава до Арда и от Черно море до Солун — княжество, зависимо от султана, с вътрешно самоуправление. Екзархия небутната. Данък определен на Турция. Войска българска. Княз — един европейски принц.

П а н о в. Бре!

П е н ч о. Аз мисля, най-хубаво е република.

П а н о в. Па може и царство.

П о п Д и м о. О, ще ни преседне.

М и ч о. А бе каквото и да е, само да се освободим.

М а р к о. Но ти не каза нищо за Русия, ще ли да ни помогне?

М и ч о. Марко, не ставай дете бе, може ли инак?

Всички обръщат поглед към Огнянова.

О г н я н о в (*тайнствено*). Само първата българска пушка да гръмне и двуглавия орел ще разпери крилата си над нас.

П а н о в. Кажи по-добре: първия български топ.

М а р к о (*усмихнат*). А бе покажете ми артилерията си да я видя, да ми не е жално за моята череша. Аз и за това дойдох.

О г н я н о в. Топа е готов.

М и ч о. Делчо кацарят днес му тури обръчи. Пенчо, нека донесат топа.

Пенчо и Панов тръгват надясно.

М а р к о. Кога ще стане сватбата?

О г н я н о в. Навярно скоро.

М а р к о. Все ми се чини, че това е една лудост.

В и к е н т и й. Всичкия народ ще въстане в един ден.

М а р к о. Знаете ли наздраво, че така ще бъде?

М и ч о. Как не знаем? Деца ли сме? Аз затова те

канех да влезеш в комитета, та с очите си да четеш писмата на другите комитети.

Панов и Пенчо довличат топа.

М а р к о (*изглежда го с любопитство*). Ей, бре!

П а н о в. Джаста-праста, джаста-праста, бай Марко!

М а р к о. Майки, това е цял круп!

О г н я н о в. В поляшките въстания такива топове са били. Единият им гърмеж действува страшно въз духа на неприятеля. Още седем такива ще приготвим.

Мичо и Марко си говорят ниско при топа.
Панов и Кандов, разговаряйки се, разхождат се в дъното.

О г н я н о в (*на Викентия, ниско*). Утре вечер заседанието у тебе ще стане. (*Отиват нататък, разговаряйки се.*)

С о к о л о в (*на Пенча, ниско*). Кака ти Гинка готви ли пексемета?

П е н ч о. Да, днес щеше да меси!

С о к о л о в (*отивайки нататък с него*). Колко оръжие има у вас?

П е н ч о. Осемнайсет пушки винчестерки, двайсет чакмалии, двайсетина револвера и камите. . .

С о к о л о в. На сигурно място ли са?

П е н ч о. На сигурно. . . А куршуми сме излели двеста вече.

Изгубват се под дърветата.

ЯВЛЕНИЕ 3

М и ч о, М а р к о и поп Д и м о

М и ч о. Та ти казвам, Марко, че в един ден ще пламне навсякъде.

М а р к о. Но ако не пламне навсякъде, а ние пламнем само?

М и ч о. Ще пламне. . . И Туркия е взела-дала.

Марко *(клима недоверчиво)*. Кой знай.

Мичо. Марко, ти си неверний Тома! Ти трябва да вярваш, че ще победим.

Марко. Защо?

Мичо. Защото Турция трябва да падне.

Марко. Как «трябва да падне»?

Мичо. Така, трябва да падне, защото й е писано да падне.

Поп Димо. Болният човек е на умиране, бай Марко.

Мичо. Ще падне. . . Това го има черно на бяло, не го изсмуквам из пръстите си. Слушайте пак, който не вярва. *(Изважда книжка.)* «Константинопол, столица на султана турецкаго, взята будет. . . Турецкое государство в конец разорят, тлад и мор будут окончанием сих бедствий, они сами от себя погибнут безжалостнейшим образом.» И на друго място е казано: «Мечети ваши разорени, а идоли ваши и алкоран вовсе изтреблени будут. . . Мохамед, ти восточний антихрист, время твое минавало, гробница твоя сожжена и кости твои в пепел обращени будут!. . .»

Марко. Аз не вярвам на твоите пророчества. Календарът ни предсказва дъждове и бури, а ние имаме райско време.

Мичо. Мартин Задека е друго, Марко; него го припознават и учените. Той предсказа смъртта на Максимилияна. Ако не щеш Задека, аз да ти покажа и друго пророчество, много по-дълбоко и по-ясно.

Марко. От кого е?

Поп Димо. От провидение божие.

Мичо. Дух свети само може да го вдъхне, човешки ум не го измисля. *(Бърка в пазвата си.)* Ах, остало е тефтерчето ми в къщи, но чакай, аз мога да си припомня. . . Ако кажеш, че и сега не вярваш за падането на турското царство, аз ще те оставя да се мъчиш. . . На глухия и с тъпан му блъскай, той пак не чува. *(Коленичи при топа.)* Чакай тука да пиша. *(Изважда дивита си, туря си очилата, затапя перото в мастило и задрасква по гладката повърхност на топа.)* Гледай: буква Т по църковному значи 300, У по църковному 400, Р — 100, Ц — 900, Іота — 10, А — 1, К — 20, Е — 5, П — 80, А — 1, Д — 4, Н — 50, Е — 5. Че

ти сега само буквите. Какво излиза? *(Произнася провлечено, натъртвайки на всеки слог.)* «Туркіа ке падне!»

Марко *(учуден)*. Бре!

Мичо. Сбери сега цифрите: 300, 400, 100, 900, 10, 1, 20, 5, 80, 1, 4, 50, 5. Какво общо число имаме? 1876. Сиреч: Туркія ке падне. Кога? В 1876 година! Сиреч ще падне тая година. *(Гледа го тържествующ.)* Какво казваш?

Марко. Чудно.

Мичо. Имам ли право сега?

Марко. Тука има божи пръст. . . На добър час тогава. . . Но на мене воля. . . *(Ръкува се, за да тръгне.)*

ЯВЛЕНИЕ 4

Горните и Соколов

Соколов *(задава се и гледа топа. Усмихнато на Мича)*. Пророчеството ли, бай Мичо?

Мичо. Чак сега Марко се убеди.

Соколов. И без това трябваше да се убеди. *(Към Марка.)* Когато на тоя час сто хиляди българи, въоръжени до зъби и решени да се жертвуват, вярват, вярвайте и вие.

Марко *(усмихнато)*. Лудите, лудите, те да са живи, Мичо.

Поп Димо. Една ракийка преди вечеря, бай Марко? *(Подава му плоската.)*

Марко. Хай добра сполука. Бог да ни е на помощ. *(Пие, на Мича.)* Мичо, в моя дюкян всичките чували с ориз ги давам за момчетата. И двеста чифта цървули. И колкото куршум е остал.

Поп Димо. Да живейш, бай Марко!

Мичо. Благодарим ти.

Марко. Хай сбогом. Па приберете си това нещо. *(Поглежда към топа.)* И внимавайте: Думанов е в града. *(Тръгва надясно, приказвайки си с Мича, и се изгубват.)*

ЯВЛЕНИЕ 5

Горните и Франгов

Викентий подръка с Пенча се задават изпод дървесата, пеейки ниско

«Ах, любезно отечество, за теб ще се бия!»

Франгов *(влиза отдясно)*. Свършихте ли? Аз закъснях. Не знаех, че тук било заседанието.

Поп Димо. Но Колчо рано отиде у вас да ти обади.

Франгов. Не бях у дома. Ха, знайте ли какво чух за Колча? Няма да повярвате, че тоя кротък, хрисим Колчо. . . Видели го, че припкал из улиците, припкал, разбирате ли? Като окат човек, или по-добре, като окат и пиян човек. Цапал из барите, сблъсквал се с хората, катурил и една бабичка.

Всички. Ах!

Франгов. Но слушайте най-чудното. Кога наближил конака, застига Ивана Брайков, побарва го по дрехите и му завикал: «Назад! Назад!» Но понеже Иван се задърпал, той се спуснал да го дави.

Викентий. И защо?

Франгов. Взел го за Стефчова. Иван по ръст прилича на Стефчова и като него носи сукнено сетре. Но като чул гласа му, разбрал грешката и му искал покорно извинение и пак търтил нататък.

Задават се и Огнянов с нещо, увито в кърпа, ~~Кандов и~~ Панов.

Огнянов. Бай Марко си отиде?

Поп Димо. Поздрави ви. Подари всичките си чували с ориз за юнаците и двеста чифта цървули.

Всички. Браво!

Огнянов. Ах, трябваше да му покажем и знамето, сега ми го донесоха. *(Гледа надясно.)* Ах, там приказват с бай Мича. *(Вика.)* Бай Марко!

Марко и Мичо се връщат.

Огнянов *(усмихнато)*. Бай Марко, да ни видиш и знамето! *(Полека раздипля знамето.)*

Мичо. Да ти е жива Рада! Ах, юнакинята!

Огнянов *(държи за двата края от зелен атлаз знаме, на което е изшит златен лев от едната страна, а от другата — девизът: «Свобода или смърт!»*

Кандов. Господа, долу шапките пред тоя свят символ!

Всички свалят шапките.

Огнянов *(развълнуван)*. Приятели, от петстотин години българската жена е знаела само хурка да носи и ризи да кърпи. Сега ръката ѝ заши ревящи левове по въстаническите знамена. Това е знак, че България ще възкръсне.

Кандов. Да живей българската жена!

Франгов. Да живей Рада!

Всички. Да живей!

Соколов. Слава и на кака Гинка. На тоя час тя меси пексемета, господа!

Марко *(сваля феса)*. Огнянов, дай! *(Прекръстя се и целува знамето. Всички ръкопляскат.)* Бог да ви благослови, момчета, работете, работете за България. Жално ми е, че съм стар. Сбогом. *(Тръгва си пак, придружаван от Мича.)* Тук е и Юрдановия син член. А аз имам толкова магарета и нито един. . . Вода ли тече в жилите на тия маскари? *(Затулят се.)*

Викентий *(на Кандова)*. Кандов, вземете вие да отговорите на днешните писма или по-добре писмата оставете на мене, а вие съставете прокламацията.

Кандов. Добро, дяконе. И утре ще ви я прочета на заседанието. У тебе ще ли стане то?

Викентий. Да.

Огнянов. Господа, да се разотидем вече и пръскайте се по разни посоки. Предпазване. Помнете, че тук е Думанов.

Мичо *(иде)*. Марко обеща и пет хиляди гроша за оръжие.

Огнянов. Да живей! Златно българско сърце е този бай Марко!

Пенчо. Сбогом. *(Излиза отдясно.)*

Васил *(иде отляво)*. Тати си отиде?

Мичо. Василчо, аз обадих на баща ти, че си член но комитета.

Васил *(стреснато)*. Ах! А той?

Мичо. Благослови те.

Франгов *(взира се наляво)*. Ах, Колчо иде!

Колчо *(влиза запъхтян. Няколко време не може да проговори от умора и вълнение)*. Бойчо! Издайство! Бягай!

Общо смущение.

Огнянов. Що?

Колчо. Всичко открито. Бягайте! *(Пада.)*

Пенчо *(влиза уплашен)*. Думанов е тука

Огнянов. Ах! *(Свива бързо знамето.)*

Ново смущение

Пенчо. Искаше да дойде в градината, но аз му не позволих. Той знаел, че имаме заседание тука.

Огнянов и Соколов *(уплашени)*. Как?

Франгов. Изгубени сме. И архивата е тука. И тоя топ?

Мичо. И избата е пълна с оръжие! Как е влязъл?

ЯВЛЕНИЕ 6

Горните и Думанов

Думанов *(втурва се отдясно)*. Влязох през портата. Когато един комитет прави заседание, не трябва да оставя портата незаключена, за да влазят шпионите.

Огнянов *(измъква камата си)*. Ти си убит! *(И другите измъкват камите.)*

Думанов *(на Огнянова)*. Тури си камата в пояса, тя ще ти трябва за другиго и офейкай веднага, тази минута. Полицията изрови труповете из кладенеца и воденчарят под боя изказа всичко.

Всички стоят втрещени.

Огнянов. Как?

Думанов. Ида от конака. Полицията отиде да те дири на манастира. Аз знаех, че си тука, но я насочих там. Предреши се и бягай.

Соколов. По-скоро, Бойчо.

Огнянов. Попе, дай ми дрехите си.

Поп Димо съблича расото си и му го подава. Огнянов го облича. После туря калимявката му на главата и си прикачва изкуствена брада.

Думанов. И вие, господа, притулете каквото имате опасно. Други заптиета сновят из улиците за Огнянова. Подир малко може да нападнат тука.

Кандов *(на Думанова)*. Господин Думанов! *(Стиска му ръката.)*

Думанов. Сбогом, господин Огнянов. Ние не се познавахме още, да ви се представя: Думанов, шпионинът! *(Ръкуват се с Огнянова, па излиза отдясно.)*

Огнянов *(с тържествен глас)*. Господа, това е знамение на времето. Когато и турските шпиони стават патриоти и наши съюзници, то значи, че работим в един велик момент. Продължавайте делото. Довиждане. *(Излиза.)*

Завеса

СЕДМА КАРТИНА

ЦАНКО
ЦАНКОВИЦА
СТАЙКА
ДОНКА
1-а МОМА
2-а МОМА
ПЕТ МОМИ ОЩЕ
ИВАН БОРИМЕЧКАТА
ДЕСЕТИНА СЕЛЯНИ БЪЛГАРИ
ГОРАНЪТ
ДЕЙКО
РАЙЧИН
ТРИ МОМЦИ ОЩЕ
ОГНЯНОВ
СЕЛИМ АГА
СОФТАТА
ДЕСЕТИНА ТУРЦИ.

Стая в селска къща. Прозорец в дъното. Врати отдясно и отляво. Един запален фенер, закачен на стената, осветлява стаята. Донка шъта. Нощ.

ЯВЛЕНИЕ 1

Цанко, Цанковица, Донка и Огнянов

Цанко и жена му в селска носия и Огнянов, предрешен като селянин-турчин, с брада, влизат отдясно.

Цанко *(на Огнянова)*. Ти дойде тъкмо навреме: тая вечер имаме тлъка за чеиза на Донка, та баре да погледаш момите. Няма да ти се стяга душата.

Цанковица приказва с Донка.

Огнянов. Вие ще правите сватба в надвечерието на въстанието?

Цанко. Тъй се случи. . . Но едното на другото не бърка.

Огнянов. Какво прави вашия комитет?

Цанко. Работи юнашки. Всички селяни са въоръжени. Ти де живейше след оная работа?

Огнянов. Пак в Подгорово, тайно, а по селата ходя предрешен.

Цанко. Сега отде идеш?

Огнянов. От събранието в Мечка.

Цанко. Е?

Огнянов. Ще кажа после. Важно е. Свикай членовете на комитета.

Цанко. Добре. Някои от тях идат на тлъката. *(Чуват се на двора момински смехове.)* Ето момите идат.

Цанковица *(на Огнянова)*. Ще дойде и Боримечката.

Огнянов. Кой е тоз Боримечка?

Цанко. Наш селянин. Простичък. Но хала, юнак. Член на комитета е.

Цанковица. Борил се е с мечка в гората, затова му е и такова името. И лай като овчарско куче, когато иска да разсмей момите. Залибен е в Стайка Чонова, я тя го не ще. Вий ще я видите: дебела като гойно сръбско свинче. Но много работлива, пъргава е, чистофайна и песнопойка. Ще дойде и Тодорка Попадиина, драговницата на Горанът, председателя на комитета. Каква е гиздосия, белошийка като патка. Не я давам за двайсет филибелишки кокони. Цанко каза веднаж, че да му даде да я ухапе за гушата, ще ѝ хариже едно лозе, задето го пернах с ръжена.

Цанко. Хай стига си дрънкала. *(Чуват се по-близо момински гласове.)* Посрещни гостите. *(Цанковица излиза отдясно. Цанко на Огнянова.)* А ти влез в тази стая и гледай из прозореца *(шеговито)*, да си избереш някоя девойка да носи байрака. Ела. *(Въвежда наляво.)*

ЯВЛЕНИЕ 2

Влизат с весела глъчка Цанковица, Стайка и седем моми селянки още, навтъкани с трендафили. Влизат шумно и Горанът, Дейко и Райчин и още трима момъка, поздравлявани от Цанковица и от Цанка. Моми и момци насядат на две отделни групи. Стайка сяда на края.

Цанковица. Хай, девойки, сега се потрудете, та и на вашия чеиз. . .

Донка *(носи в панер платове и раздава работа на момите, които започват да се занимават, като весело си бъбрят)*.

1-а мома. Ами на ергените каква ще е работата?

Цанковица. Тяхната работа е да ви гледат.

2-а мома *(като зашива)*. Не щеме ний да ни гледат, да не ни урочасат. *(Смях.)*

Райчин. Право, урочасват само хубавите. *(Към 2-а мома)*. Райке защо не си кюстендилска ябълка, да те изям?

2-а мома. Ще ти преседне. *(Момите се смеят.)*

Цанко. Ами де остана Боримечката?

Горанът. Ще дойде той, не се грижете. Щом е тука Стайка. *(Поглежда лукаво Стайка.)* Стайке, какво се надуваш? *(Чува се отвън лай от овчарско куче.)* Ха, ето го, той лай!

Цанко. Боримечката!

Влиза Боримечката с пушка на рамо. Домакините и ергените весело го здрависват.

Боримечката. Добър вечер, момци. Помози бог, моми. *(Съглежда Стайка и си суче мустаците. Момите се смеят.)*

Дейко *(на 1-а мома)*. Цвето, не се смей с тия бели зъбчета, че ще ми схрускаш сърцето.

1-а мома. Не ща, ще ме хване оскомина.

Цанко *(към Боримечката)*. Иване, защо се забави?

Боримечката. Аз се забавих, но не забравих. *(Поглежда Стайка.)* А бе пушката си пуста. . . доде я намеря. . . А пък нощя без нея. . . Тя ми е за

сега булката, майка ѝ стара. Който е юнак, без пушка не бива.

Райчин. И без либе не бива, Боримечка.

Боримечката. Без либе ли? Дявол да ме вземе, ама аз, не знам какво, но все ми е студено нощем. . . Па сънувам. . . ама няма да кажа какво сънувам. *(Оттиква си шапката и слага пушката си до стената.)*

Цанко *(усмихнат)*. Знаем, човек каквото мисли деня, вижда го и нощя.

Боримечката *(отива и сяда до Стайка и я гледа любовно)*.

1-а мома *(на Боримечката)*. Иване, я разкажи как се борѝ с мечката?

Боримечката. С мечката ли? Майка ѝ стара. Тя ме прегръща̀, аз я прегръща̀х. . . *(Ощипва за лакътя Стайка. Тя става и сяда другаде.)*

Горанът *(на другарите си)*. Аз съм вече съвсем готов за «голямата сватба». Дойде ми и револвера от Пловдив. Три овна отидоха за него.

Дейко *(вади камата и я показва)*. Четете тука.

Райчин *(надзира над камата и чете)*. «Свобода или смърт».

Продължават да си приказват по-тихо.

Стайка *(гледа сърдито Боримечката)*. Песоглавецо, аз ще ти дам да разбереш.

Боримечката. У, големкинята! У, царската дъщеря! Да я не закачи човек.

Донка разнася пуканици.

Райчин *(на 1-а мома)*. Цвето, дай ми един трендафил, или ако не трендафил. . .

1-а мома. Ако не трендафил?

Райчин. Една целувка ще дадеш.

Цанковица *(засмяна)*. Райчине, целувка се не иска, а се граба. *(Смях.)*

2-а мома *(на Стайка)*. Стайке, Боримечката ще те изяде с очи, а ти го не поглеждаш дори.

Стайка *(нацупено)*. Нали го гледаш ти?

Боримечката. Тя ще ме погледне, ще ме погледне — къде ще... (*Въздиша.*)

Момите го гледат и се смеят.

Цанковица. Я стига сте се превивали от смях, ами попейте.

Две моми запяват най-напред, после другите се присъединяват.

Не фъргай се, не мятай се, Ювано, Юванке,
като агне на Гергьовден, Ювано, Юванке,
като пиле на Петровден, Ювано, Юванке,
осемдесет села ходя, Ювано, Юванке,
като тебе мома няма, Ювано, Юванке,
осемдесет китки нося, Ювано, Юванке,
всички китки повехнаха, Ювано, Юванке,
твойта китка не повехна, Ювано, Юванке.

Млъкват. Няколко време весел шум между момите.

1-а мома (*на другарките си*). Вълкът и броено яде. (*Смехове.*)

2-а мома (*приказва ниско на други моми, па веднага повишава гласа си*). Не го бива: старо либй, нощй зубй! (*Нови кикотения.*)

През всичкото време моми и момци сегиз-тогиз се замерят с пуканици.

Боримечката (*излайва като овчарско куче. Момите се изкикотват*).

1-а мома. Да го припейм мари Боримечката. (*Запяват две.*)

Иване, гълъб шарени,
Иване, тънка тополо.

Стайка (*пее*).

Иване, мечка пустала,
Иване, дълги заръко.

Боримечката (*гледа Стайка заканително*). Ще ти попея и аз, хубава биволичке...

Райчин (*на Стайка ухилено*). Стайке, недей толкова да бъдеш... (*Поглежда знаменателно към Боримечката.*) Помни, че «и на присмех господ помага».

Цанковица. Че какви са тия подкачки? Така ли прилича да се хапят моми с ергени, наместо да се галят и драгуват като гургуличета? (*С помирителен тон, гледайки към Боримечката.*) Които се обичат, те се карат.

2-а мома (*на Стайка*). Стайке, да се поразтъпчем на двора, краката ни се схванаха.

Стайка. Хайде. (*Оставят шева и излизат. Две моми още ги последват.*)

Цанковица. Момчета, я запейте вие някоя юнашка.

Райчин (*иде при Боримечката и нещо му шушне*).

Боримечката. Хайде. (*Излизат.*)

Горанът. Да запейм. Хайде. (*Започват.*)

Отдолу идат сеймени,
хайдушка глава носяха.
Голямо, мало гледало,
никой главата не познал.
Отдолу иде бабичка,
тя си главата познала.
Викна ми баба, заплака:
— Олеле, синко Стоене!
Сеймени думат бабички:
— Аферим, бабо, машаллах,
юнак си сина родила.
Доде Стояна фанахме,
девет си мина паднаха,
доде Стояна вързахме,
девет си още паднаха
и с тях бюлюк-башия.

Цанко. Да сте живи.

Цанковица (*поднася им вино с бъклица.*)

Горанът. Наздраве, бай Цанко. *(Пие.)* Да даде господ скоро да си казваме: честито царство! *(Подава бъклицата на другите. Цанковица излиза.)* Едни казват по Гергьовден ще си накървавим ножовете, други го турят навръх мая.

Цанко. А бе то може и по-нататък. . . Да си оберем баре гюловете. *(Взима бъклицата.)* Наздраве! Да живей свободата! *(Пие.)* Де отиде Боримечката, да пие вино?

Горанът. И Райчин излезе. Ех, нашата Стара планина! Много юнаци е посрещала и нас ще посрещне! *(На Цанка.)* Братовчеде, ти казваше за Огнянова? Та двама души несолени претупал, а? Юначага!

Цанко. Направил ги на късове. . .

Горанът. Кога ще ни дойде на гости да му целуна ръчицата, дето галила тъй хубаво.

Цанко. Взимайте пример, момчета, от него.

Момците се смесят с момите, шегуват се, грабват им цветя. Навън се чува врява.

Цанковица *(влиза засмяна)*. Свърши се една работа, да е хаирлия: Боримечката грабна Стайка! *(Влизат и другите моми, смеющи се.)*

Райчин *(влиза запъхтян)*. Боримечката грабна Стайка. Понесе я на рамо у дома си, като гергьовско агне. *(Смехове.)*

Цанковица. Тя му се присмиваше, сега?. . .

Цанко *(смее се)*. Язък за момчето, че изгори момичето.

Цанковица. Хай утре ще пием червена ракия.

Цанко *(на Дейка)*. Я надуй, Дейко, кавала. Тъй и тъй сватбари сме утре.

Дейко *(измъква кавала и свири няколко време една народна мелодия. Всички слушат внимателно)*.

ЯВЛЕНИЕ 3

Горните и Селим ага

Селим ага *(влиза)*. Цанко, водим ти един наш големец да нощува у вас.

Дейко спира свирнята. Момите и момците настават смутени.

Цанко. Кого водите? Сега няма как. . . видите, имам тлъка.

Селим ага *(строго)*. Хайде, хайде. Тлъката — утре вечер. . . Булка, по-скоро приготви: баница, пържени яйца, пиле, пилаф. . . каквото трябва за десетина души. *(Към момците и момите.)* А вие си вървете.

Цанко *(слисан)*. Но, Селим ага!. . .

Селим ага *(навъсено)*. Няма Селим ага. Тука иде софта от Стамбул чак. Трябва да го приемем прилично. В джамията няма как — поправят я. Имате стаи на чардака. Утре по зори си тръгва. Хай шътайте. *(Излиза.)*

Момци и моми, роптаейки, излизат след него.

Цанко. Да ги порази господ! *(Към Цанковица.)* Булка, виж за софрата. Нека разтребят и на чардака.

Цанковица. Да ги изтрови! *(Излизат с Донка отляво.)*

Цанко *(Огнянову, който се показва на прозореца)*. Даскале, ще минеш в друга къща.

Огнянов се изгубва от прозореца.

Цанковица *(влиза)*. Цанко, забравих да ти кажа одеве: дошли са много селяни от заднята порта, за Огнянова. Аз ги скрих в хаята.

Цанко *(стреснат)*. Как? Да си вървят, да си вървят!. . . Или по-добре, нека да стоят там, доде си идат турците. *(Цанковица излиза пак.)*

ЯВЛЕНИЕ 4

Влиза софтата, последван от Селим ага и от петима турци селяни още.

Цанко *(прави нисък теменах на софтата. Софтата пристъпя тежко и сяда на колене до стената в дъното. Сядат на колене и другите. Софтата запаля цигара. Същото правят и останалите).*

Селим ага *(с дълбок теменах към софтата).* Голяма чест направи, ефендим, на нашето село.

По знака на Селим ага Цанко излиза.

Софтата. Тръгнахме мнозина от Стамбул, такава е заповедта от негово величество падишаха, бог да му дава здраве и дълъг живот.

Всички *(правят теменах).* Дай боже.

Влизат мълчаливо още двама турци, правят темена и сядат.

Софтата. Та и по вас гяурите дигат глава, а?

Селим ага. За бунт се готвят, ефендим.

Софтата. А вие?

Селим ага. Готвим се и ние да браним падишаха и динисляма.

Софтата. Добро. Оръжие имате ли доста?

1-и турчин. Хюкюмата ни раздава.

Софтата. Вие сте първенците тука?

Турците се кланят.

ЯВЛЕНИЕ 5

Горните, Огнянов и Цанко

Огнянов. Селям алеким! *(Поздравлява с темена софтата и останалите.)*

Всичките. Алеким селям. *(Огнянов сяда на колене.)*

Селим ага. Ти не си тукашен?

Огнянов. Пътувам. Замръкнах тука. И като чух, че ефендито е дошъл... *(Прави пак темена на софтата.)*

1-и турчин. Добре стори. Всички мюсюлмани трябва да го чуят.

Влизат още трима турци селяни, поздравляват и сядат.

Селим ага *(към Огнянова).* Отдека мина ти? Мина ли през Подгорово?

Огнянов. Евет, оттам ми бе пътя.

Селим ага. Подгоровци ще се бунтуват ли?

Огнянов. Узнах, че са въоръжени до зъби, нека аллаха пази падишаха.

Селим ага. Прах и пепел ще ги сторим тия кучета. В техния град са убити и нашите достойни мюсюлмани Емексиз Пехливан и Топал Хасан. И убил ги техния баш комита.

Огнянов. Чух и аз за тая страшна работа.

Софтата. И не го уловиха още тоз кяфирин?

Огнянов. Не. Казват, куршум го не ловил, сабя го не секла. Срещнат ли го някъде, той изчезва като дух.

1-и турчин. Дяволът ще му помага.

Селим ага. Ех, тоя проклет царски душманин!

1-и турчин. Сега са всичките там такива.

Селим ага. Тия кяфири са безумни. Не знаят ли, че ще ги изколим до един?

Огнянов. Не са самички, та затова се не боят.

Селим ага. Как не са самички?

Огнянов. Казват, че в Балкана се скрили московци с хиляди московски войници. Дошли там и московски генерали. И топове докарали.

Турците *(уплашени).* Ей аллах, аллах! *(Селим ага излиза.)*

Софтата *(към Огнянова).* Ти си будала! Няма московци. Едни мръсни раи са само... *(Става и всички стават. С висок тържествен глас.)* Правоверни! Едно време в славното царуване на нашите велики султани светът трепереше от името на османлият. Изток и запад му се покланяха, моретата му пращаха дарове, кральове и кралици се простираха и лижеха

свещения прах пред нозете на халифа. Велик беше тогава аллах и неговия свят пророк Мохамед. Както се види, много грешихме пред бога, пиянствувахме и блудодействувахме, братувахме с нечестивите и приехме техните закони. . . И ето бог ни остави да бъдем поругание на поруганите и стъпкани от потъпканите. Ей аллах, аллах! Прати ни огнения меч и ангела Асраила да облеем изток и запад с кръвта на твоите врагове, да зачервим моретата и да прославим небесата. . . Ето моето слово, правоверни: наточете ножовете си, пригответе всеоръжието си с молитва и бъдете готови, защото кяфирите дигат байрака на въстанието, защото вече удари часът да умием срама си с кръвта на гяврите пред единния и великия бог на исляма! Бийте, колете! — старо, младо. Рая жива да не остане, пламък да погълне домовете им, орли и вълци да се хранят с труповете им. Такова е повелението на нашия славен падишах.

1-и турчин *(кланя се на софтата)*. Ние чухме твоите мъдри слова и всяко от тях се вдълба в сърцата ни. И ще ги обадим на всички правоверни. Кажете в Стамбул, че височайшата воля на падишаха ще бъде изпълнена.

Селим ага *(влиза, на софтата)*. Ефендим, Хаджи Мехмед ага приготвил своята къща и ви кани там на вечеря и да пренощувате.

Софтата. По-харно в мюсюлмански дом.

Селим ага. Ще кажа и вечерята оттука там да донесат.

Софтата и след него другите турци излизат. Огнянов ги последва до вратата, па се повръща.

Огнянов. Ето какво се върши у турците. Значи, слуховете за тия проповедници били истински. Ние проповядваме въстание против турското правителство, техните апостоли проповядват изтреблението на българския народ! Значи, борба ужасна ще имаме, борба на народ с народ, да се не лъжем вече. Българската земя е тясна за двете племена. Нека бъде така. Няма връщане. Жребият е хвърлен! *(Хвърля си чалмата.)*

ЯВЛЕНИЕ 6

Огнянов, Цанко, после Боримечката, Горанът, Райчин, Дейко и десетина селяни.

Цанко. Турците се опиляха до един. Двора се очисти. Заръчах да заключат вратнята. Но ти как се одързости да се явиш при тях? Как ме уплаши!

Огнянов. Трябваше, бай Цанко. Ние, апостолите, сме тъй. . . Но свикà ли членовете?

Цанко. Тука са вече. Само Боримечката няма. Намери и той кога да се жени. *(Гледа надясно.)* Ах, ей го.

Боримечката *(влиза с пушката и весело се ръкува с Огнянова)*. Даскале, добре ми дошъл! Майка му стара. . .

Огнянов *(усмихнат)*. Ами ти, бай Иване, нали си младоженец?

Боримечката. Младоженецът си е младоженец, а Боримечката си е Боримечка. . . Чух, че си дошъл, и оставих булката в къщи. Няма да бяга вече...

Влизат отдясно Горанът, Дейко и Райчин и се здрависват сърдечно с Огнянова.

Горанът. Какво ново от Мечка?

Огнянов. Днес сме осемнайсетий априлий, въстанието ще се обяви скоро.

Горанът. Готови сме.

Влизат десетина още селяни, други поглеждат от вратата.

Огнянов *(на Цанка, учуден)*. Но тука има много селяни?

Цанко. Цялото село е комитет. Дошли са да те видят и чуят. Не грижи се, тайната се пази. Кажи им нещо, те са жъдни. . .

Огнянов *(с тържествен глас)*. Братя, българският народ е готов. С радост виждам, че и вие сте готови. Нашата борба ще бъде велика и славна. Тираните ще бъдат унищожени и вековното ни иго с тях. Те още отсега треперят. Те са уплашени, а който е

уплашен, той е вече победен. Ще гръмне скоро българската пушка за свобода! Ще пламне цяла България, като един човек ще въстане народа. Левското знаме ще се развява из нашите планини и полета, през векове обливани с невинна българска кръв. . . Тежко вам, тирани! В нашите гърди е накипяла омразата на пет века робство! *(Завесата захваща да се спуща бавно.)* Сега ще се лее душманска кръв. Но знайте, наши душмани са аскерът, заптието, башибозукът. А живота на мирните турци, жените и децата, да почитаме. Нашата революция е чиста и благородна. . . И когато българският народ. . .

Завесата съвсем пада.

ОСМА КАРТИНА

ОГНЯНОВ	1-и ВЪСТАНИК
СОКОЛОВ	2-и ВЪСТАНИК
ВИКЕНТИЙ	БОРИМЕЧКАТА
ПОП ДИМО	КАНДОВ
ПЕНЧО ЮРДАНОВ	СТАЙКА
ПАНОВ	НЯКОЛКО ВЪСТАНИКА ОЩЕ ДВЕ ЖЕНИ

Част от укрепление на върха на един скалист рид. Десетина пушки, изправени на пирамида. Едно побито знаме се развява в дъното; там се мяркат десетина въстаника, двама във въстанически дрехи, останалите в граждански, но въоръжени и с левчета на шапките. Две подгоровки жени носят провизии в чували.

ЯВЛЕНИЕ 1

Отляво влизат Огнянов, Соколов, Кандов и Викентий във въстанически дрехи и въоръжение. Огнянов с перо на калпака. Кандов с фуражката си.

Огнянов *(на Викентия)*. Викентие, ела тука настрана да ми обадиш. Как намери духа у другите укрепления?

Викентий. Настало е униние, особено във Франговото и Благоевото укрепления.

Огнянов. Унинието се дължи на това, че турците се бавят. Тая принудителна почивка ослабява енергиите. Но борбата изново ще съживи и ободри момчетата.

Кандов. Но чудно, и днес неприятелят не се показва. *(Гледа с бинокъла наляво.)* Само някои села горят. Какви са тия села?

Двете жени си отиват.

Соколов *(гледа наляво)*. Български села горят.

Огнянов. Нека горят, това влазя в плана ни. Но защо се бавят турците? Днес е третий ден, откак дигнахме знамето, и пушките ни остаят девствени. Юрданов завърна ли се от града? Ах, ето го.

ЯВЛЕНИЕ 2

Горните и Юрданов

Юрданов *(влиза отляво във въстанически дрехи)*.

Огнянов. Какво ново, Пенчо?

Юрданов. Много здраве от бай Мича. Той държи здраво работата. Обикаля със стражата на кон из града и ободрява гражданите.

Огнянов. Браво нему. Стар човек, но с младо, юнашко сърце. По-добър началник на градската отбрана не бихме намерили. Видя ли Рада?

Юрданов. Поздравлява те. И тя вред придружава бай Мича и носи знамето.

Огнянов. Такава, каквато я знам: героиня.

Соколов. Но втория топ за това укрепление не донесоха още?

Пенчо. Изпратили го.

ЯВЛЕНИЕ 3

Горните и поп Димо; после 4 въстаника

Поп Димо *(влиза отляво във въстанически дрехи. На Огнянова)*. И в нашето укрепление се е вмъкнало смущение.

Огнянов *(раздражен)*. Оня, който обезсърчава

другите, ще бъде наказан със смърт, тая минута! Кои сеят смущение?

Поп Димо. Аз ги водя. *(Дава знак наляво.)*

Влизат четворица въстаника, облечени в граждански дрехи и въоръжени.

Огнянов. Вие ли, господа, развращавате момчетата? *(Виновните мълчат с наведени глави.)* Защо мълчите?

1-и въстаник. Никого не развращаваме ние.

Огнянов. Вие знаете ли такова поведение в такъв критически час как се наказва? *(Мълчат.)* Идете си на местата, господа. Ние дигнахме революция и сега е късно да се разкайваме. Ние ще срещаме врага тука и къде Подгорово никой не трябва да поглежда. Вий ще запазите къщята и семействата си не като идете в града, а като стоите извън него с пушките си и с решението юнашки да се борите. Моля ви, не ме туряйте в трудно положение. Сега цяла България е въстанала, а вие. . .

1-и въстаник. Ние не сме били за такова нещо.

2-и въстаник. Аз пушка в живота си не съм хващал.

Нови жени донасят чували, па си отиват.

Огнянов. Страхувате ли се?

1-и въстаник. Не е грях, ако признаем.

2-и въстаник. Ние сме оставили челядта си. . .

Огнянов. Вашия живот, вашите челяди и вашите къщи са нищо пред освобождението на България. Аз ви каня да не показвате малодушие и да ме не карате, като главнокомандующ, да взема крайни мерки против вас. *(Въстаниците мълчат.)*

Кандов. Срамота е, братя. Помнете, че сте се клели.

Огнянов. Идете на местата си. Ако продължавате тъй, ще бъдете веднага застреляни. *(Въстаниците излизат отляво.)*

Викентий. Слава богу, че само четворица от това укрепление излязоха крастави кози.

Соколов *(скръбно)*. И като си помислиш оня ден какво въодушевление беше, когато се обяви въстанието и превзехме конака! Попове с одежди, хоръгви, песни бунтовнически. . . Млади и стари, жени и мъже, полудели от радост и готовност за борба. . . Когато се прегръщаха с думите: «Честито ти царство!. . .»

Поп Димо *(гледайки надясно)*. Вижте, вижте!

ЯВЛЕНИЕ 4

Отдясно влиза Боримечката в селските си дрехи, но въоръжен, носейки на рамо един чершов топ и возейки колцата му, а след него Стайка, нарамила пушка и с пълен чувал на гърба.

Соколов *(възхитен, ръкоплещи)*. Черешовият топ!

Поп Димо *(възхитен)*. Да возкреснет бог и разточатся врази его!

Огнянов. Браво, бай Иване!

Кандов *(ръкоплещи)*. Ура!

Боримечката *(снима топа и го туря във вертикално положение с устата нагоре, като го крепи с лява ръка, а с дясна си снема шапката и изтрива потта по лицето си)*. Майка му стара! *(Стайка снима чувала.)*

Огнянов. Умори ли се, Боримечка?

Боримечката. Ах, какво е? Сламка.

Поп Димо *(тупайки го по рамото)*. Гедеон, Гедеон!

Огнянов *(гледа към дъното)*. И тоя топ тука да го поставим. Позицията е най-добра. *(Панову, който се подава отляво в обикновените си дрехи.)* Панов, ти си топчият. Курдишете топа тука и го напълни.

Панов *(радостно)*. Джаста-праста, джаста-праста!. . . Хайде, момчета, помогнете. *(Той и трима въстаници намещат топа на колцата и го закарват в дъното.)*

Викентий *(на Стайка)*. Ами ти, булка, какво носиш? Хляб ли?

Стайка. Не, джепането. *(Изтрива с ръка потта по челото.)*

Огнянов. Да си жива, Стайке!

Кандов. Какво турихте? *(Пипа чувала.)*

Боримечката. Ами какво трябваше *(като си обрисва пак лицето)*: парчета от желязо, куршуми, пирони, петала и други дреболии. . . Има и топузи от кантар. *(Гордо.)* Нека му мислят турците сега, майка им. . .

Панов *(сочейки топа)*. Цяла мотралоза.

Пенчо *(смее се)*. Митрайльоза, Панов!

Панов. Е, ти сега с твоят ер голям и е двойно. *(Пълни топа.)*

Огнянов *(на Стайка)*. Браво, храбра българко! *(На Боримечката.)* И тебе хвала, бай Иване! Ето хора със здрава вяра българска. *(На другите.)* Намериха се случайно в Подгорово при прогласяването на бунта и остаха тука. Такива борци подигат духа на човека. *(Приказва ниско с Кандова.)*

Поп Димо *(гледайки усмихнато към Боримечката)*. Завиждам ти, Боримечка, ти вече си накървави ята гана. . . *(Смеешком на другите.)* Видяхте ли онзи ден как кълцаше онбашият?

Огнянов *(ниско на Кандова)*. Но не може инак... Казахме на народа, че Сърбия обявила война, че цяла България е въстанала, и трябва да поддържаме това, за да не падат духом борците.

Кандов *(ниско)*. Борба неравна, но ще я изнесем докрай.

Огнянов. Да, жребият е хвърлен.

Панов. Готово! Топът е пълен!

Поп Димо. Сега оттука можем да бием цяла долина! *(Всички се натрупват около топа.)*

Пенчо. Четете какво пише тука — бай Мичово пророчество: «Туркия ке падне!»

Огнянов. Но ние не сме опитвали още ни един топ. Панов, я запали фитила на тоя.

Поп Димо. Панов, чакай да се не изплашат в града. *(Към Огнянова.)* Да пратим по-напред някого да обади долу, че ще гърми топа.

Стайка пълни пушката.

Соколов. Добре е да се обади, инак би се произвело тревога.

Поп Димо. Има трудни жени.

Огнянов. Добро.

Викентий. Къде ще пращаме в града, да се губи време. Оттука някой да извика, дето е с по-гърлест глас. Долу ще чуят.

Поп Димо. Боримечка, това е твоя работа.

И други гласове: «Боримечката, Боримечката».

Огнянов *(усмихнато)*. Добро. Бай Иване, я ревни.

Боримечката. Защо не? *(Отива в дъното, изправя се, напъва гърди напред и вика с гороломен глас.)* Хора бре, да знайте, че ще пукаме топчѐто, та да се не плашат женорята и децата, майка им. . . ами рахат да си бъдат. Читаци няма никак още, не се виждат читаци, майка им стара!. . . Бреей! Ще пукаме, топчѐто!

Соколов. Повтори, Боримечка, и по-късо. Зарежи майката. . .

Боримечката *(към Огнянова)*. Да повторя ли?

Поп Димо. Смукни по-напред, да добиеш нова сила. *(Подава му плоската.)*

Боримечката. Да си жив, дядо попе. *(Навирва плоската.)* Сега да викам? *(Завиква пак.)* Бреей! Топчѐто ще пукне, никой да не се плаши. Топчѐто ще пукаме-е-е-е-е!

Огнянов *(усмихнат)*. Вярвам сега да са чули долу тая тръба йерихонска. Панов, пали!

Соколов. Слушайте как ще зареве балканския лев, момчета. Гласът му ще разтрепери трона на султана и ще обади на цял свят, че Стара планина е свободна! *(Панов запалва с кибрит голям къс прахан, забучва го на дълъг прът и го приближава към гъзера на топа. Въстаниците се отдалечават предпазливо. Няколко секунди праханта се пуши над фитила, после запушва се и той. Веднага се чува дрезгав звук и топът се покрива с дим.)*

Боримечката. Майка му стара, тоя топ няма глас.

Огнянов. Фиаско! *(Всички се навалят около топа.)*

Соколов. Той се пукнал! Цепнал се!

Поп Димо *(огорчено)*. Язък, нищо не излезе. *(Ухилено.)* Като чух гласа му, аз помислих, че Боримечката нещо неприлично направи.

Кандов *(скръбно)*. И ако са такива и другите?

Огнянов. И без топ можем.

Поп Димо. Цар Давид с прашка се е бил и е победил. На правите бог помага.

Боримечката *(гледа към топа)*. Ба, той пак ще потрябва. . . С тоя топ ще поваля барем десет души по урвата.

ЯВЛЕНИЕ 5

Влизат няколко въстаника разтревожени

Поп Димо *(стреснато гледа наляво)*. Подадоха се, подадоха се! *(Сочи наляво.)*

Пенчо. Турците! *(Всички грабват пушките.)*

Огнянов. Много хубаво! *(На двама въстаника.)* Идете предайте заповедта ми: момчетата ще загърмят само когато турците се покатерят по урвата. Панов, иди при другия топ.

Въстаниците излизат отляво. Панов се изгубва също наляво.

Соколов *(гледа наляво)*. Добре. Чакаме ги!

Викентий *(гледа също)*. Излазят иззад баира.

Поп Димо. Голяма сган. Вървят насам.

Огнянов *(гледа с бинокъла си)*. Да ги посрещнем, както им прилича. Ще ги натъркаляме по урвата.

Соколов. Идат в гъсти табори. *(Гледа с бинокъла си.)* Това са башибозуци, не е аскер.

Огнянов *(гледа наляво)*. Братя мили, удари великия час. Кураж! Нека се покажем достойни потом-

ци на Крума, Симеона и Асеня. Да посрещнем юнашки неприятеля. Пли! *(Раздава се пушечна стрелба.)*

Завесата бавно се спуща. Чуват се нови гърмежи, смесени с тръбни звукове и с викове. Боримечката грабва топа, за да го хвърля. Шумът продължава малкō и след съвършеното падане на завесата.

ДЕВЕТА КАРТИНА

2 ПОДГОРОВЦИ	СТАЙКА
2 ПОДГОРОВКИ	РАДА
МИХАЛАКИ	БОРИМЕЧКАТА

Радината стая. Всичко е в безредица. На масата, до стената, облегната една вулия пълна. Навън се чуват викове и чести пушечни гърмежи. Надвечер.

ЯВЛЕНИЕ 1

Влизат бързо двама подгоровци в обикновени градски дрехи и две жени подгоровки, едната с вързоп, а другата боса и с обуща в ръката.

1-и подгоровец *(заключва вратата)*. Да стоим тука, докат изминат башибозуците. Портата на черковний двор е здрава, а зидовете са високи.

1-а подгоровка *(тръшка се премаляла на миндера)*. Ох, изгоряхме си. От всичкия ми дом само това можах да заловя. *(Туря си ръката на вързопа.)*

2-а подгоровка *(плаче)*. Нанизите, жълтиците си забравих да взема, а само тия пусти обуща вземах в залисията. . . Ох, детето ми остана в люлката! .

1-и подгоровец. Мълчете, не пискайте, добре, че вие се отървахте живи. . . Като поутихне на улицата, ще излезем и ще хванем планината, както правят всичкия свят.

2-и подгоровец *(гледа си дрехата)*. Един

куршум ми продупчил дрехата! Гръмнаха няколко души срещу мене при Брайковата вратня. Добре, че се вмъкнах тука. . . *(Гледа стаята.)* Ние сме в стаята на даскалицата? Избави се тя, хитричката, а ние, горкана, си останахме да умрем под ножа на турците.

1-и подгоровец. Избави ли се, или не, дявол я знай. Като нахълтаха турците в града, тя отнякъде бежешком дойде у дома, в бунтовнишките си дрехи, да се скрие. «Бай Дончо, вика, приберете ме. Башибозуците ме спогнаха!» Питаше и за Огнянова. Чух, че бил убит на укреплението, но не й казах.

2-и подгоровец. Тъй и аз чух: паднал в битката.

1-и подгоровец. Аз няма да плача над гроба му. Каквото търсил, намерил. Думам й: «Иди си, иди си, даскалице. Не ми запаляй къщата!»

2-и подгоровец. Разумява се: комитаджийка. . . крила оръжия, шила знамето. . . Помните ли, когато оня ден се дигна въстанието? Тя издигна байрака сред мегдана.

1-и подгоровец. Нека си търси любовникът, при мене какво диреше? Най-сетне опиля се някъде. . .

1-а подгоровка *(пъшка плачевно)*. Ох, отидохме си. Ти баре твоята челяд изпрати в балкана, а моята — не знам що стана. . .

2-а подгоровка *(плачевно)*. Станке, дъще! Какво стана ти? Майка ти тука, а тебе отведоха турци!. . . Чедо, ще ли да те видя?

1-а подгоровка. Да ги изтръшка черната чума ония, дето ни докараха това патило до главата!

Навън се чува врява. Вижда се зара от пожари.

1-и подгоровец *(поглежда от края на прозореца)*. Тс! Полека!. . . Там човешки глави, натъкнати на прът, носят турците.

2-и подгоровец *(гледа също)*. Едната глава, брадатата, е на поп Дима!

1-а подгоровка. Ах! И главата на Пенча Юрданов!

1-и подгоровец. Хак им е. Искам на всичките ония вагабонти главите да видя на прът. *(Гледа от прозореца.)* Насреща къщата на чорбаджи Юрдана гори. Пожарите стават повече. Има вятър, огънят ще прихване целия град. . .

2-и подгоровец. Ще изгорим тука като мишки. Улицата утихна. Да бягаме!

1-а подгоровка. Ох! Къде ще се пръждосвам сама?

2-и подгоровец. Да вървим! *(Отваря вратата.)*

1-и подгоровец. По-скоро, към планината! Хайде, невести!

Излизат всички. Чуват се отдалечени гърмежи.

Пауза

ЯВЛЕНИЕ 2

Михалаки, Стайка и една бабичка

Влиза Михалаки без фес и по жилетка и след него Стайка и бабичката.

Михалаки *(гледа от прозореца уплашен)*.

Стайка *(озърта се, па бута вратата на другата стая и наднича вътре)*. Няма и тука даскалицата!

Михалаки. Ти коя си? Що дириш тука?

Стайка. Прати ме кака Гинка да взема даскалицата, да бягаме в планината.

Михалаки *(строго)*. Сега всеки бяга за себе си. Хай бягай, и аз бягам. *(Гледа на улицата.)* Пожари много. Хайде, жени, не стойте тука. . .

Стайка. Ами тя къде е?

Михалаки. Видиш, няма я. Очисти се оттука, че ако паднеш в ръцете на турците. . . Видиш, младите жени робят и безчестят. *(Тръгва да излезе.)*

Стайка. Боже, къде ще е? Да видя и там. *(Влиза отляво.)*

Бабичката. Михалаке, не ни оставяй. Какво да правя? *(Пъшка.)*

Михалаки. Да се бяга, да се бяга.

ЯВЛЕНИЕ 3

Горните, без Стайка, и Рада

Рада *(влиза бързешком, облечена в бунтовнишка дреха над роклята, с шапка на глава с левски знак и с револвер на кръста. Плахо)*. Чухте ли нещо за Огнянова?

Михалаки. Радо, тук не е добре за тебе.

Рада. Бойчо къде е? Чухте ли нещо?

Бабичката. Мъж ми го изгубил в битката. Не го видял после. *(Хваща я за ръката.)* Хай да бягаме.

Рада *(плачевно.)* Бойчо, Бойчо, жив ли си? *(Към Михалаки.)* Бай Михалаке, не сте ли чули нещо за Бойча?

Михалаки. Чух, Радо. . . но какво да ти кажа... Хай, булки, да вървим по-скоро.

Рада *(уплашено)*. Какво знайш?

Михалаки. По-добре не питай, даскалице. . .

Рада. Как? Убит? Умрял? *(Плаче.)*

Михалаки. Ти да си жива, Радо. . . Чух, че го убили. . . Какво плачеш? Мъртвите не се връщат. Хай бягайте.

Рада. Къде да бягам? Защо да бягам? Бойчо мой, загина ти!

Михалаки. Не плачи. Мъртвите не стават. Хай бягайте!

Рада *(отчаяна)*. Убит! Убит! А аз съм жива!

Михалаки *(тъжно)*. О, който отива в битка, за това отива. Давай си сърце, Радо.

Бабичката *(състрадателно)*. Па може да не е убит?

Михалаки. Е, булка, видели го. На това да се не чудим. Та само той ли? Толкова свят загина днес. *(Гледа към прозореца.)*

Рада *(плаче)*. Убит, убит!. . .

Михалаки. Сега оставете плачът, ами да бягаме през заднята порта. Хай, Радо!

Рада. Ох, защо? Къде?

Михалаки. Нема ще се оставиш в ръцете на турците? Не ги ли познаваш?

Рада. Ох! *(Става да тръгне.)*

Михалаки. Но с тоя бунтовнишки каяфет къде? Радо, вземи си друга дреха и забрадка, па бягай. *(Рада бързо влиза отляво.)*

Бабичката *(отива при масата и си взема една оставена вещ там. Гледа ужасена вулията.)*

Михалаки *(гледа уплашен от прозореца)*. Пожари! И турци идат!

Бабичката. Тук забравена вулия с барут!

Михалаки *(уплашен гледа вулията)*. Вулия с барут! И огъня приближава. Ще пламнем! Бягайте!

Той и двете подгоровки избягват из вратата.

ЯВЛЕНИЕ 5

Рада *(излиза, наметнала друга връхна дреха, и гологлава, озърта се)*. Излезли. *(Спуща се към вратата, но се спира.)* Ах, на двора турци! Къртят черквата! *(Заключва вратата.)* Боже, боже! *(Гледа из прозореца. Светликът от пожарите озарява лицето ѝ.)* Пожарът!. . . Какво да правя сега? Градът гори. . . Убиват, секат. . . Ох, Бойчо, така ли се надявахме? Ти поне загина там геройски, а аз. . . Няма и аз да те преживея, Бойчо. . . Заклехме се, че няма да се делим. . . Жива? Защо е този живот? Срам. Презряна от всички, проклинята от всички. . . Или паднала в турски плен, по-страшен от всяка смърт. . . Бойчо, Бойчо. . . ида. . . *(Щура се уплашена из стаята и пак отива на прозореца. Ослушва се.)* Качуват се по стълбите. Тук ще дойдат. . . *(С решителен глас.)* Бойчо, ще се видим скоро там! *(Изважда револвера си. Спира се до вратата и се ослушва. Вратата се удря.)* Ще се мре. . . *(Гледа револвера.)* Четири куршума са за тях, два за мене. *(Чуват се на улицата нови гърмежи. Поглежда из прозореца.)* Убиват бежанци!. . . *(Вратата се блъска силно.)* Ще се мре. . . Бойчо, няма да те посрамя. Българийо, прощавай. *(Вратата се блъска още по-силно. Някой вика отвън. Рада отстъпва назад и изгърмява два пъти револвера си във вратата. Тя пак се удря. После се натиска. Рада стреля в гърдите си, но револверът не гърми вече.)* Ах! Не хваща вече! *(Вратата*

пращи от натиска. Хвърля револвера.) Жива няма да ме заварите тука, злодейци! Ще дигна на въздуха цялото училище с мене си и с тях заедно. *(Драсва кибрит и запаля свещ.)* Смърт, но не безчестие!. . . Свете, прощавай! Бойчо, ида! *(Поднася запалената свещ над отверстието на вулията. В тоя миг вратата се счупва и отваря с трясък.)*

Боримечката *(показва се на прага с пушката и гледа Рада, която пали барута. Вика)*. Радо! *(Спуща се към нея.)*

Завеса

ДЕСЕТА КАРТИНА

БОРИМЕЧКАТА — ГЕНКО
1-и БЕЖАНЕЦ — 1-а ПОДГОРОВКА
2-и БЕЖАНЕЦ — СОКОЛОВ
ХАДЖИ СМИОН — ОГНЯНОВ
ГИНКА — РАДА
БАШИБОЗУЦИ И ЧЕРКЕЗИ

Полянка в Стара планина, заградена отляво с букова гора, а отдясно и в дъното от скали и зъбери. Няколко уединени дебели букове на полянката и няколко високи балвани до тях.

ЯВЛЕНИЕ 1

Влизат отляво кака Гинка, Генко с дете на една ръка и с пълен чувал на гърба, Хаджи Смион и 1-а подгоровка.

Кака Гинка. Ох, избягнахме от потерята. Добре, че влязохме в тая гора. *(Опира се на един бук запъхтяна.)* Но Рада изгубихме. *(Плаче.)* Братче, братче, изядоха те душмани!

Х. Смион. Не плачи, кураж, Гинке! Само вие ли пострадахте? И мене къщата ми изгориха, и конят ми, алестия ми кон, откараха. *(Просълзява се.)*

Кака Гинка. Твоя кон! Твоя кон! Тука човеци изгинаха! Ох, братче, умря ти юнашки.

Х. Смион *(отрива си сълзите)*. Кураж, Гинке! Срамота е да плачем като жени. . . Аз знам жени, които. . . В Молдовата, кога стана революцията и свалиха

княз Куза, на една влахкиня опушнаха сина. И тя, вместо да плаче. . . *(Озърта се.)*

Кака Гинка. Какво има?

Х. Смион. Гледам, че тук сме в безопасност.

Кака Гинка. Отде знайш? И тук може да дойдат турците.

Х. Смион. Та това казвам и аз я: може да дойдат. Да бягаме тогава през тия скали. *(Тръгва.)*

Кака Гинка. Къде през тия зъбери?

Х. Смион. Вървете след мене. Там има пътека. Почакайте да видя. *(Отива и се покачва по скалите.)*

Кака Гинка *(на Генка)*. Прибра ли ми жълтиците и елмазите? Извади ги, ще изпуснем чувала нейде.

Генко *(оставя детето на земята, сваля чувала и тършува из него. После вади едни панталони, рокля, една бяла възглавничка. При всеки предмет Гинка възклицава учудена или гневна)*.

Кака Гинка. Е, защо ти беше и тая пущина? *(Генко вади вестници.)* И вестници? Вади още! *(Генко вади още дреболии, между които огледало и цветарник, па изтърсва чувала.)*

Генко *(плахо)*. Няма друго!

Кака Гинка *(сърдито)*. Поразенико! Защо ти бяха тия парцали, а оставил си скъпоценните ми вещи?

Генко. Аз, аз, аз. . . Аз се уплаших. . .

Х. Смион *(връща се)*. Няма никаква пътека. Оттатък е дълбока пропаст.

Кака Гинка *(ядосано на Хаджи Смиона)*. Виж какво е вземал! А нанизите ми оставил!

Х. Смион. Не грижи се, то са ги вземали турците. . . Но оттам *(сочи скалата)* не може, пропаст е. Елате през гората пак. *(Генко тъпче вещите в чувала. Кака Гинка и Х. Смион тръгват към гората.)*

Генко. Чакайте и мене. *(Затича след тях с чувала.)*

Кака Гинка *(извръща се.)* Ти забрави Юрданча! *(Връща се, взима детето си и тръгва след другите.)* Ох, синко, да помниш майка ти какво е патила, та когато пораснеш, да отмъстиш на тия тирани!

Изгубват се в горния край на гората.

Пауза

ЯВЛЕНИЕ 2

Огнянов

Огнянов *(влиза от други край на гората в разкъсани въстанически дрехи, с лице почерняло и бледно. Озърта се предпазливо)*. Пусто е тука. Тая полянка е добре запазена в тая гора. *(Взира се няколко време наляво.)* През дърветата се виждат димове на пожари, издигат се в небето. Подгорово все гори. Горят и селата в долината. Пожари навред. Загина България! Ето в що се удавиха нашите горди надежди: в кръв и пламъци! Боже, боже, моят идеал се провали в панически страх, в ужаса на разрушението. Всичко, всичко загина. Сега съм един призрак, който се е заблудил и не може да найде гроба си. *(Хваща се за главата.)* Но, Рада, Рада? Що стана тя? Спаси ли се, или е загинала? Или е в плен? В плен у башибозуците? Боже, не допущай това. Това е ужасно. *(Къртши си отчаяно ръцете.)* Ужасно! *(Обърсва си сълзите, поглежда наляво.)* Идат някои! *(Скрива се в гората.)*

ЯВЛЕНИЕ 3

Огнянов, Боримечката и двма бежанци

Отляво влизат Иван Боримечката и двама подгоровци. Боримечката в селско облекло, другите в гражданско.

Огнянов *(поглежда, па излиза)*. Бай Иване!

Боримечката *(учуден и радостен)*. Ах, даскала! *(Ръкуват се сърдечно.)* Оцапахме я, майка му стара!

Огнянов. Кураж, бог няма да ни остави.

1-и бежанец. Но Подгорово отиде.

2-и бежанец. На пепел стана. От три дена все гори. Ох, пропаднахме си!

Огнянов. Братя, каква полза да се каем? Доброто дирихме, не сполучихме. Кураж и търпение. Жертвите няма да останат безплодни.

1-и бежанец. Откак сме избягали, залък хляб не сме видели. Корени ядем.

Огнянов. Къде отивате?

Боримечката. Ще минем за Влашко. А ти?

Огнянов. И аз също.

Боримечката. Ние се изгубихме с тебе в бъркотията в битката. Мислехме те убит. Де беше досега даскале?

Огнянов. Скитах се из планината три дни. Потери навсякъде, Иване. Гладувах и трева ядох като вас. На които колиби поисквах хляб, отказваха ми. Прогонваха ме с проклятия или бягаха като от чумав.

2-и бежанец. И нас също гонеха.

Огнянов. Днес само един каракачанин се умилостиви и ми даде комат хляб, а после ме предаде на потеря. Тя ме спогна, гърмяха по мене. Едвам избягах и се скрих в тая гора.

2-и бежанец. Видя ли от върха как нощя светеше Подгорово? Как пламтяха селата?

Огнянов *(мрачно)*. Видях.

1-и бежанец. Бе що чудо села станаха на пепел, що свят се изпотроши. Та това въстание ли беше? Резиллик. И ние, дърти магарета, се полъгахме още. Да дават ответ на бога ония, които помамиха народа. Като не било уредено, защо си не налягаха парцалите?

Боримечката. А бе защо сте се разкиснали, та се плачете, като че бог знай какво е станало? От бога и от света Богородица така било писано. Та ако Подгорово загина, няма да загине и България я!

2-и бежанец. Дрънкай си ти, но ние си пропаднахме, изгоряхме си.

Боримечката. Е, може ли без това? Искате свобода, ама да ви я донесат в кърпа вързана на вас. Това нещо без кръв и без курбан не се добива. Суха пола риба не яде.

Огнянов. Бай Иване, благодаря ти, ти си винаги куражлия.

Боримечката *(на подгоровци)*. И аз всичко изгубих, но плача ли се?

Огнянов. Как е булката?

Боримечката. Стайка ли? Майка ѝ... Из-

бягала е. А бе забравих да ти кажа каква работа стана с даскалицата.

Огнянов *(стреснато)*. Какво стана тя? Думай по-скоро. Жива ли е?

Боримечката. Чакай... жива я оставих.

Огнянов *(развълнуван)*. Жива? Но сега де е?

Боримечката. Чакай, наред... Когато се пръснахме след битката, аз и Стайка се спуснахме в града. Скрихме се у дядо Григоровата къща. Там се скрила и кака Гинка и други жени. Но трябва да бягаме в планината: Подгорово гори... Турци бесуват. А бе де Рада да бяга с нас? Пращаме Стайка през комшулука да я потърси у школото — нали то е до Григоровата къща? Чакаме, ни Стайка, ни Рада няма. Хай, какво станаха тия жени? Затичам се и аз да видя, пак през черковния двор. Там турци грабят черквата. Не ме видяха в тъмнината и хайде по стълбите. Тропам на вратата Радина — заключено. Викам — не се обажда никой. Само се гърми отвътре. Какво става? Натискам, счупвам вратата. Какво виждам? Рада стои пред масата, поднася запалена свещ към вулията с барута!

Огнянов. Боже, боже!

Боримечката. Вулията с барута зер! Да хвръкне до облаците! Мислила, че турци натискат вратата. Гърмяла въз мене! Спускам се към нея — тъкмо да запали...

Огнянов. Бай Иване, благодаря ти!

Боримечката. Изскокваме и — право у Григорови. Но там няма никой, жените избягали. Бягаме и ние. Рада плаче, мисли те убит.

Огнянов. Ах!

Боримечката. Мръкнало вече. Накрай града куп хора — и те за планината. Изпращяха пушки срещу нас. Светът се разбяга кому де видят очите. Трябва да е избягала с другите в планината.

Огнянов. Боже! Де ще е сега?

Боримечката *(гледа го покъртен)*. Не грижи се, даскале, господ ще я запази жива и здрава, както запази и тебе. Майка му стара, та ти си бил жив, а?

Огнянов *(кърши си ръцете. Горестно)*. Радо, Радо, какво си станала?

2-и бежанец. Не грижи се, Огнянов: преди

да се срещнем с Ивана, чухме от бежанци, че Рада е в планината с други хора, трябва да се е отървала.

Огнянов. Ох, благодаря ви.

Боримечката *(Огнянову)*. Нали ти казвах аз? Отървала се е. Сега почерпи. Но с какво? Хай във Влашко ще почерпиш. *(Към подгоровци.)* А ние да вървим.

Подгоровци *(стават)*. Да вървим.

Боримечката. Хай, даскале, с нас.

Огнянов. Аз ще тръгна сам, по мрачина, с тия дрехи деня не мога, па не бива много души накуп. И вие се разделете.

Боримечката. Добре кажеш, даскале. Ах, забравих едно нещо. *(Разпасва нещо от кръста си.)*

Огнянов. Какво е това?

Боримечката. Знамето. Откъснах го от пръта, кога да бягаме към гората. *(Държи плата.)*

Огнянов. Дай. *(Целува знамето.)*

Боримечката. Да го не нося. Кой знай какво ще ни срещне. Даскале, да го скрием някъде тука. То пак може би да потрябва, нали?

Огнянов. Да, борбата не е свършена, бай Иване. Ще го мушна в оная пукнатина на скалата. Помнете, там ще е нашето свещено знаме. *(Сочи към скалите.)*

Боримечката. Сега да вървим. Дай, даскале, да се целунем до три пъти — господ знай кой ще оживее от нас. *(Целуват се.)*

Двамата подгоровци. Сбогом, Огнянов! *(Ръкуват се с Огнянова. Те и Боримечката тръгват надясно.)*

Боримечката *(обръща се)*. Добро видение, войводо. Да даде бог тая планина пак да ни събере под онова знаме, за нови битки с душманите! Па ние нека да умрем — България да живей! *(Изчезват в гората.)*

Огнянов *(стои няколко време замислен, гледайки знамето)*. О, Радо, твоята мила ръка е шила тоя златен лев и тия величествени думи «Свобода или смърт!» *(Мисли.)* Но аз нямам сила да напусна тая планина, когато зная, че ти си в нея, че може би имаш нужда сега от моята защита.

ЯВЛЕНИЕ 4

Огнянов и Соколов

Соколов *(облечен като башибозук, задава се из гората и се озърта гузно)*.

Огнянов *(затуля се зад балван)*. Турчин! *(Взира се.)* Ах, Соколов! *(Изскача.)* Докторе!

Соколов *(спуща се и го прегръща)*. Брате, видяхме се живи! Ти как си тука?

Огнянов. Три дена се скитам из планините. Гони ме потеря днес и се скрих тука.

Соколов *(изглежда околността)*. Това място сигурно ли е?

Огнянов. Видиш тия непроходими букаци, те ни са добра защита: турците не смеят да се промъкват в гората. А тия скали от север — те висят над страшна бездна, откъм тях само орел може да прилети. А ти отде идеш?

Соколов. Бягам от Подгорово. Криех се там в една изба. Но ме издадоха и аз едвам се спасих.

Огнянов. Какъв позор, боже мой!

Соколов. Сега е всеобща паника. Издайства и подлости. Подгорово не е онова, което знаем.

Огнянов. Издайства и подлости, казваш. Те са изчадията на всяка нещастна революция. Те следват подир нея, както гарваните и вълците подир бойните полета.

Соколов. Не бил, брате мой, узрял народът за революция. Измамихме се страшно. Ужасни жертви дава България и напразно.

Огнянов. Че се измамихме, измамихме се. Но революцията трябваше да стане, жертвите трябваше да се дадат. Ние не можем със силата си да разбием Турция, но можем да спечелим симпатиите на света чрез грозните си нещастия, чрез мъченичеството си и кървавите потоци, които изтичат из тялото на България. Това е все знак, че съществуваме. Мъртвите никой не мисли. Само живите имат право на живот. Няма защо да се каем. Опитахме се, не успяхме. Това е скръбно, но не е стидно. Позор и престъпление ще бъде, ако скръстим

вече ръце, ако плюем на идеала си, ако забравим кръвта и пожарите, в които днес плува България.

Соколов. Бойчо, чини ми се, че само ние мислим на тоя час така. Иди послушай в Подгорово. Всеки сега дава право на Стефчова и на чорбаджи Юрдана. А нас проклинат. . . Ха, знаш ли, че всички те мислеха убит в сражението?

Огнянов. Каза ми и Боримечката, той одеве замина оттука с други бежанци. Аз паднах от контузване само. . .

Соколов. Можа ли да научиш нещо за Рада?

Огнянов. Те ме зарадваха с известието, че била избягала в планината. . . Но планината гъмжи от потери. Да знаех де е, бих полетял към нея, макар и през дъжд куршуми да минех. *(Мисли.)* Какво си чул за другарите от комитета?

Соколов. Пенчо Юрданов и Викентий, както знайш, паднаха в битката. Така и поп Димо. Франгова и Кандова плениха и закараха оковани в Пловдив. Панов избягал. Другите не знам какво станаха. Да, бай Мичо: неговата съдба е ужасна. Ти помниш, че той бе останал в града да води отбраната му. Но настала паника, той не можал да спре бягството, нито да попречи на башибозуците да нахълтат в града. Обсадили го в къщата му. Из мазгалите на прозорците си той поваля осем души с шишането си. Но запалили къщата му, той фукнал да бяга. Улавят го и го опичат жив на огъня!

Огнянов. Какъв ужас! Ами бай Марко?

Соколов. Стигнали го в балкана и го съсекли.

Огнянов. Ужасно!

ЯВЛЕНИЕ 5

Горните и Рада

Рада *(подава се в бунтовнишката си дреха в подножието на скалите край гората, озърта се плахо, после се скрива)*.

Соколов. Ти сега с какво намерение си?

Огнянов. Да гоня Влашко. Чакам да се смръкне.

Соколов. Тогава ще бъдем другари.

Огнянов. Колко патрони имаш?

Соколов. Само един, колкото да не падна жив в ръце. Ти?

Огнянов. Всичките изпразних срещу потерята. Дай ми ятагана си. Може да потрябва.

Соколов *(дава му го. Сепнато гледа наляво)*. Там зад дънерите се мярка човек!

Огнянов. Човек? *(Гледа също.)*

Соколов. Жена! *(Взира се.)* Не е ли това Рада?

Огнянов. Рада! Рада!. . . *(Високо.)* Радо! *(Затича се към нея.)*

Рада *(излиза из гората и го пресреща)*. Бойчо! *(Прегръщат се.)*

Огнянов. Мила Радо!

Рада. Бойчо, Бойчо мой! *(Плаче от радост.)*

Огнянов *(отдръпва се и я гледа смаян)*. Кажи ми ти ли си, или сънувам?

Рада. Аз сама съм, Бойчо. *(Прегръща го пак.)* Найдох те жив. Няма вече раздяла!

Огнянов *(води я насам)*. Но как ме намери? Де беше досега?

Рада. Криех се с други жени в една юрушка мандра три дена. Днес черкези ни подгониха. Като бягах, застигнах двама бежанци, те ми казаха, че те оставили тука. Повърнах се. Едвам те намерих. . . Ох, драги Бойчо, аз те мислех убит.

Огнянов. Бог ни пак сбра, Радо. Мила Радо, страшно страдаех за тебе. Ти ме мислеше убит, а аз те мислех. . .

Рада *(съглежда Соколова)*. Но този турчин?

Соколов *(усмихнато кланя й се)*. Доктор Соколов!

Рада. Ах, докторе! *(Ръкуват се сърдечно.)*

Соколов *(усмихнато)*. Сега ние тука образуваме малък комитет. Бойчо, аз мисля, добре е да излезем из букака, доде е видело?

Огнянов. Добре. Радо, ти си уморена. Можеш ли вървя с нас? Да вървим за Влашко.

Рада. Да вървим, Бойчо. С тебе насякъде. Сега крила имам.

Огнянов. Тогава напред!

Рада *(гледа на земята знамето)*. Знамето ни!

Огнянов. Боримечката го спасил. Да, щях да забравя. Да го скрием в оная пукнатина. *(Сочи скалите.)*

Соколов. Да не губим време, Бойчо.

Рада. Дайте да си го носим. *(Дига знамето.)*

Огнянов. Добре, Радо, скрий го. Под твоята горня дреха няма да личи.

Рада *(увива го под дрехата си)*. То е моето знаме.

Соколов. И пак ще го дигнем.

Огнянов. Готови сме? Сега на път. *(Тръгват да влязат в гората.)*

Соколов *(спира се сепнато)*. Хора има в букака!

Огнянов *(гледа също)*. Башибозуци!

Рада *(уплашена)*. Ах!

Огнянов. Потерята ни е подушила. Пътят ни е пресечен.

Соколов. Не, оттука да бягаме! *(Сочи към скалите.)*

Огнянов. Невъзможно. Там е стена и под нея страшна пропаст.

Соколов. Загинали сме тогава!

Огнянов. Живи няма да се вдадем.

Соколов. Няма!

Огнянов. Да се притулим. *(Той и Рада се скриват зад един балван в подножието на скалите, а Соколов зад един дънер.)* Радо, кураж, ще умрем.

Рада. Сладка е смъртта с тебе, Бойчо.

Соколов. Турците наближават, има и черкези.

ЯВЛЕНИЕ 6

Горните и потеря от турци и черкези.

Един глас *(из гората)*. Предайте се, баш комиталар! *(Огнянов и Соколов мълчат.)*

Същия глас. Комиталар! Предайте се, ще гърмим!

Рада. Последня молба от моята любов: убий ме, Бойчо! Може куршум да ме не улучи.

Огнянов *(гледа я покъртен)*. Сбогом, Радо. *(Целува се с нея.)* Извърни очите, не ме гледай.

Рада. Чакам. . . Смело, Бойчо.

Огнянов *(забива ѝ ятагана в гърдите.)*

Рада. Ах! *(Пада. Чува се от гората залп от пушки.)*

Соколов. Ранен съм. . . Бойчо, прощавай! *(Гръмва се в устата и пада близо до Бойча.)*

Огнянов *(навежда се и целува Рада)*. Радо, ще се видим на небето. *(Грабва ятагана.)* Сега нека видят как умира един български апостол! *(Спуща се с ятагана въз потерята, която се показва из гората, но пада от куршумите на башибозуците.)*

1-и башибозук. Падна мъртъв и тоя комита!

Няколко души се навалят въз телата на Огнянова и Соколова и ги мушкат със зверски викове. През това време Рада внезапно скокна иззад камъка и фуква, политайки нагоре по скалата.

1-и башибозук *(сочейки тялото на Огнянова)*. Ето го, османлар, този, дето беше убил двамата мюсюлмани и троица още рани днес, началник и душата на бунтовниците. Той един струва за хилядо като тях. Отрежете главата му и на прът да я занесем и хвърлим пред пашата, голяма награда ще имаме. Ах, царски душманино, разплакахме и ние твоята кучешка майка. На прът главата му! *(Съглежда Рада, която следва да се изкачва с мъка към върха.)* Там бяга комитаджийка! Вижте, ранена е!

2-и башибозук. Да я свалим!

Неколцина я замерват.

1-и башибозук. Стойте, не гърмете въз гявурката, тя е наша. Там е стена. Комитаджийке, върни се!

2-и башибозук. Дръжте я тая млада гявурка. Тя ще е царицата им. *(Спуща се по Рада, а след него и двама черкези.)*

Рада *(изскача навръх скалата и развява знамето. Вика към башибозуците)*. Варвари! Ние умираме, но България не ще умре. Да живей свободата! *(Хвърля се в пропастта.)*

Завеса

III

ПРЕСТОЛЪТ

ИСТОРИЧЕСКА ДРАМА В 5 ДЕЙСТВИЯ

ЛИЦА

ИВАЙЛО
МАРИЯ, жена му
МИХАИЛ, син й
ТЕРТЕР
ГОДЕСЛАВ
ГРУДЮ
ГРОЗД
} боляри
ВИХЪР, Ивайлов воевода
МЛАДА, жена му
КАЗИМ БЕГ, татарин, Ивайлов велможа
ИВАН АСЕН III
ИРИНА, жена му
ЛЕОН, Иванасенов велможа
ФРОСИНА, слугиня при Мария
НОГАЙ, татарски хан
ЧОКИ, син му
ДЕВЛЕТ ГИРЕЙ, Ногаев пълководец
АХМЕД БЕГ, Ногаев велможа
ЕФРОСИНА, жена на Ногая
СТАЙНА, Ивайлова любимка
ХАРИКЛИЯ, слугиня на Ефросина
ДЯДО ПРОДАН
АМВРОСИЙ, калугер

Боляри, телохранители, харемски жени, ловци, войници и слуги, български и татарски, селяни, селянки и пр.

Събитията стават между 1278—1280 г.

I и II действие — в търновския дворец, III — в един манастир, IV — в една гора, V — в Ногаевия двор в Бесарабия.

ПЪРВО ДЕЙСТВИЕ

Широка стая в търновския дворец. Богати миндери и столове. Врати отдясно и ляво.

В дъното на стаята дълга трапеза, около която са насядали и ядат Ивайло, Мария, Тертер, Вихър, Годеслав, Грозд, Грудю и други боляри още; Млада, Стайна, Фросина и дядо Продан.

ЯВЛЕНИЕ 1

Ивайло *(дига чашата)*. Пак за вашето здраве, боляри!

Болярите. Да живей царя! *(Пият.)*

Ивайло. Да пием и за царицата.

Болярите *(с изключение на Тертера.)* Да живей царица Мария!

Мария. Благодаря ви, славни боляри.

Грозд *(с чаша в ръка)*. Ивайло, неприятелите на България не искат да ѝ дадат мир. Император Михаил изпраща своите войски, за да настанят на трона зетя му, деспота Ивана. Върви и победи! Дигам чашата за новото ти тържество над неприятелите, за твоята бъдеща победа. *(Пие.)*

Тертер. И гръцки крак да не остая в България!

Ивайло *(усмихнат)*. Много желаеш, севастократоре. *(Поглежда значително Мария.)*

Мария. Думите на славния болярин не ме засягат. Аз съм българка по душа.

Ивайло. Ивайловата жена не може да бъде другояче. *(Към Тертера)*. Тертере, пий!

Тертер. Не ми се пие.

Ивайло. Пий. Не ща това постно лице. Виното развеселява сърцата.

Тертер. Според виното. Има вино, което веднага разпаля кръвта и ражда песни; има друго вино, което тласка към свади, а има вино, което сега го пиеш, и след малко те праща на вечно успокоение.

Ивайло. Сиреч как на вечно успокоение?

Тертер. Праща човек в лоното Аврамово. *(Гледа Мария.)*

Мария *(става)*.

Ивайло. Що ти е? Ти си бледна?

Мария. Не ми е добре.

Ивайло. Стой! *(Мария сяда.)*

Млада. Царю, да живеят младоженците! *(Пие.)*

Мария *(на Ивайло)*. Какви младоженци?

Ивайло. Днес кумувах на една селска сватба.

Мария. Кумувà ли? *(Мръщи се.)*

Ивайло. Как да откажа? Калесаха ме. Но остави сега това. *(Към Стайна.)* Стайно, я ни попей, че разговора ни стана май намръщен.

И други гласове. Попей ни, попей ни, Стайно.

Млада. Тя е нашата песнопойка.

Стайна *(става)*. Коя?

Ивайло. «Яно моме».

Стайна *(запява)*.

Яно моме, малка моме,
за кого си китка виеш?
Готвя я за мило либе,
че си иде от чужбина.

Яно моме, малка моме,
за кого герданче нижеш!
Нижа го за бяла шия:
мило либе ще посрещам.

Одобрителни гласове. Чува се отвън гайда.

Млада *(става и се затича на прозореца)*. Ето сватбата и тук!

Мария. Че защо? Как са я пуснали в палата?

Ивайло. Добре, добре.

Млада. Идат да се поклонят на кумът. *(Стайна сяда.)*

ЯВЛЕНИЕ 2

Влизат Наум, младоженците, двата девера и две калини.

Наум *(на Ивайло)*. Куме, заповядай. *(Подава му бъклица.)*

Ивайло. Наздраве, побащиме. Наздраве и на кумчето, и на кумичката. Мир и сговор им желая и честит живот.

Млада *(засмяна)*. И повече деца, мъжки.

Ивайло. Така, така, та кога порастат, да бият враговете, както сега ние ги бием.

Наум *(на Ивайло)*. И булката, и младоженеца ти се кланят до земята, и всички молим бога да ти даде здраве и живот да ти се радваме. Ти си наш, и ние сме твои. *(На Мария.)* Господарко! *(Подава ѝ бъклицата.)*

Мария *(отказва с климане глава)*.

Наум. Прощавай, царице, ние бъклица си знаем от дядо и предядо. И не гледай цървулите ми: те са носили краката ни и до Цариград.

Дядо Продан. И до Драч, и до Белград.

Телохранител *(влиза и шушне нещо на Вихъра. Вихър излиза)*.

Мария *(на Ивайло, ниско)*. Това е нечувано нещо, което става в палата.

Ивайло. Защо?

Мария. Ти унизяваш величието на царския сан.

Ивайло. Моят палат е винаги отворен за народа.

Мария. Дори и за неговите гайди?

Ивайло. И за неговите радости, и за неговите грижи. Между него и мене стена не турям. Днес заедно се веселим с него, утре заедно се бием.

Наум. Сега прощавай, куме. *(На младоженците.)* Поклонете се на царя и на царицата.

Ивайло. Да сте живи, да сте живи. Сбогом.

Наум *(от вратата)*. Стайно, па наминувай почасто у нас, недей се големи.

Стайна *(усмихната)*. Добре, чичо Науме.

Сватбарите излизат.

М а р и я *(ниско)*. Слава богу.

В и х ъ р *(влиза)*. Царю, едно чудно нещо.

И в а й л о. Какво?

В и х ъ р. Хванатият и затворен татарски главатар се изказа. Той бил Чоки, Ногаевия син.

И в а й л о. Чоки, синът на Ногая?

В и х ъ р. Току-що щяха да го хвърлят от скалата, изказа се. Аз го задържах.

И в а й л о. Как? Доведете го тука.

В и х ъ р. Тук е. *(Маха надясно.)*

Г р о з д. На тоя враг трябва да се даде наказание примерно. Още не може да се очисти земята ни от тия вълци.

Д я д о П р о д а н. Тия поразеници в Асеново време ги нямаше.

ЯВЛЕНИЕ 3

Влиза Ч о к и, сподирен от войници.

И в а й л о. Ти кой си?

Ч о к и. Чоки. Великий падишах, милост!

Т е р т е р *(ниско на Ивайло)*. Добре е да го не погубваме.

И в а й л о. Ами?

Т е р т е р. Да го затворят в тъмница и само срещу голям откуп от Ногая да му го повърнем.

Г о д е с л а в. Тертере, да оставим тоя звяр жив? Нека иде в пъкъла.

В и х ъ р. И главата му да пратим на Ногая.

Ч о к и. Милостивий падишах! *(Коленичи.)*

И в а й л о. Иди при баща си. Свободен си.

Ч о к и. Падишах! *(Отива и целува скута на Ивайло.)* Аллах ще те награди.

И в а й л о *(на Вихъра)*. Нахранете го и изпратете го с дарове за Ногая до границата. *(Към Чоки.)* И кажи на баща си да ми не праща вече гости, да ме не накара и аз да му дойда на гости с войската си.

Д я д о П р о д а н *(на Чоки)*. Помни що ти думат!

Ч о к и *(покланя се и тръгва. Спира се)*. Падишах,

светът е колело. Случва се всички да имаме нужда от приятел. Ако някога се намериш в беда, спомни си за Ногая: за днешната ти добрина той още с по-голяма ще ти отвърне. Прощавай. *(Излиза.)*

И в а й л о *(на Тертера)*. Не дразни злото псе без нужда.

Т е р т е р. Мъдро направи, Ивайло. Моите бели коси не се сетиха за това.

И в а й л о *(става и се прекръстя)*. Да ви е сладко, боляри. *(Същото правят и другите.)* Марийо, след малко искам да ти поговоря, и на тебе, Тертере. *(Излиза, и другите след него с изключение на Мария и Фросина.)*

Слугите бързо раздигат трапезата.

М а р и я. Фросино, видя ли го пак? Все суров към мене.

Ф р о с и н а. От царски грижи, господарко.

М а р и я. Ни един път не видях усмивката му към мене.

Ф р о с и н а. Усмивката му? Та може би тия храбри хора там в планините да не умеят да се усмихват.

М а р и я. И нежността в сърцето му сякаш бе заключена със сто брави. Аз не познах истинска любов.

Ф р о с и н а. Та селяните кой знай дали познават любов.

М а р и я *(нетърпеливо)*. Не говори глупости: той любеше Кремена. Но сега забрави мъртвата Кремена и лудува по Стайна. Ох, как ме измъчва тая българка!

М и х а и л *(влиза с лък, прикачен на рамото)*. Мамо, татко ще отива на бой утре?

М а р и я. Тъй, пиленце.

М и х а и л. Да бие пак гърците?

М а р и я. Хай иди си играй. *(Михаил излиза.)* Бедни мой Мицо, под лоша звезда си се родил! Да не беше ти, нямаше да изтърпя толкова горчивини и унижения. Но за престола ти тук. . . *(На Фросина.)* Знаеш ли ти, че той след няколко време ще има брат или сестра?

ЯВЛЕНИЕ 4

Стайна *(влиза; на Фросина, не виждайки Мария)*. Фросино, Ивайло тръгва пак. Как ще стане шуто в палата без него!

Мария *(начумерено)*. Ти можеш да казваш «царят», а не «Ивайло». *(Стайна се стреснва смутена.)* Ти можеш по свойски да приказваш само нему, когато си в прегрѣдките му, безпътнице!

Стайна. Царице, как говориш тъй?

Мария. Ивайло отива на война, а ти добре ще сториш да идеш там, отдето си дошла.

Стайна *(сопнато)*. Аз приимам заповеди само от царя.

Мария *(нервно)*. От любовника си! Или поне порядко се мяркай пред очите ми, че твоето омразно лице ми трови душата тук.

Стайна. Не знам кое лице е омразно.

Мария *(гневно)*. Безочлива си ти, българко!

Стайна. Грях голям имам, че съм българка. *(Излиза.)*

Мария *(яростно, като гледа след нея)*. И българка, и нищожница, и развратница!

ЯВЛЕНИЕ 5

Влиза Ивайло.

Ивайло. Марийо, ти се въсеше одеве. Аз разбирам в тоя палат аз да бъда господар. *(По знака му Фросина излиза.)*

Мария. Но аз не съм навикнала на такива простотии.

Ивайло. Не въси се. Трябва да привикнеш на всичко, което аз намирам за добро да правя. Тоя народ ни дава кръвта си, нека му дадем усмивките си.

Мария. Ние ще станем за смях пред чужденците.

Ивайло. Пòврага какво ще кажат чужденците и Палеологовци в Цариград! Аз желая винаги народът да се усеща в палата ми като в своята къща.

Мария *(сърдито)*. Прави каквото щеш... Винаги суров, винаги студен, никаква нежност.

Ивайло. Защо нежност? Ние се взехме по нужда: ти ми даде родът си и привържениците си, аз ти дадох името си и силата си.

Мария. Осъдена на един безделен и еднообразен живот, лишена от преданите си служители, чужда и самотна сред външни, непознати лица. Остави ми по милост само Фросина.

Ивайло. Аз турих все българи тука, защото тоя палат е български. И пратих по дяволите разните Теодоровци и Андрониковци.

Мария. Бедният Андроник...

Ивайло *(гневно)*. Ти го жалиш?

Мария. Жаля го не за смъртта му, която беше заслужена, а за жестоката смърт, с която беше наказан, и без съд.

Ивайло. Марио, ти никога да не споменуваш името на тоя човек. Знаеш ли мълвата какво говори? Че той ти бил любовник?

Мария *(гневно)*. Клевета, клевета! И на нея може да даде ухо само един дивак!

Ивайло *(дига юмрука си)*. Как дръзнà?

Мария *(разплаква се)*. Нещастна, нещастна аз! Обвинявана и от оногова, който трябва да ме закриля от стрелите на клеветниците и враговете, когото любя, за когото живея, в когото дирех опора и утеха. Боже, боже! Аз, внуката на един император...

Ивайло. Не плачи, аз ти казах, че мълва е това. Не вярвам.

Мария. Не вярваш, а даваш ухо на всички мерзки клюки против мене!

Ивайло. И има ги много! Нà, думат, че ти си отровила Кремена, първата ми жена.

Мария *(разплаква се.)* Ах! Ти ме подозираш! Ах, ти ме оскърбяваш! Ах, ти ме убиваш! *(Ходи из стаята и си скубе косите.)* Аз, която сама плаках за Кремена, аз, която заръчах да ѝ правят помен всяка събота. Боже боже, какво дочаках! *(Плаче с глас.)* На моята любов да отговаря с такива жестоки подозрения! Ох, аз съм нещастна, най-злочестата жена и царица. Аз не трябва да живея вече! По-добре смърт! Подир това оскърбле-

ние гробът ми е по-мил от тоя палат. *(Плаче още по-високо и отчаяно.)* Небеса! *(Отива към десния прозорец и го отваря, като че има намерение да се хвърли.)*

И в а й л о *(хваща я за ръката)*. Комедиантко, стой. *(Гледа я вторачено.)* Хай хвърли се!

М а р и я. Ти искаш смъртта ми? Ти искаш да си останеш с тая проклета селяндура Стайна? Не, няма да умирам! *(Излиза.)*

И в а й л о *(ходи няколко време навъсен. После отваря дясната врата)*. Повикайте Тертера! *(Пак ходи развълнуван. Влиза Тертер.)*

ЯВЛЕНИЕ 6

И в а й л о. Тертере, аз съм недоволен от тебе.

Т е р т е р. Защо, господарю?

И в а й л о. Ти на трапезата докачи, макар и прикрито, Мария. Това ми е неприятно. Цял народ ѝ прости, ти само не прощаваш.

Т е р т е р. Царю, не мога да пресиля сърцето си. Аз бях против тая женитба с Мария.

И в а й л о. Женитбата трябваше да стане и сега е късно да се препираме. Ти трябва да забравиш, както и аз забравих.

Т е р т е р. Не мога. Аз съм брат на Войсила.

И в а й л о. Какво от това?

Т е р т е р. Чул си, че брат ми Войсил умря няколко дена преди твоето влизане в Търново.

И в а й л о. Чух. Умрял скоропостижно.

Т е р т е р. Умря отровен, господарю.

И в а й л о. Как? Отровен?

Т е р т е р. Тя го повикала тук за разговор, почерпила го с някакво вино и в къщи брат ми умрял в големи мъки. Той беше неин противник.

И в а й л о. Неин противник?

Т е р т е р. Да, привърженик на княз Ивана.

И в а й л о. И тя го унищожи?

Т е р т е р. Безжалостно.

И в а й л о. Тертере, а аз как постъпвам с Ивановите привърженици, когато те са опасни?

Т е р т е р. Господарю, ти си в правото си.

И в а й л о. Тогава и Мария е била в правото си. Разликата е само, че аз им отсичам главите на враговете си, а Мария е избрала други начин. Тертере, задуши гнева си в дъното на душата си и не възбуждай никого против Ивайловата жена. Зла е била Мария, днес не е вече и не може да бъде. На миналото — було. Занапред да гледаме. Сбогом. *(Тертер тръгва.)* Докато бъда на война, ти ще бъдеш мой заместник тук.

Т е р т е р. Благодаря за доверието. *(Излиза.)*

И в а й л о *(ходи няколко време развълнуван, после заключва и двете врати и отваря една тайна врата в дъното)*.

ЯВЛЕНИЕ 7

Влиза С т а й н а и прегръща Ивайло. Той я целува.

С т а й н а. Ти много се бавѝ?

И в а й л о. Имаше нещо да говоря с Тертера, нали утре тръгвам на война?

С т а й н а. Ах, Ивайло, ти пак ме оставяш!

И в а й л о. Надявам се скоро да се завърна и да целувам пак тия хубави очи. *(Целува я.)*

С т а й н а. Оставяш ме при Мария. Аз не я обичам, нито тя ме обича.

И в а й л о. И нямаш нужда от нейната обич.

С т а й н а. Божичко, как ще милея за тебе!

И в а й л о. Сред битките ти ще бъдеш пред очите ми. На Мария дадох короната, на тебе — сърцето си.

С т а й н а. И моето е твое. Но как е малко за тебе, големият човек!

И в а й л о. Ти си моята невенчана царица.

С т а й н а. Когато те видях за пръв път в Силистра, аз те не познавах още. Но аз те любех вече, Ивайло, макар че вуйчо ми беше твой враг. Твоята слава бе замаяла сърцето ми. . . И аз си казах: «О, ето великият Ивайло!» Мислех ли аз, че тоз велик Ивайло ще бъде мой?

И в а й л о. И ти ме видя в много лош час, както и аз пръв път те видях колко си мила и хубава. Аз много ти дължа.

С т а й н а. Нищо не ми дължиш!

И в а й л о. Костадиновите войници ме гонеха. Аз се

втирнах в една вратня, за да се избавя от мечовете им. Но там била къщата на вуйка ти, болярина Данча, моят враг. Ти ме скри, ти ме спаси и от тях, и от вуйка си. Той би ме убил. И когато влязох в Търново и ти дойде в палата, слънцето влезе в него. . .

Стайна си долепя нежно челото до гърдите му и той я целува по косата.

Стайна. Ох, как съм честита!

Ивайло *(хваща ѝ главата с две ръце и я гледа)*. Мило дете, ти ме нарече голям човек. Но знай, че аз съм пак човек като всички хора: имам потреба от утеха в скърбите, имам и аз човешко сърце, което жадува да люби и да го любят. То жадува да тръпне от женски прегръдки и да примира от сладките галби на обичана жена. Без тебе що щеше да ми бъде тоз палат? Един лъскав затвор, в който на всеки час да срещам немилото лице на Мария, а тронът ми — стол, покрит с коприна, обиколен от хиляди грижи, ядове и безпокойство. Но ти си слънце тука и огряваш ми всичко.

Стайна *(гледа го радостно)*. Мили, мили Ивайло!

Ивайло. Не стига славата, мило дете, да бъде човек честит, само любовта дава пълно щастие. А аз го имам, като имам тебе.

Стайна. Аз се много боя от царицата. Тя ме вече мрази.

Ивайло. Тя нищо не знае, но ревнува. Нека си ревнува.

Стайна. Не мога ли да дойда с тебе?

Ивайло. А, не може, не може, пиленце. Твоите очи не трябва да гледат война, войната е за нас, мъжете, а за вас са целувките и милувките. . . Но аз съм много улисан с войската и едвам ще се видим, преди да тръгна. *(Изважда огърлица.)* Вземи за спомен тая огърлица. *(Окача ѝ я на врата.)* Прощавай.

Стайна. Недей огърлица. . . Ти ми трябваш. *(Прегръща го.)* Но върни се по-скоро от войната, Ивайло, върни се по-скоро, гълъбо!

Прегръщат се и се целуват.

Завеса

ВТОРО ДЕЙСТВИЕ

Престолната стая в търновския дворец.

ЯВЛЕНИЕ 1

Двама слуги чистят стаята.

1-й слуга *(спира се пред престола)*. Колко души ти са били гости и колко още ще бъдат! Може би скоро ще имаш нов гост.

2-й слуга. За деспот Ивана ли казваш?

1-й слуга. За него, за него. . .

2-й слуга. Но как се озова деспот Иван с гръцка войска пред Търново?

1-й слуга. Минал нейде през планините и без пречка дошъл при нас.

2-й слуга. Да не дава бог да видим тук деспот Ивана.

1-й слуга. Няма да го огрее. Ивайло скоро ще се завърне и ще го смаже с юмрука си. *(Излизат.)*

ЯВЛЕНИЕ 2

Влизат Мария, Грудю и Грозд.

Мария. Боляри, благодаря ви за радостните новини, които ми донесохте за Ивайловите нови победи в Тракия. Пратете му втори скороходец да побърза да

ни отърве от деспот Ивана. И вижте какво става в града.

Г р о з д. Народът е безпокоен.

Г р у д ю. А Тертер нещо върши подозрително.

М а р и я. Тоя Тертер.

Грозд и Грудю излизат.

М а р и я. Ах, да се завърнеше Ивайло! *(Влиза Фросина.)* Как ми се стяга душата, Фросино, за Ивайла. Когато беше тука, треперех от навъсеното му лице, а като го няма сега, безпокоя се и искам пак да видя това лице. Ох, аз съм злощастна!

ЯВЛЕНИЕ 3

Влиза С т а й н а.

М а р и я. Стайно, виках те да ти кажа, че наредих още сега да те заведат при Наума, а той да те изпрати в Силистра. Тук нямаш работа.

С т а й н а. Без волята на царя не тръгвам.

М а р и я *(гневно)*. Аз съм цар сега! Аз съм тука господарка!

С т а й н а. Царице, как можеш да бъдеш тъй зла днес, когато научихме такива радостни новини?

М а р и я. Твоята проста глава това не може да разбере. Иди си обуй цървулите, с които дойде тук.

С т а й на. Аз ще чакам Ивайла.

М а р и я. Повече не приказвай! Навън!

ЯВЛЕНИЕ 4

Влизат бързо Г о д е с л а в и Г р у д ю, развълнувани.

Г о д е с л а в. Царице, грозна вест!

М а р и я *(уплашено)*. Що?

Г о д е с л а в. Слух дойде, че Ивайло паднал убит в боя при Сливен.

М а р и я *(ужасена)*. Как?

С т а й н а. Ах! Боже!

Г р у д ю. Наш войник дойде оттам, видял го с очите си, като издъхнал.

М а р и я *(сяда на стола припаднала)*.

Г о д е с л а в *(спуща се към нея)*. Фросино, чаша вода. *(Мъчи се да я свести.)*

Фросина излиза.

Г р у д ю. Какво нещастие! Цяло Търново е изплашено.

С т а й н а. Умрял! Умрял! *(Тръшка се на един стол и хълца.)*

Г р у д ю. Стайно, поне ти се дръж по-мъжки.

Фросина се връща с чаша вода и напръсква лицето на Мария.

С т а й н а *(вика)*. Ивайло! Ивайло! Защо ме остави, Ивайло?

Ф р о с и н а *(на Мария)*. Царице, стягай се!

М а р и я *(болезнено на Фросина)*. Отиде ми престола! Пропадна всичко!

С т а й н а *(ридае)*. Щеше да се връща, щях да го чакам. *(Плаче.)*

Ф р о с и н а *(строго на Стайна)*. Стайно, не ти прилича. Що ще кажат болярите?

Г о д е с л а в. Може да си плаче, всички плачем.

Г р у д ю. Цял народ ще плаче.

М а р и я *(пъшка)*. Ох, ох! *(Протяга ръка по посока на Стайна.)*

Г р у д ю. Какво желаеш, Марио?

М а р и я *(със слаб глас)*. Да иде, да иде. . .

Ф р о с и н а *(отива при Стайна)*. Стайно, царицата има нужда от спокойствие. Ела. *(Взима я за ръка, за да я изведе. Пресреща ги един войник, хваща за ръката Стайна и я извежда.)*

Г р у д ю. Къде отвеждат Стайна?

Ф р о с и н а. В къщата на Наума, така заповяда царицата.

Г р у д ю. Бедната Стайна, каква скръб и за нея!

ЯВЛЕНИЕ 5

Влиза Грозд уплашен.

Годеслав. Що има?

Грозд *(на Мария)*. Търново отвори вратите си на деспот Ивана!

Грудю. Ах!

Мария *(скоква)*. Как? Пусна го! *(Кълчи си отчаяно ръцете.)* Ужасно!

Влизат други придворни, с тях дядо Продан разплакан.

Грозд. Никакви наши усилия да попречим на това не помогнаха. Най-много Тертер беше зъл против тебе, та повлече и другите боляри да минат на страната на деспот Ивана.

Мария *(с отчаян глас)*. Пропаднах!

Грозд. Царице, добре е да бягаш.

Грудю. Как да бяга? Къде да бяга?

Чуват се викове.

Грозд. Чуй, Иван иде, здрависван от народа като цар.

Мария. Какво ще правите вие?

Грозд. Ще се покорим на необходимостта, както всичките други боляри.

Грозд, Грудю и Годеслав излизат.
Виковете наближават.

ЯВЛЕНИЕ 6

Влиза Тертер гневен.

Тертер. Духът на брата ми Войсила ликува сега, Марио!

Мария. Тертере, изменнико!

Тертер. Аз на Ивайла не изменям, защото Ивайло не съществува, а на тебе си отмъстих. Ще се махнеш вече от тоя палат, тука ще влезе друг господар.

Мария. Господар ваш и слуга на императора! Засрами се, българино!

Тертер. Не Иван Асен, а демонът да беше — пак бих предпочел пред тебе.

Мария. Само за да си отмъстиш?

Тертер. Само да си отмъстя! Да те видя унищожена.

Мария. Безумнико, преди да видеше мене, длъжен бе да видиш България! *(Излиза.)*

Тертер. Само ти не плачи за България!

ЯВЛЕНИЕ 7

Влизат Иван Асен и Ирина, последвани от Леона, Казим бега и други велможи и чиновници в палата.

Тертер. Да живей цар Иван Асен!

Всички. Да живей!

Иван Асен *(озърта се с плах поглед, ниско на Леона)*. Тука в безопасност ли съм?

Леон *(ниско)*. Можеш да бъдеш спокоен, господарю. Качи се на престола.

Ирина *(на Тертер)*. Де е Мария?

Тертер. В покоите си.

Ирина. Трябваше да излезе тука и ни се поклони. *(Иван Асен се качва на престола. Качва се и Ирина на своя престол. Ниско на Иван Асеня.)* Кажи няколко думи на тия боляри.

Иван Асен. Търновски боляри, победоносното мое оръжие отвори ми вратите на вашия град и аз ставам господар на цялото царство. За такава висока чест вие трябва да благодарите бога. Ние ви избавихме от овчаря и на тоя престол ще възседава наследникът и внукът на великия Асеня. Бъдете покорни и верни на новия си господар, истински помазаник божий и сродник на императора, българския доброжелател. Всяка измяна ще бъде строго наказана. Това добре да помните.

Всички. Да живей цар Иван Асен!

На сцената притъмнява. Слуги донасят свещници и ги оставят на разни места.

ЯВЛЕНИЕ 8

Влиза Мария в черно облекло, последвана от Млада.

Ирина. В жалейни дрехи за Ивайла? Какво безсрамие!

Мария (*покланя се леко на Иван Асеня*). Благоволил си да ме извикаш, деспоте?

Леон (*строго*). Казвай: царю!

Иван Асен. Марио, ти си моя пленница.

Мария. В твоята власт съм.

Иван Асен. И Ивайло не е вече на света.

Мария. Знам. Без това и ти нямаше да стоиш тука.

Ирина (*гневно*). Какъв е този език, Марио? И какви са тия жалейни дрехи в един тържествен час?

Мария. За вас тържествен, а за мен печален.

Ирина. А, печална е тя за овчаря! И нямаш свян? Каква дързост!

Мария. Свян, че скърбя за мъжа си?

Ирина. Хубав мъж, гордей се с него. Ти посрами семейството на Палеологовци. . . Червяхме се в Цариград за тебе.

Иван Асен (*на Ирина*). Стига, стига.

Мария. Не знам тъй ли мислеше императорът, когато го молеше за сестра ти.

Ирина (*ядосано*). Ние ще те пратим в Цариград във вериги.

Мария. Поне с тая победа се похвалете.

Иван Асен (*недоволно към Ирина*). Е, и ти, стига, стига!

Ирина. Марио, иди си. Ти забравяш, че говориш на българската царица!

Мария. Аз бях такава единайсет години. Да видя ти колко дена ще бъдеш. (*Излиза сърдита.*)

Ирина. Как смей да бъде такава безочлива! Тя ми отравя радостта. (*Слиза от престола. Съглежда Млада.*) Коя е тая?

Леон. Жена на воевода Вихъра. (*Насмешливо.*) Тука беше придворна госпожа.

Ирина. Нека я пратят при мъжа ѝ, да му пере навущата. (*Гледайки дяда Продана.*) Леоне, да се очистят всичките дебелоглавци от палата ми, да не стига до ухото ми ни една дума от варварският им език.

Продан (*ниско*). На тоя език е говорил Асен мари! (*Излиза.*)

Иван Асен (*ухилен на Ирина*). Е, то се вика, че и мене ще изпъдите. . . (*Слиза от престола.*)

ЯВЛЕНИЕ 9

Влизат Годеслав, Грозд и Грудю.

Тертер. Твое величество, славните боляри Годеслав, Грозд и Грудю дойдоха да ти поднесат почитанията си.

Иван Асен. Драго ми е, драго ми е, боляри.

Тримата боляри се покланят.

Грозд (*ниско на Годеслава*). Годеславе, не боли ли те врата от превиването?

Годеслав (*ниско*). «Поклони се злому като на святому.»

Тертер. Твое величество, заповядай на вечерята.

Иван Асен (*на другите*). Заповядайте на вечеря. Огладняхме. (*Тръгват всички.*)

Ирина (*от вратата*). Леоне, па да се напушат с ливанто и смирна всички стаи, за да се отмирише от овчаря. (*Излизат.*)

ЯВЛЕНИЕ 10

Влизат отляво Млада с вързоп в ръце и дядо Продан.

Млада. Изпъдиха Мария, изпъждат и нас, дядо Продане. Орелът умря, наместиха се в гнездото му враните.

Дядо Продан *(бърше си очите)*. Нас ни гонят из палата на цар Асеня, а другите се веселят в него.

Млада. Де ще идеш ти сега?

Дядо Продан. В манастир, там да доживея дните си. Защо господ ме не прибира по-рано да не дочаквам тия грозотии? А ти що ще правиш?

Млада. Ще търся мъжа си. Ох, клети Ивайло, ох, клети Ивайло! *(Бърше си очите. Зачува се музика от дъното.)* Ето, засвириха им. Радват се, пируват. Да ги отрови! Мръсни чакали вият над трупа на умрелия лъв. Господи, прати им гръм небесен! Прати страшна буря да повали тоя палат, да не остане никой жив! Остана ми и новия сукман. Ивайло, клети Ивайло! *(Тръгват.)*

ЯВЛЕНИЕ 11

Влиза Мария с вързоп в ръка, последвана от Михаила и от двама войника.

Мария *(спира се пред трона)*. Погледни тоя трон за последен път, Михаиле. Той беше твой.

Михаил. Мамо, къде ще идем?

Мария. На Цариград.

Михаил. Там има ли море?

Мария. Ние сега плуваме из по-бурно море! *(Гледа дълго и с въздишка престола, па излиза с Михаила.)*

Отвътре се чуват пиянски викове: «Да живей Иван Асен! Да живей царица Ирина!»

Млада. Свини, влезли в отворена порта! Скоро ще ви натопим червулите! Да живей Ивайло!

Завеса

ТРЕТО ДЕЙСТВИЕ

Килия в един старопланински манастир.

ЯВЛЕНИЕ 1

Влиза отец Амвросий, последван от Грудя.

Амвросий. Заповядай, болярино, поседни, бъди ми скъп гост.

Грудю *(сяда)*. Отче, ще дойде и Ивайло, сега е в шатъра си.

Амвросий. Да дойде, да дойде, каква чест ще направи на манастира! Ех, как тъгувах, когато чух, че бил убит в боя! Служих панихида за успокоение на юнашката му душа. Но бог великий имал милост, запазил го за отечеството. Но кажете ми по-добре: как станаха такива страшни работи в Търново от три месеца насам? Ние в тая планина рядко и слабо позачувахме онова, що се върши в Търново.

Грудю. То е цял дамаскин, отче.

ЯВЛЕНИЕ 2

Влиза Млада и целува ръка на Амвросия.

Амвросий. Ти коя си, булка?

Грудю. Жената на воевода Вихъра.

Млада *(усмихнато)*. Все вихрове ни носят нас, отче.

Грудю *(ухилен)*. Младо, криво ли ти е, че не си вече в палата?

Млада. А, не. За мене на всеки дол — печен вол.

Амвросий *(на Грудя)*. Но разкажи. Аз знаех само, че Иван Асен влязъл с измама в Търново и изпъдил царица Мария и сина ѝ.

Грудю. Да, с измама. Тертер пръсна слух, че Ивайло загинал в един бой, и уплашения народ пусна Иван Асеня в Търново.

Амвросий. Лукав човек е Тертер.

Грудю. Като чува тия работи Ивайло, озова се с голяма войска пред Търново, за да изгони Ивана Асеня. Но чува, че две нови гръцки войски нахълтали в Тракия. Тогава зарязва обсадата и се спуща против тях. Той унищожава и тия гръцки войски — петнайсет хиляди души!

Амвросий. Чухме това. Юнак, юнак!

Грудю. Но додето се бави там, в Търново настават нови промени. Страшливият Иван Асен се уплашва и избягва из Търново с жена си, предрешени в селски дрехи. Задигнал и съкровището: корони, бисери, злато, драгоценни камъни.

Млада. И моят нов сукман!

Амвросий. Какви превратности световни!

Грудю. Георги Тертер се възползува от това и се венчава за цар — при голямо ликуване на търновци, кой знае как ги омаял? И Ивайло оставя на сухо.

Амвросий. Е, лоша странноприемница е търновския палат за царете и царите български. Но как тъй Ивайло, след толкова славни победи. . .

Грудю. Умориха се хората, отче, от дълго воюване. Воеводите не щяха да го последват, а войската му се разотиде. Непостоян народ сме ние, отче.

Амвросий. И сега Ивайло е без войска?

Грудю. Останаха при него с дружините си само воевода Вихър и протостратор Казим бег.

ЯВЛЕНИЕ 3

Влизат Ивайло, Вихър, Грозд, Годеслав и Казим бег.

Ивайло. Благослови, отче. *(Целува ръка на Амвросия.)*

Амвросий. Бог да те благослови, славни царю. *(Излиза.)*

Ивайло *(сяда)*. Тъй, приятелю, аз вадих кестените из жаравата за Тертера. Аз биех гърците в Тракия, а той се венчавал в Търново. Аз ще го сломя.

Грозд. Ивайло, пак ти казвам: неблагоразумно е да воюваме. Ние сме слаби.

Ивайло. С каквото имаме, с това ще вървим.

Грозд. Но таз войска не ни стига.

Ивайло. Аз съм друга войска.

Грозд. Слаби сме, царю. Да не даваме възможност на Тертера тъй лесно да възтържествува над нас, не излагай и не помрачавай твоите лаври след толкова славни победи.

Ивайло. Вихъре, какво мислиш?

Вихър. Името ти е голямо, но силата ти е малка. Пак както заповядаш.

Ивайло. Един трон заслужва най-опасните опитвания.

Казим бег. Падишах, едно нещо ми иде на ума.

Ивайло. Какво?

Казим бег. Защо се не обърнем към хан Ногая за помощ? Ти бе спасил живота на сина му. Ногай ти е благодарен и не би ти отказал.

Годеслав. Казим бег, ти даваш един безумен съвет. . . С татари ли да си отнеме престола?

Млада. Който мисли свирка и тъпан, сватба не прави.

Грозд *(строго)*. Младо, ти в царските работи се меси, когато поумнееш.

Млада. Да ще господ гащи, ами кога ще. *(Смее се.)*

Годеслав. Ивайло, позволи ми да ти възразя нещо?

Ивайло. Слушам.

Годеслав. Додето воюваше по-рано с чужденците, ти издигаше знамето на народа, ти се бореше за народа и народът беше с тебе; сега ще воюваш против българи.

Ивайло. Против Тертера!

Годеслав. И мислиш ли, че тая нова война е приятна на народа? Народът е уморен вече от воюване, той иска мир. Иска да си оре спокойно нивите, иска да си гледа работата. . . Тебе ти трябва власт, нему трябва мир. Вашите пътища се разделят. Откажи се от тая война!

Ивайло. Годеславе, тури се в моята кожа и кажи ми, би ли последвал този съвет? Да, преди воювах за България, тласкан от бога, сега ще воювам за правото си, за престола си, тласкан, ако щеш, от дявола. По-рано Ивайло виждаше народа, после себе си, сега вижда само Ивайла, изгонения, онеправданият, оскърбеният, принуден да дири подслон за главата си, след като беше стигнал до върха на величието и силата. И вие гледайте в мене тоз нов Ивайло. Аз съм жив човек със сърце наранено, с отровена кръв в жилите и с ярост в душата.

Годеслав. Но, царю!

Ивайло. Ти ми спомена за народа. Народа? Тоз народ, който тъй лесно ме забрави? Който днес приема с радостни викове Ивана Асеня, а утре — Тертера? Заслужва ли да турям в сметката си тая неразбрана и вятърничава сган?

Годеслав. Ивайло, аз те не познавам.

Ивайло. Годеславе, разбери, разбери, разбери! Аз не мога да сгърна ръце. Аз усещам, че моята съдба не е свършена. Аз не мога да остана така. Де да ида? Какво ще правя? Аз в България не мога да остана, Тертер ще прати да ме убият. В Гръцко не мога да ида— там още по-зле. Едничкото ми прибежище е търновския престол.

Грозд *(гледа навън)*. Трима татари идат.

Ивайло *(скоква)*. Татари? *(Изважда до половина меча си. Същото правят и другите.)*

ЯВЛЕНИЕ 4

Влизат Ахмед бег и двама още татари.

Ахмед бег. Кой е тук Ивайло?

Ивайло. Аз съм.

Татарите ниско се покланят.

Ахмед бег. Пресветлий и великий Ивайло, поклон и поздрав от нашия велик господар хан Ногая.

Ивайло. Благодаря на хана, че си спомнил замене.

Ахмед бег. Ханът ти иска извинение, че поради непрекъснатите войни, които имаше, закъсня и едвам днес може да ти предаде чрез нашите уста своята благодарност за помилването на сина му Чоки. Изпраща ти и дарове.

Ивайло. Благодаря му, благодаря му.

Ахмед бег. Наистина, нашият хан води война с вашето царство, но той мисли, че войната си е война, а дългът си е дълг, даже към един неприятел. Той не може да забрави доброто, което стори на сина му.

Ивайло. Чоки беше обезоръжен враг и син на Ногая. Аз направих това от почит към хана.

Ахмед бег. Славний падишах! Ханът ни изпрати да ти кажем още да помниш, че имаш в него искрен приятел, винаги готов според силата си да ти услужи в бедата, защото те почита за храбростта ти.

Ивайло. С това той себе си почита.

Ахмед бег. А когато се научи, че твои врагове ти отнели престола, много криво му стана за това твое огорчение. И кажи ни каквото желаеш, няма да ти откаже. Поздравлява те и син му Чоки.

Ивайло. Благодаря от сърце на хана и на сина му, също и за даровете. Велможи, поздравете от мене хана и обадете му, че скоро ще му бъда гостенин! А тая вечер вие сте ми гости.

Ахмед бег. Падишах, ще му занесем тая добра вест.

Пратениците се покланят и излизат.

ЯВЛЕНИЕ 5

Горните, без татарите.

И в а й л о. Боляри, подир тая среща аз измених решението си. Аз ще поискам от Ногая военна помощ.

Г о д е с л а в. Но да докарваш татари в царството?

И в а й л о. Големият Асен дойде едно време с руска войска, за да си вземе престола. Не бой се, под моята желязна ръка тия наемници ще бъдат безвредни. След като си послужа с тях, ще ги изпратя веднага назад. Та аз съм уверен, че Тертер само като чуе, че се задавам от границата с хилядо татарски конника, ще избяга от Търново. *(Ходи възбуден.)* Е, Тертере, чакай. Ще те накарам да дириш подслона за главата си по чужбина, дето аз щях да гния! Пак Търново ще види Ивайла, пак народът ще види оногова, който го бе водил на победи. Не мога вече да се сбирам аз в черупката, в която другите хора си тихо живеят. Привикнах начело да бъда, славата да ме окръжава. Който е живял по планинските височини, отдето е гледал как изгрява и залазя слънцето по широкото небе и здрависвал оттам светкавиците и бурите, не може вече да се гуши в тясна и покойна килийка. В Търново, на трона пак! Па нека халите бучат въз мене. Аз не бягам от тях, бягат плашливите.

Г о д е с л а в. Ивайло, ако ти се завърнеш с татари, знай, че в мене ще срещнеш враг.

И в а й л о. Как? Ти?

Г о д е с л а в. Аз ще мина на страната на Тертера.

И в а й л о. Ти, при Тертера, изменникът, грабителят на престола ми!

Г о д е с л а в. Тертер е български цар. А ти кой ще бъдеш! Татарски съюзник и враг на отечеството си, което ще потопиш в кръв и срам.

И в а й л о. Годеславе, ела на себе си.

Г о д е с л а в. Ивайло, не се опозорявай.

И в а й л о. Остави на мен да съдя за това.

Г о д е с л а в. Ивайло, не заливай с помия името си.

И в а й л о. Аз не мога да те слушам.

Г о д е с л а в. Червекът на честолюбието гризе сърцето ти, омразата към Тертера забуля очите ти и

замъгля ума ти. Откажи се от това гибелно решение. Иди, дето щеш, но си остани Ивайло.

И в а й л о. Годеславе, което аз кажа, то трябва да бъде!

Г о д е с л а в. Ивайло, знаеш ли какво мисля сега? Мисля, че беше сто пъти по-добре да бе загинал юнашки в някоя битка, за да останеш чист и светъл.

И в а й л о. От глупците никога не съм чакал съвет! Вихъре, ела да разпуснем дружините; Казим бег, готви се за път, утре рано тръгваме за Ногая. *(Излиза, последван от Вихър и Казим бег.)*

Г р у д ю. Годеславе, ти много остро му говори. Да, тури се на мястото на Ивайла. *(Излиза.)*

Г о д е с л а в. Гроздьо, какво мислиш ти?

Г р о з д. Мисля като тебе. Ивайло безумствува.

Г о д е с л а в. Гроздьо, да го спасим.

Г р о з д. Как! От кого?

Г о д е с л а в. От него си.

Г р о з д. От него си?

Г о д е с л а в. Да го спасим от него си, да го спасим за България.

Г р о з д. Но как?

Г о д е с л а в. Да го убием, за да остане жив!

З а в е с а

ЧЕТВЪРТО ДЕЙСТВИЕ

Гора в Делиорман. Едно изворче шурти.

ЯВЛЕНИЕ 1

Влизат Ивайло и Казим-бег, предрешени като калугери, със скуфи на главите и брадати.

Ивайло *(навежда се при чучура и пие; иде насам)*. Да починем тука, Казим бег. *(Сядат на тревата.)*

Казим бег. Да починем, падишах. *(Сяда също.)* Досега, благодарение на аллаха, избягахме всички премеждия. Оная потеря се залута в гората и ни изгуби от очите си.

Ивайло. Тертер ни все гони. И при манастира, помниш, едвам ме не убиха Тертеровите хора. Казим бег, за нас няма място в България.

Казим бег. Ще си отдъхнем, когато минем Дунава.

Ивайло. Казим бег, помисли си: да бъдеш цар, да живееш в палат, да си носил корона и порфира и да изгубиш всичко? И да се озовеш скитник дрипав в това парцаливо расо!

Казим бег. Тъй е, падишах.

Ивайло. Да водиш многобройни войски, да победиш няколко неприятелски войски, да те срещат в превзетите градове с хоръгви, с песни и с китки, да ти се кланя цял народ, и боляри, и войводи, и да се видиш остал самин, скитник, гонен, гладен, петимен за кора хляб?

Казим бег. Тъй, падишах: светът е колело.

Ивайло. Казим бег, и това колело ще се обърне, аз вярвам в това. И аз пак ще седна на престола си, макар че по него тръне растат. Но аз трябва да седна на тоя престол, чуваш ли?

Казим бег. И за това отиваме при Ногая, падишах.

Ивайло. Отивам при Ногая, защото мене ми е съдено да сторя това. Какво ще кажат други — не искам да зная. Но ако трябваше не с татари да си послужа, а с дяволите от пъкъла, щях да ида и в пъкъла да ги извикам. Ивайло може да бъде или цар, или труп.

Казим бег. Аллахът нека ни помага.

Ивайло. И като седна на престола, всички глави ще се наведат пак пред мене. *(Мълчание.)* Вярваш ли, че Ногай ще удържи думата си?

Казим бег. Вярвам. Добре, че му носиш дарове и драгоценности.

Ивайло. Конете ни добре ли върза?

Казим бег. Добре.

Ивайло. Само на хана ми е надеждата.

Казим бег *(след мълчание)*. Падишах, думат, че ти по-рано, преди да станеш цар, си чувал гласа на аллаха?

Ивайло. Тъй.

Казим бег. А после?

Ивайло *(мрачно)*. Не!

Казим бег. Види се, той на царе не обича да приказва?

Ивайло. Имаме ли малко хлебец?

Казим бег. Последният комат от хляба, що ни дадоха в Силистра, се свърши.

Ивайло. Ах, не ми наумявай за Силистра. Не намерих Стайна.

Казим бег. Тъй, падишах, нямаше Стайна. Боляринът Данчо нито я видял да дойде, нито знае де се изгубила.

Ивайло. И седем месеца откак Наум я изпратил в Силистра! Де се е дянала? Или е умряла?

Казим бег. Аллах нека те утеши, падишах.

Ивайло. Аз радост не съм познал отдавна. Само битки, скитни и опасности. А колко малко трябва на

човека да бъде благат; една обичана жена, която те обича.

Казим бег. В краен случай може и да няма обич, само да е млада и хубава. . . Па може и повече да бъдат.

Ивайло. Ти си останал все мохамеданец?

Казим бег. Аллаховия закон е такъв.

Ивайло. Аллахът ви забранява и виното, но ти си пиел вино и преди да се покръстиш?

Казим бег. Но скришно, падишах.

Ивайло. През всичкото време, доде воювахме, все я мислех. И когато печелех големите си победи в Романя, аз си думах: «Тя ще чуе, тя ще чуе!» И славата ми не ме толкова радваше, колкото мисълта, че Стайна ще се радва на тая слава. Но Стайна я нямало!

Казим бег. Ти се много натъжи за Стайна?

Ивайло. Натъжих се и станах пред тебе мекошав глупец.

Казим бег *(гледа надясно)*. Идат двама ловци насам. Аллах ги праща, да поискаме от тях хлебец.

Ивайло. Това са боляри. Не споменувай думата «аллах», нито ми казвай «падишах»: ще се издадем.

Казим бег. Ще се помъча, Ивайло.

Ивайло. Нито ми думай Ивайло, а брате Онуфрие. *(Стреснато.)* Ах! Тертер!

ЯВЛЕНИЕ 2

Влизат Тертер и един болярин в ловчийски дрехи.

Тертер. Увлякохме се по гон на рогача и изгубихме другарите си. Да починем тука, Дамяне. *(Съглежда Ивайла и Казим бега.)* Кои сте вие?

Ивайло. Калугери от Бесарабия, бяхме дошли на поклонение в Търново.

Тертер. Намерили сте време в тия размирици.

Казим бег. Нямате ли малко хлебец?

Тертер *(взира се в тях)*. Ах, Ивайло?

Ивайло. Същият, Тертере. *(Сваля си брадата и си разгръща расото, под което се вижда войнишко облекло и меч.)*

Казим бег. А аз съм Казим бег!

Тертер *(иска да извади меча си, същото прави и другарят му)*.

Ивайло. Полека, Тертере. Скрийте мечовете си, че и ние можем да извадим нашите.

Тертер. Ивайло, какво дириш тука?

Ивайло. Крия се от твоите потери.

Тертер. Оста без войска и сега се скиташ като влъхва из горите.

Ивайло. Влъхва е, който убива из засада, а аз никога не съм правил това.

Тертер. Да си поговорим като стари приятели. Ивайло, една молба: остави твоите лудости и ела при мене като пръв мой пълководец.

Ивайло. Голяма милост ми правиш. Аз бях цар и само такъв мога да бъда.

Тертер. На търновския трон аз седя сега!

Ивайло. Благодарение на твоите лукавства и на твоето злато.

Тертер. Ивайло, не бъди груб!

Ивайло. Тертере, махни се от престола.

Тертер. Тоя престол ми дадоха болярите и народа.

Ивайло. За какво ти го дадоха? За твоите победи ли над неприятелите на отечеството? За твоята слава ли? За твоята храброст ли? Какво си ти? Престолът беше мой и мой трябва да бъде. Народът знае, че само аз мога да поразявам с меча си враговете му.

Тертер. Той знае това, но знае и друго. При тебе войните с гърците ще се продължат безкрайно. Императорът няма да си почине. . . А аз съм добре с императора и ще имаме вече мир.

Ивайло. Не лукавствувай, Тертере!

Тертер. Не безумствувай, Ивайло! Пак ти казвам: да бъдем приятели. Приеми ръката, която сърдечно ти подавам. Правя те велик воевода, правя те деспот, давам ти която щеш област в царството. . . Какво човек в твоето печално положение може да желае повече?

Ивайло. Престолът!

Казим бег *(гледа надясно; стреснато на Ивайла)*. Потерята иде! Да бягаме!

Ивайло *(на Тертера)*. Ти сега можеш да заповядаш да ме убият. Но аз ще се поборя, преди да умра.

Тертер. Гръм небесен да ме порази, ако аз ти желая смъртта! Скрийте се по-скоро в гората! *(На другаря си.)* Дай им хляб. *(Боляринът дава бързо хляб на Казим бега.)* Дай да ти стисна ръката, Ивайло. Враг ми си, но те почитам. *(Стиска му ръката.)* Идете си с богом.

Ивайло. Довиждане! *(Вмъкват се с Казим бега в гъсталака.)*

ЯВЛЕНИЕ 3

Дохожда потерята.

Тертер. Ивайло и Казим бег влязоха в тая гора. Стигнете ги и ги убийте! *(Излиза с другаря си.)*

Началникът на потерята. Войници, търчете! *(Те се затирят към гората.)* Не натам, не натам, а там! *(Сочи на друга страна.)* Ето ги, провират се под клоновете в долът. *(Войниците тръгват по новата посока. На себе си.)* Аз служих под него. Нека остане жив. Ние нямаме двама Ивайловци.

Завеса

ПЕТО ДЕЙСТВИЕ

Широка стая в Ногаевия двор, натъкмена по източен вкус: килими, миндери, саби по стените и ловчийски потреби. Два прозореца със саксии с цветя по тях. В дъното голяма червена завеса закрива входа в друга стая. Една врата отдясно, две — отляво. Кафез с канарче виси до една стена. От потона виси голям запален полилей, който осветлява ярко стаята. Късна вечер.

ЯВЛЕНИЕ 1

Ефросина във византийското си облекло е изтегната на миндера. Пред нея една одалиска играе тихо източен танц, друга й свири на струнен инструмент. Ефросина гледа разсеяно към играющата. Това трае няколко време.

Хариклия *(влиза, носейки чаша шербет на блюдо, и подава на Ефросина)*.

Ефросина *(изпива полека чашата. Към одалиските)*. Стига. Идете си. *(Одалиските излизат.)* Ханът ми ги прати да ме развеселят, да ме залъже с това. *(На Хариклия.)* Та Ивайло тръгва скоро с войска?

Хариклия. Скоро.

Ефросина. Не мога да забравя, Хариклио, как грубо се отнесе с мене тогава, с мене, дъщеря на император! Аз наумявам Пентефриевица пред този червуланский Йосиф. Ти знаеш коя е Пентефриевица?

Хариклия. Калугерицата, дето се помина лани в Цариград?

Ефросина. Проста си ти... И какво ти каза тогава Ивайло? «Аз от гъркиня не ща цвете»?

Х а р и к л и я. Не каза това, господарко.

Е ф р о с и н а. Не каза, но го помисли, като върна по тебе цветето. И каза ли му, че от моите гърди му го изпращам?

Х а р и к л и я. Да.

Е ф р о с и н а. Унизи ме тоя варварин.

Х а р и к л и я. Но помисли си: до цвете ли му беше, когато той е изгубил царството си?

Е ф р о с и н а. Аз пръв път получавам такава плесница. И когато случайно ме срещне, преструва се, че не ме вижда.

Х а р и к л и я. И добре прави: ти знаеш колко е ревнив ханът.

Е ф р о с и н а. И аз съм безсилна. Аз даже не успях да предумам хана да го изпрати с празни ръце. Чоки се намеси. *(Гледа надясно.)* Ей ги идат.

Излизат отляво.

ЯВЛЕНИЕ 2

Влизат Ч о к и, И в а й л о и А х м е д б е г.

Ч о к и. И тъй, Ивайло, изпълни се най-после твоето и моето желание.

И в а й л о. И това главно благодарение на тебе.

Ч о к и. Той изпрати заповеди до всички воеводи в ханството да съберат конницата. Ти колко хиляди конника беше искал?

И в а й л о. Две хиляди.

Ч о к и. Радвай се: той ти дава шест хиляди души.

И в а й л о. И двете хиляди ми стигаха да изгоня Тертера.

А х м е д б е г. Ще имаш главен помощник най-добрият ни пълководец, Девлет Гирея; вторият е Казим бег.

ЯВЛЕНИЕ 3

Н о г а й влиза с трима татарски велможи.

Н о г а й. Драги Ивайло, каза ли ти Чоки? След петнайсет дена ще имаш тука шест хиляди конника. Ти искà две хиляди, но аз ти давам три пъти повече против онова куче Тертера.

И в а й л о. Благодаря, хане.

Н о г а й. Ти казваш, че имаш много привърженици във вашата земя?

И в а й л о. Да. И ще нараснат още повече, щом се чуе, че ида. Воевода Вихър ти разказа.

Н о г а й. Това е добро. Тако ми аллаха, привикнах с тебе от четири месеца насам и ще ми бъде мъчно без тебе. За юнака аз душа давам. Деспот Иван ме молѝ, и жена ми ме молѝ, и императорът ме молѝ да дам нему военна помощ. Аз не мога да поверя войската си, да оставя да я разсипят. Истина, ти воювà по-рано против мене, но воювà като юнак. Почитам юнаците и когато ми са врагове.

Ч о к и. Днес Ивайло е твой приятел, тате.

Н о г а й. И приятел, и скъп гост, и спасител твой. *(Влиза Казим бег.)* Казим бег, видиш, че удържах думата си: косъм не падна от главата ти и това сторих от почит към Ивайла, макар че си минал в гявурска вяра.

К а з и м б е г. То бе по нужда.

Н о г а й. Па да останеш верен на Ивайла и да не мениш вече господарите си, нито вярата си — два пъти стига. *(Към Чоки и другите татари.)* Да вървим в мечета за вечерната молитва. *(От вратата.)* После елате на пирът. Заръчах да пуснат бъчвата с одринското вино, която ми бе изпратил императорът. *(Излизат.)*

ЯВЛЕНИЕ 4

И в а й л о и К а з и м б е г, после В и х ъ р.

К а з и м б е г *(на Ивайло)*. Кога заповядаш, падишах, да тръгне воевода Вихър?

И в а й л о *(мисли)*. Вихър е тук от една неделя.

Донесе хубави новини от нашите приятели. *(Мрачни* Само за Стайна нищо не научил. *(С друг тон.)* Ут нека тръгне. Повикай го. *(Влиза Вихър.)* А, ето і Вихъре, да те зарадвам: ханът вместо две хиляди вои ника обещава ми шест хиляди.

Вихър. Много са.

Казим бег. Тертер нека му мисли.

Ивайло *(разпалено)*. Оттук гледам бягството му. Поздрави нашите приятели в Търново. На търновския престол трябва не голям болярин, а здрав меч, какъвто е моят. *(Чува се далечна гръмотевица.)* Чувате ли тая гръмотевица, която води буря? Като нея ще бъде слухът за моето завръщане. Е, Тертере, ще те смачкам! *(На Вихър.)* Иди си почини и утре тръгвай. *(Вихър тръгва.)* Чакай. Тертер знае ли, че съм тука?

Вихър. Знаел и бил много безпокоен.

Ивайло. Нека види, че търновския престол не дава мирен сън.

Вихър. Смутиха се и болярите, като чуха, че си тука. Всякой дума: «Ивайло ще дойде!» Напразно Тертер пак пръска слух, че си умрял, никой му не вярва. Побързай, царю. Народът тебе помни. По хора и по седенки жените песни за тебе пеят, по манастири се четат молитви за твое здраве. Чудеса се приказват за тебе: избил си цяла потеря на дунавския бряг с помощта на свети Димитри, който взел образа на постник; минал си Дунава, качен на една голяма риба; Ногай ти подарил половината си ханство само да останеш при него, но ти му си казал: «Повърага ти ханството, аз искам да си взема престола!» Побързай, царю!

Ивайло. Утре, преди да заминеш, ела пак да те видя.

Вихър. Лека нощ. *(Излиза.)*

Казим бег. Падишах, не знаеш как ми е драго.

Ивайло. Че ще имаме силна войска?

Казим бег. Не, че ще се завърнем. Ние бяхм тук като в небрано лозе. Бях все нащрек. Ние, татарите не стоим на един ум.

Ивайло. Бъди спокоен, Ногай не забравя, че ми дължи живота на сина си.

Казим бег. Аз все си отварям очите. *(Тръг-*

ва; от вратата.) Падишах, забравих. Тука в харема има една българка.

Ивайло. Каква българка?

Казим бег. Не ми каза името си. Пристигнала от Бендер с други жени от харема преди една неделя. Иска да те види. Ей тука е. *(Посочва към една от левите врати.)* Приеми я, сега няма никой.

Ивайло. Казим бег, аз тук не съм дошъл за любовни срещи с ханските жени. Ти помниш, че Ефросина ми прати цвете, но аз ѝ обърнах гръб.

Казим бег. И зле стори. Не е лоша тая гъркиня. . .

Ивайло. Аз съм гост на хана. Неприлично е.

Казим бег. Но таз е българка, приеми я. Сега всички са на мечета. *(Излиза.)*

ЯВЛЕНИЕ 5

Лявата врата се отваря тихо и влиза Стайна в харемски дрехи.

Ивайло *(поразен)*. Ах!

Стайна *(хвърля се на врата му.)* Ивайло! Ивайло, мили Ивайло!

Ивайло. Стайно? Пленница тук? *(Прегръща я и покрива с целувки главата ѝ)*. Но как се случи?

Стайна. Татарски големец ме зароби, кога отивах за Силистра, доведе ме тук и ме подари на хана. Татарите убиха водачите ми. . . Отърви ме, Ивайло, вземи ме със себе си. Тук грозно. . . Когато се научих, че си тук, светна ми нашето слънце, стори ми се, че видях нашите планини и гори, замириса ми на нашите цветя.

Ивайло. Стайно, аз ще те водя!

Стайна. Ох, божичко, ох, божичко! *(Залепя си челото на гърдите му.)*

Ивайло *(обхваща я и ѝ целува косата.)* Мило дете, мило дете. Как тъгувах за тебе!

Стайна *(гледа го със сияющо от щастие лице)*. Как ме зарадва, как ме зарадва! От седем месеца българска дума не съм чула, нито съм проговорила. И нямах надежда, че ще ме отърве някой. Господ те пра-

ти. . . За теб мислех все, виждах те в сънищата, споменувах те в молитвите си, изговарях скришом твоето име.

Ивайло (*милва я*). Бедно мое пиле, бедно мое пиле!

Стайна. И аз нищо не чувах за тебе, мислех те убит.

Ивайло. А аз не знаех какво да мисля за тебе. . . Напразно те търсих.

Стайна. Ох, искам да видя по-скоро нашата хубава земя, да видя роднини и дружки, да запаля свещ в черква.

Ивайло. Там ти ще бъдеш пак при мене.

Стайна. Да ти се радвам пак, както ти се радвах?

Ивайло. И да ме обичаш, и да се обичаме пак.

Стайна. Ох, божичко, ти си такъв, какъвто те знаех. (*Целува му ръката.*)

Ивайло. Ще видим пак Търново и пак палата.

Стайна. Кога ще тръгнем?

Ивайло. След две недели.

Стайна (*скръбно*). Колко е далечно време! Но защо дойде тука?

Ивайло. Ще взема от Ногая конница, за да си отнема престола от Тертера.

Стайна. Татари? Ох, лошо. . .

Казим бег (*показва се на вратата*). Не преча ли нещо?

Ивайло. Влез, Казим бег. (*Сочи Стайна.*) Ето я, намерих я: Стайна!

Казим бег (*възхитен*). Господарко! (*Целува ѝ полата.*)

Ивайло. Ще я водим в България.

Казим бег. Ще я водим, ще я водим, падишах, можем ли такова райско цвете да оставим тук? (*На Стайна.*) Ех, господарко, мъчно ми беше, като гледах как падишахът се мъчи за тебе.

Стайна (*прегръща и целува Ивайло*).

Ивайло (*милва ѝ главата*). На тая главица корона ще свети.

Стайна. Ох, това не мисля, тебе само искам. (*Казим бег излиза.*)

Ивайло. Стайно, ти ми даде крила!

Стайна. Мили Ивайло, да те помоля едно нещо?

Ивайло. Казвай.

Стайна. Да бягаме още тая нощ.

Ивайло. Как? Нали ти казах? Аз имам нужда от татарска войска, за да изгоня Тертера, за да си взема престола.

Стайна. Остави Тертера, забрави престола. Защо ти е престол? Колко грижи ще ти докара още тоя престол!

Ивайло. Стайно, ти говориш като жена, но аз съм Ивайло.

Стайна. Бъди си пак Ивайло. Твоето име е голямо. И без престол, и без царство ти ще бъдеш пак Ивайло. Защо ти е цар? Премеждията на царя са големи. Моля те, Ивайло, послушай ме: да бягаме от тия татари.

Ивайло. Ако ме обичаш, не ми говори това.

Стайна. Защото те обичам, ти говоря. (*Милва го.*) Чувай, нощта е тъмна, буря ще има. . . Ако не щеш у нас, да идем във Влашко. Там никой няма да те гони, там ще бъдем благатки. Като има любов, всичко има. Послушай ме, аз ще те обичам, ще те обичам.

Ивайло. Ти искаш невъзможното. Освен това сега ще бъда на вечерята. Чакат ме.

Стайна. Утре вечер тогава.

Ивайло. Невъзможно! (*Излизат.*)

ЯВЛЕНИЕ 6

Влизат Ефросина и Иван Асен.

Ефросина. Какво мислиш да правиш сега?

Иван Асен. Ще се завърна в Цариград.

Ефросина. Да получиш пак нова плесница от татка?

Иван Асен. А какво да правя тук?

Ефросина. Бори се.

Иван Асен. Свършено вече. Ханът нему обеща военна помощ. Напразно бяха даровете ми.

Ефросина. Много си малодушен.

Иван Асен. Ефросино, помогни ми против Ивайло.

Ефросина. Видиш, аз залягах за тебе. Сега му съм сърдита. Днес не бях на обед, а таз вечер няма да ида на пирът.

Иван Асен. Но това не стига.

Ефросина. Какво?

Иван Асен. Не може ли някой твой татарин да му забие ханджара си в гърдите, когато спи?

Ефросина. Ти си глупав. Как може такова нещо? Твоята изобретателна глава това ли ръждиво средство измисли?

Иван Асен. Кажи ти друго.

Ефросина. Аз ще накарам самият хан да му вземе главата.

Иван Асен. Чудесно!

Ефросина. Излез, иде Ногай.

Иван Асен излиза.

Ефросина *(сама)*. Дивак! Мисли, че аз за него... За мене си, за моето отмъщение! Цветето от гърдите ми да върне!

ЯВЛЕНИЕ 7

Ногай *(влиза отдясно, обръща се назад и вика)*. Девлет Гирей, па ела след малко тука. *(На Ефросина.)* Потърсих те в харема. Днес ти не дойде за обед и аз не разбрах какво ядох. *(Сяда на миндера и я милва. Ефросина намусена се оттегля.)* Не се сърди, аз знам какво правя.

Ефросина *(намусена)*. Правиш — пращаш с войска този разбойник в Търново, за да вземе престола, на който има право зет ми.

Ногай. Слаб човек е зет ти, казах ти. Нищо не бе сторил, за да заслужи търновския престол, и нищо не стори да го запази. Дошъл в Търново и отишъл. А Ивайло е друг човек. Ивайловата слава гърмеше и до нашите широки степи. От четири месеца и двамата са тука, при мене са, дружаха ме на лов край Днепър и в

поход с кубанците. Деспот Иван не знаеше да пусне стрела против един заек, а Ивайло с разярен глиган се биеше, в битките пръв налиташе и поваляше с меча си кубанските казаци. Такъв човек може да води народ и му прилича престол. Па не разбирам защо баща ти иска да прати деспота в Търново? Нали беше там и не остана?... Пък ако иска непременно зет му да бъде цар, да го настани в друго царство, дето народът не е тъй буен и вироглав като българите.

Ефросина *(намръщена)*. Ти си се залюбил в тоя овчар?

Ногай. Па не забравяй, че той подари живота на сина ми.

Ефросина. Глупаво твое великодушие!

Ногай *(недоволен)*. Ако те не обичах, щях да ти се разсърдя за тая дума.

Ефросина. Обичаш ме, ти?

Ногай. Аз ли не те обичам? Аз, който треперя над тебе и те пазя като драгоцен камък? Но остави сега тия женски сръдни. Остави ме аз да бъда хан в ханството си, а ти царувай в харема ми. Имаш всякакъв разкош и веселби...

Ефросина *(нацупено)*. Аз утре тръгвам за Цариград.

Ногай. Как?

Ефросина. Аз няма да остана тука.

Ногай. Ти си моя жена!

Ефросина. Не съм.

Ногай. Най-любимата ми жена.

Ефросина. Любимата жена не оскърбяват.

Ногай. Но какво искаш ти?

Ефросина. Главата на Ивайло!

Ногай. Ех, аллах, аллах! Една глупава прищявка да разруши един голям план.

Ефросина. Хубав план: да изтреби в Търново привържениците на зетя ми и на императора!

Ногай. Но Ивайло ми е нужен!

Ефросина. Или Ивайло, или аз.

Ногай. Ей, аллах! Правиш ме да стана бъбрива баба. Слушай! *(Шушне ѝ доста време на ухото. Високо.)* Сега доволна ли си?

Ефросина *(недоволна)*. Не, ти това ми казваш само да ме залъжеш. Не ме мисли толкова проста.

Ногай. Как? Не вярваш? *(Гледа надясно.)* Ето иде Девлет Гирей. Седни и слушай. *(Ефросина сяда на миндера.)*

ЯВЛЕНИЕ 8

Влиза Девлет Гирей.

Ногай. А, Девлет Гирей, ела, седни.

Девлет Гирей остава прав.

Ногай. Повиках те да поговорим, защото време е, верний мой воеводо, да знаеш всичко. *(След малко мълчание.)* Знаеш ли защо те пращам с Ивайла към Търново?

Казим бег поглежда от една отзявка на завесата.

Девлет Гирей. Да го туря на престола му.

Ногай *(смее се)*. Ти ме взимаш за голям глупец?

Девлет Гирей *(смутено)*. Прощавай, господарю.

Ногай. Нема мислиш, че ще троша войската си за черните очи на тоя гявурин?

Девлет Гирей. И аз се чудех малко.

Ногай. Слушай. Аз пращам с тебе Ивайла, защото тоя дяволски син с едното си име само омайва народа там в гявурското царство. Той като бъде с тебе, Търново по-лесно ще се предаде и Тертер ще избяга. Без Ивайло не бих те пращал и излагал войската си на опасности.

Девлет Гирей. А, разбрах. А кого ще прогласим цар?

Ногай. Чоки.

Девлет Гирей. Аллах е велик!

Казим бег се изгубва.

Ногай. Моята храбра войска ще наведе шиите на търновските боляри. А които се не покоряват — нож.

Ефросина. Но Ивайло?

Ногай. Ах, забравих най-главното! Щом влезеш в Търново, ще убиеш Ивайло, ще убиеш и Казим бега, този гявурски слуга.

Девлет Гирей. Отговарям за главите им.

Ногай. Стар съм аз, Девлет Гирей, но жежка кръв кипи в гърдите ми и искам да треперят от мене. Искам моето ханство да се простре от Дон до Марица. Аз победих унгарци, поляци, руси, кубанските казаци — едните българи биха моите войски, по-добре — Ивайло ме би в тях. Нека моята тежка десница да падне въз този народ. *(Става.)* Но всичко това тайна дотогава.

Девлет Гирей се покланя и излиза.

Ногай *(усмихнато милва по бузата Ефросина)*. Чу ли? Целуни ме сега. *(Ефросина го целува)*. И прегърни ме сега. От три дена не си ме прегърнала, все поради тоя Ивайло, нито мен си дала да те прегърна.

Ефросина. А, това само — когато чуем, че Ивайло е мъртъв!

Ногай. Не се съмнявай. *(Става.)* Ти ще бъдеш на пирът?

Ефросина *(става)*. По-късно, при игрите. *(Тръгва с Ногая.)*

Ногай *(при вратата)*. Но това пази тайно, мила моя гургувице. *(Излизат.)*

ЯВЛЕНИЕ 9

Иван Асен *(открехва завесата и влиза)*. Подслушвах, но почти нищо не разбрах. Говореха тихо. Нетърпелив съм да чуя от нея какво говореха. *(Стреснато гледа надясно.)* Ах, ония разбойници идат. Какво приказват тъй бързо? Как са развълнувани! Какво ще е случило? Да се не показвам. *(Скрива се зад завесата и поглежда през отзявка.)*

ЯВЛЕНИЕ 10

Влизат Ивайло и Казим бег твърде разтревожени.

Ивайло *(на Казим бег)*. Ти чу това?

Казим бег. Чух с ушите си. *(Пъхти от вълнение.)* Бях зад тая завеса. Аз нарочно подслушвам.

Ивайло. Ужасно! Такова гнусно татарско коварство!

Казим бег. Трябва да вземем едно решение, падишах.

Ивайло. Аз го взех вече. Повикай по-скоро Вихъра.

Казим бег. Ей го иде.

Вихър *(влиза радостно)*. Царю, одеве срещнах една млада татарка. Много приличаше на Стайна.

Ивайло *(на Вихъра)*. Още сега тръгни за България. Препускай. Ако ти падне коня, вземи други, ако падне и той, добий крила и хвръкни към Дунава.

Вихър. Но какво има, царю?

Ивайло. Стигни по-скоро в Търново и иди при Тертера.

Вихър *(зачуден)*. При Тертера?

Ивайло. Да, при Тертера, при моя враг Тертера. Поздрави го от мен и му кажи, че шест хиляди татарски конника тръгват след две недели да нападнат България.

Вихър. Царю, нали отиват за тебе и с тебе?

Казим бег. Това се измени, Вихъре.

Ивайло. Кажи на Тертера веднага да свика колкото войска има, да събере още и да се запъти за Дунава. Има време да стигне там преди татарите.

Вихър. Царю, нали ти отиваш за престола си?

Ивайло. Няма сега престол, има България! Намери и болярите, кажи им, че царството е в опасност; кажи същото и на нашите приятели: всички да тръгнат с хората си за Дунава. Там да чакат и да отблъснат Девлет Гирея. И аз ще бъда с тях.

Вихър стои в недоумение.

Казим бег. Воеводо, слушай падишахът какво заповяда. Като те изпращам, ще ти разправя каква е работата.

Ивайло. Кажи още на Тертера, че аз се отказвам от правото си на престола. Ще му бъда само прост воевода, ако иска, той не може да ми откаже това. Аз ще поведа войската му.

Вихър. Но, господарю, Тертер може да не повярва, може да подозира, че ти. . .

Ивайло *(вдига окаченото си кръстче на шията)*. Тоя кръст е от Божигроб и в него има честно дърво. *(Тържествено.)* Заклевам се в тоя кръст, че се отказвам завинаги от правото си на престола! *(Прекръстя се и целува кръста.)* Върви сега. Бог да те закриля. *(Вихър излиза. Отзявката на завесата се затваря.)* Казим бег, светна ми сега пред очите!

Казим бег. А ние какво ще сторим?

Ивайло. Ние не можем да чакаме тук повече. Утре ще бягаме през нощта, като вземем и Стайна. Ще я предрешим на татарски конник. Не й казвай още нищо, да не се уплаши. *(Мисли.)* Престолът! Престолът! Аз едвам сега прогледах! Защо не бях убит от Тертеровите хора при манастира, за да не мога да дойда тука! Аз заедно със себе си щях да сгръмолясам и България.

Казим бег. Да, падишах, в голяма опасност бе твоя живот.

Ивайло. За моя живот ли е работата? За България! Тя е по-скъпа от хиляди и хиляди живота твои и мои. Казим бег, ти си чужденец, та слабо разбираш как ме боли за отечеството; ти и нàдали имаш свое, понеже като наемник служиш всекиму. Ти и с татарите се би. Но аз, но аз!. . . Сега омразата ми против Тертера изгасна. Нà, нека Тертер си царува и аз ще му стана слуга, само България да остане здрава. Пòврага престола! Остая ми една радост в света: Стайна. Тя имаше право: пòврага престола! *(Казим бег излиза.)* Каквo щеше да стане, какво щеше да стане, ако не научех тоя мръсен кроеж! И сега трябва да седна на вечеря до тоя коварен татарин! *(Излиза.)*

ЯВЛЕНИЕ 11

Влиза Стайна отляво.

Ивайло. Какво е, Стайно?

Стайна *(прегръща го)*. Исках да те видя.

Ивайло. Само това? *(Милва я.)*

Стайна. Все мисля как ще бъде хубаво, като влезем в България, и ми се иска да приказвам, да приказвам с тебе за там. . . *(Гледа го.)* Но ти си нещо безпокоен?

Ивайло. Нищо нямам, Стайно.

Стайна. Ох, как ще ми се покажат дълги тия петнайсет дена!

Ивайло. Стайно, да те зарадвам: ние ще тръгнем утре през нощта.

Стайна *(пляска с ръце радостно)*. Ах!

Ивайло. Знаеш ли да яздиш?

Стайна. Питай ме знам ли да хвърча, щом е работата за отиване. Но защо няма да възчакаме и войската?

Ивайло. Тъй наредихме, тя по-после ще потегли.

Стайна. Ивайло, аз ще полудея от радост. . . Ще видя пак Дунава, ще видя пак нашите планини; тая гола степ дощяло ми се е да видя планина, да дишам наш въздух и да виждам само българи. Докато нямаше теб, приказвах български само с това канарче. *(Към канарчето.)* Пиленце, ти знаеш ли, че аз тръгвам утре, че аз ще изхвръкна из кафеза си? Клетото, ти остаяш в твоя, ти си нямаш Ивайло, да те отърве. Не грижи се, аз ще ти бъда Ивайло и ще те пусна утре, па си хвърчи, хвърчи на воля. . . *(Смее се.)* Ох, аз съм глупава, ти не отбираш български!

Ивайло. Стайно, нужно е да пазиш тайна.

Стайна *(стреснато)*. Как?

Ивайло. Ние ще избягаме скришом.

Стайна. Ще избягаме?

Ивайло. Ти ще се приготвиш за пътуване. Из пътя всичко ще ти разкажа.

Стайна. И ти няма. . . за престола си?

Ивайло. Аз мисля сега само за отечеството си.

Стайна. И по-добре, и по-добре, защо ти е царство? Грижи, ядове, неприятели. . .

Ивайло. Ти ми си друго царство — и по-радостно за мене. *(Целува я.)*

Стайна. И ти ще си останеш само. . .?

Ивайло. Българин.

Стайна. Как се радвам! И как ще те обичам! И чини ми се, че повече ще те обичам, защото тъй повече близка ще се усещам на тебе.

Ивайло. На трон или в колиба, ти еднакво ми си близка. Но аз трябва да ида на пирът.

Стайна *(отива при саксиите, откъсва цвете и му го забожда на гърдите)*. Ух, повехнало! Клетите цветенца, аз днес от радост забравих да ги полея. И те са жадни за водица, както аз съм жадна за България! *(Прегръщат се страстно.)*

Ивайло. Излез, иде някой. *(Стайна бързо излиза.)*

Телохранител. Падишах, заповядай на пирът. *(Излиза.)*

Ивайло *(на себе си)*. И сега трябва да седя до тоя коварен разбойник. *(Влиза през завесата.)*

ЯВЛЕНИЕ 12

Влизат радостни Ефросина и Иван Асен.

Иван Асен *(възхитен)*. Тържество, тържество! Ивайло е загинал!

Хариклия *(влиза)*. Господарко, ти ще бъдеш ли на пирът?

Ефросина. Ще бъда, ще бъда, Хариклио! Сръднята към хана ми мина.

Хариклия. Кои дрехи да ти приготвя?

Ефросина *(на Ив. Асеня)*. Но разправи по-свястно. Какво чу?

Иван Асен. Аз бях зад тая врата и слушах. Ивайло пращаше воевода Вихър при Тертера в Търново, да го предупреди, че ханът изпраща войска против него.

Хариклия *(слуша уплашена)*. Ах!

Ефросина. Невероятно!

Иван Асен. Чакай. И Ивайло канеше Тертера, своя враг, разбираш ли, да изпрати по-скоро силна войска към Дунава да причака и бие Девлет Гирея. Сам Ивайло ще води българската войска.

Ефросина. Невероятно, невероятно! Такова страшно вероломство! Обади по-скоро на хана. Главата на Ивайло ще падне от раменете му още тая нощ.

Хариклия *(смутено)*. Господарке, нали е християнин?

Ефросина *(сопнато)*. Ти какво се месиш? *(На Иван Асеня.)* Иди по-скоро при Ногая!

Иван Асен. Бързам да напиша писмото за жена си. Скороходецът за Цариград сега тръгва.

Ефросина. Добре, аз ще му обадя. . . Ивайло е загинал.

Хариклия. Господарке, моля те. . .

Ефросина. Ти какво се маеш още?

Телохранителят *(влиза)*. Господарке, ханът те вика.

Ефросина. Нека вечерят, аз не съм готова още. *(Телохранителят излиза.)*

Иван Асен. Но недей се бави.

Ефросина. Ивайло нито подозира. *(Тръгват, разговаряйки се живо; от вратата.)* Хариклио, доде се окъпя, приготви ми премяната. *(Излизат.)*

Хариклия *(със страдалческо изражение на лицето)*. Какво да правя? Хубавият човек ще загине.

ЯВЛЕНИЕ 13

Влиза Стайна, отива при завесата и поглежда през нея.

Стайна *(на себе си)*. Не се удържах. . . искам да го погледна. *(Вижда Хариклия и се стрясва.)*

Хариклия. Гюл ханъм, ти си българка, нали?

Стайна. Българка съм.

Хариклия. Познаваш ли се с Ивайло?

Стайна. Не, как може?

Хариклия *(скръбно)*. Ах, господи, ах, господи!

Стайна *(безпокойно)*. Какво има, Хариклио?

Хариклия. Няма полза, щом не се познаваш с него.

Стайна. Но кажи, Хариклио?

Хариклия. Ти си българка, и аз съм българка.

Стайна. Българка?

Хариклия. Но съм живяла в Цариград и минувам за гъркиня. Клетият, клетият! Кой ще му помогне?

Стайна *(енергично)*. Аз ще му помогна! Кажи!

Хариклия. Но ти се не познаваш с него?

Стайна. Щом си българка, да ти обадя: познавам се с Ивайла от Търново още.

Хариклия. Ах, това е добро!

Стайна. Още повече: аз го обичам!

Хариклия. Още по-добре! *(Озърта се, после й разправя нещо шепнешком и твърде развълнувано. По лицето на Стайна се изобразява уплаха, мъка, ужас.)* Сега всичко знаеш, сестро. Ти го любиш, а любовта всичко може. *(Чува се пияния глас на Ногая.)* Ето, виното залудува в кръвта на хана.

Стайна *(хваща се за косата)*. Сега какво да правя, Хариклио? Какво да правя? Как да му известя? *(Затича се при завесата и гледа през отзявка.)* Ивайло седи при хана! И той нищо не знае! Света Богородичке, прати му ангел да му пришепне, че трябва да бяга.

Хариклия. Сестро, гледай как-как да му обадиш, преди да влезе Ефросина. Аз нарочно ще я забавя. *(Тръгва.)* Хъ, тебе скоро ханът ще те извика по обичая да му пееш след вечеря. Ще видиш Ивайла.

Стайна. Но как с очи да му обадя за опасността?

Хариклия. Казах ти: любовта всичко може; тя ще те научи. . . Не ме издавай. *(Излиза.)*

Стайна *(хваща се за челото)*. Боже, боже, какво да правя? *(Излиза също.)*

Чува се от дъното музика и гръмкия глас на Ногая.

ЯВЛЕНИЕ 14

Завесата се разтваря от един телохранител и се вижда стаята на пиршеството, добре осветлена. Там около дълга трапеза пируват Ногай, Ивайло, Казим беги Чоки — от дясната му страна, и Девлет-Гирей, Ахмед беги трима още татарски велможи от лявата страна на Ногая. Слуги прислужват.

Ногай *(с пиян глас)*. Ивайло, да ме вземат хиляди дяволи, ако ти мисля злото. Много кръв татарска проля ти, но и ний проляхме вашата. Сега сме приятели. *(Вика.)* Вино! Но тука е задушно. Елате. *(Става и минува, политайки, в отсамната по-широка стая, сподирен от другите.)* Седнете! *(Той сяда на един миндер; на същия миндер сядат Ивайло, Казим бег, Чоки, останалите на друг миндер. Ногай на Ивайло.)* Ти ме мислиш пиян? Не съм пиян! Кълна ти се в аллаха: той на небето, аз на земята. *(Влизат пет одалиски. Посочва одалиските.)* Купил съм ги с чисто злато, не жени — хурии в рая! *(Слуги поднасят вино на пирующите. Ногай на телохранителя.)* Но де е Ефросина? Викай Ефросина, за да захванат играта. *(На Ивайла, подавайки му чаша.)* Пий!

Ивайло. Не мога повече.

Ногай. Това вино е от вашите страни. Сладко и парливо като целувката на млада жена. Пий! *(Ивайло кусва от чашата и я оставя.)* Нещо си замислен? Какво мислиш?

Ивайло. Мисля за нашия поход в България.

Ногай. Няма какво да мислиш: щом си ти, ще се свърши щастливо, Ногай ти казва. . . Онова куче Тертер. . . *(Дига чашата.)* Пия за моя скъп гост и верен съюзник Ивайло! *(Пие.)*

Ивайло *(дига чаша)*. За моя велик благодетел и верен приятел хан Ногая! *(Пие.)*

Ногай. Дай да те целуна! *(Целува го по челото.)* Казват, че Търново е хубав град: църкви, палати. . .

Ивайло. И страшни скали, отдето хвърлят в пропастта враговете на държавата.

Ногай. А аз ги намазвам с катран и изгарям живи. Няма по-велик цар от мене на земята!

Девлет Гирей *(на Ивайло)*. Във вашата земя имало добри коне, много лозя и хубави жени?

Ногай. Аз ще ти дойда на гости, когато седнеш на трона.

Ивайло. Заповядай, ще ти се отплатя, както прилича.

Ногай. Девлет Гирей, хубаво да му служиш.

Девлет Гирей. Твоята заповед ще изпълня.

Ногай *(на Ивайло)*. Прати ми оттам два арабски жребеца и кристални чаши от Венеция, из тях ще пия вино за твое здраве.

Ивайло. Бива. *(Ниско.)* Гнусен татарино! *(На Казим бег.)* Иде ми да го пробода.

Ногай. Но ти се пак навъси? Чакай, аз ще те развеселя. *(Пляска с ръце.)* Викайте Гюл ханъм! *(На Ивайло.)* Гюл ханъм е българка, подарена ми е от зетя ми Аслан бег. Хубава е като месечината, дявол да ме вземе! Половината ханство. . . Тя е нашата певица. Славей, славей. . .

ЯВЛЕНИЕ 15

Влиза Стайна, твърде разтревожена.

Ногай. Гюл ханъм, попей на тоя упорит българин някоя вашенска песен, но по-весела, та като чуе, да му бягат бръчките от челото. Запей оная, как беше? «Яно моме». Вино!

Стайна *(запява, гледайки знаменателно на Ивайла.)*

Яно моме, малка моме. . .
Бягай, бягай, воеводо,
ханката научи сичко:
скоро ханката ще дойде.

Чува се гръмотевица и дъжд.

Казим бег *(ниско на Ивайла)*. Падишах, разбра ли?

Стайна *(пее)*.

Яно моме. Вън е буря.
През градината избягай,
през вратнята ѝ, през заднята,
кон обседлан чака тамо.

Ногай. Аферим, Гюл ханъм. *(Пак пие.)*

Ивайло разменя безпокойни знаменателни погледи с Казим бег.

Ногай. Какво разправя тая песен?
Казим бег. Моминска песен за хоро.
Ногай. Много ми се допада. *(На Стайна.)* Пей, славею!
Стайна *(твърде смутена, със слаб глас продължава)*.

Яно моме, не бави се,
отърви се, мен не гледай,
само ти жив да останеш.
мил ми си, обичам те!

Полита. Една одалиска я подхваща и я отвежда.

Ногай. Прилоша ѝ. *(На Ивайла.)* Но защо си бледен?

Обръща се надясно и приказва нещо с Девлет Гирей.

Ивайло *(ниско на Казим бег.)* Чу ли думите на Стайна?
Казим бег *(ниско)*. Да излезем по-скоро. Издадени сме.
Ивайло. Иди по-напред при Стайна. Ти имаш два коня. Вземи и за мен татарско облекло. Аз ще ви чакам извън градинската врата. *(Към Ногая.)* Позволи ми да изляза на чист въздух. *(Става.)*
Казим бег. И мен също. *(Става.)*
Ногай. Но върнете се по-скоро, ще играят одалиските.

Ивайло и Казим бег излизат.

Ногай. Но де Ефросина?
Телохранител. Ето я.

ЯВЛЕНИЕ 16

Влиза Ефросина, облечена премяна, минува гордо и сяда при Ногая.

Ногай *(към одалиските)*. Играйте.

Музиката засвирва ориенталски танц. Одалиските заиграват със зилове. Това трае няколко време.

Ногай *(взема Ефросина на коляното си)*. Вино! *(Слуга му поднася чаша. Той я подава на Ефросина.)* Пий, гълъбице моя, благоуханна розо в палата ми, слънце на моята старост, пийни с твоите сладки уста и мен да стане виното по-сладко и да забравя грижите на царството.
Ефросина *(прилепя си устата до ухото му и му шушне продължително)*.
Ногай *(възмутен, на Ефросина)*. Ти ми искаше главата му, ще я имаш. *(Вика.)* Върнете Ивайло и Казим бег. *(Маха и танцът спира.)*
Чоки. Тате, какво има?
Ногай *(на Девлет Гирея, ниско)*. Ти обажда ли някому за нашия разговор?
Девлет Гирей. Никому.
Ногай. Ивайло ни издал на Тертера!
Девлет Гирей. Ей, аллах!
Ногай. Сега походът за България отменям. Без Ивайла нищо няма да стане. Аз ще му отрежа главата.
Ефросина *(на Ногая заплашително)*. Ако го изтървеш. . .
Един войник *(влиза запъхтян)*. В тъмнината нищо се не види. Избягали — накъде, не се знае.
Стайна *(ниско)*. Боже, боже, сполай ти!
Ефросина *(става)*. Намерете ги!
Ногай. Девлет Гирей, Ахмед бег и вие всички търчете! Живи или мъртви да ги доведете. *(Татарите бързо излизат.)*

Иван Асен влиза измокрен.

Ефросина. Иване, иди и ти гони. Ивайло избягал.

Иван. Как? Аз срещнах двама конника в дъжда.

ЯВЛЕНИЕ 17

Войниците докарват Ивайло и Қазим бега гологлави и измокрени. Връщат се и другите татари.

Стайна. Ах!

Един от войниците. Стигнахме ги с конете си.

Ногай *(скоква)*. Гявур, ти пращà ли известие на Тертера? *(Ивайло мълчи.)* Говори: пращà ли Вихър до Тертера да му обади, че ще тръгне моя войска за Търново?

Ивайло. Пращàх.

Ногай. И да прати голяма войска против мене?

Ивайло. Да.

Ногай. И си щял сам да станеш воевода на българската войска?

Ивайло. Да.

Ногай. Защо направи това?

Ивайло. Защото Ивайло тъй трябваше да направи, когато разбра твоя план.

Ефросина. Кой ти обади?

Ивайло. Никой!

Ногай *(гневно)*. Гявур!

Ивайло. Ногае, аз съм враг на Тертера, но аз обичам България. Ти искà лесно да ме заробиш, като си послужиш с мене и ме направиш предател. Аз не съм предател. Ивайло не може да бъде предател. Аз не съм деспот Иван. Мразя Тертера, но по-добре той на престола, а не чужденец. На тоя престол са седели славните Асеновци и няма аз. . .

Ногай *(яростно)*. Безсрамен гявур!

Ивайло. Ногае, безсрамен си ти, безсрамен и коварен! Убий ме, от смърт се не плаша. Сто пъти съм

я срещал. И аз я заслужавам сега не че отивах при Тертера, а дойдох при тебе.

Ногай. Убийте го!

Ивайло. Убий ме, но знай, че твоите шест хиляди конника ще срещнат отвъд Дунава четирийсет хиляди български войници, които ще ви поразят. Жалко ми е само, че аз няма да бъда с тях.

Ногай *(на войниците)*. Убийте това куче!

Чоки *(притърчава)*. Тате, какво правиш?

Ногай *(яростно)*. Още една дума ако продумаш, ще те промуша. *(Вади сабя.)*

Чоки уплашен се оттегля.

Ногай *(на войниците)*. Убийте го!

Ефросина. Навън, навън да ги изкарат!

Ногай. Изкарайте ги навън! И заколете ги като свини!

Войниците тласкат грубо Ивайло надясно, други тласкат Қазим бега.

Чоки. Тате!

Ивайло разблъсква войниците, грабва меча от един войник и се спуща към Ногая.

Ивайло. Коварни татарино!

Войниците го нападат. Қазим бег се бие с другите. Ивайло отстъпва, бранейки се с меча си, и пада под ударите им; полита и Қазим бег.

Иван Асен *(спуща се към падналия Ивайло с меч и го муши)*. Нà, тъй ти се пада, разбойнико!

Ногай *(към Иван Асен)*. Ти сега ли стана храбър бе, гявур!

Девлет Гирей *(гледа тялото на Ивайло.)* Ивайло умря!

Ефросина. Велики мой господарю! *(Прегръща страстно Ногая и го целува. Дига чашата и пие. На одалиските.)* Играйте!

Одалиските пак заиграват.

Светкавица и гръмотевица.

Стайна. Ох, Ивайло! *(Хвърля се въз тялото на Ивайло.)*

Одалиските продължават играта.

Завеса

БЕЛЕЖКИ

I

КАЗАЛАРСКАТА ЦАРИЦА

(Стр. 7)

Отделни части от драмата са публикувани за пръв път в списанията «Българска сбирка» (г. VIII—1911, кн. 8) и «Съвременна илюстрация» (г. I—1911, кн. 11—12).

Приживе на автора пиесата бива отпечатана в 1913 г. под заглавие «Казаларската царица», драма в пет действия и една картина». По същото време излиза в том V, стр. 103—190 на Пълно събрание съчиненията на Ивана Вазов, издателство Ал. Паскалев (заедно с драмата «Ивайло»).

Пиесата е била завършена още през 1911 г., когато е и играна в Народния театър. Представлява драматизация на романа «Казаларската царица», 1903, изд. на Хр. Олчевата книжарница. Пред проф. Ив. Шишманов Вазов казва следното за написването на произведението: «В 1902 г. на връщане от екскурзия до Търново един другар ми разказа във вагона историята на една измамена от един безхарактерен донжуан учителка в с. Стражица.

Това ми даде идеята да напиша романа К а з а л а р с к а т а ц а р и ц а, който излезе от печат в 1903 г. и имà голям успех, въпреки необузданата ярост, с която някои критици се нахвърлиха върху това мое произведение.

То бе преведено на няколко европейски езици.

В тоя роман аз излагам главно своите възгледи за човешкия дълг и за мисията на народния учител.

По-после от него извлякох една драма, която бе изиграна на сцената на Народния театър с успех и излезе от печат заедно с И в а й л о в 1914 г.» (Иван Д. Шишманов. «Иван Вазов. Спомени и документи», София, 1976 г., стр. 268).

Представянето на драмата през декември 1911 г. също буди оживени дискусии, които подтикват Вазов да напише специална статия: «За «Казаларската царица». (Съвременни бе-

лежки)» в сп. «Българска сбирка», г. XIX—1912, кн. 1, стр. 3—8, и във в. «Ден», г. IX, бр. 2722 и 2723 от 21, 22 януари 1912 г., в която се казва: «. . .Големите симпатии, що бе намерил романът «Казаларската царица» в широките читателски кръгове, важните обществени явления, които изважда на показ, дълбокият драматизъм, който оживява действието му, ме поблазниха да напиша, да извлеча из него драмата, която днес се играе в Народния театър, под същото име.

Някои ми са вменявали в грях — и сега сториха това — извличането сюжети за драми из моите повести и романи. Видите ли, не било добро (защо — не казват) един автор да използува един хубав свой роман за драма; учат ме, че такава драма не може да бъде художествено произведение, защото, защото — кой знай защо! И забравят всесветски известната «Дамата с камелиите» на Дюма-син, извлечена от романа му под същото име, когато стотина негови самостойни драми са днес забравени. Не, един писател може и има право да пише тъй, както умее и както намира за добре. Аз съм правил същото и никога не съм се вслушвал в чужди съвети, когато те са противоречили на моето вътрешно творческо чутье, па макар че били подкрепени и с мненията на авторитети. Една драма, била извлечена от роман или съвсем новоизлязло произведение — та какво от това? Важното е: написана ли е с талант, хубаво ли е построена, вярно ли са развити характерите, пленява ли зрителите, вълнува ли ги с добри и високи чувства, прокарва ли здрави идеи в общественото съзнание, разтърсва ли като с галваничен ток умовете и запечатва ли дълбоко в душите изнесените на сцената образи? Ако има тия качества, то тя е хубава драма, тя е едно красиво дело. Не значи нищо въпросът отде писателят е донел камъните за градежа на зданието си, дали ги е довлякъл от неначетите девствени скали на Витоша, или е измъкнал мряморите си от един палат. Той е постигнал целта си, щом е успял да завладее душите. Защото, каква друга би могла да бъде целта му? Кой пише драма без намерение и без надежда да разтресе зрителите чрез магическата мощ на словото си и яркостта, верността на чувствата у въплотените му на сцената образи? И не сполучи ли това една представена драма, тя може да бъде хубава за прочит — ако е хубава, но не е за сцената, — или пък е нехелна и се захвърля в архивата, каквато бе участта у нас на сума чужди пиеси и на разните наши «Безкръстни гробове», «Врази», «Змеюви сватби», «Невести Боряни» и пр., провалили се глухо на сцената сред една атмосфера от апатия и прозевки на публиката.

Повтарям, една драма, за да е наистина такава, длъжна е да съчетава в себе си хармонично условията за мощно въздействие въз душите и сърцата. Само тъй може да успее. А успехът, каквото и да мъдруват разни буквоеди теоретици и сухи педанти, е бил и остая и днес единствения критерий за определяне достойнството на една пиеса. В театъра друга норма няма, там върховният съдия е публиката. Така е у нас, така е по цял свят.

Неоснователно е и мнението за негодността на добрия поет и романист в областта на драмата, предразсъдък, оборен вече от безброй факти в европейските литератури, но предъвкван и днес у нас по случай моите драми. Колкото и да е стеснително това за моето чувство на скромност, аз ще кажа, че те, при всичките си несъвършенства (смело признавам това) и при всичките систематични охулвания, сипани въз тях от пишущата братия, бяха удостоени при даването им на сцената с такъв съчувствен прием, бяха повтаряни толкова много пъти, както никои други преводни или оригинални драми у нас. Успехът на «Хъшове», на «Към пропаст», на «Под игото» е пресен в паметта на всички. За «Борислава» пък бъдещият историк на нашата драма ще има да отбележи, че в един сезон само (т. е. в 5—6 месеца) се даде в София и в провинцията около 200 пъти, успех рядък даже за една пиеса и в Европа. Дори «Прологът» за откриването Народния театър, написан на бърза ръка и само за изключителния случай, се дава повече от двайсетина пъти, при все пълен театър. Красноречието на тези факти е неотразимо и изтъква всичката нелепост на горньото твърдение.

И «Казаларската царица», която сега се дава в Народния театър, намери същия горещ прием у публиката, ще го намери и в провинцията, дето скоро ще иде» (т. 10 от наст. изд., стр. 348—349).

Вазов защищава идейната същност на епизодичния герой в драмата Чакалов, чрез когото спори със социализма: «Истина, те (Чакаловци, бел. ред. бяха не повече от четири-пет души, доколкото помня, но ги имаше. А може да ги имаме още и още повече. И ако ги нямаме, трябва да ги имаме, това беше и целта ми. . . Чувствувам, че това е един идеал, мъчно постижим при сегашните ни условия. Но и аз го давам като идеал, и осъществението му е работа на бъдещето» (т. 10, стр. 350).

Вазов сочи като доказателство за успеха на драмата си нейното емоционално въздействие върху зрителите: «И други грях имала пиесата: в някои моменти при представлението тя извиквала сълзи по очите на зрителите — това го отбележи печата, и

това даде повод за полемика. Всеки човек със здрав смисъл би трябвало да признае достойнства в една пиеса, която покъртя до сълзи публиката. Но моите добри отрицатели имат друга психология. Те мислят съвсем инак: щом една пиеса не навява скука на зрителите, а постига резултата на моята, тя не чини счупен мангър. А публиката? Тя е «тълпа», неразвита и примитивна. Така я нарекоха. Приведоха за пример сълзите при «Геновева» преди четиридесет години. И не искат да допуснат или се преструват да не съглеждат разликата между тогавашната публика и сегашната, разликата в развитието, в културността, в изтънчаването на вкуса, в разширението на естетическите потребности, и че театърът се посещава днес от интелигентна публика. Не, и днешната публика е тълпа, щом плаче над една национална пиеса. . .» (т. 10, стр. 351).

Писателят отговаря и на упреците на критиката за езика на драмата му: «Още един смъртен грях имала «Казаларската царица» — тя била «колибарска драма», написана била за колибари, защото мислите, чувствата в нея били изразени на език вразумителен, прост и естествен. Да, аз се гордея с тоя «колибарски» език, на него пиша, на него мисля. Като българин, аз не мога да пиша на друг език, понеже пиша за българи, които също мислят на него. Писателите ни от новата школа, «модернистката», от средата на които излезе горньото обвинение, считат за унижение да пишат просто, ясно, естествено, те се мъчат по всеки начин да усукват фразата си, за да я затъмнят и направят по възможност мъглява и непонятна, за да не ги разберат колибарите, сиреч народът. Изящната простота им е противна, ясността на словото ги плаши. Нашият хубав, кристално ясен език се загрозява в техните писания, той става уродлив, безобразно изкълчен и тежък. . .» (цит. статия, т. 10, стр. 351).

Драматизацията се придържа близко до фабулната основа на романа, но авторът е направил някои промени, продиктувани от изискванията на сценичното действие, а вероятно и под влияние на отправената към романа критика. Образът на Милка Хрусанова и в драмата е един от централните, но неговите функции са сведени главно до участието на героинята в трагичната съдба на сестра ѝ Цонка. Тя остава духовно еманципирана жена, но тази тема минава във втория план на образа, който се изявява с положителните си черти предимно в патриархално-семейните отношения. Ограничено е участието в основното драматическо действие на учителя Чакалов, така че в сюжетно отношение епизодичността на неговата роля е още по-подчертана. По замисъла

на автора обаче той има важна функция като носител на определена идейност. Промените в сюжетното действие в драмата се изразяват във въвеждането на нови епизоди (например срещата на Милка Хрусанова с Трайчев на плевенската гара, разговора на Трайчев с Петруна, финалната сцена на второ действие и др.) и в отстраняването на редица чисто описателни сцени. Драматургичният талант на Вазов го е довел до редица нови решения, които правят действието по-напрегнато и убедително. Така например цялото поведение на Милка Хрусанова в Казалар е действено аргументирано от това, че тя вече познава Трайчев и неговия морален облик, докато в романа реакциите ѝ се изграждат върху предположения за неговата психология. Идейното съзряване на Вазов и нарасналото му художествено майсторство го водят до изграждането на съвършено нов финал на пиесата — идейно убедителен, психологически обоснован, трагично обобщен и въздействуващ. Това, че в романа Цонка остава жива след опита за самоубийство, напомня разпространената по онова време сантиментално-булевардна и мелодраматична литература и намалява критично-разобличителната стойност на творбата.

Казаларската царица, драма в пет действия и една картина от Иван Вазов. Премиера на 10 ноември 1911 г. Играна: 1911/1912 г. — 20 пъти. Постановка на Павел Ивановски. Декори и костюми от Александър Миленков.

Участвуват: Георги Хрусанов — Георги Стоянов; Драгана — Мария Ив. Попова; Милка — Елена Снежина; Цонка — Теодорина Стойчева; Христо Бранков — Неделю Янков; Пенчо Трайчев — Тачо Танев; Григоров — Стефан Киров; Чайков — Фратю Фратев; Фотина — Мария Хлебарова; Чакалов — Добри Дундаров; Недялка — Николина Бъчварова; Поп Деян — Христо Ганчев; Д-р Карлов — Гено Киров; Денков — Стоян Бъчваров; Петруна — Добринка Камбурова; Мънастров — Иван Недялков; Архимандрит — Стоян Кожухаров; Лазарина — Донка Сарафова; Скарлатов — Йордан Сейков; Наков — Борис Пожаров; Накова — Персида Банчева; Иванова — Мария Тороманова; Стражар — Стефан Сариев.

Наскоро след поставянето на пиесата, на 15 декември 1911 г., Вазов пише следното писмо до режисьора Павел П. Ивановски:[1]

[1] Павел П. Ивановски — русин, режисьор в Народния театър от 1 май 1910 до 30 септември 1915 г.

«Многоуважаемый г. Ивановский,

Моя пьеса «Казаларская царица» две седмици уже не видна на сцене. Это приводит меня в недоумении. Она замещается разними переводними пиесами, несмотря на то, что она и в восьмой раз полнила театр и публика желает ещё ее глядеть, интерес к ней не ослаб. Зачем это? Зачем это предпочтение к чужим пьесам? Я вижу, что чужие пьесы просто задушают национальную драму в этот сезон. «Борислав» и «Към пропаст», ожидаемыя от публики, осуждены на остракизм, они просто выгнаны из репертоара! Опять спрашиваю: зачем это пренебрежение к национальной драме? Задача болгарского народного театра поощрять ее развитие и разцвет, а не выгонять чужими пьесами. Ч у ж и е п ь е с и о с т а ю т с я ч у ж и м и, а нам нужно создать свою драму, подать сочувственную руку ее представителям. Но это не делается охотно от театрального управления. Все чужое и чужое.

Я говорил много раз об этом и г-ну Иванову, но безуспешно. «Борислав», ни «Към пропаст» как видно не увидят больше сцены, они отталкиваются под разными несериозными предлогами, та же судьба и «Казаларской царицы». Я понял бы это систематическое гонение моих пиес, если оне бы перестали привлекать публику, но дело не стоит так. Зачем все это?

Пишу Вам с искренной горестью эти строки и покорнейше прошу передать прочесть г-дами Иванову и Яворову.

Извините за безпокойствие.

С глубоким уважением

София И. Вазов.

15 декабря 1911

На 25 декември 1911 г. Вазов пише и до тогавашния директор на Народния театър Ив. Д. Иванов:

«Любезний бай Иванов,

Гледам във вестниците, че в първата неделя на нова година пак ще се дават преводни пиеси. Аз ви моля да се даде ред и на някоя от моите: К ъ м п р о п а с т или К а з. ц а р и ц а. Справедливо е и те да се дават в благоприятни моменти, а не да се оставят в края на месеца.

25 дек. 1911 С поздрав Ваш И. Вазов

Публикуваните откъси в сп. «Българска сбирка» и «Съвременна илюстрация» съвпадат по време с поставянето на пиесата на сцената на Народния театър. Те са имали рекламна цел. За нас

представляват интерес, защото показват доста големи различия от по-късно печатания текст. Явно, Вазов е продължил да работи в периода от две-три години върху драмата въпреки датата, която поставя на изданието — 1911 г. Ще приведем част от печатаното в сп. «Съвременна илюстрация». Тук откъсите са на една страница със снимките на Вазов, Елена Снежина, която играе в ролята на Милка, и на Теодорина Стойчева, която играе в ролята на Цонка. Ще дадем онези явления, които по-късно въобще липсват в отпечатаната драма:

Сцени от Трето действие

Пред градското казино

Ф о т и н а (иде към Трайчев). Господин Трайчев, за една минутка. Т р а й ч е в (става и приближава). Що има, госпожо? Ф о т и н а (представя се). Фотина Касапска. Т р а й ч е в. Знам ви, госпожо. Какво желаете? Ф о т и н а. Искам да ви кажа две думи за Цонка. Т р а й ч е в (покланя се). Слушам. Ф о т и н а. Тя е тук. Т р а й ч е в (стреснато). Тука? Ф о т и н а. Господин Трайчев, вашата постъпка с това младо момиче беше жестока. Вие го измамихте, че ще го вземете за жена, опозорихте го и го оставихте на пътя. Това беше безчеловечно. Т р а й ч е в. Моля, от актриса морал не ща. Кажете направо какво желаете. Ф о т и н а. Вие оставихте трудно това момиче от вас, а сега се жените. Помислете какво ще стане с тая нещастница? Т р а й ч е в. Госпожо, за «трудното» бъркате адреса. Попитайте нея сама. Ако е искрена към вас, тя ще ви каже. Ф о т и н а. Не е ли ви грях, господине? Аз зная Цонкината душа по-добре от мене си. Как ви дава сърцето и съвестта да я обвинявате в измяна, нея, която ви е обичала най-искрено? Т р а й ч е в. Госпожо, всичко това не се касае до вас. Аз не мога да разбера с какво право се месите в една чужда работа, когато самото лице, на което сте станали адвокат, е тук. Но собствено какво желаете да ми кажете? Ф о т и н а. Да ви напомня длъжността ви. Т р а й ч е в. Не вярвам да мислите да ми предложите нещо чудовищно, например да я взема за жена? (Изсмива се презрително.) Ф о т и н а. Това би било най-благородното от ваша страна. Чудовищното е, дето зимате за зестрата ѝ една невинна девойка, след като. . . но аз не ви предлагам да се ожените за Цонка, вие заслужавате от нея не любов, а презрение. Т р а й ч е в (като тръгва). Госпожо, имам чест да ви кажа. . . Ф о т и н а (яростно пресича го). Вие мислите, че имате чест? Т р а й ч е в. О, извинете, сичката чест се е сбрала сега в гардероба на трупата ви. Ф о т и-

на. Вие още имате дързостта да се подигравате? Безчестник! Звяр! Та у един звяр би имало повече срам и повече съвест. Няма ли да падне гръм небесен над главата ти, когато попът положи венец над нея? Не венчален венец, а пранга на шията в Черната джамия ти се пада, убийцо на една образована и добра мома. Трайчев. Госпожо, сбирай си устата! Има участък! (Тръгва си.) Фотина. Участък? От цар се не боя! (Отива си при масата.)

Явление

Григоров и Чайков.

Григоров (иде от дясно и сяда при Чайкова). Узнах оная актриса коя била. Чайков. Оная, дето видяхме с воала? Григоров. Вика се Стефанка Георгиева. Шикозна дамичка. Навярно тя ще играе в събота Дездемона. Чайков. Мома ли е или женена? Ако е женена, тя сигурно изменя на своя Отело. Григоров. Да, у тоя народ нравите са леки. Трябва да научим де е на квартира. Чайков. Аз ще й обещая горещи реклами във вестника. (Гледа на ляво.) Ах, ето я. Минава из алеята. Ела да я проследим и да й се представим. Смърчава се вече в градината. (Отива бързо на ляво.) Трайчев (връща се при Чайкова и сяда). Цонка била тук. Чайков. Да? Неприятно. Трайчев. Сега оная брантия Касапска дойде да ме заплашва и ми предложи с пари да откупя мълчанието на Цонка. Чайков. Значи, шантаж? Трайчев. Цонка е екзалтирана жена и е способна на скандали при венчавката ми. (Търка си челото.) Трябва да приказвам с градоначалника за някакви предохранителни мерки. Но трябва по-напред да се науча де е слязла. Сбогом. (Отива си вляво.)

Доста разлики има и в откъса в «Българска сбирка».

Разлики между отделното издание на «Казаларската царица» и ПСС няма, защото Ал. Паскалев е използувал един и същи набор за двете издания.

Тук печатаме текста по тези две издания със следните поправки:

Стр. 50, р. 3: «Трачев» вм. «Трайчев» (по смисъл).

Стр. 52, р. 21: «Тогова да го оставим» вм. «Тогава да го оставим» (по романа «Казаларската царица»).

Стр. 52, р. 34: «министерската си дума» вм. «министерската ли дума» (по смисъл).

Стр. 61, р. 2: «Русановата двуетажна къща» вм. «Бранковата двуетажна къща» (по смисъл). Същата поправка и на р. 4 и 5: Русановата къща, Русановия двор.

Стр. 86, р. 33: «Ох, како, како!» вм. «Ох, какво, какво!» (по смисъл).

За непознати думи и имена вж. коментара към романа «Казаларската царица» в бележките към том 15 от настоящото издание.

ИВАЙЛО

(Стр. 91)

За първи път малки откъси от драмата са публикувани през 1913 г. в списание «Знание», кн. 1 от септември и в списание «Съвременна илюстрация», кн. 21—22. Цялостно драмата бива отпечатана в края на 1913 г.: «Ивайло. Историческа драма в шест действия». Комендитно книгоиздателско д-во на Ал. Паскалев и с-ие. Във връзка с издаването на книгата на 27 октомври 1913 г. Вазов пише до Паскалев:

«Уважаемий г. Паскалев,

Ивайло скоро ще се репетира и след 15—20 деня ще се представи. Бих желал да напечатам драмата още сега, и то чисто и изящно, както са Вашите издания. Не бихте ли се наели с издаването на Ивайло? Можете да бъдете сигурни в бързото и успешно пласиране на книгата (особено ако излезе на свят едновременно с представлението). Аз съм разположен на сгодни условия да ви я отстъпя и със срокове за изплащане по-отдалечени. Моля Ви съобщете ми решението си по-скоричко.

С поздрав: И. Вазов»

По същото време драмата е включена в том V на Пълно събрание съчиненията на Ивана Вазов, изд. Ал. Паскалев (заедно с драматизацията на «Казаларската царица»). При сверката между двете издания установихме, че Паскалев е използувал за ПСС същия набор от отделното издание на «Ивайло» (както е и при «Казаларската царица»). Така че за някакви разлики между двете издания не може да се говори.

Личността и делото на Ивайло са вълнували Вазов много дълбоко в течение на дълги години. Още през 1888 г. той прави характеристика на Ивайло по повод на драмата на Ив. Ев. Гешов[1] «Ивайло» (Лахан):

---

[1] Гешов, Иван Евстатиев (1849—1924) — буржоазен политически деец и публицист. Действителен член на Българското книжовно дружество и негов председател от 1898 до 1924 г. Един от водачите на народняшката партия.

«. . .това узнах по една критика за нея във в. «Свобода». Критиката, очевидно, не е чужда от партизанска страст и осъжда драмата. Аз не знам каква е всъщност драмата, но мисля, че личността на Лахана само повидимому е драматическа, но тя не е симпатична, защото й липцуват доблестни гърди, необходими за героя на едно творение. Лахан повдига народа против цар Константина, който е паднал под влиянието на непопулярната си жена Мария — и се жени сам за нея. Същий Лахан, станал народен герой за подвигите си против татарите, като биде изтикан от Търново, отива при тях да моли за помощ против съотечествениците си! Исторически Лахан е грозен, идеализиран — той ще бъде фалшив. Обаче и от изпълнението много зависи» (Иван Вазов. Събрани съчинения, 1957, т. XX, стр. 67).

Въпреки това изказване на Вазов личността на Ивайло дълги години го кара да се рови в писанията на гръцки историци и на Иречек. И когато пристъпва към осъществяване на драмата си, той има друга оценка за историческата роля на Ивайло: «Целта ми беше да осветля личността на тоя странен човек през възвишаването му, от началото на неговата патриотическо-революционна деятелност до стигането му на престола на Асеневци. А заедно с това да предам приблизително атмосферата на оная епоха, както и народната психика през XIII век, при която само е било възможно такова събитие, немислимо за нашето време (т. 10 от наст. издание, стр. 386).

Първоначалният замисъл на автора е да напише драматическа трилогия: «Ивайло овчар», «Ивайло цар» и «Ивайло изгнаник». «Предстоеше ми огромен труд и той ме уплаши. Реших да напиша само една драма, в която рисувах Ивайла като вожд на народните тълпи, до завладяването от него Търново и провъзгласяването му за цар. Това поне засега» (т. 10 от наст. изд., стр. 384). Замисълът му се променя и в пиесата се сливат първите две части от замислената трилогия (третата част «Ивайло изгнаник» е сюжет на пиесата «Престолът»). Основният интерес на писателя е насочен към онзи период от живота на Ивайло, през който той играе прогресивна роля на народен водач: «Ивайло извиква удивление като народен герой само до възцаряването си, сиреч додето се е намирал в стихията си, сред народните маси, които е водил победоносно по бойните полета. След възцаряването звездата му потъмнява сред водовъртежа на дворцовите интриги. Оженил се за Мария, вдовицата на Константин Тиха, той се озовава в борба с подполните вражди на противниците си и скоро изгубва престола и избягва из България» (т. 10 от наст. изд., стр. 387—388).

Историческата си концепция за Ивайло Вазов подкрепя с психологически анализ: «Мистик и ясновидец като Жана д'Арк, той вярва във високото си предназначение да бъде спасител на държавата и че е оръдие на провидението. Но Ивайло лети повисоко от скромната и сюблимна френска героиня. Той вярва, че му е съдено да бъде цар» (т. 10 от наст. изд., стр. 387); «Ивайло е бил ясновидец, мистик, вярващ, че от провидението е повикан да извърши велики работи, да стане цар. С тая вяра той е заразил народните маси. Заразил ги е толкоз по-лесно, че в ония времена царството останало безпомощно и беззащитно против татарските пълчища, що го опустошавали. Народът е жаднеел за силен човек, който да го поведе и отбрани. И ето времето родило тоя човек: явява се Ивайло.

Но стигала ли е вярата в такъв човек и нуждата от него, за да видим овчаря да достигне до такава невероятна съдба?

Не, Ивайло не е само ясновидец, считащ себе си оръдие на провидението, а самороден велик пълководец, извикан от събитията. Той е още в по-висока степен честолюбец, и честолюбец вихрен, неудържим до безумство. Той ламти за царска корона и туря царска корона на главата си! Тщеславието му не спира дотук: той се оженва за царица Мария, вдовицата на Константина Тихо, когото е разбил и убил в едно сражение, за внучката на гръцкия император Михаила III Палеолог!

Каква съдба! Какво възвишение!» (т. 10 от наст. изд., стр. 359).

В едно свое изказване Вазов споделя, че е започнал да пише драмата към 1910 г. В интервю, печатано в «Седмична илюстрация «Принос», г. I, 1913, кн. 8, стр. 7, Вазов уточнява времето, когато пиесата е била написана: «И в а й л а бях довършил още на 1911 година и той трябваше да се постави на сцената на Народния театър на следующата година, но войната попречи» (виж т. 10 от наст. издание, «Ивайло. Един овчар цар», стр. 384—385).

На 12 април 1912 г. пиесата е била приета от Народния театър с протокол № 28:

«Артистическият комитет (председател Ив.Д.Шишманов, членове — Павел Ивановски и П. К. Яворов — бел. ред.) в заседанието си днес изслуша доклада на артистическия секретар (П. К. Яворов — бел. ред.) за представената от г. Иван Вазов историческа драма «Ивайло» и като взе пред вид:

1. че г. Вазов е един писател със завършена литературна физиономия;

2. че толкова негови пиеси са играни и се имат пред вид за възстановяване през идещия сезон;

3. че следователно г. Вазов трябва да се разглежда вече изобщо в своите драматически произведения, а не в отделно свое произведение

комитетът реши да се ходатайствува пред г. министъра на просвещението за едно отклонение от чл. 12 на правилника за управлението на театъра в смисъл — да се приеме пиесата «Ивайло», без да се изпраща на рецензия.»

С протокол № 59 от 30 юли 1912 г. пиесата се приема окончателно в репертоара на Народния театър.

На 18 април 1912 г. Иван Вазов пише следното писмо до Моско Москов[1]:

«Любезний бай Москов,

По случай писането новата ми драма И в а й л о умолявам Ви да ми дадете мнението си за следното:

Освен Ц а р е в е ц (по вашему Хисарът) със стени било ли е окръжено и Търново в старите времена? Предполагам, че освен вътрешната цитадела трябва да е имала и външна някаква ограда столицата.

Съществуват ли днес какви-годе следи от такава външна стена?

Ако не съществува подобно нещо, к о е Т ъ р н о в о с о б с т в е н о щ е е б и л о о б с а ж д а н о о т г ъ р ц и т е в 1278 г. (п р и И в а й л а), и от турците в 1396 г.?

Вие сте един от най-компетентните познавачи на миналото на Търново и много ще ме задължите с любезното си осветление.

София, 18 апр. 1912 г. С поздрав: Ваш И. Вазов»

На 5 май 1912 г. Вазов кани с писмо Шишманов:

«Любезний Шишманов,

Ако ти е възможно, ела утре по 3—4 часа у дома, да прочетем ръкописа на И в а й л а.

Ще бъде и брат ми генерал (Владимир) Вазов. Моля отговори ми с една бележка. Твой предан И. Вазов» (Шишм., 304 стр.)

През 1920 г. Вазов прави основна преработка на драмата «Ивайло». За това той съобщава в статията си «Ивайло»: «Пре-

[1] Моско Москов Груев (1862—1947). Учител по български език и литература в Търново, автор на много художествени произведения от различни жанрове, на трудове по литературна история и по стопански въпроси от миналото на България.

работвам от няколко дни драмата си «Ивайло», написана и дадена многократно в Народния театър през 1911 г.[1] и по една грешна прибързаност скоро след това напечатана, аз я пак прочетох. И видях куп неща там, които не би трябвало да бъдат така. Грапавини, несъгледани може би тогава от публиката, но съгледани сега от мене. И ето защо, като всеки писател, който се уважава и който не си позволява Пилатовите думи «яже писах — писах!», аз се залових храбро с преработката на «Ивайло». Ще ли някога да види сцената преработеният «Ивайло» — не зная. За моето успокоение е по-важно да знам, че драмата е такава, каквато мисля, че трябва да бъде» (наст. изд., т. 10, стр. 358).

Повече сведения за преработката на пиесата има в записките на проф. Шишманов за разговорите му с Вазов:

«10—31 март 1920 г.

. . . . .

Той беше зает главно с преработката на «Ивайло». Иска му се тая драма да бъде представена за юбилея му. Четохме я наедно. Измени някои работи. Едно цяло действие преобърна в сцена. Езика ще направи по-подходен за селяни. . .»

(Шишм., стр. 206).

«1 април 1920

. . . . .

Говорим за «Ивайло». Иска да знае може ли да поизмени данните на историята, например да накара царица Мария да се влюби в Ивайла.

«Чини ми се, че четох нещо подобно у Пахимера.[2] Ти знаеш, че в тия работи съм педант. Това не ми позволява да дам свободен полет на драмите си.»

Казвам му, че няма защо да се придържа толкова точно о историческите подробности. Нека си вземе пример от Шекспира или от Шилера.

— Но ти искаш да втикаш целия Иречек в драмите си. . .

(Шишм., стр. 208).

«2 април 1920 г.

Още не смее да излиза и още човърка «Ивайло».

«Ще го изпратя на Б[ожан] Ангелов (тогава директор на Народния театър — бел. ред.), та да не се занимавам вече с

[1] Годината е посочена неточно. Премиерата се е състояла на 5 декември 1913 г.

[2] П а х и м е р, Георги (1242 — около 1319) — византийски историк, автор на «История на Византия за периода 1261—1308», един от основните извори за въстанието на Ивайло.

него. И нощем ставам да го поправям. Довечера ще го дам на сестра си, да го скрие, иначе няма да спя» (Шишм., стр. 208).

«3 април 1920

. . . . .

Привършил «Ивайло» и д н е с «непременно» ще го предаде на сестра си. . .» (Шишм., стр. 209).

Пиесата е играна за пръв път на сцената на Народния театър на 5 декември 1913 година. Режисьор — Павел Ивановски, декори и костюми — Александър Миленков. Участвуват: Ивайло — Сава Огнянов; Мария — Злата Недева; Михаил — Георги Фратев: Патриархът — Златан Кашеров; Тертер — Иван Попов; Годеслав — Пётко Атанасов; Грудю — Димитър Коцев; Добрил — Г. Хараламиев; Грозд — Добри Дундаров; Кремена — Теодорина Стойчева; Фросина — Мария Ив. Попова; Андроник — Тачо Танев; Теодор — Иван Недялков; Вихър — Стефан Киров; Млада — Мария Тороманова; Леон — Неделю Янков; Дядо Продан — Стоян Бъчваров; Дургуч — Фратю Фратев и др. През 1913—1914 г. постановката е издържала 19 представления.

За втори път пиесата е поставена през сезона 1920—1921 година по случай Вазовата юбилейна седмица от 24 до 30 октомври 1920 г. и е играна 12 пъти. Постановката е на И. Дуван Торцов, декори и костюми — Ал. Миленков. С участието на: Кр. Сарафов, Зл. Недева, Йор. Черкезов, Зл. Кашеров, Ив. Попов, Георги Стаматов, Никола Икономов, Милка Ламбрева, Коста Стоянов, Тачо Танев, Стефан Киров и др. За отзивите върху постановките виж: «Летопис на Народния театър «Иван Вазов», С., 1971 г., стр. 134 и стр. 171.

Дотук цитираните писма и интервюта от самия Вазов могат да ни дадат само бегла представа за работата, извършена от автора върху драмата. В БАН, фонд «Иван Вазов», а. е. 704—718, има стотици листове, тетрадчици и по-цялостни варианти на «Ивайло», които, колкото и несистематизирани и неподредени да са, показват мъчителния път, който е извървял писателят, за да стигне от образа, който живее в него през 1888 г. в по-горе цитираното писмо до Величков, до образа на Ивайло в собствената му драма. Характерът на изданието не ни разрешава да бъдем много изчерпателни, а сегашното състояние на ръкописите пък ни отнема възможността да бъдем категорични в твърденията си, що се отнася до едно системно проследяване на творческия процес. Все пак, базирайки се на ръкописите, ще се опитаме д

дадем една по-обща картина на работата на Вазов върху «Ивайло» и като приведем някои по-характерни варианти.

В музея «Иван Вазов» под номер 1216 има също един вариант, непълен, на «Ивайло». Тук се намира и едно «Начертание за Ивайло», което разкрива замисъла на автора да се проследи животът на Ивайло от победите му над татарите до отиването при Ногая в една драма:

Действие I: Славомира, Млада, Айше, жена на Чоки, Мария, Фросина.

1 действие, както си е.

2 действие свършва се със сцената в манастира и грабването на Кремена.

3 действие — пленяването и освобождението на Славомира.

4 действие — Славомир с Мария в палата.

5 действие — Ивайло и Мария.

1 действие: Ивайло се връща от битка с татарите. Народът го здрависва. — Той говори на народа. — После разговаря с Кремена. — Докарване и опрощаване на Чоки.

2 действие: Костадин е убит. — Докарват пленена Славомира, дъщеря на Грозда. — Ивайло я отпуща. — Дохождат гръцки пратеници. — Разговор с Тертер за напущането на Кремена. — Кремена казва, че се съгласява, но Ивайло отказва на Тертера. Попада в клопката. Спечелва Годеслава на своя страна.

3 действие: В двореца на Мария. Мария е изпратила Кремена дар на Ногая. Там е Славомира. Ивайло е пратил да я иска от Грозда. — Славомира люби Ивайла. — Мария узнава това и я отравя. — Славомира узнава, че ще убият Ивайла, и решава да го избави.

Картина: Ивайло и Мария в палата. Ухищренията на Мария. — Ивайло тръгва в поход против Иван Асен III.

5 действие: Ивайло в лагера на Ногая — там е Айше и Кремена в харема му. — Ивайло се среща с Кремена. — Ивайло се отказва да я отведе, понеже е получил обещание от Ногая за помощ. — Фросина подслушва разговора. — Става пиршество— сред пиршеството тя обажда на Ногая за срещата на Ивайла с Кремена. Почват игрите — Ногай внезапно заповядва да убият Ивайло. — Той умира геройски.

Цялостна разработка по така начертания план не открихме между ръкописите.

Във фонд «Иван Вазов», а. е. 706, към Научния архив на БАН, има един доста подробен план-резюме, в който действието започва преди оженването на Ивайло.

Първо действие

Полянка в гора при едно село. Селско хоро. Болярът Грозд, ватахът и няколко селяни идат и се скарват на момите и момците, че играят, когато татарите врълуват наблизо. Грозд съди Кремена за нейните либения с Ивайла, този главорезец и нискороден овчар. Грозд е привърженик на Мария, която защищава. Той предпочита да я даде на татарин, а не нему. Разговор после между селяните за подвигите на Ивайла. Обаянието му между народа. Татарска тълпа, предвождана от Казим бега, бяга пред майката на Ивайла. Хасан, който е влюбен в Кремена, тъкми да я открадне. Ивайло говори на народа, че бог го е пратил да избави България от татарите и от царица Мария. Разказва какво му говорила света Богородица. Народът се разотива. Ивайло отива с няколко свои юнака да грабне Кремена, с която се венчава от един поп. (Сцената от Светослав Тертер.) И попът се присъединява към Ивайла от страх за наказание.

Второ действие

Стая в Ивайловата кула. Кремена очаква Ивайла, тя се е върнала с лък от лов. Разговаря се с Ивайлова майка за гневът на баща си, който я дири навред, и за опасностите, в които сега се намира воюващият с татарите Ивайло. Казим бег е доведен пленник от Ивайлови хора. Пробягва и иска защита Чоки, Ногаевия син, млад красавец. Кремена го скрива, след малко дохождат Ивайлови юнаци, които гонят бежанеца. Тя го не обажда. Дохожда и Ивайло с попа и други, гневен. Заповяда да обесят Казим бега. Но по просбата на попа съгласява се да го помилва, ако се покръсти. Покръстват го. Казим бег се заклева във вечна преданост на Ивайла и пита Кремена за Чоки. Тя най-после обажда, като моли да го помилва. Ивайло в яростта си заповядва да умъртвят Чоки. Избор на наказанието. Напразни молби от Кремена. Попът настоява пък да бъде люто наказан неверникът. Преди да го тласнат в пропастта из прозореца, Чоки явява, че е син Ногаев. Тогава Ивайло се отнася великодушно към него и му харизва живота. Праща го при баща му. Кремена горещо благодари на Ивайла. Дохажда Тертер (маскиран) и разправя Ивайлу какво става в търновския палат, за неприятността на Мария, изоставена от сички, и го убеждава да потегли с победоносната си войска към Търново, да изгони Мария и стане цар. Кремена плаче, че Ивайло може да я напусне, ако стане цар. Той й се кълне, че никога няма да се раздели от нея, че я люби и пр. После отива да обиколи стражите около кулата. Кремена приказва на свекърва си за опасенията си.

Стар гуслар се явява и моли за гостоприемство, разпитва за Ивайла. После по молбата на Кремена свири на гусла за победите на Ивайла. Кремена слуша. Гусларят после изсвирва на рог. Спущат се татари, грабват Кремена и бягат. Писъци. Ивайло се връща. Отчаянието му, яростта му против Грозда, за когото гусларят му казва, че отвлякъл Кремена чрез хора, облечени в татарски дрехи. Ивайло заповяда да се запали плевнята със запрените татари и да се изтребят с огън. . . и излазя да гони грабителите (по лъжливи следи).

Действие третьо. Лагерът Ивайлов пред Търново. Разговор между няколко боляри, Ивайлови привърженици, за положението. Цар Константин е убит през зимата, Ивайло владее почти цялата страна, с изключение на Търново. Нови боляри постоянно се присъединяват към него. Говори се и за откраднването на Кремена, лъжливо приписано на Грозда, и че оттогава Ивайло е сè мрачен и безжално отмъстява на татарите. Чува се радостен шум от войската, която поздравлява Ивайла. Той влазя с Тертера и с Казим бега на сцената. Гръцките пратеници му носят дарове от императора с лъскави предложения: чин протостратор, велик магистър при двора и предложение да му даде императорът една княгиня за жена. Ивайло отблъсква гордо всичко това. Пратениците излазят. Ивайло разговаря с воеводите и дава разпореждания да се нападне утре Търново и превземе с пристъп. Идат пратеници от Мария и предложения. Високомерен отговор. Заповяда им да кажат на Мария, че той ще се венчава с нея и дава срок до вечерта.

Ще приведем едно действие, което е най-близо до този план и твърде далеч от печатания текст. Намира се в същата папка, в която е и планът.

Действие първо

Планинска полянка сред гората. През дънерите се вижда градец на една възвишеност.

На полянката гусларят свири на гусла, окръжен от селяне. Зад гората се чува свирня от гайда. Гусларят спира. Първо и Ценко му фърлят пари.

Явление 1

Гусларят. Да сте живи и здрави юнаци. Първо. Дядо, я запей ни сега юнашка. Гусларят. Коя? Ивайловата песен? Първо. Ами коя сега се пее? Ценко. Ивайловата, Ивайловата, дядо, карай. (Гайдата млъква.)Гусларят (запява, свирейки на гуслата) (*вж. песента от стр. 102*) Първо.

Ей, живей, старче! (Към Ценка). Та убили го! деспот Светослава? Ц е н к о. Убила го, отровила го. Тъй казват. Г у с л а р я т (кръсти се). Света Богородичке, и него уморила гъркинята? Изяде му душата и нему търновската кръвопийка. (Кръсти се.) Ц е н к о. И няма кой да отърве света от тая змия, дето е свила гнездо в царските дворове. А н д р о н и к. Сѐ по-лошо и по-лошо става в Търново. Татарина да царуваше там, пак по-леко щеше да е на хората. Г у с л а р я т. Не се греши и не казвай тъй, синко. Не видя ли какво ние теглихме и от татарите, поразил ги господ. П ъ р в о. За татарите има Ивайло; но за Мария няма ли да се намери друг Ивайло? Ц е н к о. И на нея ще прати господ някой бащин и майчин син, милостив е той. Г у с л а р я т. Тежко на царството. Ц е н к о. Ивайло пак да е жив, той се намери на помощ на народа. Боли го за нас, защото си е от нас. Той ни е закрилник. Не дойде Мария да срещне татарите, не дойдоха болярите да ни дадат лек на болката, избягаха си в кулите, нас оставиха на бога. П ъ р в о. Болярите си спомнят за нас само когато им потрябваме да ни стрижат, да ни събличат и ризата от гърба и да ни дерат кожата. Ивайло бил разбойник — те са разбойници! За това го обичаме. Който ни милува, милуваме го, който ни яде душата, мразим го.

Я в л е н и е 2

Влизат отдясно И в а й л о в болярски дрехи, В и х ъ р и няколко селяне.

П ъ р в о. Ах, ето го! (Той и Ценко свалят шапка и му се покланят. Гусларят става и му се кланя.) И в а й л о (на другарите си). Тогава свети великомученик Димитър ми проговори: «Ивайло, господ е с тебе. Върви, събери народа и го поведи. Бъди му ти пастирят и бранителят от вълците!» И вярвайте, братя, свети Димитър ми каза тие думи, и аз го виждах с очите си и слушах с ушите си. Ц е н к о. Ти го видя, воеводо? П ъ р в о. Какъв беше? И в а й л о. Същият, какъвто е на иконата: яви ми се на бял кон, в златни дрехи и с копие в ръката. Очите му светеха като две големи звезди. И той ми рече още: «Избави България, Ивайло, от тегло! Аз и сичките ангели небесни сме с тебе. И ще станеш ангел-хранител на народа и цар на царството. П ъ р в о. И народа те обича, воеводо; само болярите те мразят. И в а й л о. Болярите са врагове на народа. Те смучат кръвта на сиромашта и нехаят за нея. Бог ми заповяда подир татарите тях да накажа, защото престъпиха божиите закони и оставиха вярата на поруганието на нечестивите, и ограбиха народа. . . И казвам ви пак, братя, аз скоро ще вляза в Търново, за да ви отърва от Мария.

И господ ще направи това чудо, защото нашите молби и плачове стигнаха до него в небесата и той се смили над царството. И който вярва в бога, да дойде подир мене, и който е истински българин, да зареже рало и мотика, да земе меча си и да ме последва. Ц е н к о. Сички ще дойдем, воеводо! П ъ р в о. Като си ни ти водача, от нищо се не боим. И в а й л о. Водачът е бог! (Сочи небето.)

Листът с Явление 3 е изрязан.

Я в л е н и е 4

Из гората излазят с весели смехове селянки моми, между тях Кремена, и забикалят гусларя. Три от момите са по-богато облечени.

1 м о м а. Гусларино, пей ни. Г у с л а р я т (пее). *(Песента от стр. 110.)* К р е м е н а (фърля му монети). Пей, дядо, пей. Г у с л а р я т (пее). Честита майка благатка /коя Ивайла родила,/ родила, йоще кърмила. 1 м о м а (смеейки се, гледа Кремена и припява на същия мотив). Честита още Кремена, че този юнак любила. К р е м е н а (смутено). Лъжеш! Г у с л а р я т (спира). Ех, като не щете да слушате. . . (Зима си гуслата и си отива.) 2. м о м а. Какво ми пееш, сладко пиленце? Нема ние сме мижави? Ти го гълташе с погледи, той те ядеше със своите. Де, не се чърви. 1. м о м а. Защо си скришна, Кремено? Имате и песен, а ти криеш. 3. м о м а (глезено-дружески). Кажи, кажи правото, нали? Любите се? 2. м о м а. Не се гаврете, мари, с момичето. Щерката на царския ватах, богаташа Цону, ще залиби овчар Бърдоквата. И да ми се кълне, не вярвам. Песента лъже. К р е м е н а (сърдито). Е, вярвай, вярвай, вярвай (към другите моми), и на вас казвам открито: обичам го! 2. м о м а. Един нехранимайко? 1. м о м а. Един разбойник? К р е м е н а. Един юнак. (1. и 2. м о м а се кикотят язвително.) Смейте се. Болярите цървулите не са вредни да му развържат. И да ви кажа, обичах го, преди да го бях видяла. По приказките за юначеството му го обикнах, когато той трепеше татарите за да брани народа и имотите и стоката на болярите. Големят му се и го псуват, наместо да цалуват ръцете му. 2. м о м а. Е, да ти кажа, Кремено, няма да му цалуваме попуканите ръце. 3. м о м а (смее се ехидно). Дето са носили гегата. К р е м е н а. Които въртят сабята. 1. м о м а. Пази се само ватах Цону да те не подуши. 2. м о м а. Не можеш му дà отговор. К р е м е н а. Вас да ви не боли за мене. (Засвирва пак гайдата отдалеко.) 3. м о м а. Хорото се зафана пак. Хайде мари. (Сичките моми с изключение на Кремена се изгубват в гората. Влазя отдясно Млада.) М л а-

да. Кремено, добре, че те намерих, да ти кажа: прощавай. Тръгвам тая вечер. К р е м е н а. Ивайло тръгва? М л а д а. Тръгваме, Кремено, готвим се. Ех, пак ще се ширим из планини и гори. Хубав е, Кремено, нашия живот, мило ми е да се скитаме на воля. Вихър ми думаше да остана, ако ща — не, привикнах аз, сестро, на планините, на кон да яхам, кон да препускам из диви усои, дето птичка само префърка, с юнаци да живея, със сабя на кръст, с пряпорец в ръката. К р е м е н а. Ивайло тръгва? М л а д а. Без воеводата къде? Горско пиле е той, юнак чуден. Ден в село, месеци из горите — татари да гони, с татари да се бие. Видим ги, па препуснем на тях. Байрак се развява, коне цвилят. Замръкнем вечер в гората, накладем буйни огньове, пред печено агне весело приказваме, момчетата песни пеят и сабите точат за нова битка. . . Па легнем под клонете, на мека трева. Горски птички млъкват над нас, по небето звезди тряпкат. . . нейде скок бухти и пее и ни приспива. Юнашки живот, сестро, за царство го не давам. К р е м е н а (смутено). Ивайло тръгва таз вечер? М л а д а. Щом се смръкне. Няма да се видите цял месец пак. Мила му си ти, но по̀ са му мили планините. Залиби се ти с него, Кремено, виднете се ден-два — па пак раздяла. Не си ти родена, мила, за него. Кремена те викат — от кремък не си. Мека. Богатско чедо. Не знай умора, свят не видяло, лък не напъвало, от живот юнашки не вкусило. Хай, сбогом, прощавай. (Целува се с нея и излазя от дясно.) К р е м е н а (гледа замислена подир нея). Ивайло тръгва?

Я в л е н и е 5

Влазят И в а й л о и В и х ъ р от дясно.

И в а й л о. Кремено, тебе дирях. Ще те питам нещо. (Вихър се отстранява.) К р е м е н а. Питай и аз ще ти отговоря. И в а й л о. Дохождаш ли с мене? К р е м е н а. Дохождам. И в а й л о. На където те заведа? К р е м е н а. Където ме водиш, ще ида. И в а й л о. И какъвто бъда и щото бъде с мене — няма да се делиш? К р е м е н а. Какво ще се деля, когато те обичам. И в а й л о. Мисли, Кремено, аз съм горско пиле. Моят живот е от премеждия и опасности само. Такъв живот ми е писан. К р е м е н а. И мен е писано да бъда с тебе. И в а й л о. Мисли, че аз мога да ида много на високо: на бесилото. . . или на трона! К р е м е н а (гледа го смаяна). На трона? И в а й л о. Да. На сън няколко пъти това ми предсказа света Богородица още когато пазях стадото по планинските паши. К р е м е н а. Дето бъдеш ти, там и аз. Цар или ратай — ти ще бъдеш моя мъж. И в а й л о. Закълни ми се в свети Димитра, воеводата на юнаците. К р е м е н а. Заклевам се. И в а й л о. И аз се заклевам в сабята си, че ти ще бъдеш моя жена. Тая вечер готова ли си да дойдеш? К р е м е н а. Готова съм. И в а й л о. От тука ли или от вас? К р е м е н а. От дома. Да си зема вързопа. И в а й л о. Добре. Излез в тъмнината на вратнята. Аз ще те чакам там. К р е м е н а. Чакай ме. И в а й л о. Сега дай да се целунем, ние сме годеници. (Целуват се.) Иди се готви! (Кремена излазя.) В и х ъ р (иде). Е, какво? И в а й л о. Тя пристана. Ще я отвлека тая нощ от дома ѝ. В и х ъ р. Пази се, Ивайло. . . Ватах Цону е лют човек, ратаите му са въоръжени. Той може да те убие, но няма да склони да му станеш зет. «На татари, казал, бих я дал, на оня разбойник — не.» И в а й л о. Не се грижи. В и х ъ р. Внимавай, това е мъчна работа и опасна. И в а й л о. За Ивайло няма мъчно нещо, а който люби, опасност не познава. Събери и осталите момчета. Тая нощ ще бием път за Лозницката планина. В и х ъ р. Де да чакат момчетата? И в а й л о. Тук, в тая гора. Тук ще доведа Кремена. (Тръгват.) Ха, не забравяй да пратиш да доведат тук някой поп да ни венчее. В колибите из оние планински пущинаци няма да се намери поп да ни благослови. В и х ъ р. Това е право. (Излазят от ляво.)

Я в л е н и е 6

Влазят г у с л а р я т, З а п р я н и В и д у л.

З а п р я н. Та Ивайло беше тука? Да поседнем. Кога се е завърнал? (Сядат.) Г у с л а р я т. Завчера пристигна от битката, пръснал пак татарите при Ягодинската гора. Разказваше ми Вихър. Изпотрошил ги. (Простира си краката.) Ох, стари кости, болят. Само името му, каже Вихър, като чуят. Роби не зима: коли. На кол набива. З а п р я н. Ами ние тука да повечеряме? В и д у л. Добре кажеш, изгладняхме. Не бива ли да подкладем този огнец да ни светне? Па и хладничко е. Я да фърлим тука ние сухи върхари. З а п р я н (като фърля дървата в огнището). Да му е позлатена ръката. Без него що ще прави народа? Той ни е упованието сега. (Духа.) В и д у л. Цар имаме, цар нямаме, войвода имаме — войска нямаме. Татари пленят земята, земята няма кой да пази. Забравили ни в Търново, оставиха ни на вълците. Бог да поживи Ивайло, че се намери. Г у с л а р я т. В Търново ли? Та в Търново има ли време оная, гъркинята, от лошотии да се загрижи за народа? (Огънят се разпалва и светва.) Тя си има там друга работа: да погубва верните царски боляри, да гони харните българи. Само подлизурките там биле добре. Ох, кракът пусти. (Запрян и Видул сядат до огъня, вадят из торбите си хляб, кромид и захлупци със сол, пре-

кръстят се и ядат.) Г у с л а р я т. Ех, разболя се цар Костадин, а то нямаше тъй да бъде. Останахме стадо без пастир. Де се е чуло глупава жена царство да брани? З а п р я н. И гъркиня българин да обича? В и д у л. Проклета. . . и записват се сè нови момчета в Ивайловата дружина. Болярина Грозда го напуснали отроците му, няма кой да овършей снопите му. Боляринът побеснял. З а п р я н. Защо да побеснява? Ако не идяха с Ивайла да прогонят татарите, сламка нямаше да остане на гумното му, в прах и пепел ще се превърнат имотите му. И аз ще мина в Ивайловата дружина. Двамата ми братя и кумът са там. Г у с л а р я т. Вървете вие, младите, вървете. Силна е ръката Ивайлова, страшна е сабята му. Нямат брой неверниците, дето е изтребил. З а п р я н. Поп Никодим думаше, че невидими ангели серафими с огнени мечове му помагали в битката. Г у с л а р я т. Ти от поп Никодима чу, а аз чух от него сам. Той прикаэвал със светците, чувал гласове от небето. Светй Димитър на фъркат кон препускал пред войската му. И затова побеждава навред татарите. З а п р я н. Да му помогне свети Димитър да ни отърве от тях, па после и от гъркинята. Г у с л а р я т. От твоите уста в божиите уши. В и д у л (кръсти се и става). Е, сега на път. З а п р я н (прави същото). Прощавай, дядо. Нямахме време да те послушаме да ни посвириш. Г у с л а р я т. Прощавайте, синко. Ех, аз пък тука при огнеца ще постоя. (Видул и Запрян излазят от дясно.)

Я в л е н и е 7

Влазят от ляво пет татари, единият стар и чер със свирепо лице, който води Кремена уплашена.

1. т а т а р и н (старият). Тук елате, тук няма никой. (Съглежда гусларя.) Ах! Ти кой си? Що дириш тука, стар гяврурино? (Изважда меча да го заколи.) Г у с л а р я т (коленичи). Смилете се, господарю, над един сляп гусларин! 2. т а т а р и н. Остави го, Ахмед, той е сляп просяк. К р е м е н а (плачевно). Ох, майчице! 3. т а т а р и н (на Кремена). Ти пак замяка, гявурко! (Заплашва я с юмрук.) Мълчи! 2. т а т а р и н (гледа Кремена). А тая какво ще я правим? Може да се опита пак да избегне? 4. т а т а р и н. Да я вържем за дървото. 1. т а т а р и н. Вържете я! (Сяда при огъня. Двама фащат Кремена за раменета и я тикат към най-близкото дърво.) К р е м е н а (отчаено). Пуснете ме! Пуснете ме! 5. т а т а р и н. Немей, мари! 4. т а т а р и н. Ако викаш, ще ти отрежа главата! (Бута я до дънера на дървото. И двамата я овръзват около дънера.) 1. т а т а р и н (на гусларя, който иска да излезе). Ти къде, слепецо?

Задръжте го. 2. т а т а р и н (повръща го и го хаква на земята). Тук стой. Г у с л а р я т. Смилете се, божи хора. Сляп съм, зло никому не съм сторил. 1. т а т а р и н. Ако мръдне, съсечете го. Елате сега. (Изважда плоска и пие. Насядат и другите край огъня и правят същото). 1. т а т а р и н. Да му се не стяга душата на това сляпо куче, нека ни посвири, додето ядем. Г у с л а р я т. Господари, които и да бъдете, имайте милост към мене, слепеца, без очи съм, оставете ме да си ида в колибата. Никому зло не съм сторил, не мога да сторя. . . К р е м е н а (умолително на гусларя). Дядо, не ме оставяй. 1. т а т а р и н. Посвири по-напред, гявурино. 2. т а т а р и н. Хай попей с гуслата, па ще те пуснем. Г у с л а р я т. Бог да ви даде здраве, добри хора. Ех, като искате, да попея. (Засвирва на гуслата и пее.) В Горово, село голямо, / голямо й чудо станало. / Де се е чуло, видяло / мома хайдутин да либи? / Кремено, пиле шарено, / Кремено божур в градина, / Кремено, росен босиляк, / хайдут се, мари, не либи. / Ивайло й чедо пакостно; Ивайлу майка — гората, / Ивайлу либе — сабята. 1 т а т а р и н (като пие из плоска ракия). Тая хубава, старче, пей още. (Кремена въздиша.) Г у с л а р я т (като поизвръща главата си към Кремена, продължава пак да свири и пее). Потрай, Кремено, почакай, / Ивайло скоро ще найда, / Ивайлу сичко ще кажа, / потрай, Кремено, не бой се. / Кремено, божур в градина, / Кремено, росен босиляк, / Ивайло, скоро ще дойде. 1. т а т а р и н. Дайте на просяка комат хляб. Г у с л а р я т. Имам си в торбата, господарю. Сега пуснете ме да си почина в колибата, старешки кости да си починат. 1. т а т а р и н. Хай пръждосвай се. Г у с л а р я т (запътва се на дясно и ходи като сляп човек). 2. т а т а р и н. Хай, будала, там ще удариш в дървото. (Гусларят пипешком излазя на дясно.) 1. т а т а р и н. Сега да поделим плячката. 2. т а т а р и н (става и довлича чувала до огъня). 3. т а т а р и н. По равно всякому. (Вади из чувала медни съдове, мерджанови огърлици, женски дрехи, отрязан косатник със сребърни монети.) 1. т а т а р и н. Тие са от оная булка, дето я заклахме вчера 3. т а т а р и н. Само косатникът със сребърните пари е неин; а тие женски дрехи съблякохме от двете млади гявурки, на които съсякохме. децата. . . Как пищяха; като каняци! 2. т а т а р и н. Вади, вади още. (Татаринът изважда черковни одежди, сребърни венци от икони, чашата за причастие.) 1. т а т а р и н. Тие са на гявурската вяра работи. Вади още. (Татаринът продължава да изпразня чувала при общото жедно любопитство на другите.) 3. т а т а р и н. Ами как ще ги делим сега? 2. т а т а р и н. По

равно. (Всеки татарин грабва по нещо, скарват се и се бият.) 1. т а т а р и н. Чакайте бре, бесни кучета. Хай утре като заминем в планината. С и ч к и т е. Утре. Утре и на видело! (Един татарин гужда вещите в чувала.) 1. т а т а р и н. Утре делете си и вадете си очите, както знайте. Аз дял няма да зема. 2. т а т а р и н. Как, ти не щеш дял? 1. т а т а р и н. Не ща. За моя дял ще зема тая (посочва Кремена). 2. т а т а р и н. Не бива, момата е хубава! 1. т а т а р и н. А бре, разбойници, аз и за това я зимам. 3. т а т а р и н. Да делим и нея. 1. т а т а р и н. Глупец, как ще делиш човек? Да я насечем на пет части? Думам ви, момата е моя, аз я лових при вратнята ѝ, никому не я давам. (Кремена въздиша плачевно.) Не плачи, кузум — ще привикнеш. (Става.) Дай да те развържа, па ще те зема на коня си. Няма по крака да ходиш нататък. (Иска да я целуне.) К р е м е н а (отчаяно). Мале! (Отдръпва си главата назад.) 2. т а т а р и н (като поглежда на дясно). Идат гявури въоръжени! 3. т а т а р и н (уплашено). Бягайте! 1. т а т а р и н. Бягайте! (Сичките избягват на ляво, отвличайки и Кремена.)

Я в л е н и е 7

Влазят запъхтени г у с л а р я т, И в а й л о, В и х ъ р, М и ц о, С т р а х и л и пет войника с голи саби.

И в а й л о (озърта се). Де Кремена? Г у с л а р я т. Тук бяха. Избягали са. Ето им плячката тука. (Сочи чувала и торбите татарски.) В и х ъ р. Те не могат да избягат, гората е завардена. И в а й л о. Поврага нека те избягат, но Кремена да избавим. (Чува се шум от ляво.) В и х ъ р (сочи на ляво). Ей ги там зад дърветата! Бият се с войниците. И в а й л о. Напред! (Изчезват сички на ляво.)

Я в л е н и е 7

Влазят двама брадати войници, въоръжени с криви татарски саби. След тях И в а н води за ръка един стар поп, без калимявка и по чорапи, с бяла чорлава коса, попадала по челото му, твърде уплашен.

И в а н. Дядо попе, не страхувай се. (Целува му ръка.) П о п ъ т (изглежда ги уплашен). Защо ме доведохте тука? И в а н. Не се бой. П о п ъ т (плачевно). Извадихте ме из халищата. Помислих, че се повърнаха татарите. Боже, света Богородице, какво чудо става с мен? Закриляй мене грешнаго. И в а н. Седни, седни, поуморихме те малко. П о п ъ т (умолително). Християни, кажете ми какво ще правите тука? И в а н. Ще научиш подир малко, дядо попе. Книжката зе ли, дето ти казахме? П о п ъ т. Требника? Зех го. Защо ви беше? (Чува се

шум от ляво.) И в а н. Идат! (Гледат любопитно на ляво.) П о п ъ т. Войници, не ме убивайте, зло не съм сторил никому. Ох, как ще са се изплашили у дома децата. . . Ами тъй бива ли, по сред нощ, стар човек. Света Богородичке, закриляй ме. (Кръсти се.)

Я в л е н и е 8

Влазя И в а й л о, водяйки К р е м е н а за ръка, след него В и х ъ р, М и ц о, С т р а х и л, двама още войника.

П о п ъ т (уплашен се отдръпва и сгушва до един дънер). И в а й л о. Добър ви вечер, дружина. Водя ви млада годеница. Кланяйте се. (Сички се кланят на Кремена.) Кремено, от тука зафаща вече моето царство и е в сила моят закон. К р е м е н а. Ох, Ивайло, ох, мили Ивайло! (Целува го.) И в а й л о. Благодари, Кремено, на този старец. (Сочи гусларя. Към Вихър.) Де остана Млада? В и х ъ р. Тя идеше, но остана назад. Ей я! (Влазя Млада със сабя на бедрото.) М л а д а (запъхтяна). Де Кремена? (Съглежда я.) Ах, Кремено, сестричко, отърва се, горкичка! (Прегръща я и я целува. Към Ивайла.) Воеводо, не си пущай вече робинката. И в а й л о. Ще я водя из такъви места, каквито никога не е видяла. К р е м е н а. Дето бъдеш ти, там е хубаво и мене. И в а й л о. Вихъре, да глътнем малко ракийца. (Поима плоската.) За здравето на булката! (Пие, па подава на Кремена, която пийва и подава плоската на Вихър.) В и х ъ р. Наздраве, войводо, на добър час. (Пие и подава на другите.) И в а й л о (съглежда попа). А, дядо попе! Преварил си ни. (Сваля шапката и му целува ръка. Същото правят и дошлите с него войници, с изключение на едного. На войника.) Целувай ръка, бре магаре! (Войникът целува ръка. Към другите.) Запалете вощениците. Дядо попе, ще ме венчееш с тая мома. П о п ъ т (гледа слисан). Че аз нямам патрахил, нито другото. И в а й л о. Без патрахил. (Вощениците се запалват и осветляват повече местността.) П о п ъ т. Кой е кумът? И в а й л о. Вихъре, ти ще бъдеш кум, ти, Младо, кумата. П о п ъ т. И девери нямате, и венци нямате. . . и черква няма! Каква венчавка тук? И в а й л о. Мицо, и ти, Страхиле, бъдете девери, за да се не сърди дядо поп. А черквата е тая гора, нали господ е на всякъде? (Изправя се гологлав до Кремена, до тях Вихър и Млада, зад тях Мицо и Страхил, дигайки високо запалени вощеници.) П о п ъ т (с разтреперана ръка прелиства требника. Сички гледат с любопитство попа.) И в а й л о (нетърпеливо на попа). Зафани. П о п ъ т (сѐ прелиства). Не намирам молитвата за венчаване. И в а й л о. Чети на изуст. П о п ъ т. Забравих я. (Спира се на един лист.) И в а й л о. Какво намери? П о п ъ т. Няма го още. И в а й л о. Не вреди,

чети там, дето си отворил. П о п ъ т. Тука е молитва за дъжд. И в а й л о. Чети тая молитва, по-скоро. Господ знае, че за друго четеш. П о п ъ т (чете молитвата за дъжд. След това разменя пръстените на младоженците). Венчается син божи Ивайло во имя отца и сина и светаго духа. Венчается раба божя Кремена во имя отца и сина и светаго духа. (Върти младоженците, пеейки.) «Исая ликуй. . .» Свърши се. Честито ви. (Сички цалуват ръка на младоженците и им честитят.) И в а й л о. Дайте нова плоска сега да се почерпим. Благослови, дядо попе. (Подава му плоската.) П о п ъ т. Честито венчане! (Пие. Подава на Млада.) М л а д а. Хай наздраве. Таз година булка, до година люлка. (Пие.) П о п ъ т (усмихнат на Кремена). Булка, па да му подариш един рояк мънички такива е. . . да порастат юнаци и да бият татарите като баща им. (Плоската изрежда и останалите, които честитят: «на здраве», «да е честито», «добра сполука» и пият.)

По-горе цитираното действие вероятно е от един от най-първите варианти на «Ивайло» и въобще липсва в по-късно напечатания текст. Както споменава авторът в резюмето на това действие, тук е използуван епизодът на сватбата на Славка и Радоил от романа «Светослав Тертер», като са повторени даже и доста реплики (вж. Иван Вазов. Събрани съчинения, 1978, т. 15, стр. 313 и стр. 337—340).

В интервюто си в «Седмична илюстрация «Принос», г. I, 1913, Вазов казва: «И в а й л а бях довършил още на 1911 година. . » Тази дата стои и под печатания текст. Ръкописите обаче показват, че в периода от 1911 до 1913 г., т. е. до представянето на драмата в Народния театър и отпечатването ѝ, авторът продължава усилено да работи върху драмата, поправя, изменя, вмъква нови явления и маха други. Така в папка с номер а. е. 704 от фонд «Иван Вазов» сред много отделни листове с поправки се намира и един ръкописен вариант с датировка: «София, март 1912 г.» Навярно поканата, която Вазов отправя до Шишманов на 5 май 1912 г. да прочетат ръкописа на «Ивайла», се отнася именно за този вариант. Той обаче е доста различен от печатания текст, вероятно е бил изоставен. В общи линии разликите са следните: Името на Тертер е задрасквано и е поправяно на Радомир. Това е правено в духа на един замисъл Тертер да е ръководещият за изпълнението на плановете си, а болярин Радомир, Тертеров сподвижник, да е пряко действуващото лице. Радомир е предрешен като калугер, 2 явления са съединени в едно. Казим бег е поправян на Хасан бег. Той е пленен с харема си.

Д е й с т в и е 2

Стан. Шатърът на Ивайло. Ивайло, тримата кастрофилакти, Кремена, Млада, Вихър пируват. Пее Млада, играят татарките на Хасан бег. Разговорът е за Мария. Разговор на Радомир и Ивайло за Кремена. Разговор на Ивайло с Кремена.

Д е й с т в и е 3

Съвещателна стая в търновския палат. Името на Фросина първоначално е било Калимаха, на Андроник — Теофилакт. Тертер се представя и действува като привърженик на Мария, а същевременно подкопава престола ѝ. Съвещание на боляpите.

Д е й с т в и е 4

Трем на една къща извън Търново. Поле с разположената пред Търново Ивайлова войска. Кремена е напуснала доброволно Ивайло и е в манастир.

Д е й с т в и е 5

Тронната палата и възцаряването на Ивайло.

Текстът на целия вариант е с много поправки, но не е окончателно обработен.

Във фонда «Иван Вазов» в Научния архив на БАН има запазени и по-цялостни машинописни екземпляри. Така например а. е. 710 е подвързана с твърда корица тетрадка с машинописен текст. На горния край с молив пише: «Инспициентска», което говори, че този екземпляр е бил вече в театъра. Носи заглавие: «Ивайло, български цар. Историческа драма в 6 действия». Текстът е много близък до печатания текст. В действие второ са прибавени листове, написани на ръка от Вазов с текста на Явление 5 от Действие второ, като в горния край на всеки лист е писано с удивителен знак «Ново!» Този нов текст е влязъл и в печатаното издание.

А. е. 713 е също тетрадка с машинописни страници със заглавие «Ивайло, български цар. Историческа драма в шест действия от Иван Вазов». Поправките, направени върху този екземпляр, са направени от машинописеца върху един друг препис, а. е. 712, върху който няма никакви авторски поправки, а съвпадат и с печатания текст. Като казваме, че няма поправки, трябва да се разбира, че конкретно върху този екземпляр авторът не е работил. Такива преписи има още няколко, защото след написването на ръка на известна част от произведението или на цял вариант, Вазов е поръчвал на машинописеца по няколко екземпляра, върху които е продължавал работата си. В а. е. 704 има един ръкописен вариант на действие трето, на горния край на което Вазов е написал: «Г. Върбанов, моля ви препи-

шете ми тоя ръкопис тая нощ в 6 екземпляра и ми го донесете утре заранта. И. В.» Такива неупотребени от автора машинописни преписи има в а. е. 707 — два, на които са откъснати страниците от последното действие, а. е. 711, а. е. 712.

А. е. 703 е машинописен вариант със заглавие «Ивайло, български цар», историческа драма в пет действия». Като се опрем на думите на Шишманов (стр. 367), можем да предположим, че това вече е една от преработките на «Ивайло», която Вазов прави в 1920 г. Тук липсва цялото трето действие. Явление 5 от първо действие е задраскано. Разширен е разговорът между Ивайло и Кремена в шатъра. Казим бег се обяснява в любов на Млада. За илюстрация привеждаме тази част от Явление 9, Действие второ:

(Казим бег сè гледа любовно Млада и суче мустаци. Млада му прави дяволито теменаха.) Казим бег (иде към нея, ниско). Младо, гориш ми сърцето. Млада. А моето стана на пепел. Казим бег. Тие черни очи ще ме направят да умра. Млада. Като умрял ще те закопаят. Казим бег. И няма ли да поплачеш? Млада. Хъъ, едно ведро сълзи ще излея. Ивайло (иде усмихнат). Казим бег, вие пак за любов с Млада? Казим бег. Паша, ти сè: «Казим бег». Аз съм Ангел вече. Ивайло (ухилен). Ангел е много хрисимо име за главорез като тебе. Ти за мене си сè Казим бег. Иди придружи с конници гърците през планината. (Казим бег му прави теменах и излазя, като поглежда Млада.) Тертер. Младо, на бивола окото в просото? (Към Ивайла смеешком.) Ивайло, знаеш ли какво фанах да мисля? Че Казим бег стана християнин не за бога, а за Млада. (Млада се кикоти.) Земи го, Младо, той е бег. Млада. Дрът е, не го ща. Старо либи, нощи губи. (Смеейки се, излазя.)

С няколко думи ще се помъчим да обобщим какви промени претърпяват някои от героите в различните варианти: Кремена: дъщеря на ватаха Цону; дъщеря на Грозд. Сама избягва от Ивайло и се покалугерява. С влизането си в дворецa Ивайло заповядва да я разкалугерят; грабната от баща си и закарана в манастир; грабната от татари и закарана в Крим. Млада. Войничка. Взима участие във всички походи на Ивайло; диалогът между Кремена и Вихър от Явление 1, Действие второ, е между Млада и Кремена; в един вариант името на Млада е задраскано и е писано името на Вихър, като разказът е съкратен; Млада хваща Казим бег в избата. Казим бег; пленен е с

жена си Айше; пленен е с харема си; влюбен в Млада и я иска за жена. В някои варианти е Хасан ага. Тертер: в някои варианти се явява едва в двореца, а преди това същите действия се вършат от болярина Радомир; явява се преоблечен като духовник, идващ от Търново. Отровеният от Мария Войсил е брат на Годеслав, а не на Тертер. Селяните и войниците се явяват със собствените си имена.

В различните варианти изоснови са променени, махнати или внесени някои явления. Ето например как е предадено откраднването на Кремена във варианта, намиращ се в музея «Иван Вазов»:

Явление 13

Влазя Мицо запъхтян.

Мицо. Воеводо, копните зад кулата горят! Страхил (притърчава). Пожар! Пожар! Ивайло. Кой го запали? Страхил. Не знам. (Вика пак.) Пожар! Пожар! Ивайло. Елате! (Сички излазят с изключение на Кремена и Млада.)

Явление 14

Кремена и Млада гледат из прозореца на ляво. Пожарът осветява лицата им.

Кремена. Горят копните! Млада. Какъв пламък. Има и вятър, ще се префане и житника и обора. Дали не са запалили оние татари? Кремена. Да идем и ние да носим вода. (Тръгват бързо.)

Явление 15

Влазят от дясно пет татари.

Кремена (извиква уплашена и фуква назад). Млада. Какво дирите? Назад! (Двама татари се спущат по Кремена.) Кремена (вика от прозореца). Ивайло, ела! (Двамата татари я фащат и влачат към дясната врата.) Кремена (вика). Ивайло! На помощ! Млада (грабва от стената един меч, изтегля го и се спуща към татарите, които извлачат Кремена. Тримата татари сè спущат въз нея с извадени мечове.) Кремена (вика). Ивайло! Дуругуч! (Татарите ѝ завръзват с кърпа устата и я извличат. Млада се бие с тримата татари. Един пада ранен. Другите продължават да се бият, като отстъпват на дясно пред буйните атаки на Млада, па избягват. Млада изчезва след тях из вратата. Раненият татарин става с мъка и избягва също.)

Явление 15

Влазят от ляво Ивайло, Вихър и Страхил.

Ивайло (запъхтян). Какво става тука? Де Кремена?

Де е Дуругуч? Ивайло (гледа пода). Тука кръв? Тертер. Тук е станало нещо грозно! Млада (влазя от дясно с голия си меч). Воеводо, татари грабнаха Кремена! Ивайло (ужасен). Как? Де ги? Млада. Бегàха с нея на коне през портата. (Влазят Мицо, Иван и войници.) Ивайло. Татари грабнали Кремена! Напред! На конете! Ков! Светкавица ми дайте! (Изскокват сичките.) Завеса.

Или представянето на Андроник като дубровнишки търговец:

Явление 2

Появява се на вратата Андроник, предрешен като дубровнишки търговец и последуван от слуга, носящ ковчег на гърба си. Дуругуч се сепва, като го познава.

Кремена. Ела, господине, дай да видим. (Андроник влазя, слугата му сваля ковчега и го разтваря.) Андроник. Заповядайте платове копринени, кърпици, ръбени със сребро, мерджани индийски *[не се чете]* и преглеждат разните вещи с любопитство.) Кремена. Тоя копринен червен шал, и тоя чуден наниз, и тие златни обеци тури ги настрана, Младо. Ох какви хубави гривни, те са позлатени? Андроник. Златни са. Кремена. Земи ги ти, Младо. (Усмихнато.) Да те хареса още повече Казим бег. Млада. Да му опустеят татарските мустаци; сучи ги, сучи ги, като ме види... Ех, каква чудна рокля! Кремена. Земи я за теб, Младо. Млада (гледа роклята. Усмихнато). Ще я нося в палата, когато стана болярка. Кремена (дига и гледа една женска мантия). У, богата мантия, с шити павунови пера и с алени божури! Ще я зема и нея. Андроник. Купувайте, господарко, в Търново няма да намерите такива. (Гледа знаменателно на Дуругуча.) Кремена. Младо, ела да си ги примерим. (На Андроника.) Ти, господине, постой. (Излазят.)

Явление 4

Кремена, облечена в купената мантия, и Млада, влазят.

Кремена (на Андроник). Господине, колко струва сичко? Андроник. Седемдесет златици, господарко. Млада. Скъпо! Андроник. В Търново от болярките бих земал сто. Кремена. Младо, кажи на хазнитаря Мирка да му брои сто. Андроник. Благодаря, благородна госпожо. (Слугата дига ковчега.) Такава мантия в Търново носи само болярка Елтимировица. Прощавай. (Кланя й се и излазя с Млада и слугата.)

Кремена (оглежда се). Дуругуч. Царицата няма такава, господарко. Кремена. Лъстиш ме, Дуругуч, на царицата ес бисери. Дуругуч. Прощавай, не съм виждал царицата.

В Явление 3 от Действие четвърто на печатния текст Мария казва: «Кажи да свикат веднага великите боляри на съвет.» Самото събиране на съвета обаче тук не е представено. Разработено това явление намираме във варианта във фонд «Иван Вазов», БАН, а. е. 704, а преписано на машина с изменения — в а. е. 708. Ето и самото явление, като на някои места Радомир е оставян Тертер:

Явление

Влазят Радомир, Добрил и Грозд.

Добрил. Защо ни свика днес царицата? Тертер. Свикала ни, както винаги, да иска нашите мнения и да върши по свой ум. (Влазя Грудю.) Добрил. Какво ново, протосевасте? Грудю. Новото е това, което и вие знаете. Царството на Мария състои само от Търново. Грозд. И великия болярски съвет от десет души остана четири. Добрил. И Ивайло напира на Търново с войската си, която расте всеки час. Грозд (сърдит). Ако тоя нехранимайко сполучи да стане цар на България, аз ще предпочета да стана татарин, но негов слуга — не. Радомир. Прокопса България и с Мария. Грозд. Да не говорим, така, [Радомире], ами да помислим как да спасим царицата и трона от тоя разбойник. Радомир. Ще мислим и нищо няма да измислим. Едно остая на царицата — да бяга.

Явление 6

Влазя Мария. Болярите й се покланят.

Радомир (ниско на Добрил). Защо е тъй бледна? Добрил. В такъв тежък час... Мария. Седнете, боляри. (Тя сяда на средния висок стол, а на другите болярите. Мария тържествено.) Боляри, няма да ви питам какво знаете — какви новини носите отвън. Положението е най-лошо. Ивайло притиска града, войска нямаме, гражданите се бунтуват. Това е ясно. Обръщам се към вашата мъдрост и особено към вашата преданост и моля да чуя съвета ви: какво да правя? Радомир. Явно е какво имаш да правиш, царице — но позволяваш ли да бъда откровен? Мария. Говори, Радомире. Радомир. Грешки големи направи, Марио, и на тия грешки дължим това, дето те чуваме да ни питаш: «Какво да правя?» Нямаше да станат тия крамоли в царството; нямаше Ивайло от прост разбойник да стане сега кумир на народа и да стои пред стените на

Търново; нямаше и града да кипи днес без тие твои грешки. Неразумното твое управление, пълно с неправди и насилия, те направи необичана на народа, лиши те от поддръжката му, прогони от тебе добрите боляри от царството, като му донесе хиляди злини и бедствия. И сега питаш: «Какво да правя?» Стоварям: спасявай се от Търново. Д о б р и л. Царице, ще последвам примера на [Радомир] в откровеността. Много лошавини е преживяла България, но като днешните не беше дочакала. Имали сме немили царе, но по-немил, по-нелюбим не сме имали. Разкървави ти сърцето на народа; ожесточи душата му. Не те ще вече. Твоето име се произнася с ругания и твоите дела се споменуват с ненавист. Иди си от Търново. Г р о з д. Да не бягаме! Да не бягаме! Няма по-добро да видим и от оня нехранимайко, който стои пред Търново със своята от кол и въже събрана паплач. Търновский народ не е умрял, лъковете му стоят, сабите му са остри, ръцете му силни и стените на града здрави! Нека извикаме народа на борба с дивия и безбожен разбойник, който е сто пъти по-лош от татарите и по-грозен от кръвожадните зверове. Мария лоша, но Мария знаем и по-лошо от нея няма да видим. Да запазим царицата и да я не заменяваме с кръволока. Казано е: ела зло, че без тебе по-зло. Г р у д ю. Не бива да остане царицата в Търново. Гроздьо, мисли какво говориш. Търново не може да се одържи нито пет дена още. Да не туряме в явна опасност живота неин и живота на сина ѝ. Търновската сган е необуздана в яростта си. Царице, моят съвет е този: прибери си днес сичко, що е твое в палата, земи сина си Михаила и излез из Царевец нощеска, в най-дълбоката тъмнина, за да бъдеш невидима, и си иди във вашата земя. Грехота е и жално е да те гледаме Ивайлова робиня, като тичаш пред коня му разплакана, при неговото победоносно влазяне в Царевец. М а р и я (няколко време стои мълчалива и с наведена глава. Става и с решителен вид). Боляри, утре предавам Търново и себе си в Ивайлова власт! З а в е с а.

Стр. 95 *Казим бег* — татарски пълководец, който води походите в България по времето на Константин Тих; покръства се и става един от най-доверените люде на Иван Асен III и протостратор. Минава на страната на Ивайло и участвува във втория му поход към Търново. Следва Ивайло в изгнанието му и бива убит заедно с него.

Стр. 95. *Иван Асен III* — син на болярина Мицо и внук на Иван

Асен II. Израсъл в Мала Азия. След [illegible]
на Ивайло византийският император Михаил VIII Палеолог го оженва за дъщеря си Ирина, обявява го за български цар под името Иван Асен III и с войски го изпраща в България. Заема престола с помощта на недоволното болярство през 1279 г. През 1280 г., когато Ивайло разбива византийската войска, Иван Асен III избягва във Византия, като заграбва царското съкровище.

Стр. 97. *Михаил* — син на Константин Тих и Мария, който в началото на XIV век, през царуването на Теодор Светослав, се опитва, по внушение на византийския император Андроник II, да заеме престола. Тъй като не получил въоръжена помощ от Византия и нямал в България привърженици, той не успял да постигне целта си.

Стр. 97. *Тертер* — Георги Тертер — виден търновски болярин от куманski произход, царувал от 1280 до 1290 г.

Стр. 100. *Дръстър* — славянското название на град Силистра от VIII век до началото на турското робство.

Стр. 104. *Велик примикюр* — придворен маршал, началник на царската гвардия.

Стр. 106. *Протостратор* — висш военачалник.

Стр. 106. *Константин Асен* или *Константин Тих* — български цар от 1257 до 1277 г. От болярски произход, внук на сръбския велик жупан Стефан Неман. Воювал несполучливо с маджарите и загубил част от северозападната българска територия. Водил войни срещу Византия в съюз с татарите. Лишен от способности на държавник и пълководец. Постепенно оставил управлението на страната в ръцете на жена си — царица Мария, племенница на император Михаил VIII Палеолог.

Стр. 106. *Драч* — Дурацо, град в Албания.

Стр. 117. *«и цар Асен помилва тъй кир Тодора»* — става дума за битката при Клокотница, 9 март 1230 г., където Иван Асен II разбива войските на епирския деспот Тодор Комнин.

Стр. 128. *Михаил VIII Палеолог* (1224—1282 г.) — византийски никейски император от 1259 до 1282 г. По време на Ивайловото въстание, след неуспешен опит да привлече на своя страна Ивайло, като го ожени за дъщеря си Ана, изпраща войски, които да поставят на престола неговия зет Иван Асен III.

Стр. 132. *«Така стори и Костадин»* — става дума за Константин Тих, който, след като бива избран за цар, изпраща първата си жена в Никея и се оженва за Ирина, дъщеря на Теодор II Ласкарис, внучка на Иван Асен II.

ца на своя мъж.» — Михаил Асен бил убит от братовчед си Коломан II, който взел вдовицата му Мария, дъщеря на руския княз Ростислав, и се провъзгласил за цар.

Стр.150. *«Вуйка ми Михаил не се подвоуми да прати дъщеря си в харема на дивия татарски хан Ногая»* — Михаил VIII Палеолог е дал незаконната си дъщеря Ефросина за жена на татарския хан Ногай, за да влезе в съюз с него.

II

ПОД ИГОТО

(Стр. 187)

Пиесата е издадена под заглавие: «Под игото. Пиеса в десет драматически картини от Ивана Вазов. Представена за пръв път в Народния театър на 16 декември 1910 г. София.» Издава централната книжарница на Т. Ф. Чипев, 1911 г., 109 стр. На корицата е означено: «Под игото, Драматически картини». На гърба на корицата е отпечатано: «Разпределение по-важните роли в «Под игото» между артистите от Народния театър. В списъка на действуващите лица е пропуснат Панов.

В ПСС драматизацията не е включена. За втори път е публикувана в Събрани съчинения на Иван Вазов под редакцията на проф. Михаил Арнаудов, г. XIV (заедно с «Престолът» и «Казаларската царица»).

Сведение за написването на драматизацията има в дневника на Ив. Д. Шишманов — запис от 28. IV. 1910.: «Сряда след обяд. Бях у Вазова. Срещна ме на улицата и ме заведе в къщи. Иска ръкописа на драмата си «Под игото», която ми беше дал да преглеждам.» (Шишм., стр. 399).

При драматизирането на романа са направени редица промени с оглед на сценичната изразителност на творбата. Стеснен е сюжетният обхват: разработени са само онези сюжетни линии, които са пряко свързани с подготовката и избухването на въстанието. Битовите сцени и описания са отпаднали (например сцените на изпита, на представлението на «Многострадална Геновева», Силистра йолу, сцените в метоха, кафенето и др.) Не са включени онези действуващи лица, които в романа не участвуват в революционната дейност (например [illegible], поп Даскал Мирончо, господин Фратьо, Хаджи Ровоама и останалите калугерки, Лалка и др.

В редица случаи са направени промени в структурата и композицията. Така например в една сцена са обединени елементи от главите: «Тлака в Алтъново» и «Стремска долина пламнала!» Променени са и характеристиките на някои герои. Най-съществено е променен образът на Кандов, който в драматизацията още преди въстанието приема идеите на революцията и става член на комитета. Съществена новост в образа на Огнянов е неговата политическа програма (виж картина 6, явление II), която снижава революционния патос и идейното съдържание на героя. На някои герои, като Колчо, кака Гинка и др., са възложени нови функции, които засилват връзките им с революционното движение. Някои сцени са значително променени в сравнение със съответните глави от романа — например «Зелената кесия», финалната сцена, сцената с Думанов и др. Има нови сюжетни моменти, които засилват драматизма и динамиката на действието: разказа на Огнянов пред Рада за случилото се във воденицата (картина 3, явление III), признанието на воденичаря дядо Стоян (картина 5, явление VII), това, че баба Тана, жената на чорбаджи Йордан, съобщава на Рада, че Огнянов е разкрит (картина 5, явление VIII), опита на Рада да задържи Стефчов (картина 5, явление IX) и др.

За пръв път пиесата е играна в постановка на Павел Ивановски. Декори и костюми от Александър Миленков. Премиерата се е състояла на 16 декември 1910 г. Играна: 1910/1911 г. — 21 пъти.

Участвуват: Марко — Наум Финджиков; Марковата майка — Шенка Попова; Пена — Марта Попова; Мичо Бейзадето — Христо Ганчев; Огнянов — Атанас Кирчев; Д-р Соколов — Драгомир Бочаров; Франгов — Фратю Фратев; Поп Димо — Добри Дундаров; Викентий — Тачо Танев; Йеротей — Иван Недялков; Йордан — Петър Стойчев; Тана — Мария Ив. Попова; Кака Гинка — Мария Хлебарова; Генко Гинкин — Николай Христов; Хаджи Смион — Петър Стойчев; Михалаки — Борис Пожаров; Пенчо — Ст. Сариев; Стоян — Стоян Кожухаров; Марийка — Донка Сарафова; Стефчов — Неделю Янков; Калчо — Стоян Бъчваров; Рада — Адриана Будевска; Кандов — Стефан Киров; Панов — Йордан Сейков; Думанов — Стоян Кожухаров; Емексиз Пехливан — Георги Стоянов; Топал Хасан — Неделю Янков; Беят — Фратю Фратев; Цанко — Констан-

тин Сапунов; Цанковица — Екатерина Златарева; Иван Боримечката — Георги Стоянов; Стайка — Николина Бъчварова; Селим ага — Фратю Фратев; Софта — Неделю Янков; Първи подгоровец — Константин Сапунов; Втори подгоровец — Фратю Фратев; Първа подгоровка — Мария Рафаилова; Втора подгоровка — Персида Банчева; Трета подгоровка — Шенка Попова; Първи бежанец — Константин Сапунов; Втори бежанец — Фратю Фратев; Трети бежанец — Наум Финджиков; Първи башибозук — Стоян Кожухаров; Онбашията — Стефан Киров.

Текста печатаме по изданието от 1911 г.

ПРЕСТОЛЪТ

(Стр. 293)

Драмата не е печатана прижизне на автора. Публикувана е за първи път от проф. Михаил Арнаудов през 1947 г. в том XIV от Събрани съчинения на Иван Вазов под заглавие: «Престолът, историческа драма в пет действия» по последния оставен от автора ръкопис. Ръкописът се пази в къща-музей «Иван Вазов», арх. № 727. На 21 септември 1921 г. Вазов е предал ръкописа на машинописец за преписване с бележка: «в три екземпляра».

Съдбата на Ивайло след свалянето му от престола е вълнувала Вазов още по времето, когато е пишел драмата «Ивайло» (виж интервюто «Ивайло — един овчар цар», т. 10 от наст. изд., стр. 384). В своите бележки за срещите си с поета между 10 и 31 март 1920 г. проф. И. Д. Шишманов съобщава: «Още преди години бил написал и едно продължение на «Ивайло», тъй че драмата му да обгърне цялата история на узурпатора до смъртта му в лагера на Ногай хана — един вид шекспировска хроника. Помоли ме да му прочета първите две действия. Видяха ми се слаби! Затова се и отказа да работи върху продължението» (Шишм., стр. 206). Всъщност Вазов продължава да работи върху пиесата — за което свидетелствуват няколко негови писма до Шишманов:

«София, 16 май 1921

. . . . .

Да ти кажа какво ме бе погълнало цял месец.

Преработвам бракуваната от мен драма «Краят на Ивайло», която ти знаеш. Както сега я докарах, тя е съвсем друга в новия си вид, аз съм доволен от нея. Тя, под названието «П р е с т о л ъ т», ще открие новия сезон на Народния театър. Преписва се там вече. . .», (Иван Вазов, Събрани съчинения, 1957, т. 20, стр. 502).

«София, 13 юний 1921

. . . . .

Аз съм отговарял на всичките ти послания, но възможно е да съм пропуснал да ти отговоря на някое. Причината ще е била, че много бях улисан с драмата си П р е с т о л ъ т. Как ме измъчи тя!. . .» (цит. изд., т. 20, стр. 503).

«София, 21 юний 1921

. . . . .

«Престолът» е продължение на Ивайловия живот до смъртта му при татарския хан Ногая. Историята не ни казва защо е убит от Ногая. Това ми дава възможност да обясня това събитие по начин, щото Ивайловата фигура да излезе окръжена с ореола на герой и мъченик за отечеството си. Драмата обаче — тя състои от пет картини — отложих за към Коледа, нямах причина да бързам с представянието ѝ» (цит, изд. т. 20, стр. 505).

«София, 19 юлий 1921

. . . . .

Понеже ми загатваш пак за новата ми драма, аз ти я изпращам днес с молба да я прочетеш и ми [я] повърнеш по-скоро с твоите ценни бележки. Прави ги смело и без стеснение, аз имам нужда от твоите светлини» (цит. изд., т. 20, стр. 511).

Все по същото време вероятно Вазов е написал и едно автоинтервю «Новата драма «Престолът» — недовършено и неотпечатано (ръкописът се пази в къщата-музей «Иван Вазов», инв. № 731, публикувано за пръв път от М. Арнаудов в «Иван Вазов. Събрани съчинения», 1950, т. 22, стр. 282—284).

«. . .Драмата «Престолът» е продължение от драмата «Ивайло». Изложен е живота на тая странна историческа личност от възцаряването ѝ до смъртта ѝ. Аз считам, че Ивайло е интересен и през тоя период на бурният си живот. Мене силно ме занимаваше съдбата му. По кратките сведения, които ни дава Иречек и византийските историци, той изпъква като груб мъж, понеже е биел жена си Мария, и пак голям и амбициозен авантюрист, понеже, изгубил престола, той иска на всяка цена да си го възвърне, та отива даже при татарския хан Ногая, да му иска военна помощ. Има нещо силно и стихийно в тоя човек. И в щастието, и в нещастието той остая верен на себе си: прямолинеен, необуздан и верующ в звездата си. Но въпреки всичко, патриот, макар и своеобразен патриот. Ногай го приема добре, но го разтака цели месеци със себе си, като му обещава исканата военна помощ. Най-после при един пир, в пияно състояние, Ногай заповядва да го убият.

това разправя историята. Тя мълчи обаче за причините на това коварно убийство. Аз се мъчих да ги отгатна. Или по ревност към жена го е убил, или по политически сметки, желаейки да се избави от един опасен противник в бъдеще, който би му попречил на завоевателния му план в отношение на България, на какъвто той и по-после се опита. Второто обяснение е подопустимо. И Ивайло става жертва на своята любов към България. Той умира като добър българин, окръжен с ореола на герой, какъвто го е окръжавал и през цялата му политическа дейност. Той не може да е умрял мърцина, той не може да е приличал на нищожния Иван Асеня III, също отишъл при Ногая да проси военна помощ» (наст. изд., т. 10, стр. 443—444).

След внимателно проучване на драмата на 6 септември 1921 г. Шишманов, който по това време е във Фрайбург, Германия, пише дълго писмо на Вазов. В него той прави обстоен анализ на драмата:

«. . .Новата ти драма е един измъчен опит да се обясни краят на Ивайло. Ти помниш, че и мене е увличала тая толкова интересна и трагична фигура из нашата история, създадена като че ли нарочно за театъра. И аз имам негде в своята архива фрагменти от една драма «Ивайло». И ако не я завърших, то е главно, защото не можах да се справя с кинематографичната съдба на оригиналния селянин-цар. Един Шекспир, естествено, би могъл. Един Шилер, може би, също. Единият и другият биха я разбрали обаче различно.

Чини ми се, че тук има три възможности:

I. Ивайло е един вид мъжка Жана д'Арк.

II. Ивайло е амбициозен шарлатанин, нещо като Лъже-Димитрий.

III. Ивайло е горещ патриот, който мами народа само с благородната цел да спаси отечеството.

Как си схванал ти Ивайла? — Ти си се спрял на едно смешение на трите типа. В твоя «Ивайло» има по нещо от трите. И това е според мене неговата слабост. Твоят Ивайло е и Жана д'Арк в гащи, и безскрупулен, суетен, славолюбив Лъже-Димитрий, и беззаветен патриот, който поставя България над всичко:

Доказателства:

а) За първата концепция (Жана д'Арк). Мистикът още вярва, че съдбата го е предопределила за нещо велико. Той отива при Ногая, защото тъй му е писано. Това той съглежда във внезапната поява на татарската депутация (вж. карт. III,

сц. 3) (след поправките, които е направил Вазов в резултат на това писмо, отбелязаните от Шишманов номерации на действията и явленията не отговарят на печатния текст. Затова няма да ги отбелязваме, а ще посочим по-долу с кои забележки Вазов се е съгласил и е поправил текста. — Б. р.)

б) За втората концепция: «Да, преди воювах за България, тласкан от бога, сега ще воювам за правата си, за престола си, тласкан ако щеш от дявола. . . Аз съм жив човек със сърце наранено, с отровена кръв в жилите си и с ярост в душата.» «Не мога вече да се сбирам в черупката, в която другите хора си тихо живеят, привикнах на чело да бъда, славата да ме окръжава.» «Казим бег: да бъдеш цар, да живееш в палат, да си носил корона и порфира, и да изгубиш всичко!» «Но ако трябваше не с татарите да си послужа, а с дяволите от пъкъла, щях и в пъкъла да ги извикам. Ивайло може да бъде или цар, или труп» и пр.

в) За третата концепция: «Няма сега престол, има България. Кажи още на Тертера, че аз се отказвам от правото си на престола, ще му бъда само прост войвода, ако иска»... «Престолът! Престолът? Аз едвам сега прогледах. Щях заедно със себе си да сгромолясам и България. Не, нека Тертер си царува, а тя да остане здрава. Поврага престола.»

В тая трета метаморфоза твоят Ивайло заема многобройни черти от Ив. Асена II. Той обича народа си (и с бъклиците и гайдите и цървулите му). Великодушен е. Хвърля було на миналото. Високо морален е (освобождава гъркините пленници, пред които Казим бег сучи мустаци в предвкушение на харемски сласти). Към тия черти се прибавя и една съвсем не средновековна сантименталност. Грубият цар-селянин Ивайло открива в себе си душата на един Вертер. Любовта му към Стайна надделява по едно време всички други страсти. Той е готов да жертвува и престола и България за една усмивка на Стайна. «Любовта е всичко, Казим бег». . . «Една бедна колиба със Стайна в нея, би ми заменила царството. Щях да си стана пак прост селянин, ще работя, ще ям хляб, сол, па ще бъда честит. . . Ако си взема трона и намеря Стайна, кълна ти се, че ще се венчея с нея. . . И славата ми не ме толкова радва, колкото мисълта, че Стайна ще се радва на тая слава.»

От всичко казано дотук виждаш, че Ивайло като целен тип не задоволява.

Минавам към Мария. Ти си се отдалечил малко от обикновеното изображение на Гъркинята и Гърците в нашата драма

от «Иванку» насам. Мария не е в дъното на душата си коварна, перфидна. Тя даже люби Ивайла. Нещо нечувано: тя е даже пред Тертера патриотка-българка: «безумнико, преди да видиш мене, длъжен бе да видиш България». И това смекчено отношение към всичко гръцко ми харесва. Стига раздухване на политически страсти. Стига, брате! За жалост Ивайло не мисли като мене. От там и не особено красивите сцени между него и Мария, макар и публично да я брани. (Вж. как се сърди на Тертера, че докачил Мария макар и прикрито на трапезата.)

На трето място по важност поставям в драмата ти Ногай-хана. Той е психологически вярно очертан. Но чини ми се, че си му придал (и нему, и на цялата му ambiance) много турски черти. Аз не познавам културата на кримските татари в XIII век, но ще ми се да вярвам, че даже придворните нрави на тоя народ не са били тъй пищно ориентални (одалиски, кючеци и пр.)

Тертер, който действува изключително от чувство на отмъщение за отровения си брат, не е изпъкнала личност. Неговата бледност не бие обаче в очи.

Иван Асен, напротив, е до карикатурност слаб. Ти си направил от тая жалка фигура един вид циркусен клоун. Като такъв той е сигурен да действува върху смехотворните му скули на зрителите от галерията, но хора с по-тънък вкус ще се усетят отвратени от тоя пантофен герой, който позволява на хистеричната си половина да го нарича «магаре» и да му крещи: «Като се отървем от тука, кълна се в Цариградската Панагия, ще ти оскубя брадата» и пр. Мисля, че колкото Ирина и да е гъркиня, тя е все пак византийска принцеса и няма да си позволи до там вулгарни български псувни. Но за това ще кажа две думи, като дойде до езика на драмата.

Останалите действующи лица (велможи, селяни и селянки — в това число, ако искаш, и Стайна и Млада) са повторение на подобни типове от другите твои исторически драми. Стайна, чудната песнопойка, любовница на Ивайла, е пресилено сантиментална (ср. сцената с канарчетата и цветенцата). Тя е селянка, но има болярин — вуйка. (Не е ли това недогледка?) Млада, със своите дебели bans-mots, е едно хубаво драматизирано копие на кака Гинка. Дядо Продан, който постоянно въздиша за епохата на великия Ив. Асен и който с хвърлянето на калпака дава знак да се спусне завесата след една картина, е познат и от другаде. Забравих Ефросина,

която, уязвена, че Ивайло не ѝ приема цветето, решава да иска главата му от Ногай хана. Значи, ти допущаш, че Ивайло е паднал жертва на женска ревнивост и мъст. Понеже историята мълчи за причините на неговата смърт, ти си бил в правото си да измислиш каквото обичаш. Но не беше ли по-добре да предположиш някоя по-важна причина?

Това за лицата.

Няма да кажа много за сценическия апарат, който си употребил, за да направиш драмата си по-ефектна (не ми се сърди за тая дума. Няма в случая по-сполучлива). И тук ти си останал верен на старата романтична техника: откривание на тайни врати, подслушвания, предрешвания, гръмотевици, ориенталски танци, царе, които се явяват като дрипави селянин (Ив. Асен носи в торбата си корона и порфира, но и комат хляб и глава кромид) и пр. Всичко това обаче, или почти всичко, е познато и от други твои драми. И за един филм не е лошо. Не е лошо и за една публика като нашата. Но аз мисля, че не бива да ѝ правиш толкова концесии. Гледам, че и в езика на действуващите лица си слязъл тоя път слишком ниско до зрителите от галерията. Ивайло е наистина един вчерашен селянин, но той днес е цар и си дава вид на един Henry IV и желае народът му да се усеща в палата му като в своята къща. На едно място той се провиква патетично: «Тоя народ ни дава кръвта си, нека му дадем усмивките си.» (Ср.: Грудьо. Но тази войска не ти стига. Ивайло. Аз съм друга войска!) И същият тоя Ивайло («великият човек» на Стайна) псува жена си като последен хамалин, дига юмрук против нея, нарича я отровна змия, усорлица. Тоя Ивайло дава на друго място истински ритник на друг цар (Ив. Асен). Наистина Млада заявява, че с Ивайла цяла България била ритнала Ив. Асеня, но признай, че самият акт на ритника не е много естетичен.

Вулгарности има и на други места в езика на драмата: «Нека им преседне», «Ще ти оскубя брадата», «Чуваш ли, магаре?», «Магарски син (Тертер!)», «да плюскаш вино», «натъпках го в оряхова черупка», «Ивайло не подозира, че е в клопката», «Няма да се каже, че Ивайло е залял името си с помия», «Ти сега ли стана храбър, бе пезевенк» (Ногай към Ив. Асен) и др.» . . . . (по текста от Иван Вазов. Събрани съчинения, 1947, т. 14, стр. 345—350).

Дадохме толкова голям откъс от писмото на Шишманов до Вазов, защото то е не само един от най-интересните документи за

тясното сътрудничество между двамата от най-големите в нашата литература, а и за да проследим как Вазов само за десетина дни от получаването на писмото до смъртта си успява да направи големи промени в драмата в духа на дадените му препоръки. Въпреки първоначалния смут, който настъпва в душата на писателя от така строгата критика, вярата в собствените му сили не го напуска и той започва трескава работа над ръкописа. Спокойният тон в последното писмо-отговор до Шишманов с нищо не издава напрежението на писателя в тези последни дни от живота му. «Драгий мой Аристархе — пише той на 17 септември 1921 г. — Макар да си много строг, както те и бях просил, към драмата, аз ти благодаря за положения труд. Повечето от твоите бележки намирам справедливи, но някои — не. Причината на това е в нашите различни схващания на драмата. Аз обаче и преди твоето писмо бях осъдил «Престола», както си видял от моята откритка. Самата идея за написването ѝ беше погрешна. Да, не трябва с е г а да излазям пред света с работа рискована. Пак ти благодаря за писмото. Стискам ти ръката. Твой предан И. Вазов» (Иван Вазов. Събрани съчинения, 1957, т. 20, стр. 520).

Много сведения за работата на Вазов над пиесата дава артистът Иван Попов в «Миналото на българския театър», т. 3, стр. 46—50. Той разказва как непосредствено след юбилейните тържества «Вазов, макар да се чувствуваше доста изморен, наново се бе отдал на усилената творческа работа.» Преработвал е усилено «Ивайло» и «Престолът». «Втората крупна работа, върху която денонощно и неуморно работеше, бе последната му историческа драма «Престолът», която според сюжета е като продължение на «Ивайло». Новата му пиеса е доста интересна, изпъстрена със силни драматични ефекти . . .Когато Вазов довърши в окончателна форма новата си пиеса, той ми я даде, както е правел по-рано с другите пиеси, да я прочета и прегледам внимателно. И ако намеря в нея някои технически грешки или някои недостатъци, които биха отслабили или намалили ефекта в известни действия или отделни сцени, да ги отбележа, за да може — ако, разбира се, ги намери за уместни — да ги вмъкне в пиесата си. . . След като прочетох един-два пъти новата му пиеса «Престолът», аз му я върнах с направените от мен бележки. Подир десетина дни той ме повика у дома си и между разговора ми даде един лист, върху който бе направил разпределението на ролите, като ме помоли да го предам на директора на театъра Цанков, за да направи от своя страна потребното.» Във връзка

с разпределението на ролите между Вазов и дирекцията на театъра възникват недоразумения, и той изтегля ръкописа си.

«Като че ли всичко се забрави — пише Иван Попов. — Не ставаше вече дума за тази пиеса. Времето бързо летеше. Бяхме вече към края на сезона. При една случайна среща с Евгения Марс, близка приятелка на Вазов, узнах, че той наново се заловил с преработването на пиесата и скоро щял да я даде в театъра да се преписва. Останах изненадан, понеже Вазов ми бе говорил, че ще ходи през лятото в Балкана и като се върне, тогава щял да мисли за пиесата. Това ме заинтригува и исках лично да се срещна с него, преди да замина за Стрелчанските бани. Без да губя време, аз отидох у дома му и го намерих в кабинета. Останах учуден. Из цялата стая бяха разхвърляни листове от «Престолът», към които той прилепяше други, с нови прибавки. Тази беше вече втората поправка.» Иван Попов разказва, че след няколко дни е получил в Стрелчанските бани обещания екземпляр от «Престолът», в който «Вазов бе прибавил доста нови работи в нея и много нещо от първоначалния текст бе изхвърлил, а двете картини, които ги имаше в стария текст на пиесата, бяха премахнати, така че пиесата бе останала само с четири действия.»

Замислената през есента на 1921 г. постановка на пиесата не се е състояла. «Престолът» е представен за първи път на сцената на Народния театър на 23 септември 1934 г. (по преработения от Борис Вазов текст) в постановка на Н. О. Масалитинов.

Тук ще проследим работата на Вазов над последния оставен от него ръкопис на «Престолът»:

Стр. 298, р. 14: *след* «(Мария сяда)» *допълнен и задраскан текстът:* Г о д е с л а в (става с чаша в ръка). И да помолим бога подир тая победа да прати дълготраен мир на България. Стига кръвнина, стига гробове! Да видим ралата да блещят по полята, а не мечове. И да си почине народа. (Пие.)* р. 36: «Одобрителни гласове» — *допълнено**

Стр. 300, р. 8: «побащиме» *вм. задраскането:* дядо Науме * р. 34 — стр. 299, р. 6: «Н а у м. Сега прощавай ∾ Ногаевия син» — *допълнено на прилепен лист**

Стр. 300, р. 7: *след* «И в а й л о» *задраскано:* (става) * р. 10: *след* «тука» *задраскано:* (Сяда.) * р. 18: «войници» *задраскано, писано:* Братана, *задраскано и първото възстановено; същото на* р. 33: «на Вихъра»*

Стр. 301, р. 8: *след* «не се сетиха за това» *задраскан текст:* Н а у м (към Ивайла), Могат ли да ви поиграят младите? И в а й-

л о. Много хубаво! М а р и я (навъсено). И това? Н а у м (дава знак на дясно. Гайдата засвирва ръченица. Младоженците, девериte и калините заиграват. Общо възхищение. След малко Млада и Стайна отиват и се присъединяват към играющите. Още по-голямо възхищение. Боляpите пляскат с ръце. Играта трае още няколко време, но по знака на Наума спира.) И в а й л о (весел). Да сте живи, да сте живи! Сполай ти, Науме, че развесели трапезата ни. Н а у м. Сега сбогом. (Сички сватбари се покланят ниско на Ивайло и излазят.) И в а й л о (на Вихъра). Кажи да ги наградят. (Вихър излазя.) *

Стр. 303, р. 12: *след* «Андрониковци» *задраскано:* които заразяваха въздуха тука с гръцкото си дихание * р. 23: *след* «юмрука си)» *задраскано:* Отровна змио *р. 28: *след* «император» *задраскано:* унизявана, тъпкана в калта! * р. 40: *след* «подозрения» *задраскано:* Никога до такова унижение не съм била подлагана *

Стр. 304, р. 4: «Комедиантко» — *задраскано и възстановено* * р. 7: *след* «селяндура Стайна» *задраскано:* Не, няма да умирам, селяко! *Следва изнесено на полето и задраскано:* И в а й л о. Преди всичко тя не е селяндура, а болярка. И аз те моля да я не гледаш зверски: тя ми избави живота. М а р и я. А отрови моят. (Излазя.) *Следва в текста задраскано:* И в а й л о. Усорлице! (Иска да я удари.) М а р и я (крещи и избягва наляво) *

Стр. 305 р. 9: *след* «Т е р т е р» *задраскано:* (от вратата ниско). Аз не мога да ти служа вече. (Излазя.), а «Благодаря ∾ (Излиза) — *допълнено* * р. 18: «пак» — *допълнено* * р. 28: «големият» *вм. задрасканото:* великият * р. 32: «макар ∾ враг» — *допълнено* * р. 36 — стр. 306, р. 5: «И ти ме видя ∾ влезе в него» — *на допълнително залепено листче със следните поправки:* р. 36: «И ти ме видя» *вм. задрасканото:* И ти моя? И никога няма да забравя в какъв; «както и» — *допълнено* * р. 35: «пръв» — *задраскано и възстановено* * р. 36 — 37: «колко ∾ дължа» *вм. задрасканото:* и какво ти дължа *

Стр.306, р. 2: «вуйка ти» *вм. задрасканото:* болярина * р. 3—4: «вуйка» *вм. задрасканото:* баща * р. 10: «голям» *вм. задрасканото:* велик * р. 16: «лъскав» *вм.:* студен * р. 26 — 27: *след* «Нека си ревнува» *задраскано:* С т а й н а. Мъчно ще ми бъде. И в а й л о. Потърпи, миличка, доде се върна. Имаш веселата Млада * р. 32: «с войската ∾ да тръгна» — *допълнено вм. задрасканото:* няма да се видим пак *

Стр. 307: *Началото на Второ действие* (Явление 1 и част от Явление 2 *е на прилепен лист на ръка със следните поправки:* р. 9: *след* «За него, за него» *зачертано:* Ох, лоша странно

приемница е тоя палат * р. 10: *след* «деспот Ивана» *задраскано:* Дано по-скоро Ивайло се завърне, по-скоро * р. 17: «и ще го смаже с юмрука си» *вм.:* и го загащи *

Стр. 308, р. 4: «нещо върши» — *задраскано и възстановено* * р. 11: *след* «злощастна» — *допълнено и задраскано:* Не ми се иска вече да се кача на трона си * р. 15: «при Наума» — *задраскано и възстановено* * р. 15—16: «да те изпрати в Силистра» *допълнено в полето вм. задрасканото:* да те прати в Силистра * р. 22: «проста» *вм.:* селска * р. 23: «Иди ∾ тук» — *задраскано и възстановено* * р. 25: *след* «М а р и я» *добавено и задраскано:* (гневно)»; *след* «Навън!» *добавено и задраскано:* (Стайна излазя.) Заръчах да я изпратят за Силистра още сега *

Стр. 309, р. 1: «Боже!» — *допълнено* * р. 8—9: «изплашено» *поправено от:* наплашено * р. 20—21: *след* «да го чакам» *задраскано:* (тръшка се на един стол) * р. 37: *след* «Бедната» *добавено:* Стайна * р. 37: *след* «за нея» *задраскано:* М а р и я. Боляри, да се свика болярския съвет *

Стр. 310, р. 5: *след* «деспот Ивана» *допълнено и задраскано:* (Влазят и други боляри и придворни.) * р. 8: *след* «Ужасно!» *допълнено и задраскано:* (Влазят придворните.) * р. 9: «Влизат ∾ разплакани» — *допълнено на полето* * р. 14: «Пропаднах» *вм. задрасканото:* Свършено *

Стр. 311, р. 14: «Л е о н а» — *задраскано и възстановено* * р. 15: *след* «Казим бега» *задраскано:* Грудя, Грозд* р. 17: *след* «Да живей!» *допълнено и задраскано:* (Влазят други боляри.) * р. 19: *след* «ли съм» *задраскано:* (Иван Асен винаги говори със слаб, писклив глас.) * р. 21: «Качи се на престола» — *допълнено вм. задрасканото:* И в а н А с е н. Има лица с подозрителен вид тук? Л е о н. Сè предани боляри (хора) са * р. 25—26: «(Иван Асен ∾ своя престол)» *допълнено; следва задраскан текст:* Казим бег, повикай я. (Влазя дядо Продан разплакан.) Г о д е с л а в (влазя и се кланя на Иван Асеня). Славний господарю, по божията милост и народното желание ти влазяш в тоя палат като наш цар. Поднасям ти моите дълбоки почитания. От днес и аз съм твой верен поданик и предан служител. Д я д о П р о д а н (на себе си). Ивайло, чуваш ли в гроба? И в а н А с е н (ниско на Леона). Да им се дадат чинове и награди на тие боляри. И р и н а (ниско на Иван Асеня). Кажи няколко думи на тие боляри. И в. А с е н. Не мога. Ти кажи. (Качва се на престола.) *р.28: И в а н А с е н *вм. задрасканото:* И р и н а * р. 28: «Търновски» *поправено от:* български * р. 29: «мое оръжие» *вм. задрасканото:* оръжие на Ивана Асеня * р. 29:

«ми» *вм.:* му; «аз» *вм.:* той (*поправките от този вид в речта на Иван Асен идват от това, че вместо Иван Асен Ирина е държала тази реч.*) * р. 29—30: «ставам» *вм.:* става * р. 32: *след* «възседава» *задраскано:* достойния; «наследникът» *вм.:* наследник * р. 34—35: «и сродник ∾ доброжелател» — *допълнено* *

Стр. 312, р. 5: *след* «И р и н а» *задраскано:* (ниско Леону) * р. 13—14: *след* «да стоиш тука» *добавено и задраскано:* К а з и м б е г (ниско). И аз тъй мисля * р. 26: *след* «сестра ти» *задраскано, възстановявано и пак задраскано:* Д я д о П р о д а н (ниско). Добре й наговори на тая крокодилска дъщеря * р. 37: «(Слиза от престола.» — *допълнено* *

Стр. 313, р. 2: *след* «госпожа» *допълнено и задраскано:* (Иван Асен слазя от престола.) * р. 4: *след* «навущата» *задраскано:* (Млада излазя.); «(Гледайки дяда Продана.)» *вм. задраскано нечетливо* * р. 10: «(Слиза от престола)» *вм. зачертания текст:* Боляри, заповядайте на вечерята. Огладняхме. (Тръгва.) И р и н а (тръгва също; от вратата на Леона). И да се напушат с ливанто и смирна сичките стаи, за да се отмирише от овчара. (Излазят сичките.) *р. 11: *Цялото Явление 9 е на прилепен лист, с черно мастило* * р. 30: «Изпъдиха Мария» — *задраскано и възстановено* *

Стр. 314, р. 9: «пируват» *вм. задраскането:* ядат, пият * р. 10—11: *след* «умрелия лъв» *следва зачертан текстът:* Победа голяма спечелил Иван: свиня влязла в отворена врата. Ивайло, погледни, погледни от небото как се омърсява палата! * р. 14: «(Тръгват») *вм. задраскането:* (плаче) (излазят) * р. 15: *Цялото Явление 11 е на прилепен лист, с черно мастило вм. задраскания текст:* Т е л о х р а н и т е л. Защо плачеш? М л а д а. Братовчеде, какво питаш? Нали знаеш, че Ивайло е убит. Т е л о х р а н и т е л (тайнствено). Тс! Ивайло бил жив! М л а д а (радостна). Жив? Д я д о П р о д а н. Жив? Т е л о х р а н и т е л. Тертер пусна тоя слух. М л а д а. Да си жив, братовчеде, че ни зарадва. Т е л о х р а н и т е л. Излъгаха народа, а Ивайло бил жив и здрав при Стряма с войската си. М л а д а. Какво да правим сега? Т е л о х р а н и т е л. Тук нямаме работа. Когато Ивайло влезе тук, и ние ще се завърнем. Вие си отивахте? И аз си отивам. (Чуват се нови пияни викове.) М л а д а (на Телохранителя). Чакай, няма ли да им кажем сбогом? Т е л о х р а н и т е л (учуден). Как? М л а д а. Иди при трапезата и им извикай: «Ивайло е в палата!» па бягай. Т е л о х р а н и т е л. Добре. Нека им преседне. (Излазя.) (Млада слухти няколко време. Музиката внезапно спира. Отдясно се чуват уплашени

викове и наближават стъпки. Влазят бежишком Иван Асен голеглав с празна чаша в ръка, Ирина, разчорлена и влачуща дълъг презръчник след себе си, Тертер, който се спряпа в презръчника, Казим бег, Леон и другите пирующи боляри и бутайки се, тичат към лявата врата, дето изчезват. Последен влазя Годеслав уплашен и тича наляво.) М л а д а. Какво има, болярино? Г о д е с л а в. Ивайло е в палата! (Изчезва в лявата врата. Млада премира от смях. Дядо Продан също се смее и си фърля шапката на въздуха.) Завеса.

Стр.315, р. 2: «Килия в един старопланински манастир» — *задраскано, написано:* Ивайловият шатър в Стара планина, *и то задраскано, а първото възстановено* * р. 4: *след* «последван от» *задраскано:* Годеслав * р. 5—6: «Заповядай ∾ гост» *поправено от:* Заповядайте, боляри, поседнете, бъдете ми скъпи гости; *по-нататък* Грудьо *поправян от* Годеслав * р. 19 — стр. 316, р. 10: *на прилепен лист, с черно мастило* * р. 11: *след* «Г р у д ю» *задраскано:* Но Ивайло бил жив; «Ивайло» — *допълнено* *

Стр. 316, р. 20—24: «с жена си ∾ превратности световни»— *на прилепено листче вм. задраскането:* заедно с жена си Ирина. А м в р о с и й. Какви превратности световни! М л а д а. Влезе в Търново като разбойник, излезе като кокошарин. Г р у д ю. А пък властолюбив и лукав * р. 27: *след* «на сухо» *задраскано:* Тогава напуснах Търново. Непостоян народ сме ние, отче * р. 29: *след* «царите български» *задраскано:* В няколко месеца Костадин, царица Мария, цар Михаил, син им, цар Ивайло, бог да ни го поживи, цар Иван Асен, царица Ирина, цар Тертер, поразил го бог. М л а д а. Таз година имахме много скакалци, татари и царета. Господ, когато дава, не пита чий си син * р. 34 — стр. 317, р. 12: «А м в р о с и й. И сега ∾ Ние сме слаби» — *на прилепени листчета, с черно мастило* *

Стр. 317, р. 13: «Г р о з д. Но» *вм.:* Г р у д ю. Но * р. 15: «Г р о з д. Слаби» *вм.:* Г о д е с л а в. Слаби * р. 24—25: «К а з и м б е г. Падишах ∾ Какво? — *зачертано и възстановено* * р. 26—36: «К а з и м б е г. Защо ∾ (Смее се.)» — *на прилепен лист, с черно мастило* * р. 38: «нещо» *вм. задраскането:* още * р. 39: *след* «Слушам» *допълнено и задраскано:* Ти сѐ мълчеше *

Стр. 318, р. 5: *след* «Против Тертера!» *задраскано:* който има зад себе си болярството, развратното болярство, а не народа * р. 24—29: «И в а й л о. Ти ми спомена ∾ аз те не познавам» — *на прилепено листче с черно мастило* *

Стр. 320, р. 12: *след* «Търново» *задраскано:* Разбрах днес, че бог не ме е оставил, аз виждам негова пръст в това посланство на

Ногая * р. 15: *след* «оногова» *задраскано:* за когото жадува * р. 24: *след* «плашливите» *задраскан текстът:* Казим бег, утре ще тръгнем двама за Бесарабия. К а з и м б е г. По волята на аллаха! Я в л е н и е 4. Влазят М л а д а, след нея един дрипав селянин с голяма торба на рамото, една селянка и трима войника с извадени саби. Влазят други двама войника, водяйки три млади селянки. И в а й л о (учуден). Що значи това? Какви са тие? К а з и м б е г (смаян). Ах! Иван Асен! М л а д а (сочи Ирина). И жена му! А тие са нейните гъркини! (*Следва допълнено:* Познах ги, като минуваха край мьнастиря.) Уловихме ги, като бягаха из гората. (*Следва задрасканото:* Влазя Амвросий.) В и х ъ р (гневно). Под нож тоя предател! И р и н а (уплашено). Панагиа! И в а н А с е н. Милост, Ивайло, ние си отиваме. Остави ни. И в а й л о. Иване, ти ли си? Ти ли си (*задраскано:* мръсната) влечуга, която докара такива злини на България? Ти ли си, изродени българино, срам на Асеневски род? (*следва задраскано:* изчадие на подлостта, негоднико!) И тая (*задраскано:* куха) глава е носила короната на Калояна, на великите Асеневци! (*Следва задраскано:* Това треперяще тяло е срамяло българския трон!) Това ли пребледняло лице се е хилело (*задраскано:* глупаво) в палатите? И бягаш сега? Спасявай се, след като докара България до края на пропастта? (*Следва задраскано:* Тресеш се цял! Бледен си като мъртвец, в тие почтени селски дрехи, които омърси, както и багреницата. Ти мърсиш и тая земя, която не би приела трупа ти сега!) И в а н А с е н (разтреперан). Ивайло, пощади ми живота. (*Следва задраскано:* Не съм крив, че стана така. Императорът е виновен, той насила ме. . . (трепери). Пусни ме.) И р и н а. Пусни ни! И в а й л о. Вие сте мои пленници до утре. К а з и м б е г. Падишах, твоят шатър е тесен за сички тие жени. Земи ти царицата, а аз ще дам гостоприемство тая нощ на тие разтреперани девойки. (*Следва задрасканото:* А тоз (сочи Иван Асеня) да преспи в мънастиря.) И р и н а (посъвзема се; на Ивайла). Аз съм в ръцете ти по една злокобна случайност. Но помни, че баща ми императорът безжалостно ще ти отмъсти за всяко докачение на мене. М л а д а. Ще отмъсти? Да ще господ гащи, ама кога ще? Г р у д ю. Да ги отпуснем след голям откуп. И р и н а. На̀! (Изважда из пазвата си бисерна огърлица.) (*Следва задрасканото:* Г р у д ю (зима огърлицата и я гледа). М л а д а. Тази огърлица е на царица Мария! И в а й л о. Да, нейна е. (На Ирина.) Тая огърлица мяза на по-хубава шия. И р и н а. Тук ме оскърбяват! (На Ивайло.) Слушах, че си бил храбър, но суров и груб човек,

Виждам, че това е истина. И в а й л о (ухилен). Не говори лошо за мене. Виж, баща ти ме хареса, той ме канѝ едно време за зет. Младо, скрий тая огърлица. М л а д а (окачва огърлицата на врата си; към Ирина). Чуждото и на Великден се зима, така ли? И р и н а (на Ивайло). Пусни ме! Боже, боже, какъв позор! И в а й л о. Не говори за позор! Вие опозорихте България! К а з и м б е г. Падишах, дай ми тие девойки. И в а й л о. Земи ги. И р и н а. Панагиа! (Гъркините плачат.) К а з и м б е г. Ирино, не бой се, няма да те закача тая нощ. Па ако се случи нещо — цар е. (Трите гъркини плачат.) К а з и м б е г. Защо плачете, мои гълъбици? Като сте в моя шатър, от нищо не се бойте. (Сучи си мустаците.) М л а д а (ниско). Те си знаят защо плачат. (Болярите приближават Ивайла и приказват ниско с него.) М л а д а (на Ирина). Ах! Ти си облякла моя нов сукман! (*Следва задраскано:* Свали го!) А м в р о с и й. Младо, остави я. Господ и тъй я е наказал. И р и н а (ниско на Ив. Асеня). Ти ме доведе в тая проклета земя. (*Следва задраскано:* Като се отървем от тука, кълна се в Цариградската Панагия, ще ти оскубя брадата.) И в. А с е н (ниско). Доведох те аз? Прати ни и двама ни баща ти! И р и н а. И той те пратѝ за това само, да видиш Търново и да бягаш назад в тие просешки дрехи, в които облече и мене. И в. А с е н (ниско). Стига, стига де. И р и н а. Дойде в Търново, на веселби, па цалувки с болярите, когато те ти гроб копаяли. Даде и сестра си на Тертера и го направи деспот, уж да си го привържеш. . . А той ти подля вода. У тебе няма и кокоши ум! И в. А с е н. Но и ти не трябваше да събуждаш омразата на българите. И р и н а. Много ми трябваше любовта на тие варвари. (*Следва задрасканото:* М л а д а (на Грудю, ниско). Болярино, как ти се вижда Ирина? Г р у д ю. Оса. М л а д а. А мъжът ѝ? Г р у д ю. Цял глупец. М л а д а. Той на Ивайло цървулите не е достоен да върже. И р и н а (на Ив. Асеня, ниско). Чуваш ли, магаре? И в. А с е н. Е, стига, стига!) И в а й л о (на Ирина). Освобождавам ви. Кажи на баща си, че си имала чест да видиш Ивайла. К а з и м б е г (недоволен, на себе си). Знаях го, че е храбър, но не мислех, че е толкова прост («прост» *вм. задрасканите:* простак, глупец) (Пленниците тръгват.) М л а д а. Чакайте. (Откача от Ив. Асен торбата и тършува в нея.) У, какви скъпи работи! Корона, диадема, бисерна огърлица, златни кръстове, рубини, жълтици. (Вади по един предметите.) Г р о з д. Това е съкровището. (Млада изважда и комат хляб и глава кромид.) И в а й л о. Него ще го задържим. Оставете им хляба. (Иван си зима торбата и бързо излазя с Ирина, споди-

рен от гъркините. Казим бег ги гледа със съкрушен вид.) (*Следва задраскано:* М л а д а (на Ивайло). Трябваше да дадеш ритник на Ивана, с тоя ритник би го ритнала цяла България!) *По-горният текст от:* И в а й л о. Него ще го задържим *до:* цяла България!, *е на залепено листче с черно мастило вм. продължаващия от по-горе машинописен текст:* К а з и м б е г. Падишах, пак те моля (сочи гъркините). И в а й л о. Нека си вървят. К а з и м б е г. Падишах, гората е много гъста, има гад. Позволи ми да ги придружа. И в а й л о. Да вървят. Ти ми трябваш. (Казим бег гледа със съкрушен вид гъркините, които излазят. Иван Асен на бързо прибира в торбата останалите вещи, па и той тръгва.) И в а й л о (гневно). Бягай! Навън. (Ритва го отзад. Иван Асен излазя.) М л а д а. С твоя ритник цяла България го ритна! * р. 33: «което ще потопиш в кръв и срам» — *допълнено* * р. 37: *след* «името си» *задраскано:* С твоето име народът се гордееше, сега ще го проклина. Остави бъдещите поколения да те славят. Не зацапвай славата си, остани си добър българин, честен човек * р. 40: «омразата към Тертера» *вм. задраскането:* призракът на престола *

Стр. 321, р. 17: *след* «Как!» *задраскано:* да го спасим; *също след* «От кого?» * р. 23: *след* «убием» *прибавено и задраскано:* още тая нощ. *

Стр. 322, р. 2: «Гора ∾ шурти» *вм. задраскането:* Скалист рид в Северна Добруджа; зад рида се синее Дунав, а отвъд се простира бесарабската равнина. В подножието на рида, под клонясто дърво, шурти из сопка чучурче * р. 6: «(навежда се ∾ иде насам)» — *задраскано и възстановено* * р. 12—13: «И при ∾ Тертеровите хора» — *допълнено* * р. 15—16: «Ще си ∾ минем Дунава» *вм. задраскането:* Слава на аллаха, стигнахме до Дунава *

Стр. 323, р. 15: *след* «пред мене» *задраскано:* Тъй е светът; силен ли си — кланя ти се, немощен ли си — тъпче те * р. 21: *след* «надеждата» *задраскано:* и на господа * р. 32: *след* «се свърши» *следва задраскано:* (Гледа на ляво.) Там има постница. Да поискаме от постника малко хляб * р. 33: *след* «Силистра» *задраскано:* Там бе гробът на последната ми надежда * р. 35: *след* «падишах» *следният зачертан текст:* И в а й л о. Казим бег, знаеш ли, че ако я бях намерил, щях да прежаля изгубеното си царство? К а з и м б е г. Любовта е голямо нещо, падишах. И в а й л о. Любовта е сичко, Казим бег. К а з и м б е г. За млад човек, па бил и цар. И в а й л о. Една бедна колиба със Стайна в нея, би ми заменила царството. Щях да си остана пак

К а з и м б е г. Тъй, без жена не може, падишах *

Стр. 324, р. 10: *след* «падишах» *задраскано:* (Гледа на ляво.) Ето постникът от колибата иде насам. И в а й л о. А ако си зема трона и намеря Стайна, кълна ти се в свети Димитра и в свети Четирийсет мученици, че ще се венчея за нея. К а з и м б е г. Одобрявам, падишах * р. 12: *след* «все я мислех» *задраскано:* тя беше в сърцето ми * р. 15: *след* «Стайна я нямало!» *задраскан текстът:* К а з и м б е г. Падишах, да не е избягала с някого? И в а й л о. Ох, не ми говори за това. К а з и м б е г. Защото жената няма вяра. На жената калъч дай, воля не давай. Жена и кокошка синор не знаят. И в а й л о. Мълчи, Казим бег! * р. 18: *след* «глупец» *зачертано:* Не! Никаква Стайна! Престолът! Престолът! * р. 19—20: «(гледа надясно) ∾ хлебец» *вм. зачертаното:* Ето постникът наближава. Аллах ни го праща тук * р. 21: «Това са боляри» — *допълнено* * р. 25: (Стреснато.) Ах! Тертер! — *изнесено на полето* *

Текстът на Явление 2 и Явление 3 е написан на ръка на листове от тетрадка, като машинописният текст е унищожен.

Стр. 326, р. 14: *след* «(Излиза с другаря си.)» *задраскано:* (На себе си.) Нека падне тая луда глава, за да не падне короната от моята. (Зачува се ловчийски рог.) Свирят. Дамяне, да намерим дружината си. (Излазят.) * р. 15: «Войници» *вм.:* Момчета *

Стр. 328, р. 3—6: «И каза ли му ∾ тоя варварин» *вм. задраскането:* Унизи ме тоя варварин * р. 16: «(Гледа надясно.) Ей ги идат.» — *задраскано и възстановено* * р. 19: «И в а й л о» — *задраскано и възстановено;* «А х м е д б е г» — *прибавено вм. задраскането:* Ч о к и *

Стр. 329, р. 11: «Воевода» — *допълнено* * р. 12: *след* «Това е добро» *задраскан текстът:* И в а й л о. Считам пак за нужно да ти кажа, хане, че грабеж и безчинство няма да допущам. Искам да се завърна в Търново с чисто лице, народът да ми се радва, а не да ме проклина. Н о г а й. Добро, добро * р. 27: *след* «Ногай» *задраскано:* По нужда и да можеш да плюскаш вино *

Стр. 330, р. 7: «К а з и м б е г ∾ мисли» — *зачертано и възстановено* * р. 9: *след* «Търново» *задраскано:* Нека се не грижат за татарите, аз ще ги държа здраво тие вълци. Като влезем в Търново, аз ще ги изпратя назад конницата, като й платя разноските от Тертеровите богатства * р. 17—18: «че търновският престол не дава мирен сън» *поправено от:* че на търновския пре-

стол тръне растат * р. 22: *след* «царю» *задраскано:* На Тертера се наситиха, слаб цар е. Няма вяра в него народа, ако пак има война с гърците, само ти можеш да ги биеш. На Тертера краката се клатят * р. 22: *след* «Народът» *задраскано:* тебе иска *

Стр. 331, р. 4: «Не ми каза името си» — *задраскано, написано:* Викат я Гюл ханъм, *и то задраскано и първото възстановено* * р. 22: «Но как се случи» — *задраскано и възстановено* *

Стр. 332, р. 21, 22—25: «Но защо дойде тука?∾Ох, лошо...» *на прилепено листче, с черно мастило* * р. 37: *след* «(прегръща и целува Ивайло)» *задраскано:* И в а й л о. Казим бег, аз ти казах при Дунава, че ако намеря Стайна, щях да прежаля изгубеното си царство. Сега още по-силно желая да си повърна престола, за да видя Стайна седнала до мене. С т а й н а. Ох, Ивайло! (Притиска си главата по гърдите му.) * р. 41: *след* «(Казим бег излиза)» *следва задрасканият текст:* К а з и м б е г. Иде някой. (Стайна излазя на ляво.) Я в л е н и е 5. Влазя И в а н А с е н. И в а й л о (гневно). Ти пак ли се мяркаш пред очите ми? Трябваше да те обеся тогава. И в. А с е н. По-полека, тук не си в България и няма кого да уплашиш. И в а й л о. Не споменувай България: ти я опозори. И в. А с е н. Опозори я не внукът на славния Асен, а един безроден селяк. К а з и м б е г. Деспоте, още ли мислиш да бъдеш цар? Не ставай смешен. И в. А с е н. Мълчи, вероломнико! К а з и м б е г. Аз не можах да вървя подир една гарга. И в. А с е н. А вървиш подир един. . . цървулан! И в а й л о. Казим бег, да го оставим, защото ще трябва пак да го ритна. (Излазя с Казим бег.) *Вместо горния задраскан текст на два прилепени листа с черно мастило е написан текстът от стр. 332, р. 42 до стр. 333, р. 26 със следните поправки:*

Стр. 333, р. 3: *след* «тая нощ» *задраскано:* Защо да седим тука? * р. 9: *след* «престол» *задраскано:* Да идем някъде, та където щеш, в една колиба, и там да бъдем честити * р. 14—15: *след* «са големи» *задраскано:* Големството донася лоши грижи, Ивайло * р. 19: «буря ще има» *вм. задраскането:* буря, дъжд. . . * р. 28: «и И в а н А с е н» — *добавено, зачертано и възстановено; след него задраскано:* Е ф р о с и н а. Ти се караше тук с някого? И в. А с е н. С Ивайло, натъпках го в орехова черупка *

Стр. 334, р. 20—21: «Цветето от гърдите ми да върне!» —*допълнено* *

Стр. 335, р. 41: «доволна ли си?» *вм. задраскането:* целуни ме! *

Стр. 336, р. 4—5: «Седни ∾ миндера)» — *поправено от:* Влез тука (сочи и лявата врата) и слушай. (Ефросина се скрива в лявата врата.) * р. 22: *след* «Н о г а й» *задраскано:* (озърта се, с поверителен тон) * р. 30: «Чоки» *вм. задраскането:* (енергически). Мене! * р. 34: *след* «боляри» *задраскано:* Ти ще бъдеш мой заместник. (Девлет Гирей се кланя и целува полата му.) * р. 35: «Ефросина» *вм. задраскането:* Девлет Гирей *

Стр. 337, р. 11—33: «тайна дотогава ∾ през отзявка) — *на прилепени листчета с мастило**

Стр. 338, р. 5: «Бях ∾ подслушвам» — *допълнено* *

Стр. 339, р. 11—15: «Тоя кръст ∾ (Вихър излиза — *на прилепен лист с черно мастило. Следва задрасканият текст:* «К а з и м б е г (открива завесата и погледва). Няма никой. И в а й л о. Кой ще има? К а з и м б е г. Падишах, чул си, че в царските дворове и стените имат уши. И аз обичам да подслушвам. И в а й л о. Сега попречих на адския план на Ногая. При Дунава, на отсрещния му бряг, Девлет Гирей ще види нашата войска пет пъти по-голяма от неговата, и мене там, и ще изгуби охотата да остави напред * р. 20—39: «Не й казвай ∾ (Излиза.)» — *на прилепен лист, с черно мастило* *

Стр. 341, р. 31: *след* «приготвя» *задраскан текстът:* И в. А с е н. Да. Ивайло е загинал! * р. 32: «(на Ив. Асеня)» — *допълнено* * р. 33: «Какво чу?» — *допълнено* *

Стр. 342, р. 12—14: «Иди по-скоро ∾ сега тръгва» — *допълнено вм. задраскането:* Отивам да го напиша. Скороходецът за Цариград тръгва сега. Може да се забави за пирът. Обади му ти * р. 15—16: «Добре ∾ загинал» *вм. задраскането:* Пиши й, че Ивайло е загинал * р. 19: *след* «Господарке» *задраскано:* пирът започва * р. 22: *след* «още» *допълнено и задраскано:* Ще дойда за играта * р. 24: *след* «подозира» *задраскано:* че е в клопката * р. 30—32: «Влиза С т а й н а ∾ погледна» — *изнесено на полето вм. задраскането:* С т а й н а (влазя и отива към завесата). Искам да го видя пак *

Стр. 343, р. 9: «Аз ще му помогна» — *задраскано и възстановено* *

Стр. 344, р. 6—7: «Слуги прислужват» — *зачертано и възстановено. Следва задраскано:* Мяркат се там пет играющи одалиски * р. 11: «(Вика.)» — *допълнено* * р. 11: *след* «Елате» *допълнено и задраскано:* в по-широката стая * р. 13: «Седнете!» — *задраскано и възстановено* * р. 15: *след* «миндер» *допълнено и задраскано:* Одалиските се изправят на страна. * р. 15: «Ногай» — *допълнено* * р. 17—18: «(Влизат ∾ одалиските.)» *вм.*

задраскането: Лъжа ли? Кажи: лъжа ли? (Пляска.) Ей, вие там, излезте! (Пет одалиски излазят от ляво; на Ивайло.) * р. 21: «за да зафанат» *вм.:* че ще зафанат. *Следва задраскането:* (Танцът и музиката спират. Слуги поднасят вино.) * р. 29: «Ногай ти казва» — *допълнено* * р. 32—33: «велик благодетел и» *вм. задраскането:* великодушен благодетел*

Стр. 345 р. 4: *след* «трона» *допълнено и задраскано:* И две одалиски ще ти подаря * р. 10—11: «из тях ∾ здраве» — *допълнено* * р. 12: «Гнусен» *вм. задраскането:* Коварни * р. 20—22: «Явление 15 ∾ Ногай» — *допълнено на полето вм. задраскането:* Стайна се показва на входа * р. 30—31: «ханката ∾ ще дойде» — *допълнено** р. 32 «гръмотевица» *задраскано и възстановено; след* «дъжд» *задраскано:* Поднасят вино на Ногай, той пие* р. 33 — 34: «Казим бег ∾ разбра ли?» — *допълнено**

Стр. 346, р. 31—32: «ще играят одалиските» — *задраскано и възстановено** р. 33: «излизат» *вм. задраскането:* се изгубват на ляво)*

Стр. 347, р. 2: «Ето я» *вм. задраскането:* Ще дойде подир малко* р. 3—5: «Явление ∾ Ногая» *вм. допълненото и задраскано:* Влиза Ефросина и отива, та сяда при Ногая* р. 7: «Музиката ∾ танц» *поправено от:* (Отдясно невидима музика засвирва грузински танц* р. 8: *след* «зилове» *задраскано:* и дайрета; *след* «време» *задраскано:* Гръмотевица. Явление 14. (Влазя Ефросина и сяда при Ногая)* р.19:«(Маха и танцът спира.) «*вм. задраскането:* (Двама татари бързо излазят»)* р. 26: «Ногай ∾ отменям» — *зачертано и възстановено* * р. 27: «Аз ще му отрежа главата» — *допълнено** р. 36: *след* «излизат)» *задраскано:* Ефросина (ниско и гневно на Ногая). Защо ги пусна?*

Стр. 348, р. 4: *след* «дъжда» *задраскано:* Стайна (ниско). Избягали, божичко!* р. 15: *след* «пращах» *задраскано:* Като разбрах плана ти. Ефросина. Кой ти обади?* р. 25: «Никой!» *вм. задраскането:* Господ* р. 30: *след* «предател» *задраскано:* нито оръдие на чужденци * р. 31: «деспот» — *прибавено** р. 32: «чужденец» *вм. задраскането:* ти* р. 32 — 33: «На тоя ∾ Асеневци» — *задраскано и възстановено;* «и няма аз» *вм. задраскането:* и няма аз да оставя да седиш ти на него* р. 35 — стр. 349, р. 3: «Ивайло. Ногае ∾ Убийте го!» *на прилепен лист с черно мастило и следните поправки в него:* р. 36: *след* «коварен» *задраскано:* Убий ме, аз съм беззащитен. Ефросина. Кой му обади? Ивайло. Казвам ти, че си коварен и гнусен человек*

Стр. 349, р. 1—2: «И аз я заслужвам ∾ при тебе» *вм. задраскането:* Но България ще остане жива* р. 29: «гявур» *вм. задраскането:* пезевенк?*

Стр. 350, р. 4: «Одалиските продължават играта» — *допълнено**

Въпреки че не можем да покажем много от поправките, които Вазов е направил върху последния вариант от «Престолът», защото писателят е унищожил цели страници, текстът под залепените листове не се чете, явно е, че много от препоръките на Шишманов са изпълнени. Както се вижда на стр. 402 и 406 авторът е унищожил Явление 4 от Действие 3 и Явление 5 от Действие 5, чийто текст особено е подразнил Шишманов и много от направените бележки се отнасят за тези явления. Задраскани са думи, които Шишманов посочва, като: отровна змио, усорлице, пезевенк, или изрази като: натъпках го в орехова черупка, че е в клопката; освен задрасканите явления са задраскани и много текстове, които принизяват Иван Асен до един шут; също текстовете, в който Ивайло проявява голяма сантименталност и др.

В увода към т. 15 от Събрани съчинения на Иван Вазов, 1947, на стр. 6 проф. Михаил Арнаудов пише: «В началото на 1920 г., няколко месеца преди юбилея му от октомври с. г., Шишманов бележи: «Още преди години бил написал и едно продължение на «Ивайло». . .» «Не е ясно от тия думи кога «преди години» изгражда драмата си Вазов (за всеки случай това може да бъде найрано в периода между Балканската и първата Европейска война, т. е. през 1914 г.) и дали той я има през март 1920 г., когато чете част от нея с Шишманова, напълно готова, отказвайки се да я завърши. Най-вероятно е, че драмата е била вече доведена до края си и че отказът да се работи над «продължението» важи, собствено, за ревизията на готовия текст, с оглед към една втора редакция, препис от която е дошъл до нас.»

Оказва се, че в предположенията си проф. Арнаудов е съвсем близко до истината. В Научния архив на БАН, фонд «Иван Вазов», в папките с материали за «Ивайло» намерихме доста страници и от ранния вариант на «Престолът» в папки с арх. № 704, 708, 709, 714, 717, 718. Така в а. е. 704 има вариант на последното действие с дата на края: 29 ноември 1913; в а. е. 708 — вариант със заглавие «Ивайловият край»; в а. е. 709 — тетрадка със заглавие «Ивайловата смърт. Драматическа хроника» — на края дата: 29 ноември 1913 г. А. е. 716 е един вариант на «Ивайло», който не е Вазов. Този пръв вариант на «Престолът» е доста далечен предшественик на последния текст, оставен ни от автора. Има, разбира се, и страници, които авторът е използувал, но преработ-

ката, общо взето, е основна. Тук например липсва като персонаж Стайна. Фабулата в последното действие е опростена, смъртта на Ивайло е резултат само на желанието на Ефросина и моментното настроение на Ногай. Различните заглавия на този първи вариант на «Престолът», който посочваме, са задрасквани от автора.

Действие 1 от «Ивайловата смърт». Драматически картини.

Стая в търновския дворец. Мендери, покрити с червен плат. Два прозореца от ляво и дясно и при всеки с цветненик отгоре. При десния цветарник съд с вода и златна чаша. Столове. Врати от дясно и ляво.

Явление

Влазят Мария и Ефросина

Мария. Ела тук, Фросино, да погледаме към града. Стегна ми се душата у мене. (Като гледа из левия прозорец.) Къде е излязъл Ивайло? Фросина. Отишъл да запали свещ на Кремениния гроб. Днес ѝ са деветините. Мария (сѐ гледайки из прозореца). Там гледам на двора някакви оковани татари. Какви са те? Фросина. Пленени от една разбита татарска чета. Осъдени са да бъдат фърлени от скалата. Мария (без да изменя положението си). Ивайло се готвял да тръгне на война? Фросина. Да, царице, против гърците, против нашите. Мария (извръща се). Какво ми са мене нашите? Нека ги бие Ивайло. (Иде насам.) А ние, Фросино, сѐ още изглеждам като пленница в тоя палат. Осем дена, откак Ивайло царува в Търново, и още не е пожелал да ме види, и аз си стоя като кукувица в покоите. Само ти ми остана тука верен човек, с който да си споделям тъгата. Фросина. Да, царице, царят отстрани всички наши еднородци и ги замени с българи. Михаил (влазя от дясно с прикачен лък на рамото). Мамо, кога ще ни повика татко? Мария. Татко ти? Потрай, пиле, ще те повика. (Ниско на Фросина.) Бедното дете, то сѐ остая сираче, а майка му сѐ остая вдовица. (Михаил отива при прозореца и се мъчи да запъне лъка.) Фросина. Господарко, Ивайло не излезе, какъвто го мислехме. Ти мислеше, че още при първата среща. . . Мария. Тъй мислех, но се лъжах в силата си: но ето Кременината смърт помрачи душата на Ивайла, Кремениният образ още се изпречва пресен и жив между Ивайло и мене. Фросина (безпокойно). Царице, да не би пък Ивайло да е подушил нещо? Мария. Това би било ужасно: но не е подушил. Фросина. И няма да узнае никога тайната. Тя отиде в гроба заедно с Кремена. Ма-

рия. Да. (Мисли.) Но ме безпокои болярина Годеслав, [illegible] смъртта на брата му Войсила. Той ще подозира нещо. Фросина. От подозрението до доказателството има голямо разстояние. После, нали се пусна було над миналото? Мария. Вярно, но Годеслав ме мрази, а е влиятелен при Ивайла и кой знай с какви нашепвания ще му разбърква ума. Михаил (който сѐ запъва лъка). Мамо, не може. Фросина. Ще можеш, Мицо, да запънеш лъка, когато пораснеш. Михаил. Когато пораста, ще поведа войската и ще бия татари и гърци, както новия ми татко, нали, мамо? Мария. Искам, Мицо, да бъдеш юнак като него, защото един трон се клати под оногова, който не е такъв. Това особено в тая земя. (Взема цвете и си го втиква на гърдите.) Михаил. И аз ще бъда юнак (изпъва се), български юнак. Мария. Тъй, тъй. . . Хай иди си поиграй, пиле, вън на трема. (Михаил излиза.) Михаиле, Михаиле, да не беше ти, да не беше любовта ми към тебе, не бих имала мъжеството да понеса тия терзания. За тебе аз се калих в нещастията, аз можех да зема най-страшните решения и да ги изпълня; за тебе, за твоя трон аз жертвувах и своята женска гордост, и всичко! (С друг тон.) Но аз съм нетърпелива за една нова среща с Ивайла. (Гледа от прозореца.) Ей го, връща се. Да му се не показвам, преди сам да пожелае да ме види. Ти, Фросино, остани тука, може да те запита за мене. (Излазя от дясно.)

Явление

Влиза от дъното Млада в болярско облекло.

Млада (гледа Фросина). Горкичка, сама си остана ти тука. Ивайло разпиля другите. Сега в палата не мирише вече на гръцко. Как те викаха? Фросина. Фросина. А тебе как те викат? Млада. Млада. Фросина (смее се). Смешно име. Ами когато остарееш? Млада. Ще зема твоето име. Фросина (ниско). Каква безочлива. Млада. Имаш ли мъж? Фросина. Нямам. Ами ти? Млада. Имам: воевода Вихър. Един мъж — здраве му кажи: блъскàл е гърците. . . Фросина (ниско). Варварка! Млада (изглежда стаята). Ти сѐ тука ли си живяла? Тук тясно. Фросина. А твоят палат по-широк ли беше? Млада. Широк. Планини, гори, небе. Живот беше там. И на секи дол печен вол. Фросина. Ти си била сеняка? Млада. Била съм и съм. Фросина. Това се познава. Млада. А ти си била сѐ слугиня? Фросина (ниско). Каква дебелачка! (Високо.) Баща ми е големец в Цариград. Млада. Какво чини господарката ти? Фросина. Тя скоро ще бъде и твоя господарка (заканително) и тогава ще видим.

Млада. Може и да стане, но не ще да може вече да хапе. На бодлива крава господ рога не дава. Но прощавай, гургувице, на сладки приказки няма насита. (Излизат от дясно.)

Явление

Влазя от ляво Ивайло.

Ивайло (ходи няколко време замислен. Към Фросина). Какво прави господарката ти? Фросина. В покоите си. Чака твоята заповед. Ивайло. Повикай я. (Фросина излазя. Ивайло ходи няколко време замислен, като си търка челото).

Явление

Влазя Мария.

Мария (покланя се). Благоволил си да ме повикаш, господарю? Ивайло. И да поговоря с тебе, Марио. Мария. Заповядай, господарю. Ивайло. Преди една неделя, когато влязох тука, аз влазях като твой съдия, за да ти въздам отплата за твоите лоши дела. Нема ти милост за тоя народ, за неговите добри синове. Забрави, че бог те тури тъй високо, за да браниш и обичаш този народ, вместо да му ставаш омразна със злите си дела. Мария. Аз бях много наклеветена от враговете си. Козни правяха против мене и против сина ми, и аз бях длъжна. . . Ивайло (пресича я). Не се оправдавай, знам всичко. И за да укротя народа тогава, аз му оставих да разкъса Андроник като твой най-верен помощник. . . Мария. Като е била такава твоята воля. . . Ивайло (натъртено). Кажи, по твоя ли заповед той прати убийци при мене? Мария (възмутено). Господарю, аз нищо не знаях за това. Андроник бе направил гнусна измяна против мен. Той знаеше, че не от твоята смърт, а от твоят живот имах нужда аз. Ивайло. Аз не смея да ти вярвам, Марио! Мария. Вярвай, царю, заклевам ти се! Аз не исках по никой начин твоята гибел, аз бързах да те видя тук. Аз ти предадох града и себе си въпреки молбите и увещанията на сановниците ми. Вярвай ме, царю. Ивайло. Искам да ти вярвам, Мария. Благодаря ти, справедливий царю! (Бърше си очите.) Ивайло. Вярвам ти, не плачи. Искам да говоря още с тебе. (Мисли.) Ти ми бе изказала желание за женитба? Мария. Да, господарю, аз изказах това мое горещо желание да вляза в брак с тебе и да свържа съдбата си навеки с твоята. Ивайло. И кое породи у тебе това желание? Мария. Породи го в сърцето ми славата ти. Ивайло. Това лъсти на военачалника, Марио. Ти си харесала в мене войника само, човека не. Мария. Господарю, това беше, преди да те видя. Но като видях и човека. . . аз вече те не харесвам, а те обикнах. Ивайло. Тъй

скоро? Мария. Защо задаваш тоя въпрос? Любовта ната ли, когато ще запали сърцето? Не си ли любил? Трябва ли на любовното чувство недели и месеци, за да цъфне, избухне? Доста е на клюмналото през нощта цвете една слънчева заря сутринта, за да се оживи и усмихне. Моето сърце, покрусено от тревоги и горести, беше това цвете. То трепна радостно и разцъфтя при твоето сияние. Ивайло. И ти забрави, че аз бях твой враг, че затъмних живота ти, погубих мъжа ти, отнех ти царството? Мария. Сичко забравих, като те видях — или по-добре: стори ми се, че ми се повърна всичко, каквото изгубих. Ивайло. Хитро приказваш, Марио. Мария. Господарю, защо да хитрувам! Ако съм победена царица, аз остаям жена. Жената говори сега пред тебе. Ти победи и царицата, и жената. Трябва ли да се принудя да открия тайната на сърцето си? Трябва ли да ти кажа какво изпитва една млада още жена, овдовяла, при виждането на мъж като тебе, увенчан от славата на победите, кумир на народа? Кое измъчено и ожедняло за любов и ласки сърце би останало равнодушно пред усмивката на щастието, пред призрака на светли радости? Фърли само един внимателен поглед въз развълнуваното ми лице и прочети по него онова, що е в душата ми и което словата са безсилни да изкажат. Ивайло. Аз виждам там и друго, Марио: виждам и желанието да останеш царица в Търново и да делиш трона с мене, като делиш и леглото ми. . . Мария. И това е вярно, царю, твоето прозорливо око не се лъже, и аз сама ти го казах по моите пратеници. И коя чувствителна жена не би ламтяла да дели величието с един славен мъж, с един велик човек? Ивайло. Ти много лъстиш, Марио. Мария. Не, господарю. Ивайло. Аз бих те повече повярвал, ако ти кажеше, че само нуждата, която имаш от моята сила, те кара да ме искаш за мъж. Мария. И сърцето, господарю. Ти можеш да не вярваш, че аз те любя, Ивайло. Може би, без да знаях, аз те любях вече отдавна, още при мъжа си. Аз жадувах за мъж като тебе, в чиито силни прегръдки да найда утеха и радост. Твоята слава ми замайваше главата. . . И когато овдовях, любовта ми се усили, тя ме докара в полуда, когато чух, че ти си останал свободен. Сичките ми мисли бяха вече за тебе. Но да ти призная ли? Твоето победоносно приближаване към Търново тайно ме радваше: в днешния враг аз виждах утрешния си покровител. (Туря си ръцете на рамената му; галено.) И ти ме любеше малко, нали? Като наближаваше насам? Ти мислеше малко за младата вдовица, която идеше да заробиш? Кажи ми, ти ме вече обичаше малко, нали? Ивайло. Аз те мразях. Мария. Ти ме мра-

зеше? Ивайло. Мразях те. Виждам, че жената е хубава, но царицата беше грозна. Мария (глезено). И тая царица ще бъде занапред друга при Ивайла: добричка, хубавичка, миличка. Тя ще те накара да я обикнеш, тя заслужва любов... Погледни ме, не е ли вярно? (Иска да го прегърне.) Недей страни, юначни Ивайло, хубавецо Ивайло, дивний мой съпруго и любовнико! (Обръща му врата на сила.) Имам, Ивайло, за тебе толкова милувки и страстни прегръдки, готвя ти такива сладки нощи... (Ивайло иска да се откачи, тя по-силно го обфаща.) Искам, лево мой, да примра на юнашките ти гърди и да те упоя въз моите, които горят от неугасима жажда, и в едно море от блаженство да забравим — аз моите скърби, ти — твоите грижи... Ще ме обичаш, защото аз съм хубава, не се дърпай. Погледни ме в очите ми, залепи си устните на моите... Но цалуни ме, цалуни ме де! (Подава му устните си.) Ивайло (целува я). Да бъде. Днес се свършват Богородични пости и утре се венчаваме. Мария (фърля се на врата му възхитена и го цалува страстно). Ох, ти си вече моят истински цар! Ивайло (отдръпва се; усмихнато). И аз вече няма да оставям моята хубава пакостница да подига повече народа против себе си. Аз ще я вържа. Аз ще ти оставя хурката, както казваше Тертер, а аз ще поема юздите на държавата. И петел ще пее в тоя палат. Мария. Както искаш, тъй ще бъде. Ивайло. И грижата за отбраната на царството аз ще имам. Скоро ще потегля на война. Тук ще оставя да ме замества Тертер, когото правя севастократор. Искам да понапухам хубаво войската на вуйка ти Михаила и на оня глупец Ивана, да не помирисват никога вашите гърци насам. Мария (прегръща го). Обичам те, мой орело! Ивайло (отдръпва се, отива и бута лявата врата. Явява се там телохранител.) Повикай болярите. (Иде насам, фаща Мария за ръката, заканително-усмихнат.) И нека помни моята гъркиня, че аз имам здрав български юмрук.

Явление

Влазя тичешком от другата врата Михаил със запънат лък.

Михаил (към майка си, без да вижда Ивайла). Мамо, аз запънах лъка! (Съглежда Ивайла и остая смутен.) Мария. Цалуни ръка на татко си. (Михаил отива да цалуне ръка на Ивайла:) Ивайло (издига го на ръце и го цалува по бузата. Усмихнато). Ти знаеш ли какво си? Михаил (с щастливо изражение, на високо). Български юнак! Мария (ухилена). Кажи: престолонаследникът.

Явление

Влазят Тертер, Радослав, Вихър, други боляри, Млада, дядо Продан и Фросина.

Ивайло (тържествено). Славни боляри и войводи. (Сочи Мария.) Ето моята бъдеща жена и вашата царица! Сички. Честито, честито! Тертер. Да живейте! Да живейш, царице! Радослав. Да живее цар Ивайло! Ивайло (на един телохранител). Вино! Седнете, боляри, седни, Марио. (Той и Мария сядат на двата стола в средата, а болярите по мендерите. Слуги донасят съдове с вино, наливат и подават.) Ивайло. За ваше здраве, боляри. Сички. Да живей царят! Да живей царицата! Тертер. Да живей престолонаследникът Михаил. Ивайло (става). Боляри, сбогом, утре се венчавам. (Болярите се покланят, да излязат.) Ивайло. Радославе, остани малко. (Болярите и дядо Продан излазят.)

Явление

Текстът в началото на това явление се покрива по смисъл с Явление 6, д. I на печатния текст. Братът на Войсил обаче не е Тертер, а Радослав (в друг вариант Радомир), което име по-нататък авторът поправя на Годеслав. Диалогът е много по-разширен, с много подробности. Във втората част на явлението Радослав разкрива на Ивайло истината за Кременината смърт:

Радослав. Като брат ми тя е била през деня тука, в палата, и като брата ми умря скоропостижно. Ивайло (стреснато). Тук, в палата? Радослав. В тая съща стая. Ивайло. Запали ми се главата. (Отива бързо до дясната масичка, налива си чашата с вода и я изпива. Иде навъсен към Радослав.) Радославе, пази се: ти пущаш една змия в сърцето ми, ти фърляш в душата ми отровата на страшно съмнение! Ти забиваш ужасен меч в гърдите ми. (Тресе го за рамото.) Нещастнико, докажи, докажи по-скоро подмятането си и ако излезе то клевета, тежко ти! Тежко и ней, ако говориш истина! Радослав. Истината ще научиш от самата Мария, ако я запиташ. Вярвам да не е забравила, че е викала тогава Кремена при себе си, което тя криеше до днес от тебе. Изпитай я сам, господарю, тя може и да ти обясни значението на тая вода. Ивайло (бързо отваря дясната врата, на един телохранител). Повикай по-скоро царицата. (Към Радослава.) Радославе, помни!... Ако клеветиш! Остави ме. (Радослав излазя.) Ивайло (ходи намусен назад-напред, после спира, като си търка челото. На себе си). Главата ми се пръска, светът ми чернее. Няма ли да полудея! Отровила Кремена! Ма-

рия?! И аз я турям до себе си на трона? И аз щях да и давам целувките си? И аз щях да дишам същия въздух с най-страшния демон? Ужасно! Не! Това не е вярно, това не е възможно да бъде вярно!

Явление 6

Влазя Мария.

Мария (усмихната). Ти изпрати вече гостите, Ивайло? Ивайло (троснато). Марио, ти не беше ми казала, че Кремена ти е била гостенка тука в денят, в който ми прати посланиците в станът? Мария (смутена). Кремена? Как? Кой ти каза! Да, изщукна ми из ума. Ох, клетата, мила Кремена... разпитвах я как прекарва в метоха. Такава мила, такава мила! Боже, млада и зелена си отиде... Но защо питаш? Ивайло. И ти я прие добре? Мария. Като най-скъпа гостенка... Ох, бедната жена... И немилостивият й баща в най-добрата й възраст да я калугери... Болеше ме на сърцето, като гледах как е угрижена, как тъгуваше за тебе. (Избръсва с кърпа пота си по челото.) Но знаеш ли, драги Ивайло, иска ми се да се разходим днес с колесница край Янтра до Царева ливада. А пътьом можем да се отбием под хладните сенки на Света гора при бистрите извори. Там става сбор днес. Ох, обичам да гледам радостта на народа, когато вижда своя любим господар. Ивайло. Марио, приказваме за Кремена. Ти почерпи ли я? Мария (силно смутена). Аз? Не. А може би да е пила вода, беше тъй жежко... Не помня. В такива тревоги бях тогава... Ивайло (мрачно, с натъртен глас). Кажи, черпи ли я с нещо? Мария. А, да, вода поиска. (Бърше си потта пак.) Ивайло. Същата вода, която бе пил и Войсил? Мария. Ивайло, не те разбирам. Какво искаш да кажеш с тия загадъчни думи? Защо ме оскърбяваш? Ивайло (зима стъклото от масата и й го показва). Оттук ли й наля? Мария. Господи, защо? Това е лекарство. Това аз пия, когато ми е лошо... Ивайло (излива стъклото в чашата и й я подава). Пий. Мария (уплашено). Сега? Защо? Нямам нужда. Ох, какъв си, Ивайло, днес!... Ивайло (гневно). Пий! Мария (разплаква се). Ах! Ти ме подозираш кой знай в какво... Кой знай какви клюки глупави си повярвал. Ах, ти ме оскърбяваш! Ах, ти ме убиваш. (Ходи из стаята и си скуби косите.) Аз, която сама плаках за Кремена, аз, която заръчах да й правят помен всеки ден. Боже, боже, какво дочаках! (Плаче с глас.) На моята любов да отговаря с такива жестоки подозрения. Никога на такова унижение не съм била подлагана. Ох, аз съм нещастна, най-злочестата жена и царица. Аз не трябва да живея вече! По-добре смърт!

Подир това оскърбление гробът ми е по-мил от тоя палат! (Още по-високо и отчаяно.) Небеса! (Отива към десния прозорец и го отваря, като че има намерение да се фърли.) Ивайло (фаща я за ръката; със страшен глас). Пий! (Навън се чува тръбен звук. Ивайло оставя чашата на масата при десния прозорец и поглежда през левия прозорец. През това време Мария бързо лисва отровата из десния прозорец и налива чашата с вода.) Телохранител (влазя; към Ивайла, който се връща). Дойдоха посланици. Ивайло (дава му знак да излезе, зема пак чашата и я поднася на Мария). Пий или тука ще те убия! Мария. Ивайло, не ти желая злото, защото много те обичам. Но бог ще те накаже за твоята неоправдана и безумна жестокост. На! (Зима чашата и я изпива.) Ивайло (гледа я зачуден). Това не е отрова? Мария. Най-благотворно лекарство... Но няма да забравя, няма да забравя с какви унизителни оскърбления отговаряш на моята любов. Ох, защо това не беше истинска отрова, да се отърва от живота! (Тръшка се на стола, затуля си лицето с ръце и хълца отчаяно.) Ивайло (гледа я няколко време, па отива при нея, целува я нежно по главата, дига я със светнало от щастие лице). Стига, не плачи. Ти си пак моята хубавичка Мария, моята миличка Мария. (Излазя.) Мария (стои права силно развълнувана и си бърши потът по челото). Завеса.

Привеждаме и част от последното действие, смъртта на Ивайло:

(Телохранителят иде и шушне нещо на ухото на Ногая.) Ногай (гневно). Повикай го! (Телохранителят влазя в стаята на пиршеството.) Знаеш ли какво ми обадиха, Ефросино? Тоя гявурин се фалил пред Казим бега, че аз съм победил сичките царе на земята, а той мене победил! Ефросиния. Побеждавал те е на бойното поле, победи те и тука.

Явление

Влазя Ивайло.

Ногай. Ивайло, аз победих липовците, аз бих маджарите, аз съсипах русите и моята славна войска мина с меча си по техните полета като светкавица. Истина ли е? Ивайло. Истина е, непобедимий хане. Ногай. Само българите биха мене, истина ли е? Ивайло. Твоята славна войска срещна само в тях противници, достойни за себе си. Ногай. Кажи по-право: аз срещнах в тебе противник, достоен за мене. Ивайло. Някога, но сега Ивайло е твой верен приятел. Ногай (сър-

дито). Тако ми аллаха, лъжеш: ти си бил и днес си мой враг. (Пияно.) Но аз ти казвам, че Ногай никой не го е побеждавал до днес. Няма по-силен от мене на земята. Аллах горе, Ногай — тук. Махни се. (Ивайло смутен влазя в стаята на пиршеството.) Н о г а й (на Ефросиния). Ти видя как изругах тоя гявурин. Нека си върви поврага. Но ти пак сълзи? Кажи, какво искаш? Каквото поискаш, заклевам се във великия аллах, който ме слуша от горе, ще ти дам, ще направя, защото любовта ми е голяма и силата ми е безкрайна. За Ногая нищо няма невъзможно. След аллаха той е. Кажи, пиленце, кажи, гълъбо, кажи, чисти алмазо мой. (Блясва пак светкавица.) Е ф р о с и н и я (фърля се в прегръдките му; нежно). Какво искам?Ивайловата глава! Н о г а й (прави знак на един телохранител, който дохожда). Кажи на войниците ми да изведат на вън Ивайла и да му отсекат главата. (Телохранителят излазя.) Е ф р о с и н и я (обсипва със страстни целувки Ногая). Обичам те, аслане, обичам те! Н о г а й. Обичам те, гургувице, обичам те, мое ясно слънце! (По знак музиката засвиря, робините пак заиграват. Той прегръща Ефросиния и я целува.)

Я в л е н и е

Притърчава Ч о к и уплашен.

Ч о к и. Татко, какво си заръчал? Н о г а й (напуща Ефросиния). Да ми донесат Ивайловата глава. Ч о к и (в ужас). Татко! Н о г а й. Една дума ако продумаш повече, ще те промуша. (Фаща меча си. Чоки уплашен отива настрана. Ногай пляска с ръце на робините. На Евфросина.) Весели се сега, душо, сърце на сърцето ми!

(В срещната стая, дето стои Ивайло с Казим бега и другите татари големци, втурват се войници. Един от тях му говори нещо и иска да го фане за ръката да го изведе. Ивайло се отдръпва и изважда меча си. Войниците също изтеглят своите. Казим бег изтегля меча си, готов да брани Ивайла.)

И в а й л о (с гръмовен глас на войниците). Назад! (Войниците отстъпват.) Н о г а й (вика). Убийте го там! Тоя гявурин проля толкова татарска кръв! (Татарите пак се спущат на Ивайла. Бият се с Ивайла и Казим бега.) Н о г а й (реве на войниците). Бийте! Сечете! Да умре това гявурско куче! Ч о к и. Тате! (Светкавицата блясва заслепително.) Н о г а й (реве). И Казим бега, този мръсен вероотстъпник, тоз гявурски слуга! Ивайло пада под ударите на татарите, поваля се и Казим бег.) А х м е д б е г (гледа на вътре). Ивайла убиха! Н о г а й (реве пак). Главата му! Главата му тук! Е в ф р о с и н и я (с възхи-

щение). Великий мой царю! (Прегръща го страстно) (...) и после силна трескавица навън. Танцът следва.)

Завесата бавно се спуща.

София
29 ноември 1913 г.

В музея «Иван Вазов» под номер 734 има един ръкопис на «Престолът» на ръка и с прилепени машинописни страници, който е придружен с бележка от Борис Вазов: «Този ръкопис е преди оригинала, който е оставил поета. 20. VIII. 43 г.» Този ръкопис наистина се приближава до последния вариант, но в него липсват много страници, а в съществуващите има доста разлики.

Тук привеждаме няколко по-различни варианта от този ръкопис:

Към действие III

(Млада влазя и му пошепва нещо. Той бързо става и излазя.) Г р о з д. Какво има, Младо? М л а д а (усмихнато). Дойде ви помощница. Г р о з д. Помощница? М л а д а. Да, любовта. Г о д е с л а в. Какво искаш да кажеш? М л а д а. Дойде Ивайловата изгора. Г р у д ю. Стайна? М л а д а. Да, от четири месеца не са се виждали. Г о д е с л а в. И защо е дошла? М л а д а. Да раздума Ивайла да не прави война. Г р у д ю. Ах, това е радостно! Г р о з д. Ако и язикът на любовта не може да му повлияе, всичките наши красноречия и молби няма да победят Ивайловото упорство. Г о д е с л а в. Не, остая ни още едно средство. Г р о з д. Още едно средство? Кажи го. Г о д е с л а в. Мълча! (Излазя.) Г р о з д. Какво искаше да каже? Но да излезем и ние на чист въздух. (Излазят.) М л а д а (гледайки в дясната врата и говори някому). Болярите излязоха.

Я в л е н и е

Влазя Ивайло, водейки за ръка Стайна. И в а й л о. Невъзможно, невъзможно, мила Стайно! С т а й н а. Моля те. И в а й л о. Не ми помрачавай радостта от нашето срещане. С т а й н а. Ивайло, смили се над мен. От толкова месеца аз мъчах за тебе, като те мислях в такива премеждия, като те не виждах. Сега те намерих и какво да науча? Пак война. Пак война! Кога ще си починеш? Кога и аз ще си отдъхна? И в а й л о. Стайно, аз ще си почина и ти ще си отдъхнеш, когато те видя на престола до мене. С т а й н а. Не ща славата, която е олискана с кръв! И в а й л о. И аз не ща живот нищожен, какъв-

то ти ми предлагаш. Аз съм Ивайло! С т а й н а. Пак борби, пак майки ще плачат! Ох, послушай ме. (Бърше си очите.) И в а й л о. Стайно, ти ми смущаваш сърцето с тие сълзи, ти правиш да ослабне силата ми, когато аз имам най-голяма нужда от душевна сила. В тая минута не трябваше да дойдеш, колкото и да ме зарадва с дохождането си. Слушай, миличка, трябва да се разделим. С т а й н а. Пак раздяла? И в а й л о. Раздяла, до скоро радостно виждане. Ти не можеш да дойдеш с мене. . . С т а й н а. Мога, мога, на всякъде! И в а й л о. Не, очаквай ме в Силистра. А аз отивам далеко. С т а й н а. Далеко? И в а й л о. Да, в Бесарабия. С т а й н а. В Бесарабия? И в а й л о. От там ще дойда с татарски войски, за да изгоня Тертера от престола. Тогава ще те повикам. С т а й н а. Ти ще доведеш татари? Ивайло, недей прави това! Ивайло, не отивай! И в а й л о. (гневно). «Не отивай, не отивай!» Всичките: не отивай! С т а й н а (пада в краката му). Ивайло, не си почерняй името! Ивайло, остави ме да те обичам такъв, какъвто те знам: велик, с чисто лице, с хубаво име! И в а й л о (твърдо). Стайно, каквото съм решил, то ще бъде. Тая нощ си тука, а утре ще си заминеш, защото и аз заминувам. (Излазя.) С т а й н а (премира на мендеря). М л а д а (спуща се към нея). Стегни се, Стайно, всякоя надежда не е изгубена. . . Вие пак ще говорите. Твоите думи, твоите милувки, твоята любов. Ох, мъже, мъже! Ела, че идат болярите. (Тръгват.) С т а й н а. Младо, да запалим свещ в църква. . . Да повикаме и господа на помощ. (Излазят.)

З а в е с а

Към действие III

Вариант към задрасканото в машинописния препис, стр. 402—404.

(Разговорът се води съ ниско.) И р и н а. И той те прати за това само, да видиш Търново и да бягаш назад в тие просешкй дрехи, в каквито облякохте и мене, дъщерята на император! С кои очи ще го видиш? С кое лице ще се представиш пред него? И в а н А с е н. С моето си лице. Стига, стига. И аз ще му обадя с какво презрение се отнасяше ти към българите, та усили омразата им към нас. И р и н а (злъчно). Ох, трябваше ми любовта им на тия варвари! И в а н А с е н. Но и омразата им не трябваше да възбуждаш. И р и н а. От глупец съвет не ща. (Кръчмарят слага масичка пред тях с обеда им.) Л е о н (на Иван Асеня). Господарю, яж, от тази заран не сме турили залък в устата. (Яде.),

И р и н а (като и ти заяжда). Трябваше императорът да те бе-
ви да киснеш в нищожеството си в Азия и да те не изкарва на
света, да ставаш гавра на тие българи, и аз с тебе заедно. Ивайло — овчар! Ти на Ивайло цървулите не можеш да вържеш! И в а н А с е н. Стига, стига. . . (Яде.) И р и н а (още по-злъчно). Като не си бил достоен да управляваш, защо зе лъжица не за твоите уста? И в а н А с е н (сърдито). Даде ми я баща ти, както ми натресе и тебе, за да ми вадиш душата всеки час. И р и н а (гневно зима глава кромид, за да я фърли въз Ивана). Л е о н (задържа й ръката. На Иван Асеня). Твое величество, спомни, че тука си наш слуга, и не се карай с жената на господаря си, това ще възбуди подозрение у тие селяни. И р и н а. Иване, Иване, хиляди гърци паднаха за тебе и сега ме принуждаваш да бягам с тебе като последнята бездомна уличница. И в а н А с е н. Стига, стига. Било е писано така. И р и н а. На тебе трябва да се смее целия свят: даде на Тертера сестра си, направи го деспот и заспа на тая възглавница. . . Па лов, па пирове, па пияни цалувки с болярите си, когато под тебе гроб копаяли! 1-й с е л я н и н (гледайки към Иван Асеня и Ирина; ниско). Тие се карат. Отдекашни са. (Към 2-я селянин). Та казваш, че Иван и жена му избягали от Търново? 2-й с е л я н и н. Кой знай къде се скитосват сега из планините. 1-й с е л я н и н. Е, лош хан е търновския палат за царете и цариците български. Л е о н. Яж, господарко, това само има тук, яж да добиеш сила. Капнала си от пътя. И р и н а (намръщено). Тоя клисав чер хляб и тоя кромид? Отвратително! Л е о н. Всичко яж, за да не ни земат за други. (На Иван Асеня.) Господарю, подкрепи силите си и ти. И р и н а. Като престъпници, като разбойници избягахме от палата. Мария поне я водяха войници, когато я изпъдихме, а ние се лутаме сами из планините. (Влазя Млада; стреснато.) Оная селянка, дето бе в палата! (Предпазливо се извръща гърбом към Млада.) М л а д а (сяда при селяните). На хладно ли, на хладно ли? 1-й с е л я н и н. Младо, едно вино? (Подава й пукал.) 2-й с е л я н и н. Младо, ти беше в Търново. Защо изпъдиха цар Ивана? М л а д а. Ами вие защо изпъдихте вашия селски свинар? Защото беше недостоен. И р и н а (на мъжа си). Чуваш ли, магаре? 3-й с е л я н и н. И сега е пък цар Георги Тертер? Е, таз година имаме много скакалци, татари и царета. М л а д а. Тъй, Петре: господ когато дава, не пита чий си син. Хай на здраве.(Влазя един куц селянин и отива при другите.) 1-й с е л я н и н. Хъ, добре, че дойде, Михо. Ставаш ли ни свинар? К у ц и я т с е л я н и н. Па защо не? 2-й с е д я-

нин (подава му пукъла). Куцият селянин. На здраве, вам и на свинарите ви. (Пие.) 1-й селянин. Да те цаним? Какво искаш? Куцият селянин. Какво давате? 3-й селянин (смеейки се). Царската хазна. Млада (смеейки се). Не приимай, Михо: хазната е празна сега! (Иван Асен поглежда гузно торбата си.) Млада. Окрал кокошаринът всичкото злато и скъпоценни работи. Иван Асен (на Ирина). Ти иска да ги земем, а мене ругаят. 1-й селянин. Е, Михо, казвай. Куцият селянин. А бе по крина жито на къща. 1-й селянин. Хай да бъде. (Стиска му ръката.) Имаме си сега хубав свинар. Куцият селянин. А бе не съм до там хубав: покуцвам. Млада. Свинете не забележват това, Михо. 1-й селянин (оставя пари на пейката). Кръчмарю, плащаме. (Става.) Да вървим. (Всички тръгват.) 2-й селянин (от вратата към Млада). Сбогом, Младо, ти остаяш? Млада. Ще чакам Вихъра и Ивайла. (Селяните излазят.) Леон (уплашен, ниско на Иван Асеня и на Мария). Чувате ли? Ивайло ще дойде. Иван Асен. Да се очистим! (Стават и бързо излазят и троицата.) Млада (изглежда ги внимателно; към кръчмаря). Кои са тези? Аз гаче познах тая селянка. (Отива на вратата и гледа навън.) Ах, още три излязоха из гората и се сбраха с тях! Казим бег (влазя). Дойде ли падишахът? Млада (бързо). Казим бег, ела с мене! Казим бег. Какво има? Млада. Дивеч, дивеч! Ела с мене. (Излазят.)

Към действие V

Явление

Войници докарват Стайна. Тя е с фередже, гологлава и разпъхтяна.

Ногай. Гюл ханъм? Ти? Бягаш също? Стайна. Да, хане. Нарежи ме на късове сега. Но Ивайло е избавен. Ногай. Ти? Ти ли им обади, за да бягат? Стайна. Аз. Ефросина. Кой ти каза? Стайна. Никой. Господ. Ногай. Ах, ти гявурко! Стайна. Хане, аз съм българка и мило ми стана за Ивайло и аз му обадих да бяга. Ногай. Как? Ти приказва с него? (Към Ефросина). Чудно. Стайна. Аз му обадих с песента си. Ногай. Ей, аллах, аллах! Криял съм змия в пазвата си! Стайна. Казах ти: нарежи ме на късове. Нека умра, аз съм прах. Но Ивайло трябваше да е жив. Като е жив той и България ще бъде запазена, Ивайло ще я отбрани. Ногай (на войниците). Гонете го! Ефросина. Гонете го! Стайна. Няма да го фанат. Той сега фърчи към Дунава. Аз паднах в ръ-

цете ви, но той сега е свободен и далеко. Господ сам прати тая черна нощ и тая буря, за да го закрили. Ох, какво искахте да направите с него и с отечеството ми! Можах ли да мълча и да остана една минута повече тук, когато научих какво сте кроили? Хане, аз бях твоя покорна робиня до днес, но днес се събудих българка. Види се, господ сам искал да се намеря тук, за да избавя Ивайла, моят цар и моят юнак, когото обичам и който ме обича. Ефросина. Каква безстидница! Стайна. Безстидница за тебе, Ефросино! Не съм безстидница; аз сторих онова, което ти би сторила за твой мил човек. Ефросина (на Ногая). Никаква милост за тая коварна българка. Стайна. Не ме е страх от нищо. Страх ме бе само за Ивайла. Но той сега е далеко. Господи, дай му соколови крила! Господи, сгъсти още повече тая тъмнина, за да се изгубят гонителите му в нея. (Светкавица.) Заслепи ги с тия светкавици, прати трескавици въз главите им, за да пропаднат!

Елка Константинова
Славка Иванова
Методи Лилов

СЪДЪРЖАНИЕ

I

Казаларската царица 7
Ивайло 91

II

Под игото 187

III

Престолът 293

ИВАН ВАЗОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ В 22 ТОМА

ТОМ XVIII ДРАМИ

Редактор Славка Иванова
Художник Евгени Клинчаров
Худ. редактор Елена Маринчева
Техн. редактор Цветана Арнаудова
Коректор Добрина Имова

Формат 84/108/32; тираж 60 113 екз.; печатни коли 26·50; издателски коли 22,26; л. г. VI/34; изд. № 5057; поръчка № 164; дадена за набор на 7. VII. 1978 г.; излиза от печат 30. XI. 1978 г.
цена 3,10 лв.

Код.: 15 $\frac{59536172511}{5510—3—78}$

Издателство «Български писател» — София
ДПК «Димитър Благоев» — София